Devletler Arası Hak

"Hukuku Düvel"

Büyük İ. İnönü'ne :

Türk tarihinin en büyük zaferlerinden birisi, şüphe yok ki 1923 Lozan muahedesidir.

Lozan muahedesi, ulusal tarihimiz içinde eşsiz bir anıttır kı şimdiki nesiller gibi, gelecekler de buna imrenle bakacaklardır.

Asıl (Ergenekon) çıkışını, hakikî kurtuluşu burada seyir edeceklerdir.

1923 yılından önce, (Devletler arası hak) ki yazan bahtsız Türk müellifler; bize bu ilmin iki türlüsünden bahsederlerdi: medenî milletlere hâs, (Devletler arası hak), geri milletlere mahsus (Devletler arası hak)!..

Bizim, ikinciden istifade hakkımız vardı! Birincinin alanına girmemiz yasaktı!!..

İstanbul ve Avrupa üniversitelerinin hukuk fakülteleri rahlelerinde, bütün talebelik hayatımız, birincinin hasretini çekmekle, ikincisine diş bilemekle geçti. Tıpkı mazlum (Anibal) in Romaya beslediği öç gibi!..

Bu ulusal öcü, Lozanda siz aldınız.

Bugün, bu ilmi okuturken; ben de, talebem de, dünyanın en mesut insanlarından olduğumuzu duyuyoruz. Çünkü artık, iki türlü (Devletler arası hak) karşısında değiliz. İngiliz milleti, Alman milleti, Fransız milleti, Rus milleti, İtalyan milleti,

milletlerin en medenilerinden sayılan Birleşik Amerika devletleri ve İsviçre devleti, (Devletler arası hak) önünde ne iseler, Türk ulusu da odur.

Ayni ödevlere, ayni haklara maliktir. Ne fazla, ne de eksik!...

Lozandaki zaferin anlamı, Türk ulusunun modern medenî dünya ile müsavi olmasıdır.

Bu azametli netice, büyük kavrayışınızın, çalışmanızın verimidir. Kitabımı size sunmakla en büyük zevki duyuyorum.

Büyük adama en küçük bir armağan..

«Çam sakızı, çoban armağanı!..»

Lûtfen kabul buyurunuz.

15/4/1940 Ankara

Mahmut Esat Bozkurt

Ön söz :

Bu kitabı, Berlin üniversitesinin büyük profesörü *Fon Listz*'in metodile yazmağa çalıştım. Ve bir çok yerlerinde onun fikirlerinden istifade ettim; ona bir çok kritikler yapmakla beraber...

Kitabımı, imkân elverdiği kadar, yeni cereyan ve hâdiselere yabancı bırakmadım. Fazla olarak, devletler arası hakkın, tarih kısmında, yeni bir tecrübe yaptım. Bu tarihin, muhtelif çağlarında, devlet durumumuzu, devletler arası hak bakımından gözden geçirdim. Bununla, devletler arası hakkın zan ve iddia edildiği gibi hıristiyanlığın malı olmadığını anlatmağa ve göstermeğe çalıştım.

Devletler arası hak; ne islâmlığın, ne hıristiyanlığın, ne yahudiliğin, ne de budizmin malıdır. Devletler arası hak, bütün insanlığın malıdır. Her millet, bu yapıya az çok emek vermiştir.

Tarih böyle söylüyor.

Zaten devletler arası hak bu anlamı muhafaza ettikçe, yaşama ve bütün devletlerce riayet edilme kuvvetini kazanabilir.

Devletler arası hak, bütün devletlere şamil olduğundan, hürmet görmesi için bütün medenî milletlerin huy ve âdetlerinden mülhem ve bunların bir tekâmül ve inkişaf merhalesi olması lâzımdır.

(Devletler arası hak) kı, münhasıran hıristiyanlığa mal etmek, onu yirminci asırda mızrak ucuna takılmış bir haçlılar bayrağı yapmak demektir ki, bu, onun, insanlığı anlaştırma amacına muhaliftir. Devletler arası hak hiç bir dine mal edilemez. Lâiklik onun ayrılık kabul etmez bir prensipidir.

Devletler arası hak var mı, yok mu?

Devletler arası hakkın var olduğunda şüphe yoktur. Hele barış zamanlarında devletler, aralarındaki münasebetleri ancak bunun prensiplerile tanzim edebilirler. Zaten bu prensipler, devletler hayatının bir makes, bir ifadesidir. Ferdî haklar fertler hayatının bir makesi, bir ifadesi olduğu gibi: bununla beraber, bu sorunun karşılığı, bu kitap içinde yer yer münakaşa edildi. Şimdilik şu kadarını söyliyelim ki; bir devletin iç hukuku ve kanunları tatbikat bakımından ne kadar bahtiyar ve mesut iseler, devletler arası hak, bunlardan dehe az bahtlı değildir. Bu anlayışımızı bir misal ile tebarüz ettirebiliriz:

Her alacaklının, alacağını kanunlar, mutlaka alabiliyor mu?!

Her borçluya, borcunu, kanunlar mutlaka ödetebiliyorlar mı?

Her suçlu, suçunun cezasını mutlaka çekiyor mu?!

Mahkûm olan masumlar az mı?

Hattâ elinde ilâm olduğu halde, hakkını alamıyanlar yok mu?

Bunlara bütün medenî dünyada az mı rastlanıyor?! ...

Devletler arası hak, iç haklara nisbetle yeni bir müessese olmokla beraber, tatbikatta iç haklardan daha mı bahtsızdır. Asla!.. Bir çok bakımlardan daha muvaffaktır.

*
**

Kitabımdaki eksiklerin sayın okurlarım tarafından kritik edilmesini kendilerinden saygı ile dilerim. Bu kritikler olsa olsa, bu yoldaki çalışmamın, verimini artıracak, ortaya daha mütekâmil bir eser koymama saik olacaklardır. Kritiklere şimdiden teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

1 — Devletler Arası Hak Anlamı:

Devletler arası hak, devletler kamununa dahil devletlerin, birbirine karşı olan hak ve ödevlerini tayin ve tanzim eden prensiplerdir.

İlmin adı etrafında

Devletler arası hakka, bugüne kadar çeşitli adlar verildi. Bugün bile çeşitli adlarla anılmaktadır. Vaktile *Droit des gens, jus gentium* denirdi ve denilmektedir. Bu ad, yersizdir ve bu ilmin anlamını ifade edemez. Çünkü (jus gentium) terimi Romalılarda, (Devletler arası hak) anlamında değil, fakat Romalı vatandaşlara has hukukun gayrine ıtlak olunduğu gibi, bütün insanlara tatbik edilen haklar için de kullanılırdı.

Fransızca tercemesinde *jus gentium* a *Droit des gens* denildi. Bunu dilimize çevirirsek, (insanlar hakkı) diyebiliriz. Bu da maksadı ifadeden âcizdir. Çünkü devletler arası hak insanlarla değil, devletlerle meşguldür.

Bentham, buna *International law* adını verdi ise de bu da mesut bir netice vermedi. Zira bunun manası (Arsıulusal haklar) demektir. Devletler arası hak ise milletlerle de meşgul olmaz. O sadece devletler arasındaki hak ve ödevleri tanzim eder.

Devlet başka, millet yine başka bir anlamdır.

Fransızlar, hâlâ *Droit international* terimini kullanıyorlar. Bu da maksadı ifadeden âcizdir.

Zira biraz önce kaydettiğimiz İngilizce terimden başka anlama alınamaz.

Almanlar *Völkerrecht* diyorlar. (Halk hakkı) demektir. Yahut (insanlar hakkı) diye de terceme edilebilir ki bunun da aslında olsun, tatbikatında olsun, etüdlerini yapmakta olduğumuz ilimle münasebeti bulunmadığını görmüş bulunuyoruz.

Nasıl bir ad vermeli.

Bu ilime nasıl bir ad verilmelidir?

Bu sorunun karşılığını vermek gayet kolaydır. Adını verirken önce düşünülmesi lâzım gelen cihet şudur: Bu ilim ne ile meşguldür? Bu taayyün ettikten sonra verilecek adı bulmakta zorluk çekilmez.

Bu ilim, tarifini yaparken de dediğimiz gibi, devletlerin birbirine karşı olan hak ve ödevlerile meşgul olunduğuna göre, buna, (Devletler arası hak) demek, kendisini ifade eden en uygun adı vermektir.

Alman filozofu *Kant* ın bulduğu bu ad, her yönden en isabetlisidir. *Droit intrétatique: Staaten recht.* (1)

⁂

Bizde aldığı adlar

1837 de Viyanada *Eşlehta Otokar*'dan Türkçeye terceme edilip basılan esere (Hukuku milel) adı verilmiştir.

1893 yılında, Giridin Kandiye kasabasında bastırılan, fakat kimin tarafından yazıldığı malûm olmıyan iki ciltlik bir kitap (Hukuku Düvel) adını taşımaktadır. *Ali Şehbaz* Efendinin 1908 de basılan eski takrirleri de bu ismi almıştır. *Hasan Fehmi Paşa*, 1910 da ikinci defa bastırdığı eserine bu adı vermiştir.

---

(1) Von Listz. Milletler arası hak, fransızca trcümesi. 5.

Rahmetli *Mahmut Esat Efendi* de mülkiye mektebindeki desrlerinde bu adı kullandı.

Bu ad, maksadı ifadeye kâfi değildir. Çünkü (Hukuku Düvel), (Devletler hakları) demektir. Fakat devletlerin hangi hakları? Tebalarına karşı olan hakları mı? Malûmdur ki bu, (Devletler arası hak) ka konu olamaz. Bu, (Kamusal hak) ka eski tabirile, (Âmme hukuku) na ve (Ana haklar) a, (Hukuku esasiye) ye konu olabilir.

İstanbul Üniversitemizin sayın rektörü Profesör *Cemil Bilsel* 1912 yılında *Bonfils*'ten terceme ettikleri güzel esere (Hukuku umumiyei düvel) ismini verdiler. Ayni eserin belgeler kısmını teşkil eden kitap için, Profesör *Ahmet Salâhattin* ayni adı kullandı.

(Hukuku umumiyei düvel) dahi tıpkı (Hukuku düvel) gibi maksadı elde etmeğe kifayet etmez. Bunun da mânası, (Devletlerin umumî hakları) dır. Fakat devletlerin kimlere karşı umumî hakları? Tabalarına mı? Yoksa; kendilerine eş olan devletlere karşı hakları mı? Görülüyor ki bu terim de elâstikidir, her iki tarafa çekilebilir.

Profesör *Cemil Bilsel*'in son bastırdığı eserleri, biraz önce kaydettiğimiz terkipli terimleri bir yana koyarak (Devletler hukuku) adını almıştır. Fakat aradaki değişiklik ilmî bakımdan değil, gramer ve sentaks yönündendir. Eskiden Osmanlıca söylerken bu defa Türkçe kaidelerle ifade etmiştir.

Siyasal Bilgiler okulu Profesörü *Etem Menemenci*, son çıkardığı iki ciltlik kitaba (Devletler umumî hukuku) adını verdi. Bunun üzerinde fazla durmağa lüzum yoktur. Bu da aynen eski Os-

manlıca (Hukuku umumiyei düvel) in Türkçe kaideye konmuş bir şeklidir.

De Bustamante ne diyor?

Lâhey daimî adalet divanı âzasından *De Bustamante* son zamanlarda neşrettiği beş ciltlik eserin adına, *Droit international* adını vermekte ısrar ediyor ve şu mütalâada bulunuyor:

Mademki bugün Uluslar kurumunda tam devlet olmıyan milletler de vardır, şu halde milletler de meşgul olduğumuz ilmin konusuna dahildir. Binaenaleyh (Milletler arası hak = *Droit international)* adı doğrudur.

Bu mütalâaya ortak olamadım. Çünkü İngiliz dominyonları eski anlamlarını çoktan kaybetmişlerdir. Birer devlet haline gelmişlerdir. İngiliz İmparatorluğu ana hakların - hukuku esasiyenin ve (Devletler arası hak) kın - eleğinden sıkı bir suretle geçirilirse, ortada bir imparatorluk değil, bir konfederasyon, yahut hemen hemen bir (Şahsî ittihat) mevcut olduğunu müşahededede zorluk çekilmez. Şu halde Uluslar kurumunda yer alan (Avusturalya, Kanada ve saire) birer millet değil, birer devlet sıfatını arzetmektedirler. Nihayet bu bir şazdır. Kaide olamaz.

⁂

Bizce verilecek ad

Biz, *Kant*'ın ve *Von Listz*'in tavsiye ettiği terimi kabul ediyoruz. Zira bu terim, hiç bir elâstikiyete meydan vermeden meşgul olduğumuz ilmin konusunu ifade etmektedir. Hem de tamamile.

Bundan dolıyıdır ki, (Devletler arası hak = *Droit intétatique)* adını kullanıyoruz.

Kullanmakta olduğumuz terimin, kelimeleri, sentaksı ve grameri hakkında biraz izahat vermek isterim.

Niçin (Hukuku beyneddüvel) terimini kullanmadık? Bâhusus, rahmetli Hakkı Paşa pek yerinde olarak devletler arası hak tarihinde bu terimi kullanmıştı.

Bu terim de (Devletler arası hak) kı ifade etmez mi idi?

Şüphesiz ki ederdi. Fakat bu terim ne kelimeleri, ne de sentaksı ve grameri bakımından Türkçe değildir. Osmanlıca konuşulup yazıldığı devirlerde bu istimal olunabilirdi. Ve divan edebiyatı üslûbuna da uygun olurdu.

Fakat bugün Türkçe konuşuyor ve Türkçe yazıyoruz. Bu tarz konuşuş ve yazışı ulusal kurtuluşumuzun esaslarından biri olarak benimseniş bulunuyoruz. Bir millet (varım!) diyebilmek için, her şeyden önce (dilim var!) demek mecburiyetindedir. Dili olmıyan bir millet dünya karşısında (varım!) davasını güdemez.

Bütün bu sebeplere dayanarak (Devletler arası hak) terimini üstün tuttuk.

⁂

(Hukuk) yerine niçin (hak) kelimesini aldık?

Elimizdeki Türkçe lûgata göre (hukuk) arapça (hak) Türkçedir. (1)

Bundan başka, hocamız Bay *Servet* (Mukaddimei ilmi hukuk), yeni deyimle (Hukuka başlangıç) derslerinde çok yerinde olarak bize derdi ki:

«Hukuk, Arapçadır, ve hakkın cemidir. Hukuk denildiği zaman hak anlıyacağız. Fakat yine

(1) Cep kılavuzu.

hukuk diyeceğiz. Çünkü bu tarzda telâffuz, Osmanlı şivesi iktizasındandır.» Biliriz ki, Osmanlıca (Tetabüü izafat) la yüklü bir dildir. İzafetlerde ise cemi kullanmak usuldendir.

Bugün ise böyle bir dil, ve bu dilin icabı olan bir şive yoktur. Türkçe vardır. Türkçede ise buna hak denir.

Bundan başka, yabancı dillerin hiç birisinde (ilim) de (hak) cemi olarak kullanılmamıştır. Hattâ aslı olan Arabcada bile. Fransızcada, Almancada, İtalyancada da keza. Bizde niçin bunların aksi olsun?

Hiç bir memlekette Hukuk fakültesi denmez. Medenî memleketlerde (Hak fakültesi) denir. İşte bütün bu sebeplere dayanarak:

(Devletler arası hak) terimini kullanıyoruz.

Çünkü Türkçedir. Ve Türkçe olmıyan her terimden güzeldir.

⁂

Bize ne cevap verilebilir?

(Devletler arası hak) terimini kullanmamış olan müellifler diyebilirler ki, «Biz (Hukuku umumiyei düvel), (Hukuku düvel), yahut (Hukuku beynelmilel = *Droit international)* demekle (Devletler arası hak) anlıyoruz. Ve bu terimleri mecazen kullanıyoruz.» Doğrudur. Fakat zaruret yok iken bir terimi mecazen kullanmağa sebep nedir?

Yeni bir Türkçe terimin dile zorluk vermesi de ileri sürülemez. Bir iki gün kullanmak ona alışmağa kifayet eder.

Şu da hatırlamağa değer ki: Modern (Devlet-

ler arası hak) kın babası sayılan *Hugo Grotius* bu ilme yukarıdanberi saydığımız isimlerin hiç birini vermedi. (Savaş ve barış hakkı = *De jure belli ac pacis)* dedi.

⁂

Hak ve devlet

Hak ve devlet. Konumuzu teşkil eden ilmin adı (Devletler arası hak) dır. Esas itibarile iki anlamdan terekküp ediyor. Hak ve devlet. Biraz da bunlar hakkındaki düşüncemizi söylemeliyiz.

Devlet nedir?

Hak bir çok müellifler tarafından, çeşitli olarak tarif edilmiştir. Bunların hepsini esaslı üç noktada toplamak mümkündür:

1) Tanrı hakkı, 2) Tabiî hak, 3) Müsbet hak *Droit positif.*

Bizim hak anlamımız klâsik tariflerden bambaşkadır. Hele kaydettiğimiz birinci ve ikinci telâkkilerle asla uzlaşmaz. Bir dereceye kadar, belki, üçüncüsile anlaşılabilir.

Bize göre hak

Bize göre hak, insanlığın her hangi bir medeniyet çağında ve her hangi bir memlekette carî ekonomik sistemin formül halinde bir ifadesidir.

Hak diye bir cevher yoktur. Hak bizatihi bir cevher olmadığından, bizatihi kendi kendini izah edemez. Hakkı izah için, ne olduğunu anlatabilmek için, ona vücut veren unsuru mütalâa etmek lâzımdır. Geniş ve filozofik anlamında ekonomidir ki hakkı yaratır. Hayat ekonomidir. Ve bu itibarla, şüphe yok ki hak ekonominin, hayat icaplarının

bir ifadesidir. Bundan dolayı diyoruz ki hak muayyen bir zamandaki hayatın, ekonomi sisteminin anlamıdır. Maksadımızı şu suretle de söyliyebiliriz. Her hangi bir çağda carî hak tarihini bize veriniz, biz size o çağda hükmünü yürüten ekonomi sistemini, yahut o çağda insanlığın sürdüğü hayatı söyliyelim.

Yahut meseleyi tersine alalım: Nasıl bir hak yahut hayat istiyorsunuz? Bunu bize söyleyiniz, biz kuracağımız ekonomik sistemle, onu size veririz.

Bu anlayışımızı tarihle ve yaşadığımız günlerle isbat edebiliriz.

1789 Fransız ihtilâli (1) hak bakımından, yeni kurulan, yeni ekonomik nizamın bir ifadesinden başka bir şey değildir. Liberal ekonomik nizam, liberal hak nizamını kurdu. Feodalite ve korporasyonlar yerlerini fiziyokrat ve liberal ekonomi sistemine terkedince, yeni rejim kendisini (İnsanın hakları beyannamesi) ile ifade ediverdi. Bu beyanname, madde, madde analiz edildiği vakit görülecektir ki o çağın yaşadığı ekonomik sistemin tercümanlığını yapmaktadır.

Bir iki misal: Devletçiliği veya komünist sistemi kabul etmemiş devletlerin, 1789 ihtilâlinden mülhem ana kanunlarına bakılsın; ne görülür? Meselâ ticaret serbesttir kaydine tesadüf edilir.

---

(1) Révolution française Mathier.
His. de la revo. française. Mignet.
Histoire socialiste de la rév. française. Jaures.
Les étapes du capitalisme.
Histoire des doctrines économiques, Gide et Rist.

1789 ihtilâli hangi ekonomik sistemi kabul etmiştir? Fiziyokrasiyi.

Fiziyokrasi ne diyordu?

Devlet ekonomi işlerine karışmaz. Ödevi asayişi korumaktan ibarettir. Jandarmalıktır. Fransız ihtilâlinden önce ticaret ve sanayi serbest değildi. Loncaların tazyiki altında idi. Ve bu tazyik bir hakdı, kanunla tanınmıştı. Serbest ticaret, serbest sanayi hak olmak şöyle dursun bir suçtu. 1789 ihtilâlinden sonra bir hak oldu. Ticaret ve sanayi serbestisine müdahale bu defa bir suç oldu.

Neden?

Çünkü ekonomik sistem değişti. Hak anlamı da ona göre tahavvül etti.

Del Vechio ne diyor?

Roma Hukuk fakültesinin sayın Dekanı *Del Vecchio* bu tarz bir hak anlamını tamamen kabul etmez. Kısmen kabul eder. Fakat bu bir meseledir ki kısmen kabule tahammülü yoktur. Ya kâmilen reddedilir, yahut kâmilen benimsenir. Çünkü tecezzi kabul etmez bir teoridir.

Del Vecchio diyor ki: Meselâ 1789 ihtilâlinin büyük verimlerinden birisi de (Vicdan hürriyeti) oldu. Bunun ekonomi ile izahı mümkün müdür? Bunu ekonomi ile izaha kalkışmak bir safsatadan başka bir şey olamaz.

Bize öyle geliyor ki Romalı Profesör hükmünü vermekte biraz acele etmiştir. Hiç şüphe yok ki ve çok bedihidir ki (Vicdan hürriyeti), liberal ekonomik rejimin bir verimidir.

Avrupanın yarısına yakın arazisi katolik papaslığının bir malikânesi halinde iken, kılıç sahipleri bütün kudretlerini Papalardan alırlarken katolikliğin dışında bir mezhep bahse konu olamazdı. Böyle bir mezhebi bahse konu yapanların akıbeti ya odun yığınları üzerinde yanmak veya çeşitli engizisyon işkenceleri içinde ölmek olurdu. Papalar ve feodalite ekonomik kudretini kaybedince herkesin düşüncesini serbest yayması imkânı hasıl oldu. Ve vicdan hürriyeti yeni ekonomik rejimin ayrılık kabul etmz bir verimi halinde tecelli etti.

Denebilir ki *Luther* Protestanlığı neşre başladığı zaman ekonomik rejimde bir tahavvül var mıydı?

Belki yoktu.

Şu halde *Luther* yeni fikri nasıl ortaya atabildi?

Himaye gördü. Ve nihayet ölümü gözüne alarak yeni mezhebini vâza başladı. Fakat bu bir (vicdan hürriyeti) rejimi değil şahsa inhisar eden bir telâkki idi. Vicdan hürriyeti henüz resmen rejim olarak kabul edilmemişti.

Biz hak olarak tanınan rejimlerin teessüsü sebebinden bahsediyoruz.

Zamanımızdan bir iki misal: 1917 ihtilâlinden önce, Rusyadaki hak anlamile bugünkü hak anlamı arasında münasebet şöyle dursun, fakat bunlar hiç bir yönden anlaşmaları, birbirine benzemeleri imkânı olmıyan iki hak rejimidirler.

Neden?

Çünkü, bugün Rusyada carî ekonomik sistem-

le 1917 den önce mer'î ekonomik sistem arasında münasebet ve benzeyiş yoktur da ondan.

Nasıl?

Şöyle ki Çarlık Rusya ekonomik bakımdan mülkiyeti tanıyordu. Bugünkü rejim mülkiyet kabul etmiyor. O kadar ki insan bile kendine sahip değildir. Kamunundur.

1917 den önce mukaddes mülkiyete tecavüz bir suçtu. Çünkü bir hakkın ihlâlini tazammun ediyordu. Bugün şahsî mülkiyet bir suçtur. Çünkü kamuna ait bir hakka tecavüz ifade ediyor.

İşte dünkü ekonomik rejime göre bir hak olan mülkiyet müessesesi, bugünkü rejime göre hak değil, bir suçtur. Ekonomik rejimlerin değişmesile değişen haklar karşısındayız. (1)

Devlet nedir? **Devlet nedir**

Devlet, iç bakımdan, muayyen bir çağda carî ekonomik sistem icabı olan, hak telâkkisinin organize edilmiş maddî bir varlığı, bir ifadesidir. Siyasal, sosyal, ekonomik bir müessesedir. Hak sistemine göre işledikçe meşruiyetini, bundan inhiraf ettikçe meşruiyetsizliğini gösterir.

Devlet de, zaman zaman şekillerini, hak rejiminin göstereceği değişikliklere göre değiştirir.

Devletler arası hak bakımından devlet nedir? Bunun teknik ifadesi ve analizi aşağıda görülecektir.

---

(1) Bu hususlaki görüşlerimizin, anlayışımızın tafsilâtını yakında çıkacak olan (Ana haklar) adındaki eserimize bırakıyoruz.

Yalnız, tesbit ve kabul ettiğimiz esasa göre şöyle bir soru ileri sürebiliriz.

Devletler arası hak prensibi değişirmi?

Bunda şüphe edilmemelidir. Zira (Devletler arası hak) da hakkın bir şubesidir. Hak hayatı takip ettiğine göre, hakkın anlamı üzerinde hayat müessir olduğuna göre (Devletler arası hak) da hayat icaplarına göre değişir.

Hak mı önce, devlet mi?

Biz hak ve devlet hakkındaki anlayışımızı buracığa kısaca da olsa kaydetmiş olmakla klâsik mütalâalar karşısında derin bir vicdan zevki duymaktayız. Muarızlarımızın bize tevcih etmek lûtfunda bulunacakları kritikler, bizi asla müteessir etmez. Olsa olsa, tezimizin tekâmül ve inkişafına yardım etmiş olurlar. Onların kritiklerinden alacağımız kuvvet, tezimizin daha geniş bir alan içinde ilerleyip gitmesini temin edecektir. Kendilerine teşekkürlerimizi şmdiden sunarız.

Tahsis ile, Alman ve Fransız âlimleri arasında bitmez tükenmez bir münakaşa kapısı açan bu sorunun bizce pratik bir kıymeti olmadığından üzerinde durmak istemiyoruz. Bu, tavukla yumurta hikâyesine benzer. Halledilmesinde veya edilmemesinde amelî bir fayda yoktur. Bizce hak ve devlet birbirinin zaruretleridir. Birbirini tamamlıyan iki unsurdur. Hak olduğu yerde devlet, devlet müessesesi bulunduğu yerde de bir hak anlamı vardır. Bunlar birbirinden ayrılık kabul etmezler. (1)

---

(1) Ana haklar, Mahmut Esat Bozkurt.

(Devletler kamunu) nun sahası, müşterek hak vicdanile muayyendir. (Müşterek hak vicdanı) nın temeli, müşterek medeniyet ve müşterek menfaatlerdir. Müşterek hak vicdanı, daimî muamelelerle, temaslarla tecelli ve tezahür eder. Muameleleri yapan, temaslarda bulunan üyeler hak yönünden birbirine müsavidirler.

(Devletler arası hak) alanına giren kaideler, iki yönden mütalâa edilebilirler. 1) Psikolojik unsur *(Elément psychologique)*, 2) Maddî unsur *(Elément matériel)* dir.

Psikolojik unsur

Devletler kamunu, birinci merhalede, psikolojik unsura dayanır. Bu, müşterek medeniyeti ifade eder. Müşterek medeniyet *Von Liszt*'e göre bir takım dinî ve ahlâkî esaslardır ki, hıristiyanlık, mutlak olmasa bile, bunun esaslı âmilidir. Bu hususta *Von Liszt* yalnız değildir. Hemen bütün batı müellifleri ayni mütalâadadırlar. Hattâ daha ileri giderler. Müşterek medeniyet anlamını mutlak surette hıristiyanlığa mal ederler. Meselâ *Bonfils*'i, *Lorimer*'i bu sırada anabiliriz. Müşterek medeniyet, müşterek hukuku ve siyasal telâkkileri icap ettirir. Bunların tecellilerinden birisi de devletle ferdin hürriyeti arasına aşılmaz bir sınır çizmektir. Tâ ki ferdin hürriyeti teminat altına alınabilsin. Kanunlarda, idarî faaliyetlerde, hakkın tatbikinde buna tecavüz edilmesin.

Maddî unsur

Devletler kamunu, ikinci merhalede, maddî unsura dayanır. Bu da müşterek menfaatleri ifade eder. Devletler arasında her gün artan maddî ve moral muameleler gün geçtikçe onları birbirine yaklaştırmadadır. Ve böylelikle aralarında bağları

gittikçe sıklaşan bir tesanüt, hattâ bir birlik vücuda gelmektedir. Bundan dolayıdır ki bir devlet kendi menfaatlerini koruyabilmek için diğerlerinin de menfaatlerini koruyan bir takım kaidelere riayet etmek ıztırarındadır.

Müşterek hakkın kökleri ve sınırları

İşte bu müşterek medeniyet ve müşterek menfaat esaslarına dayanarak (müşterek hak) anlamı meydana gelir. Bunun kökleri, devletler arasındaki karşılıklı münasebetlerin bir takım mecburiyet ifade eden kaidelerle tanzim edilmesidir. Bu kaidelerin, yahut prensiplerin umumu, (Devletler arası hak) kı yaratır ve yaşatır.

Devletler kendi muvafakatlerile, mutlak serbest faaliyetlerini hızlandırırlar. Tıpkı fertlerin mutlak hürriyetlerini kanunların tahdit etmesi gibi, devletler de menfaatleri icabı faaliyetlerini sınırlandırırlar ve bu suretle diğerlerinin menfaatlerini de korumuş olurlar. Ve buradan, (Devletler arası hak) da bir takım kaideler doğar.

Devletler birbiri arasında cereyan eden muamelelerde müsavatı kabul ettiklerinden, daha doğrusu, menfaatleri icabı bunu kabul mecburiyetinde bulunduklarından, bu suretle birbirine müstakil faaliyet alanı tanıyan bir takım kaideler benimsemiş olurlar. Bu kaideler yine devletler arasında mütekabil münasebetleri mümkün kılar ve tahrik ederler. Bu muameleler daimî diplomatik temaslarla tezahür ederler. Bu muameleler, muahedeler aktile, bilhassa her devletin topraklarına serbestçe girme ve çıkma kaidesile, maddî ve moral istihsalâtın mübadelesile cereyan ederler. Bu muameleler XIX uncu asrın ortalarındanberi daha faal bir

hal almakta, ferdî mahiyetten çıkarak teşkilât haline girmektedir. Meselâ (Devletler arası idarî ittihat = *Union administratif internationales)* ler gibi.

⁂

Müşterek medeniyet kimin malı?

Burada bir nokta üzerinde durmak lüzumunu duymaktayız.

Müşterek medeniyet hıristiyanlığa mal edilebilir mi?

Ve bu suretle (Devletler arası hak) kın temeli olarak hıristiyanlık gösterilebilir mi?

Bizce, kat'î surette hayır!

Tarihin, bugünkü halini almazdan önceki zamanlarda, daha doğrusu, insanlık tarihinin pek çok safhalarının karanlık ve meçhul kaldığı bir çağda, belki böyle bir tez müdafaa edilebilirdi. Doğru olmamakla beraber.. Fakat yaşadığımız günlerde buna imkân yoktur. Tarihin meçhulleri o kadar aydınlığa kondu ki, bugün bu tezi bir orta okul mezunu bile çürütmekte zorluk çekmez.

Bu tez, iki bakımdan yanlıştır ve sakattır.

1) Tarih bakımından yanlış ve sakattır. Elimizde mevcut belgeler gösteriyor ve haber veriyor ki orta çağlarda, ilk çağlarda, hattâ bundan beş bin yıl önce, bugünküne nisbetle iptidaî sayılmakla beraber, bir (Devletler arası hak) vardı. Ve bu zamanlarda ne musevilik, ne hıristiyanlık ve ne de islâmlık adı sanı olmıyan şeylerdi.

Orta çağları şöyle, hafifçe gözden geçirelim.

Meselâ, haçlı seferlerinde (Devletler arası hak) var mı idi? Ve bunlara riayet olunuyor mu idi?

Piere l'Ermite ve Kılıç Arslan

Pierre l'Ermite kumandasındaki haçlıları biliyoruz ki *Kılıç Arslan* Kartal önlerinde karşıladı. Ve dövüşe dövüşe son savaşını İnönünde verdi. Bir milyona yakın haçlıları kırıp döktükten sonra ricata mecbur kaldı. Fakat bu savaşlar sırasında *Kılıç Arslan*'ın verdiği emirler (Savaş hakları) bakımından etüd edilmiye fazlasile değer prensiplerdir.

Türk kumandan ve hükümdarı, ordusuna verdiği emirde, düşman kadınlarına, kızlarına, çocuklarına, rahip ve rahibelerine, hastalarına dokunulmamasını, bunlara kılıç çekilmemesini bildirmektedir. Bu emre orduca riayet edildi, Ve bu gibiler İznik kalesinde himaye olundu. Bu hareket tarzı, bugünkü (Devletler arası hak) kın ifadesinden başka nedir?

Fakat Kılıç Arslanın karısı tarafından ayarca müdafaa olunan kaleye düşman girdikten sonra ne yaptı?

Önce kendinden olup tutsak yapılmış olanları hayatta ve sıhhatleri yerinde buldu. Bu hali hayretle seyrettikten sonra, şükran mukabelesi olarak, İznik halkını baştan başa kılıçtan geçirdi. (1) Hıristiyanlık, (Devletler arası hak) kı böyle mi temel oldu?!

Haçlılar Suriyeyi istilâ ettikten sonra, papasların müsaadesile islâm eti yemeyi helâl saydılar. (2) Kasap dükkânlarında islâm eti alınır, satılır bir matâ haline kondu. Göğüslerinde İsanın

(1) Düguignes: Türklerin, Tatarların, Hünlerin, Moğolların genel tarihi.

(2) Seyyit Emir Ali: İslâm tarihi.

mukaddes haçını taşıyanlar ve kürsülerinde İsayı vâz edenler (Devletler arası hak) ka temel olan müşterek medeniyeti böyle mi kurdular?

Nurettin Şehit'in *Salâhaddini Eyyübî*'nin orduları önünden kaçarken haçlılar böyle bir muameleye uğramadılar. Adaletin en büyüğüne mazhar oldular. Can, ırz, mal emniyeti altında; istiyenler mallarını değer pahasına satarak memleketi çoluk çocuklarile terkettiler. İstemiyenler her türlü emniyete mazhar olarak kaldılar. (Devletler arası hak) kın bugünkü esasları bundan başka nedir?

Biraz daha gerilere gidebiliriz.

Türk hakanı ve Çinliler

Türk hâkanı *Teoman*'ın Çinlilerle savaşları meşhurdur. *Teoman* Çin hükümdarı tarafından talep edilen her şeye, muharebeyi önlemek için muvafakat ediyordu. Yalnız (toprak benim değildir. Milletindir. Ondan fedakârlık edemem!) diyordu. Bu cevab muharebeye sebep oldu. Ve *Teoman* galip geldi. Devlet anlamının bu kadar inceldiği ve kavrandığı bir çağda (Devletler arası hak) yoktu, denebilir mi? (1)

Etiler

Şimdi tarihin karanlıkları içine giriyorum ve Etileri Eti türklerini ele alıyorum. Eti hükümdarı *Hettusil* Mısır Devlet Nâibi *Ousermera Stenperna* ile bir muahede imzalamıştı. (2) Bu muahede XVIII maddeyi ihtiva etmektedir. 1 inci madde yüksek akitleri kaydediyor. II inci madde savaşın sonunç bulduğunu bildiriyor. III. barışın iki devlet,

(1) Tarih.

(2) Les Hittites, Louis Delaporte. S: 142-148. Fransızcadır.

iki hânedan arasında ebedî olacağını söylüyor. IV. eskiden mevcut barış muahedelerinin tatbikata gireceğini kaydediyor. V. Hititlerin Mısır topraklarına. Mısırlıların Hitit arazisine girerek yağmalar yapmıyacağını kabul ediyor. VI. tedafiî ittifaktır. İki taraftan birinin memleketi tecavüze maruz kalırsa birbirine yardım edeceklerdir. VII. iki taraftan birinin memleketinde ihtilâl çıktığında birbirine yardım edeceklerdir. VIII. tahta çıkması lâzım gelen meşru veliahtlere icabında yardım, hakkında. IX. ve X. zâdegâna mensup suçluların iadesine dair XI. ve XIV. avam tabakasına mensup suçluların iadesine dair. XV. muahedenin şahitleri Allahlardır. XVI. riayet edenlere Allahların inayeti, etmeyenlere lâneti temenni olunuyor. XVII. Umumî afive dairdir. İade edilen suçluları ve ailelerini ve mallarını taraflar cezalandırmıyacak yakmıyacaktır.

Bu muahede, gümüş levhalar üzerine yazılmıştır. Hititce ve Mısırca iki nüsha olarak teati edilmiştir.

Bu belgeyi, (Devletler arası hak) dışında nasıl bırakabiliriz? Muahede prensipleri bakımından, iki yanlı bir taahhüt karşısındayız. Her bakımdan usulüne uygun bir mukavele görüyoruz. Bu hakikatlar önünde, (Devletler arası hak) kı, sadece hıristiyan medeniyetine mal etmek imkânı var mıdır? Ve bu tarzda hareket, tarihi inkâr etmeği, hiç değilse ondan gaflet eylemeği tazammun etmez mi?

Sümerliler

Wooley (Sümerliler) adındaki kitabında Sümer medeniyetini anlatırken, Türk olan bu kavmin komşu devletlerle olan münasebetlerinden uzun uzun bahseder. Bu münasebetlerin kaidesiz,

nizamsız cereyan ettiği iddia olunabilir mi? Olunamazsa, nasıl olur da o çağlara has ve bugünkü (Devletler arası hak) kın tekâmülünde merhale vazifesini gören hâdiseleri inkâr etmek mümkün olur?

Hıristiyanlar. Arablar, Türkler,

Arap devletlerin hıristiyanlarla, türklerle giriştikleri temaslarda hiç bir kaideye riayet olunmadığı söylenebilir mi? Gerek savaşlardan önce, gerek sonra imzalanan ahitnamelere ne diyeceğiz ve bunları ne ile izah edeceğiz?! Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin İranla, Bizansla, Balkan Devletlerile, Avusturya ile, Macaristanla, Venedikle ve saire ile, aralarında mevcut münasebetleri ve muahedeleri ne ile anlatacağız? (Devletler arası hak) la değil mi? Şu halde bütün bunların (Devletler arası hak) kın inkişafında ve bugünkü halini alışında birer safha bir merhale oldukları nasıl unutulabilir? Ve nasıl reddolunabilirler?.

Çinlilerin araplarla olan münasebetleri; bu bahiste bir yana konabilir mi?

*
**

Westlacke'in teorileri

(Devletler arası hak) bakımından, Yunan ve Roma, *Cambridge* üniversitesi profesörlerinden *J. Westlake* tarafından esaslı bir surette mütalâa edilmiştir.. Bu etütler gözden geçirilince, (Devletler arası hak) kı hıristiyanlığa mal etmenin ne kadar yalnış bir şey olduğunu anlamakta müşkilât çekilmez. (1) Brüksel üniversitesi profesörlerinden *Nys*'in eserinin başlangıcını da bu sırada anmak yersiz olmaz.

(1) Droit international; S: 19-26. J. Westlake.

2) (Devletler arası hak) kı hıristiyanlığa benimsetmek diğer bir bakımdan da sakattır. (Devletler arası hak), bir dine intisap edemez, amacı ve ülküsü buna muhaliftir. O, muvaffakiyetini lâiklikte, hiç bir dine intisap etmemekte bulur. (Devletler arası hak)kı hıristiyanlığın malı yapmak, onu yirminci asırda mızrak ucunda haçlı bayrağı olarak kullanmaktır. Bu ise devletler arasında müsavatı, birliği, iyi geçinmeği, müşterek ve mesut bir gayeye doğru yürümeği va'zeden prensiplerle tezat teşkil eder.

Devletler arası hak kimin malıdır?

Şu halde (Devletler arası hak), kimin ve hangi medeniyetin eseridir?

Bence bu eser, ne (Budizm)in ne (yahudiliğin, ne (hıristiyanlığın), ne de (İslâmlığındır.) Bunlardan hiç biri burada malsahipliği davasını güdemezler. Eseri, inhisarları altına alamazlar.

(Devletler arası hak) insanlığın müşterek malıdır.

Her millet kendi kudretince bu binanın inşasına emek vermiştir. Bazıları sütunları yaptılarsa, bazıları da kiremitlerini koydular, kirecini çamurunu taşıdılar. Tarih böyle söylüyor. İşte bu bakımdan (Devletler arası hak) insanlığın bir *Res communium*'mudur.

Bu sıfatile, bu haliledir ki eser ülküsüne, amacına doğru süratle gitmektedir. Muvaffakiyeti budur. Ve bunda olacaktır.

***

Devletler, tek bir devlet olacaklar mı?

Devletler bir devlet haline gelecekler mi?

Bilhassa İtalyalı profesör *Fiore*, devletler arasındaki münasebetleirn birbirine sıkı fıkı bağlanmasını ve bağın gittikçe sıklaşmasını göz önünde tutarak böyle bir neticeye varır.. Bunu, *Dur-*

kheim'ın *Division de Travail*'ı ile daha ilmî bir surette izah imkânı vardır. *Durkheim*'e göre iş bölümü bu neticeyi kâfil bulunmaktadır. Bir gün gelecek insanlık birleşecek, bir devlet bayrağı altında toplanacaktır.

Bunu dileyelim. Fakat sosyal değişikliklerin her zaman bir olmadığını, tekâmülün muttarit bir tarzda daima ileriye doğru gitmediğini hatırlamakla beraber zaman zaman, gerilemelerle karşılaştığını unutmıyalım. Hele *Durkheim*'ın verdiği haber doğru olsa bile bunun asırlara ve asırlara mütevakkıf olduğunu düşünmeliyiz.

İtalyan profesörünün ve Fransız filozofunun tebşirlerini zevkle dinleyelim. Ancak bugünkü hayatın hakikî yüzünü görmekten kaçınmıyalım ve korkmıyalım. Çünkü, hakikatle karşılaşmaktan korkanların sonu hüsrandır.

Bizce bu mümkün değil!

Bizce yer yüzünde, insan var oldukça kavga var olacaktır. Bütün biraz önceki kaydettiğimiz tebşirlere inanıp da silâhını elinden bırakan millet, boynunda zincir, ayağında bukağı taşıyan ilk esir olacaktır.

Barış barış diye bağırıp, çağrıldığı bir zamanda ikinci dünya savaşının koptuğuna şahit olduk. Şimdi bunu yaşıyoruz. On senedir, devlet savaş bütçeleri, misline tesadüf edilmemiş bir kabarıklık arzetmektedirler. Sosyalist Rusyanın yalnız harp bütçesi, bizim bütçenin tamamının on beş mislidir. Bu şartlar içinde, ebedisi şöyle dursun muvakkat barışlara bile güç inanılır. Her Türk dişinden tırnağına kadar silâhlanmalıdır. Her Türk yürüyen bir silâh olmalıdır. Barış böyle var olur. Böyle tutunur.

«Hazır ol cenge eğer ister isen sulhü salâh.» meseli, hükmünü yürütmektedir. Ve yürütecektir. Bundan gafil olanların vay haline..

(Devletler arası kamun) un alanı.

(Devletler arası hak) ka riayeti kendisine borç tanıyan ve yine onun icaplarını devletlere tanıyacağına dair teminat veren her devlet, devletler arası kamuna girmek istiyebilir. Fakat bu isteği kabul edip etmemekte kamun muhayyerdir. Bunu takdir hakkı kamunundur.

Hıristiyan devletler

Devletler arası hak, önceleri yalnız Avrupa, hıristiyan devletleri hakkı oldu. 18 inci asır sonlarına doğru Birleşik Amerika devletlerine tanındı. 19 uncu asrın başlangıcında orta ve cenubî Amerika devletleri hakkında da kabul edildi. Bu gün bütün hıristiyan devletlerine tanınmıştır.

Japonya

Asya devletlerinden hıristiyan olmıyan Japonyanın devletler arası kamuna girmek için geçirdiği safhalar dikkate şayandır. Bu devlet ancak 1854 yılında kapılarını yabancılara açıyordu. 1868 de *féodalite* - derebeylik rejimini ilga etdi. 1889 da Japonya bir ana kanuna sahip oldu. Bundan sonra, Almanya, Rusya ve Birleşik Amerika devletlerile kapitülâsyanların ilgası için muahedeler yaptı. Bu muahedeler 12-15 senelik bir intikal devresi kabul ediyorlardı. Yani imzalarından on beş sene sonra kapitülâsyonlar ortadan kalkmış olacaklardı. Müfrit milliyetçiler bu muahedeleri reddettiler. Ve bunları imzalıyan *Okyma* kabinesini düşürdüler.

1894 de patlak veren Çin - Japon seferi Ja-

ponyanın taliinde yeni ve parlak bir çağın başlangıcı oldu, *Von Listz*'in ifadesince, bu savşta Japonya hem büyük, kuvvetli bir asker olduğunu gösterdi; hem de, bütün savaş esnasında (Devletler arası hak) kaidelerine riayet etti. Muharebeden muzaffer çıktı. Ve bunu takiben 1899 yılında medenî devletlerle bir seri muahedeler imzaladı. Bu muahedelerle kapitülâsyonlardan kurtuluyor, devletler arası kamuna girmiş bulunuyordu. Bundan sonra mevzuatında teceddüt yaptı. Avrupanın her yönden en ileri kanunlarını aldı. Lâfın kısası, adliyesini, ve idare makinelerini Avrupaî bir hale getirdi.

Türkiye ve devletler kamunu

Türkiyemize gelince; Türkiyemizde teceddüt hareketleri Japonyaya tekaddüm eder. 1839 da Gülhane hattı hümayunile, ki buna Tanzimat denilir, Osmanlı İmparatorluğunu Avrupalılaştırmak, batı medeniyetini ona mal etmek için, ilk büyük adımı *Koca Reşit Paşa* atmış bulunuyordu. 1856 ıslahat fermanı ile *Alî Paşa* atılan adımı kuvvetlendirdi ve teyit etti. Gene 1856 Paris muahedesinin 7 nci maddesile Osmanlı İmparatorluğu Avrupa konserine kabul olundu. Bunun manası, imparatorluğun devletler kamununa girmesi ve kapitülâsyonlardan kurtulması idi. Fakat kurtulamadı. Neden? Bu haktan istifadesine, imparatorluğun za'fı mı sebep oldu? Bana öyle geliyor ki böyle bir mazeret ileri sürülemez. O sıralarda ve o sıralardan önce, Avrupa diplomasisi, ve umumî efkârı tam manasile lehimizde idi. 1848 ihtilâlinde Macar mültecilerini Rusya ve Avusturya ile savaşı bile göze aldırarak Osmanlı İmparatorluğunun iade etmemesi yüzünden Avrupa bizi alkışlıyordu. Lon-

drada büyük elçimiz İngiliz Parlâmentosuna giderken üniversite talebesi tarafından arabanın atları çıkarılarak hurralarla çekildi. ve bu halde Parlâmentoya götürüldü.

İtalya Başvekili *Cavour* Paris kongresinde Osmanlı İmparatorluğunu göklere çıkarıyordu. Kanunlarımızın, bilhassa ticaret kanunlarımızın o çağların en yüksek kanunları olduğunu söyliyor; ve idarî teşkilâtımızın modernliğinden durmadan bahsediyordu. (1) Kongre üyeleri İtalyan Başvekilinin fikirlerine iştirâk ediyorlardı. Bir yandan da gazeteler, mecmualar lehimizdeki neşriyata devam ediyorlardı.

Devletler arası hak *(Revue de droit internationale Public)* mecmuasında zamanın en büyük âlimlerinden *Pradie Fodéré* yazdığı makalesinde Osmanlı İmparatorluğunun, medenî bir devlet olduğunu ileri sürüyor; ve kapitülâsyonlara lâyık olmadığını delillerle isbat ediyordu. Ve diyordu ki: «Mujikler idaresinden başka bir kabiliyet gösteremiyen müstebit Rus idaresine kapitülâsyon rejimi tatbik edilmediği halde, modern cihazlarla mücehhez, modern idare kabiliyetini göstermiş bir devlete, Osmanlı İmparatorluğuna bu rejim nasıl reva görülebilir? Bu İmparatorluğa nasıl olur da yarı medeniler muamelesi tatbik edilir?»

İşte moral bakımdan 1856 da böyle bir durumda bulunuyorduk.

Maddî bakıma gelince, Kırım zaferini kazanmıştık. Zaferi kazanan Osmanlı silâhlarının nam-

(1) Paris kongresi protokolları.

lılarından henüz duman tütüyordu. Bundan daha kuvvetli maddî bir durum tasavvur olunabilir mi?

Şu halde neden kapitülâsyonları (1923 Lozan muahedesi) ne kadar kaldırmağa muvaffak olamadık?

J. Westlacke bunu, şöyle anlatmak istiyor: Kazanılıp da istifade edilemiyen haklar sırasına kaydetmekle (1) Taliin çok acı bir istihzası.

Soruyu tekrarlıyabiliriz. Neden (Devletler arası kamun) a girmedik? Hem de girmek hakkını ihraz etmişken.. Neden kapitülâsyonlardan kurtulamadık? Hem de kurtulmak hakkını kazanmışken.

Bana öyle geliyor ki işin önemini, ve genişliğini anlıyamadık. Hele *Reşit Paşa* ve *Alî Paşa* öldükten sonra tam manasile işlerden gafil kaldık. Ve bundan en çok devlet adamlarımızla hukukçularımız mesuldür. Zaten o devirlerdeki hukukçularımızı yeni âmme hakları anlamına büyük ekseriyetle yabancı idiler. Modern bilgilere karşı olan yabancılığımız, bizi yarım asırdan fazla bir zaman haklı olduğumuz halde haksız gösterdi.

Büyük devlet adamlarımız, zaman oldu ki menfaatlerini korumak için, kapitülâsyonlardan istifade ettiler. (Şapur) lâkabile anılan Sadrıâzam *Sait Paşa* sıkışınca, İngiliz elçiliğine, yine Sadrıâzam *Kâmil Paşa* İzmir valiliği sırasında sarayla arası bozulunca, Fransız konsoloshanesine iltica etmişlerdi. Bu adamlar günün birinde, nasıl olur da kapitülâsyonların lâğvını Osmanlı İmparatorluğu

(1) Les principes du droit international. Westlacke.

namına yabancılardan istiyebilirlerdi?!.. Ve istedikleri zaman yabancılar, bu zatlara, hem de hakkile: «Siz mi kapitülâsyonların ilgasını istiyorsunuz? Siz öylemi? Fakat daha dün canınızı, ırzınızı, malınızı kurtarmak için bize iltica eden siz değil mi idiniz? Bizzat idarenize sizlerin itimadınız yok iken, biz tebamızı kayıtsız ve şartsız sizin mahkemelerinize ve idarenize nasıl teslim edebiliriz?» diyemezler mi di? Müracaat eden bu zatlar değil, başkaları da olsa, onlara da ayni şeyleri söyliyeceklerinde şüphe yoktur. Nitekim söylediler de.

İltica etmesinler de ne yapsınlar? denemez. Başlarını mı kaybetsinler? denemez.

Bir devletin bahtını idare etmeği omuzlarına yüklenmiş insanlar icabında bunu da göze almağa borçludurlar. Ömürlerini bir yabancı elçiliğinde, konsoloshanesinde dilenerek, devleti ve milleti fena akıbetlere sürüklemektense, devlet adamına düşen borç, kendi topraklarında kendilerini müdafaa ederek ölmektir. Müdafaa da elinden gelmiyorsa, sadece ölmeli ve milletin kalbine gömülmelidirler.

Şimdi, böyle bir hüküm vermek kolaydır. Fakat o zamanları yaşasaydınız bunları söyliyemezdiniz, bu tenkitleri yapamazdınız demeyiniz. Moral ve vazife icaplarının zamanı ve mekânı yoktur. Her vakit için birdir ve aynidir. Yeter ki bunlar duyulabilsin.

Fakat o zamanları da ele alarak diyebiliriz ki, elçiliklere, konsolosluklara o vakitler dahi kaçabilecekler vardı. Hattâ bunlara elçilikler, konsolosluklar kapılarını arkalarına kadar açmış bulunuyorlardı. Fakat buna tenezzül edip gitmediler. Fizan

çöllerini boylamağı, Marmarada boğulmağı iltica-ya tercih ettiler. Hâlâ kulaklarımızı Marmaranın derinliklerine verir, dinlersek iskelet olmuş boyunlarında kalan zincirlerle inliyen (Ahrarı) duyarız.

Kapitülâsyonlar kalkacaktı. Hem de tek bir darbeyle: Fakat adamını, adamlarını bekliyorlardı. 1914 Dünya Savaşında İttihatçılar bunu kaldırdıklarını devletlere bildirdiler. Protestolara rağmen filen kaldırdılar. Fakat huhukan kaldıramadılar. Dünya Savaşı sonunda ise bütün ağırlığı ile iade edildiler. Fakat kapotülâsyonlar kalkacak ve Türkiye (Devletler arası kamun) a girecekti. İş, adamlarını bekliyordu. İstiklâl Savaşından sonra adam meydana çıktı: *Atatürk* ve *İnönü*. (1923 Lozan muahedesi) ile asırlarca süren bu rejim filen ve hukukan tarihe karıştı. Bugün Türkiyemiz medenî devletler kamunu üyesindendir.

Medenî devletler kamunu ne demektir?

(Medenî devletler kamun) u ve buraya girmek ne demektir?

Medenî devletler kamununa girmek demek; (Devletler arası hak) tan mutlak surette istifade etmek demektir. Yarı medeniler, yahut vahşiler gibi hususî muameleye tâbi tutulmamak demektir. Bütün medenî devletlerin mazhar oldukları muamelelere tamamile ve müsavi surette mazhar olmak demektir. Medenî devletler birbirine ne gibi hak ve ödevlerle mükellef iseler o gibi hak ve ödevlerle mükellef olmak demektir. Türkiyemiz, medenî kamun üyesi olmak sıfatile (Devletler arası hak) karşısında bugün İngiltere, Almanya, Birle-

şik Amerika, Fransa ve saire ne ise ayni durumdadır. Ne fazla, ne de eksik.

Kamuna teminat nasıl verilir?

Medenî kamuna girmek için teminat nasıl verilir?

Bu teminatın en kestirme belgesi medenî devletlerce, medenî âlemce kabul edilmiş yaşama prensiplerini benimsemektir. Zahirî değil, fakat samimî bir şekilde benimsemektir. Bu benimsemenin icapları hukukta ve idarede de kendini göstermeli ve tatbikata girmelidir. Japonyanın, Türkiyenin yaptığı gibi. Türk ihtilâlinin büyük bir kısmını bu reformlar teşkil eder. (1)

Yarı medenî devletler, (Devletler kamun) u na dahil değildirler. Bunlar medenî devletlerle imzaladıkları muahedelerin tanıdığı haklar derecesinde bu kamunla ilgilidirler. Yarı medenî devletler hakkında, (Devletler arası hak), bir nevi mukavele hakkıdır. Muahedelerde kabul edilen nisbette bundan faydalanırlar. Bu devletleri medenilerden ayıran karakter bunların kapılarını yabancılara tamamen açmamasıdır.

Lorimer teorisi

Bu teorinin ve devletler arasındaki bu bölümün ileri gelen şampiyonu *Edimbourg* üniversitesi profesörlerinden *Lorimer*'dir. (2) *Lorimer*, (Devletler arası hak) kında milletleri üçe ayırır: Medenî, yarı medenî, vahşi.

Medeniler tam ve kâmil anlamile devletler arası haktan istifade ederler. Yarı medeniler biraz önce tesbit ettiğimiz prensip mucibince istifade ederler. Vahşiler hiç bir suretle bundan faydalanamaz-

(1) Atatürk ihtilâli. Mahmut Esat Bozkurt.

(2) Droit international. Lorimer.

lar. Haklarında insanlığın icabınca muamele yapılır. Bunlara sadece insanın tabiî hakları kabul edilmektedir.

Teori doğru mu?

Bu teori ne dereceye kadar doğrudur?

Ve bu teorinin tehlikeleri?

Bu teori pratik bakımdan şüphe yok ki doğrudur. Bütün milletleri ve bütün devletleri bir seviyede görmek, hakikati görmemek demektir. Siyasal teşekküller arasında, devlet zihniyet ve telâkkileri bakımından çok farklar vardır. Bu realite ortada durup dururken, devletleri kısımlara ayırmamak, işleri, düpedüz görmekten başka bir şey olamaz. Tasmanya vahşilerini, yahut Hotantoları, İsviçre ile müsavi görmek hepsine ayni müsavi hakları tanımak imkânı var mıdır? Bu vahşiler devletler arası hakların icap ettirdiği ödevleri başarabilirler mi? Durum böyle mütalâa edilince *Loirmer*'in realist teorisine hak vermemek mümkün değildir.

Fakat bu teori, isabetli olduğu kadar; tehlikelidir de. Her türlü fenalıklara yol açabilir. Teorinin korkunç yanı şudur: Bu hususta ölçü ne olacaktır? Devletler arasındaki medeniyet farkı ne ile ölçülecektir? Teorinin daha korkunç yanı da şudur: Ölçünün bulunduğu farzedilse bile, bunu kim kullanacaktır? İşte bu soruların karşılığı bulunmadıkça *Lorimer* teorisi her türlü fenalıklara meydan verebilir. Emperyalistlerin elinde, (Devletler arası hak) bir tahakküm ve tagallüp vasıtası olabilir. Rusya, Buhara devletini, İngiltere Hindistanı ve Mısırı, Fransa Tunus ve Fası, İtalya Habeşistanı ve Arnavutluğu geri görebilirler. Ve bunlar hakkında müsavi hak muamelesi yapmaz-

lar. Önce bu devletleri himayelerine alırlar ve sonra ilhak edip işin içinden çıkarlar! Meselenin düğümü buradadır. (Devletler arası hak) kı emperyalizmin ihtiraslarına hizmetçi kılmaktadır. (1)

Nitekim *Lorimer* Osmalnı İmparatorluğunu yarı medeniler arasına koyuyordu. Bol keseden hovardalık! *Von Listz* gibi kılı kırka yaran bir müellif bile endişeye düşmeksizin devletler arasında fark kabul etmekte, ve bunları yarı medeniler diye ikiye bölmektedir. Yarı medenilere, (Devletler arası hak) tan tam istifade hakkını reddediyor. *Von Listz*'e göre, bunlar medenî devletlerle yaptıkları muahedelerin tanıdıkları derecede devletler arası haktan istifade edeceklerdir. O kadar. Yalnız aralarında elçi göndermek ve kabul etmek carî ise ayrı bir muahedeye lüzum yoktur. Bu hususta devletler arası hakda medenî milletlere tanınan usul cari olmak lâzımdır. Yani yarı medenî ve medenî devletler arasında elçilerin imtiyaz ve masuniyeti, mütekabilen tatbik olunur.

Yarı medenilerle imzalanan muahedelerin sakit olduğu yerlerde, ve vahşilere karşı muamelelerinde medenî devletler hareketlerinde serbestirler. Ancak moral prensiplerle bağlıdırlar. Moral prensip demek, klâsik devletler arası hak müelliflerine göre (2) hıristiyanlık ve insanlık duygularıdır.

(1) Bu bahiste endişelerimize iştirâk eden müellif **(Bonfils)** dir. Teoriyi reddile Avrupanın istilâsına düşen yarı medenî ve vahşî denilen milletlerin istiklâllerini son kan damlalarına kadar müdafaa ettiklerini ileri sürerek hürriyet ve istiklâl tadını bu kadar duyan milletlere nasıl yarı medenî, nasıl yarı vahşî denilebilir diyor.

(2) Von Listz, Devletler arası hak, S. 6.

Bu hususta fazla analizlere lüzum yoktur. Çünkü endişelerimizi önce kaydettik. Burada iliş-mek istediğim bir nokta var. Bugün, ergenlik ve egemenliklerine sonunç verilen devletler hakkında; yarı medenilik, vahşilik teorileri ileri sürülmektedir. (Hayat alanı) diye yeni bir teori ortaya atılmaktadır.

Hayat alanı teorisi

Meselâ Çekistanı Almanyanın (Hayat alanı) sayarak, burasını kendine ilhak etmesi, Letonya, Estonya, Litvanyada Rusyanın (üs) lere malik olması ve şu dakikada (Finlandiya) yı ortadan kaldırmağa çalışması gibi. Zannediyorum ki *Lorimer* teorisinin saklamakta olduğu tehlikeler biraz daha tebarüz etti.

Koruma yoliyle olsun, manda yoliyle olsun ileri sürülen teorilerin hepsi emperyalist ihtirasları gizlemek için icat edilmiş oyunlardan başka bir şey değildir.

Manda hakkında

Diyorlar ki, manda ve koruma, eski deyimle himaye, geri kalmış milletleri ilerletmek için, yükseltmek için, medeniyete yetiştirip medenî kılmak için büyük devletlere düşürülen birer hizmettir! Fakat sorabilirmiyiz ki büyük devletlerden hangisi bu ödevini az çok başarmıştır. Hangisi bu yolda hesap vermiye muktedirdir. Büyük devletler mandaları, ve korumaları altına aldıkları milletleri ancak sömürmüşlerdir. Ve yalnız sömürmek düşünmüşlerdir. Her ne nam altında olursa olsun, bunların boyunduruğu altına giren uluslâr hattâ eski bedavet hallerinin bile iştiyakını çekmektedirler.

Medenî kamunu yapan devletler

Von Listz eserinin dokuzuncu basımını yazdığı 1912 yılında medenî kamuna dahil devletlerin sayısını (43) e çıkarıyordu. Bunlardan:

1) 21 i Avrupa devleti.
2) 21 i Amerika devleti.
3) 1 i de Asya devleti idi.

Avrupa devleti şunlardı: Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya, Avusturya - Macaristan, Belçika, Holanda, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, İsveç, İspanya, Portekiz, İsviçre, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Yunan, Türkiye. Bunlara üç küçücük devleti de ilâve ediyor: Lihtenştayn, Sen Marino, Monako. Fakat bunlar Lahey konferanslarına iştirâk etmemişlerdir ve binaenaleyh bunlara güçlükle devlet adı verilebilir diyor.

Şu anda, Karadağ Sırbiyeye, Avusturya ve Çekistan Almanyaya ilhak edilmiş bulunmaktadır. Fakat buna mukabil Dünya savaşından sonra Polonya, Finlandiya, Litvanya, Letonya, Estonya ve Slovakya doğduğuna göre ve tanındığına göre, bu gün Avrupa medenî devletlerinin sayısı 26 dır. Üç küçük devletçiği de bunlara zammedersek 29 olur.

21 Amerika devleti; bunlardan ikisi şimaldedir: Birleşik Amerika devletlerile, Meksika, Orta Amerikada Güatemala, Salvador, Hondoras, Nikaragua, Kostarika ve Panama. Cenubî Amerikada: Venezüella, Kolumbiya, Ekvatör, Peru, Şili, Arjantin, Bolivya, Urogvay, Paraguvay, Brezilya. Üç tane de ada cümhuriyetleri ilâve edilirse; Kûba, Haiti, Dominiken. Sayıları 21 i bulur.

Asya devleti olarak yalnız Japonya.

Von Listz kitabının son basımını yazarken Çini, İranı, ve Siyamı devletler kamunu üyesinden saymıyordu. Afganistanı ve bir çok Arap devletlerini kamun dışında sayıyordu. Fakat Afrikada liberal dış devletlerini medenî kamuna yaklaşmakta olanlar sırasında kaydediyordu!..

Demek oluyor ki bugün *Von Listz*'in tasnifine göre, medenî kamunu (48) devlet teşkil etmektedir.

(Devletler arası hak) kın hukukî mahiyeti.

Devletler kamunu otoriteye değil, tesanüt prensipine dayanır. Bu kamun bir devletler kurumudur ki bu kurumun sebebi, müşterek bir amacı tahakkuk ettirmektir. Yoksa silsilei meratip nizamı üzere bütün devletleri tek bir devlete bağlıyan bir teşekkül değildir.

Devlet fikri, ferdiyetlerin fevkinde bir kuvveti, bunlara hükmeden bir kudreti icap ettirir. Bu bir yüksek iradedir ki hususî idarelerle karıştırılmamalıdır. Devlet ihtiyaç halinde fertlerin de iradesi üstüne çıkarak onlara hâkim olur.

Devleti teşkil eden birlikler, ferdiyetler olmayıp da, devletler olsa bile durum budur.

Devletler kamunu, erkin, müstakil devletlerden mürekkeptir. Bu erkin devletler kendilerine faik bir irade kabul etmezler. Devletler arası kamunda kollektivitenin iradesi, ferdlerin iradelerinin birleşmesinden başka bir şey değildir. İster bu irade kongrelerde, isterse bunlar dışında pratikle mevcut bulunsun hüküm aynidir. (Devletler arası

hak) kın bu pek esaslı meselesi iki vâkıada şu suretle tecelli eder:

a) Taahhüt altına girmek iradesine malik olan devletler için kabul ettikleri anlaşmalara riayet mecburidir.

b) Hak bakımından devletlerin reyleri birbirine müsavidir. En zayıf devletin reyi, en güçlü kuvvetli devletin reyi gibidir. Ekseriyetin hiç bir kararı, hattâ bir devlet tek başına kalsa da onu borç ve taahhüt altına koyamaz.

Umumi müeyyide var mı?

Esasında bu kadar cemiyet ve şirket prensipine dayanan devletler arası kamun, kendine kendi içinden teşriî, adlî, ve müeyyide olacak bir kuvvet çıkaramadı. Hakkı yapmak, anlaşmazlıkları hal etmek, irtikâp edilmiş veya edilmek üzere bulunan suçları önlemek için diplomatik veya silâhlı müdafaalarda bulunmak, yahut ihlâl edilmiş nizamı iade etmek. Bozulmuş müvazeneyi tesis eylemek salâhiyeti yalnız kamuna tanınmıştır. Başka bir deyimle, kamun üyelerinin umumuna birden kabul edilmiştir. Devletler bu hakkı müstakil bir organa tanımamışlardır.

Uluslar kurumu

Vâkıâ 1914 savaş sonu icabı olan ulus kurumu, bu hususta bir çok esaslar kabul etmiştir. Fakat ulus kurumu dışında kalan devletler bunu tanımadıkları gibi kurum; Çinin, Japonyanın tecavüzüne uğramasına, Avusturya ve Çekistanın Almanya tarafından ilhakına, Habeşistanla Arnavutluğun İtalya tarafından ilhakına karşı hareket şöyle dursun, ses bile çıkaramamıştır.

(Devletler arası hak) prensipleri, kat'î hak kaideleri mahiyetindedirler. Devletler arası ka-

muna dahil üyeler bunlara riayete borçludurlar. Bu prensipler, müsbet (Positif) **hakkı vücuda getirirler.**

Devletler arası bir hak var mıdır? Yani bu hak, devletlerin tebalarına ve yabancılara karşı tatbik ettikleri hak ve kanun mahiyetinde midir?

Büyük meselelerden biri karşısındayız.

Muarızlar ne diyorlar?

Lorimer, Westlake, Lasson, Ph. Zom. gibi büyük devletler arası hak müellifleri bunun hak olmak mahiyetini reddetmektedirler. Buna sebep olarak da natamam olduğunu, müeyyidesi bulunmadığını ileri sürmektedirler. Bazı müellifler meselâ *Roguin* (1) gibileri müeyyideyi *(Sanction)* u hakkın unsurlarından sayarlar. Müeyyidesiz hak anlamı yoktur.

Von Listz'in cevabı

İtirazların natamamlığı cihetinden *Von Listz* şu yolda mukabele etmektedir. (1)

«Şurası muhakkaktır ki devletler arası hak kaidelerinin eksikliğinden onun hak olmadığı neticesine varılamaz. Kabul edelim ki devletler arası hak kaideleri örf ve âdet bakımından eksiktirler. Ve yine kabul edelim, devletlerin mütehavvil hareketleri örf ve âdetlerin tamamlanmasına engel olmaktadırlar. Fakat bu katiyetsizlik devletler arası hakka mı münhasırdır? Bu hale başka alanlarda tesadüf etmiyor muyuz? İç hususî haklarda (dahilî hususî hukukta) bu boşluk en vahîm neticeleri vermiş, kanunların tatbikini imkân haricine

(1) Roguin, La Règle de droit.

(1) Von Listz, Arsıulusal hak. S. 9-10 Fransızca ve Almanca.

çıkarmıştır. Böyle olduğu halde, hususî haklarda örf ve âdetin hukukî mahiyetini inkâr, kimsenin hatırından geçmemiştir. Halbuki son elli yıl içinde o kadar esaslar tesbit edildi ki (Devletler arası hak) kın en büyük kısmı yazılı hale kondu.

Fakat bundan başka, denebilir mi ki, bilhassa yaşadığımız yıllar içinde, heyhat! Devletler arası hak prensipleri ayaklar altında çiğnenmiştir Böyle bir düşünce ileri sürülebilir mi? Hiç bir vakit iç haklar bile, ekseriya ölü hükümlerden ibaret kalmaktadır. Kuvvetliler ve kurnazlar bunun hükümlerinden yakalarını sıyırmaktadırlar. Devletler arası hakka karşı kullanılmak istenen, bu itirazlara şu yolda da mukabele ?edilebilir. Bir çok defa devletler, açıkça, resmen (Devletler arası hak) kı mecburî mahiyette tanıdıklarını ilân ettiler. Devletler aralarında barış zamanında çıkan bütün ihtilâfları ve savaş anlarında hep (Devletler arası hak) ka dayanarak haklarını müdafaa ettiler ve ediyorlar. Konsoloslar bir devletin haksız hareketine muahedeleri ileri sürerek itiraz ederler. Hakemlere verilen davaları halletmek için esas devletler arası hak prensipleridir. (Lotüs davası) nda olduğu gibi. Millî mahkemeler bilhassa deniz ganimetleri davalarını (Devletler arası hak) kaidelerine göre hükmederler».

Berlin üniversitesi âlim profesörünün bu mütalâalarından sonra bizim bu bahse iliştireceğim bir kaç vâkıacık var. Bu vâkıalarla tezi daha kuvvetli bir şekilde tebarüz ettireceğimizi sanıyoruz.

Schmoller'in fikri

Büyük ekonomicilerden *Schmoller* der ki (1) «kanunlar ne kadar uzun kavrasa ve bütün ihtimalleri göz önünde bulundursa, yine hilebazlar bir yolunu bulur ve ondan yakalarını sıyırırlar.» Fakat bunların, bu hale rağmen hak olduğunu hak kaidelerini ihtiva ettiğini inkâr hatıra gelir mi?

Hakikaten, hâkim huzuruna çıkan iki yandan birinin avukatı çok kuvvetli olursa haklı yanın davasını kaybetmesi az görülmüş vâkıalardan değildir. Her yerde ve her memlekette yanlardan biri hâkimin dostu olur, yahut hâkime sempatik görünürse haklı tarafın davayı kaybetmesi - eski deyimle - nadirattan değildir. Hâkim rüşvet alırsa, hâkim cahil olup da kanunu tatbik edemezse, hâkim nüfuz ve tesir altında kalırsa hakkın ayaklar altında çiğnenmesi görülmemiş şeylerden midir? Meselâ *Lord Brice* (Demokrasiler) inde (1) bu hallerin en çok vukubulduğu yer olarak Birleşik Amerika devletlerini gösterir.

Devlet ve devlet hazinesi aleyhine katiyet kesbetmiş ilâmların kolay kolay infaz edildiği vâkı mıdır?

Usul ve kanun profesörleri her gün her memlekette usullerin, kanunların yanlış tatbik edilmesi yüzünden başlarını saçlarını yolmaktadırlar. Devletler arası hak profesörleri ise bu gibi hallere on yılda, yirmi yılda bir şahit oluyorlar. Demek isterim ki iç hukuk tatbikat bakımından ne kadar mesut ise, devletler arası hak ondan bedbaht değildir.

⁂

(1) Schmoller, Sosyal politik meseleler. Fransızca, Almanca.

Bir konuşma

Bir gün eski talebelerimden birile aramda şöyle bir konuşma geçti:

— Hocam! Fikirlerine iştirâk edemiyeceğim.

— Neden?

— Çünkü bir gün, sınırlarımız üzerinde haksız tecavüze uğradık. Devletler arası hakça protestoda bulunduk. Aldırış eden olmadı. Tecavüzler sürdü gitti. Nihayet tecavüz edenleri uçaklarla tepeleyince taarruzların ardı kesildi.

— Çok iyi etmişsiniz. Katilleri takip eden bir jandarma ve onları cezalandıran bir kanun olmasaydı, katillerin önüne geçilebilir mi idi?

— Hayır!

— Şu halde siz de (Devletler arası hak) kı müeyyidelerle tatbik etmişsiniz. Kâşki her alanda bir müeyyide olsaydı. Siz bu mütalâanızı (Devletler arası hak) kın yokluğunu değil, belki müeyyidelerinin azlığını göstermiş oluyorsunuz.

⁂

Müeyyide meselesi

Dikkate değer ki devletler arası hak, iç kanunlar gibi müeyyideye malik olmadığı halde onlardan aşağı mesut değildir.

Müeyyide bahsine intikal ettiğimiz şu sırada, bunun etrafında durmak, biraz da bu ciheti gözden geçirmek faydasız olmıyacaktır.

(Devletler arası hak) müeyyideye malik olmayınca hak olmaktan çıkar mı?

Karl Strupp ne diyor?

Buna en güzel karşılığı, Frankfort üniversitesi profesörü *Karl Strupp* vermektedir. Profesör

diyor ki: (1) «Hak, hak olmak için müeyyideye malik olması şart değildir. Hakkın zaman zaman müeyyidesizlik yüzünden tatbik edilememesi onu hak olmak hasletinden çıkaramaz. O yine haktır.» Çok doğrudur. Haklı bir adam, nasılsa hakkına sahip olamazsa, bu, onun hakkı yok demek olmadığı gibi devletler arası hak da sanıldığı gibi müeyyideden mahrum olsa bile yine bir hak olmaktan çıkmaz.

Devaux ne diyor?

Toulouse üniversitesi profesörü *Devaux* şu mütalâada bulunuyor: (2) «Müeyyidesizlik (Devletler arası hak) kın yokluğuna karşı ileri sürülen bir belgedir. Müeyyidesi olmayınca müsbet hak *Droit positif* bahsine konu olamaz, diyorlar. Fakat müeyyidesizlik bir hakkın müsbet olmaması için kâfi değildir. Başka bir deyimle müsbet olmak için hakkın maddî ve teşkilâtlandırılmış bir müeyyideye ihtiyacı yoktur. Müeyyidesi eksik bir kanun yine kanundur. Müeyyidesi olup da tatbik edilemiyen kanunlar az değildir. Müeyyidenin mahiyeti ve keyfiyeti ayrı şeylerdir».

Bonfils; güzel, klâsik eserinde; (Devletler arası hak) ka tevcih edilen itirazlarını en güzel bir surette tasnif etmiştir. Ve oldukça kuvvetli cevaplar da vermiştir. Bunları buraya olduğu gibi nakil faydalı olur. (3)

«(Devletler arası hak) var mıdır? Bir çok

---

(1) Karl Strupp, Avrupa ve Amerikada devletler arası hak. Fransızca tercümesi.

(2) J. Devaux, Devletler arası hak. S. 5. Fransızca.

(3) Hukuku umumiyei düvel. Bu tefsir S. 29-36 Türkçe tercüme. Salâhattin.

müellifler bunu inkâr etmişlerdir. Bunlar iddia ederler ki hak kendisine hayat veren âli bir kuvvetin varlığına bağlıdır. Ve üç şeyin birlikte bulunmasını icap ettirir:

1) Hak kaidelerini tertip ve tanzim eden bir kanun vaz'ı.

2) Bu kaideleri çeşitli hallerde tatbik eden bir hâkim.

3) Verilecek kararları tatbik ile mükellef bir jandarma.

Birbirine müsavi olan devletler arasında böyle veya buna benzer hiç teşkilât mevcut olmamış ve mevcut değildir. Bu itirazlar şu cümle ile kabul edilebilir.

Ne bir kanun, ne bir mahkeme, ne bir icra. Devletler arasında, bu hususta az çok muntazam rabıtalar teessüs etmiş ise de bunları vücuda getiren âdetler, mukaveleler, münasebetler hakkı teşkil edemezler. Devletlere, borçlarını ödetmek için harpten başka bir tazyik vasıtası yoktur. Bu takdirde de kuvvet kullanan devlet hem davacı, hem de hâkim vaziyetine girmiş olur! Şu halde devletler arasındaki muamele münasebetile de hak, kuvveti ziyade olanın örfî ve keyfî iradesinden ibarettir. Bir devletin hakkı, kullanabileceği kuvvet kadardır.

En ziyade kuvvet ve kudret sahibi devletlerin siyasî hırslarını terviç maksadile kendilerince tasavvur olunan hak kaidelerine istinat eyledikleri ve onları davalarını elde etmek için daha zayıf devletlere cebren kabul ettirdikleri görülmüş ve yine de görülecektir.

Şurası inkâr edilemez ki, kanun vazıının bulunmaması, mahkeme ve icranın yokluğu (Devletler arası hak) kın umumî faydasını azaltır. Bunu saklamak abestir. Bununla beraber ileri sürülen itirazları reddetmek mümkündür.

1) inci itiraz: Kanun yoktur. Hak da yoktur.

1) inci cevap: Bu itiraz kanunla hakkı tefrik etmemekten ileri gelir. Dikkate değer ki kanun, hakkı vücuda getirmez. O hakkın bir ifadesi, bir tercümesidir. Kanun, hakkı vücuda getirmek şöyle dursun, fakat hakkın daha evvel mevcut olduğunu gösterir. Hakkın önceden mevcut olmasıdır ki kanunu yazılı hale koyar. Kanun, önceden var olan hakkın yazılı hale konulmuş bir şeklidir.

Bütün milletlerde gerek adî, gerek cezaî ve gerek âmme hakları taamülle başlar. Bu suretle hak kanunlara takaddüm eder. Halâ örf ve âdet medenî kavimlerin kanunlarında büyük bir yer işgal eder. Halâ bir çok kanunlar taamülden ibarettir. Hattâ İngiliz ana hakları bile. Kanunun yokluğu hakkın yokluğunu mucip olmaz. Olsa olsa hak da vuzuh ve emniyetin azlığını istilzam edebilir.

2) inci itiraz: Hâkim yoktur. Adlî ilâm ile teeyyüt edemiyen bir kaide tesirden hâlîdir. Âdeta yok demektir.

2) inci cevap: Hak hâkimden öncedir. Hâkim hakkı ihdas etmez. Tatbik eder. Adlî teşkilât hakkın var olmasının esaslı şartı değildir. Nitekim;

Adî haklarda insanlar arasındaki muamelenin en büyük kısmı, mahkemelere müracaat etmeksizin halledilmektedir. Tazyik vasıtalarına

müracaat ihtimali ekseriya müktesep haklara riayete, taahhütleri ifaya kifayet ediyor. Tabiî bunun gibi asırlardanberi devletler birbirine karşı ödevlerini ifa etmektedirler. Retorsiyon, reprezayı ve savaş ihtimallerini de göz önünde tutmaktadırlar.

Ayni zamanda, devletler arası daimî ve mecburî bir mahkemenin yokluğundan devletler arası hak kaidelerinin, mahkemelerin kaza hakları dışında kaldığı anlaşılmamalıdır. Bu kaideler bir devletin arazisinde vazife gören yerli mahkemeler tarafından zaman zaman davanın icabı olarak göz önünde tutulmakta ve tatbik edilmektedir. Bu gibi mahkeme kararları Fransada, Belçikada pek çoktur.

Millî mahkeme olan deniz ganimetleri mahkemeleri, devletler arası hakkın deniz savaşlarına taallûk eden prensiplerine hükmederler. Devletler bir çok ihtilâflarını hususî mahkemeler vasıtasile gördürdükleri gibi, 1899 danberi Lâhey'de bir daimî hakem heyeti mevcuttur. [Hele 1914 savaşından sonra Cenevrede kurulan Uluslar Kurumu (Cemiyeti Akvam) tarafından müesses Lâhey daimî adalet divanı kuruma mensup âzalar arasında tahaddüs edecek ihtilâfları mecburî olarak tetkik eder.].

3) üncü itiraz: Devletler arası hakkın müeyyidesi *Sanction*'u yoktur.

3) üncü cevap: (Devletler arası hak) kın müeyyidesi savaş değildir. Böyle bir görüş yanlıştır.

Funck-Brentano ve *Sorel* diyorlar ki: «Devletler, ne haklarının mahiyet ve ne de onları ihkak

etmenin yolu etrafında anlaşamadıkları için harp ederler. Onlar kendi kendilerine ihkakı hak ederler ki bu hal her türlü adalet fikrinin red ve inkârı demektir.» Şu halde harp devletler arası hakkın müeyyidesi olamaz.

Fakat harp, neticesinin ilka ettiği şekiller, şüpheler, endişeler itibarile hukukun manevî bir müeyyidesi sayılamaz. Bunun gibi moral bir takım müeyyideler vardır ki onların tahavvül eden, nisbî tesirleri de bir yana bırakılamaz. Devletlerin ihtarları, dost devletlerin dostane tavassutları, ihtilâftan zarar görecek büyük devletlerin tehditleri, elçilerin alenî beyanatı, umumî efkârın kararı meydana çıkan ihtilâfların, davaların haklı veya haksız olduğuna hükmeder. Bir çok misaller bu muhtelif tarzdaki kararların nisbî tesirini göstermiştir.

Yine denebilir ki bunlar, her vakit haksız münazaaları durdurmağa, haris tasavvurları önlemeğe kâfi gelmemiştir. Fakat bir devletin mahkemelerinde tatbik olunan medenî ve cezaî kanunlar, haksızlığa uğrıyanların hak ve zararlarını telâfi ve tatmin edebiliyor mu?

En kuvvetli bir devlet bile hırslarına, tamahlarına vâsi bir cereyan vermekte daima serbest değildir. Zamanımızda bir devlet, devletler arası hak kaidelerini keyfî ve örfî olarak ihlâl ederse, diğer devletlerin kuvvetlerini kendisine karşı birleştirmeleri ihtimaline maruz kalacağını bilir. Görülmiyen, fakat metin bir kuvvet olan umumî efkâr devletlerin hareketleri üzerinde inkârı kabil olmıyan bir tesir icra etmektedir.

Devletlerden biri adalet kaidesini tanımamazlık etse, derhal dünya efkârında meslekini haklı göstermeğe çalışır. 1887 yılında Almanyanın Şnoble işindeki tavrı. İtalyanın Floransa evrak işindeki hareketi, bunun açık misallerindendir. 1780 ve 1800 tarihlerindeParis silâhlılar birliğinin vücut bulması İngiltereyi müfrit hareketlerinden vazgeçirmiye âmil olmuştur.

Bundan başka unutmamalıdır ki, dünyada asıl olan barıştır. Barış zamanlarında cebir ve şiddet devletler arasındaki münasebetlere hâkim olmaz. Barış zamanlarında devletler arasındaki münasebetlere hâkim olan, onları tanzim eden hak kaideleridir. Barış münasebetlerinde en zayıf devletler en kavi devletlere müsavidirler. Harbin imkânı, behemehal hakkın yokluğunu icap ettirmez. [Katlin vukuu, ceza hakkının yokluğunu icap ettirmiyeceği gibi..] Ana hakların vücudunu kimse inkâr edemez. Bununla beraber gayet vâkıfane yapılmış bir çok ana kanunların bir ihtilâl darbesile silinip süpürüldükleri malûmdur. Birleşik Amerika devletlerinin istiklâlinde vâkı olduğu gibi. Lâfın kısası, bir tazyik kuvvetinin yokluğu, hakkın yokluğunu icap ettirmez. *R. Jacquemin* pek doğru olarak diyor ki: «Hakkın tesirinin az veya çokluğu, müeyyidesinin nevi ve mahiyeti başka, hakkın varlığı yine başka meseledir».

Bir (Devletler arası hak) kın varlığı, devlet idaresile mükellef olan hükûmetler tarafından da resmen kabul ve tasdik edilmiştir. Avrupanın ve Amerikanın büyük kongreleri (Devletler arası hak) kın varlığını sık sık teyik ve ilân eylemişler-

dir. [Ve yine devletler arası hak kaidelerine göre kararlar almışlardır]

Meselâ 15 ikinci teşrin 1818 (Aix-la Chapelle) beyannamesile hükümdarlar «ne kendi aralarında ve ne de diğer devletlerle olan münasebetlerinde devletler arası hak kaidelerinden inhiraf etmiyeceklerini» açıkça taahhüt etmişlerdir.

30 mart 1856 da Paris beyannamesinde murahhaslar harp esnasında deniz haklarını teyit ediyorlar ve bu hususta devletler arasındaki münasebetlere sabit esaslar koymağa çalışıyorlardı.

8 mayıs 1871 tarihinde Alabama meselesine dair Birleşik Amerika devletlerile İngiltere arasında imzalanan muahedede hakemlerin devletler arası kaidelerine göre hüküm vermeleri kabul edildi, ilh...

[1927 de Türkiye - Fransa arasında tahaddüs eden Lotüs - Bozkurt hâdisesi Daimî adalet divanınca devletler arası hak prensiplerine göre halledilmiş. Ve bu hal tarzında Türkiye - Fransa devletleri önceden anlaşmışlardır. Türkiye - Fransa arasındaki 1926 tahkimnamesi.]

13 temmuz 1878 Berlin muahedesinin 40 ıncı maddesi Osmanlı devletile Sırbistan arasında bir muahede akdolununcıya kadar Sırp tebasının devletler arası hak prensiplerine göre muamele göreceğini kabul ediyordu.

[1923 Lozan muahedesile kapitülâsyonlar ilga edildikten sonra yabancı tebanın Türkiyede yalnız devletler arası hak kaidelerine göre muamele göreceği kabul edilmiştir. (madde 28)].

2 inkici teşrin 1882 de Fransa ile Şili arasındaki muahedede «teşkil olunan komisyonun devletler arası hakka göre hüküm vereceği» yazılmıştır.

Bütün bu misaller, yok denilen devletler arası hakkın var olduğunu pek güzel isbat eder. Yine bütün bu misaller riayet edilmediği ileri sürülen ayni hakka riayet edildiğini pek güzel gösterir. Devletler arası hakkın bazı kaideleri hakkında ittifak mevcut değilse bu hususta lâzımı kadar terakki olmamasından ileri gelmektedir. Fakat devletler arası hak süratle ilerlemekte ve tekâmül etmektedir. Devletler arası hakkın bir çok eksikleri vardır. Fakat bu eksikler onu yok dedirtecek kadar değildir. Bugünü, dünle mukayese ettiğiniz zaman göreceksiniz ki arada büyük fark vardır. 18 inci ve 19 uncu asırlarda iyi görülen şeyler yirminci asırda kötü görülmekte ve menedilmektedir.»

⁂

Birkaç vaka daha

Biz bu hususstaki fikirlerimizi bahsin başlangıcında kaydetmiştik.. Bahsin bitiminde de bir iki görüş ve anlayışımızı şuracığa iliştirmek isteriz.

(Devletler arası hak) var mı? Yok mu?

Şu satırları yazmakta olduğumuz ay içinde 1939 yılının ilk kânununda yine devletler arası hak bakımından iki büyük karar verildi.

1) İngilizlerden gördüğü tazyik üzerine, Urogvay sularına iltica eden Alman savaş gemisi *Admiral von Spee*, bu sularda devletler arası hakkın kabul ettiği mühletten fazla bırakılmadı ve limandan dışarı çıkarıldı. Çıkmasile beraber İngilizlerin eline düşmemek için kendi kendini batırdı. Gemi-

nin Urogvay kara sularını terketmiye zorlanması devletler arası hakkın bir tatbiki değil midir?

2) Rusyanın Finlandiyaya tecavüzü haksız görüldüğünden, Rusya devleti Uluslar Kurumundan tardolundu. Burada devletler arası hakkın tatbikini görmek zor bir şey midir?

Devletler arası hakkın terakkileri

Bu pek yakın misallerden de geçerek küçük bir faraziye yapmak istiyoruz. Fakat daha önce şunu kaydedelim ki: (Devletler arası hak) diğer hak şubeleri içinde nisbeten en yenisidir.

Bugünkü halile, temelleri 17 inci asırda atılmıştır, denebilir. Üç yüz senelik bir eser, hukukî hayatta dünkü çocuk, hattâ yeni doğmuş bir yavrucuk ıtlakına sezadır.

İnsanın, (insanım! varım!) dediği anlardanberi tatbik edilen diğer hakların bugüne kadar gösterdiği inkişaf ve tekâmüle nisbet edilirse (Devletler arası hak) kın tekâmülü birincinin kat kat, hattâ nisbet edilmiyecek kadar üstünde kabul etmek lâzımdır. Ve bunda şüphe ve tereddüde mahal yoktur.

Bir faraziye

Yapmak istediğimiz faraziye şudur: Devletler arası hak var mı, yok mu?

Vardır.

Ne ile sabit?

Şununla sabittir ki bunu bir an yok farzedersek, yahut tatbik edilmekte olan hükümlerinin bir an hatırlarda kalmadığını kabul edersek devletler arasındaki münasebetler, muameleler nasıl cereyan edecektir?

Meselâ bir ticaret mukavelesi, meselâ bir ittifak muahedesi nasıl yapılacaktır?

Hiç bir suretle yapılamıyacak, her şey duracaktır.

Bu hal mümkün mü?

Değildir.

Şu halde ne yapılacak ki münasebet başlasın?

Muayyen bir takım kaidelere, şekillere riayet edilecek ve münasebetler başlıyacaktır.

İşte, münasebetlerin tâbi olduğu bu muayyen kaideler, şekiller (Devletler arası hak) tır.

(Devletler arası hak) kın en önemli müeyyidesi, devletlerin menfaatlerini ekser hallerde buna riayetle korumalarında, koruyabilmelerindedir. Devletler de tıpkı insanlar gibi medeniyyütabıdırlar. Kurum halinde yaşayabilirler. Bir devletin inzivaya çekilerek münferit halde yaşaması intihar etmesile müsavidir. Kurum halinde yaşamak devlet için mecburî olunca, bir takım kaidelere riayet etmesi zarureti hasıl olur. Bu kaideler (Devletler arası hak) kı vücuda getirirler. Devletler arasındaki münasebetler ne kadar artarsa, menfaatler de birbirine o kadar girift olur. Bu menfaatler birbirine ne kadar girift olrusa müeyyide o derece kuvvet alır. Bu bakımdan devletler arası hak tabiî, iç haklar ise sun'î müeyyidelere dayanıyor demektir.

2. — (Devletler arası hak) kın kaynakları.

Devletler arası hakkın temeli, medenî devletlerin müşterek hak ve vicdanıdır. Bunu beyan et-

tiği nisbetinde varlık ifade eder. Ve bu hak iki suretle tecelli ve tezahür eyler: pratikle, formül haline konmuş kaidelerle.

Örf ve âdet (Droit coutumier), **yahut yazılı olmıyan hak vâkıaların bir çok defalar tekerrür ve tatbikile doğar. Ve bu (Hakkı vicdanî) nin bir tezahürü sayılır.** (Opinio juris sive Necessitatis).

Devletler arasında nezaket icabı yapılan mukaveleler *Comitas gentium* müşterek hak vicdanının bir tezahürü diye kabul edilemez. Bununla beraber bu gibi hareketler git gide bir kaide halini alabilir. Adlî yardım da olduğu gibi, hususile suçluların iadesi gibi, şüphesiz zaruret hali olarak yapılan fiiller de hak ifade etmez.

Pratik hak şu suretle tezahür eder:

a) Devletler arasında barış ve savaş zamanlarında tatbik edilmek üzere yapılan muahedelere imza etmemişlere bir mecburiyet yüklememekle beraber git gide diğer devletler tarafından benimsenebilirler. Meselâ 1856 Paris kongresinin korsanlıkla ilgili beyannamesi giderek bütün devletler tarafından benimsendi. Millî mahkemelerin kararları, mahallî kanunlar, deniz ganimet mahkemelerinin ilâmları bu hususta önemlidirler.

b) Bilhassa hükümlerin, hakem mahkemelerinin ve daimî adalet divanının görüş ve düşünüşleri.

(Devletler arası hak) kın açıkça formül haline konmuş kaideleri. Stoerk **buna (Devletlerin paralel** *Parallèle* **mevzuatı) diyor.**

Bunlar kat'î değilse bile umumiyetle devletler arası kongre ve konferansların eserleridir.

Meselâ 1815 Viyana kongresinin nehirlerin serbestisine taallûk eden kararı. Yine 1856 Paris beyannamesinin deniz savaşlarile ilgili kararı. 1864 ve 1906 Cenevre mukavelesi. 1899 ve 1907 Lâhey kararları. 1909 Londra deniz beyannamesi. Bunlardan başka devletler arasında idarî işlere dair alınan tedbirler. Bern posta birliği mukavelesi. Ve saire. Bunlara bir çok devletlerin birbirine uygun iradelerinin verimi olmakla büyük ehemmiyeti haizdir.

b) Devletler arası komisyonların nizamnameleri. Meselâ Tuna komisyonu, Sıhhiye komisyonları. Devletler arası mahkemelerin salâhiyetleri dairesinde verdikleri kararlar.

c) Devletler arası mahkemelere yanların bir hak kaidesi vücuda getirmek için tanıdıkları salâhiyet dairesinde verecekleri hükümler, bu sırada anılabilirler.

Yalnız devletlerin müşterek hak vicdanıdır ki, devletler arası hakkı yaratır.

1) Tabiî hak; eski ve yeni anlamile değişiklik kabul etmiyen, her zaman ve mekânda bir olan bir tatbik edilmek davasını güden, müsbet hakkın *Droit positif* üstünde uçan hak anlamı!..

Bu hak niçin (Devletler arası hak) ka kaynak olamaz?

Tabii hakkın tahlili

Çünkü tabiî hak, tıpkı gökten indiğini iddia eden Tanrı hakkına benzer. Tanrı hakkı nasıl ki devletler arası hakka kaynak olamazsa, bu da, aşağı yukarı ayni sebeplere binaen kaynak olamaz. Bu iki hak anlamının biricik ayrıldıkları nokta ikinci-

sinin Tanrı malı olması, birincisinin tabiat müessesesi bulunmasıdır. Diğer hususlarda birbirinin aynidir. Her ikisi de değişmezler. Her ikisi de zamanda, mekânda, mesafede aynidir. Zamana, mekâna, mesafeye göre tadiller kabul etmiyorlar. Rusyada ne ise İngilterede de öyle, Fransada ne ise, Japonya da öyle olmaları lâzımdır. Halbuki hayat boyuna değişmekte ve ilerlemektedir. Hayat yerinde sayan hak prensiplerine bağlanamaz. Bundan başka Tanrı hakkı olsun, tabiat hakkı olsun metafizik hâdiselerdir. İlmin alanına giremezler. Tabiî hakkın (Devletler arası hak) ka kaynak olamamasının sebebi kısaca budur.

2) Hak filozofisi; bu hak âlimlerinin kanun vazıının bir takım tekliflerini ve ondan yine bir takım dileklerini tazammun eder. Bu da kaynak olamaz.

3) Politika; yani devletlerce güdülen ve tahakkuk etmek istenilen amacın elde edilmesi için, yine bunlar tarafından ileri sürülen veya tatbik edilen prensiplerdir. Meselâ Avrupa müvazenesi. Meşrutiyet teorisi, milliyet düsturları gibi.

4) Tekâmül kanunları: Bunlar devletlerin ve tarihlerinin teşkilile ilgili şeylerdir. Tabiî sınırlar, denizlere kadar inmek davaları ve saire.

Umumî devletler arası hak, kısmî, yahut hususî devletler arası hak.

Umumî devletler arası hak; (Müşterek hak vicdan) ınca kabul edilmiş kaidelerdir. Bu da önce gördüğümüz gibi ya devletler arasındaki pratikten, yahut bunların müşterek iradelerinin izharın-

dan ve tesbitinden vücut bulur ki bütün devletler hakkında hüküm ifade eder.

Birinci misal: Elçilerin masuniyet ve imtiyazları.

İkinci misal: Posta, telgraf ittihadı.

Kısmî yahut hususî devletler arası hak; bir kaç devletin aralarında hasıl olan anlaşmadan vücut bulan hak kaideleridir ki yalnız bunlar hakkında hüküm ifade eder. Fakat bu kısmî devletler arası hak prensipleri diğer devletler tarafından açıkça veya zımnen kabul edilince, umumî devletler arası hak karakterini iktisap eder.

(Devletler arası hak tarihi) bize bu hususta hayli misaller verir. Meselâ: Süveyş kanalı mukavelesi başlangıçta bir kaç devlete münhasır iken, giderek bütün devletler tarafından tanındı. Belçikanın yansızlığı önceleri bir kaç devlet tarafından tanındığı halde giderek umumileşti. Paris deniz beyannamesi de bu sırada anılabilir.

Bentham' **danberi bir çok müellifler devletler arası hakkın kanun haline konmasını istediler ve bu hususta proje yapanlar da oldu.**

Bluntschli, (Milletler arası hak) kını, *Dudley Field, Fiore, Pessoa* eserlerini kanun halinde yazdılar.

Devletler arası hak enstitüsü bu yoldaki mesaisine devam etmektedir.

Devletler arası hak tarihi

I

Birinci çağ: (1468) e kadar

Devletler arası hakkın var olabilmesi için birbirine az çok müsavi, medeniyetçe ve menfaatçe birbirini andırır; birden fazla devletin mevcut olması ve birbirile münasebette bulunması lâzımdır. Devletler arası hakkın var olabilmesi için unsurlar:

1 — Birden fazla devletler;

2 — Birbirine az çok müsavi devletler;

3 — Medeniyetçe ve menfaatçe birbirini andırır devletler;

4 — Devletlerin birbirile münasebette bulunmaları; şarttır.

Von Listz'in dediği gibi, «bir millet kendini tanrının mukaddes ve en şerefli bir ulusu tanıdıkça ve etrafını çeviren milletleri kendisine muti gördükçe bir, devletler arası hak, bahsine konu olamaz».

Tarih bize bu görüşün doğruluğunu isbat eden vak'alarla doludur. İlk çağlarda meselâ yahudiler, daha umumî bir surette, klâsik ilk çağlar, yabancıyı bir düşman olarak telâkki ettiler. Yabancıyı bir kâfir, bir barbar olarak tanıdılar. Bu çağlarda yabancılarla ilgili bir takım hak kaideleri tatbik edildi. Fakat bir devletler arası hak, bahse konu olmadı, olamazdı.

Bütün dünya üzerinde hâkimiyet iddia eden bir politikayla da devletler arası hak anlamı telif edilmez. Hattâ Romalıların istilâları altına aldıkları milletlere bir şahsiyet tanımış olmaları da bundan fazla bir mana ifade etmez.

Hıristiyanlığın, âleme müşterek bir moral bir din telkin etmesine rağmen devletler arası hak doğamadı. Çünkü, bir yandan mukaddes Cermen Roma imparatorluğu, diğer yandan katolik Roma kilisesi bütün hıristiyanlık üzerinde hâkimiyet davasını güdüyorlardı.

Bu bakımlardan, gerek ilk çağlarda, gerek orta çağlarda (Devletler arası hak) kın başlangıcını takip enteresandır. Dünya hâkimiyeti için cereyan etmekte olan savaşı bir mütareke takip edince, bunun sürüp gittiği müddetçe devletler arasında ekonomik, sosyal münasebetler müsavi şartlar altında başlıyor ve böylelikle bir devletler arası hakkın doğumu görülüyor. Fakat hâkimiyet davası güden bir savaş başlayınca doğuş duruyor.

Devletler arası hak, orta çağlarda, orta çağların sonunda doğabildi. Çünkü bu zamandadır ki, Cermanya imparatorluğunun yanı başında erkin ve egemenliklerini müdrik İspanya, İngiletere, Fransa, Avusturya, İskandinavya devletleri teşekkül ve tekâmül etmiye başladılar. Ayni çağda yeni deniz keşifleri devletler arasında bir çok menfaatler ihdas ediyordu. Bundan başka Türklerin Bizans duvarlarını aşarak İstanbulu alışı, aralarında mevcut rekabetlere rağmen Avrupa devletlerini birleştiriyor; cihan hâkimiyeti dava ve savaşlarını durduruyor, aralarında tesanüdü yaratıyordu.

Edebiyat

İşte bu zamandadır ki devletler arası hak, doğmağa ve çiçeklerini açmağa başlıyordu. Hukukşinaslar devletler arası hak meselelerile uğraşmağa başladılar. Devletler arasındaki kanun ihtilâflarını tetkike koyuldular. Bir kısmı savaş haklarını etüd etmiye başladılar. Şarkla olan münasebetler gittikçe inkişaf ediyordu. Bu deniz haklarına dair bir çok meselelerin tetkikini icap ettirdi. Bunlar arasında «Consolato del mar» kayda değer. Bu eser büyük bir önem aldı. Akdeniz yalılarındaki münasebet hususunda en muteber bir örf ve âdet vesikası olarak telâkki edildi.

XVI ıncı asır müellifleri arasında *Vitoria, de Belli, Alberic, Gentilis, Suarez* anılabilirler.

Fakat Holandalı *Hugo Grotius*'un modern devletler arası hakkın babası olmağa liyakat kesp ettiğini unutmamak gerekir. Çünkü bu büyük adamın eserlerinin tesiriledir ki devletler arası hak, devletlerin münasebetleri üzerinde müessir oldu.

Hugo Grotius, önce «*Mare liberum* = serbest denizler» eserini yazdı ve bunda İngiliz *Selden*'e «*Mare clausum* = kapalı deniz» e karşı denizlerin hürriyetini, serbestisini müdafaa etti (1609). Bu eserile tezindeki görüşlerini yürüttükten ve muzaffer olduktan sonradır ki, 1625 de büyük ve fikirler üzerine hâkim eserini «*De jure belli ac pacis* = Savaş ve barış» ını çıkardı.

Bugünkü devletler arası hak kaidelerine temel olan eserini *Grotius* otuz sene savaşlarının fırtınaları içinde yazdı Ve «*Westphalie* = Vestfalye» muahedesine müessir oldu. Eser o günkü dünyanın zıddına olarak barışı müdafaa etmekte-

dir. Müsbet hakkı, tabiî haktan ayırmak şerefi *Grotius*'a aittir.

Vestfalye muahedesi

Devletler arası hak tarihinin birinci çağı, 1648 Vestfalye muahedesile sona erer. Vestfalye muahedesi, bütün Avrupa devletleri murahhaslarının toplandıkları umumî büyük bir kongrenin mahsulüdür. Muahede muhtevasının hulâsası şunlardır:

1) Hıristiyan devletler arasında mutlak müsavat. Mezhepleri ve politika rejimleri ne olursa olsun, aralarında fark olmıyacaktır.

2) Hıristiyan devletler arasında Avrupa müvazenesi. Bu prensip, her devletin tek başına, icabında diğerlerile birleşerek müvazeneyi bozmağa kalkışan «Hegemonya = Hâkimiyet» davasını güden devlete karşı koymak hakkını tanımaktadır.

1713 «*Utrecht* = Ütreht» muahedesi, bu prensipi teyit etti.

Bunlardan başka Vestfalye barışı, İsviçre ve Holanda erkinliklerini tanıdı. Fakat Fransa ve İsveç, Avusturyanın ve 355 Alman devletinin mağlûbiyeti karşısında faik mevki kazanıyorlardı.

Bu tarihten itibarendir ki dost memleketler nezdinde daimî elçilikler ihdası âdet halini aldı.

*
**

Vestfalyenin önemi

Vestfalya muahedesinin devletler arası hak bakımından önemi:

Vestfalye muahedesi devletler arası hak tarihinin tekâmül ve inkişafında bir merhaledir.

Niçin?

Şundan dolayıdır ki, bu muahede dikkatle mütalâa edildiği vakit; bugün devletler arası hakda, hüküm süren prensiplerden bazılarının tohumu olmuştur, denilebilir.

İzah edelim.

Vestfalye muahedesinin önemi nedir?

Vestfalye muahedesi devletlerin mezhep hürriyetini kabul ediyor. Bu suretle bugünkü lâiklik prensipini devletler arası hakka ilk defa koyuyordu. Zamanımızda lâiklik iç bakımdan, az sonra da dış bakımdan devletler arasında bir prensiptir. Modern devletin farikalarından birisidir.

Vestfalye muahedesi, devletleri iç rejimlerini tayinde tamamen serbest bırakıyor. Her devlet istediği siyasal rejimi kabulde ve tatbikte hür olacak. Bu suretle ayni zamanda bu yüzden vakı olabilecek «karışma = mudahale» nin de önüne geçilmiş bulunuyordu.

Diyanet de, siyasal rejim tayininde, milletlerin serbest olması, bugünkü ve yarınki terakkilerin, savaşları önlemenin belli başlı bir çaresi idi. Vestfalye, bunları gördü ve yaptı. Vestfalyeden önce bin bir karışma yolu açan ve bu yüzden önü ardı kesilmez savaşlara meydan veren büyük sebeplerden ikisini ortadan kaldırıyordu. İnsanlık bir nefes alabiliyordu. Bu nefes alma, ona mesut yarınlar hazırlıyordu. Bugün bir devletin iç rejiminden, bir devletin diyanet işlerinden savaş sebebi çıkarmak şöyle dursun, karışma bile bahse konu olamaz ve olmamaktadır. Bu şeref hiç şüphesiz, Vestfalyenindir.

Avrupa müvazenesi; başlı başına kayda ve etüde değer bir hâdisedir. Vestfalye, bu işi her devlete tahmil ediyor; prensipin aksine hareket edenlere karşı koymağı, yine her devlete bir ödev değil, fakat bir hak olarak tanıyordu. Bunun bir manası da şudur ki, milletlerin devlet halinde ya-

şamasına sui kast tertip edenleri, elinden gelirse bir devlet tek başına tenkil edecek, gelmezse, el birliğile karşı koyacaktı. Vestfalye, milletlerin istiklâllerine tecavüzün haksızlığını tanıyordu. Bunu Ütreht'de bir kere daha teyit etti. Bugünkü devletler arası hak da bundan başka bir şey düşünmiyor.

Vestfalye bu davasını imkân elverdiği derecede filen de yaptı. Holanda ve İsviçre erkin = müstakil oldu. Devletler arası hak kamunu, bu suretle iki üye kazandı. Biliriz ki devletler arası hak da gaye milletlerin esirliği değildir. Devlet olabilecek her varlığın erkinliğidir. Bu gibi varlıklar ne kadar çoğlarısa, devletler arası kamun o kadar zenginleşir. Devletler arası hak o nisbette amaca yaklaşır.

Daimî elçiliklerin âdet haline gelmesi, Vestfalyenin feyizli mahsullerindendir. Türkçemizde güzel bir atalar sözü var: «Gözden ırak, gönülden ırak» derler Vestfalyeden önce, devletler arasında daimî elçiler bulunmazdı. Her hangi bir işin halli için elçi veya heyet gönderilirdi. Bunlar işlerini bitirince dönerlerdi. Fasılalar esnasında devletler arasında bir çok anlaşmazlıklar çıkar; fakat birbirlerile temas imkânı olmadığından, olmıyacak sebepler yüzünden savaşlar önlenemezdi. Daimî elçilikler bunların pek çoğunun önüne geçtiği gibi, devletler arasında münasebet ve menfaatlerin artmasına da sebep oldular. Bu yüzden devletler arası hak bir çok kaideler kazandı. Elçilerin masuniyet ve imtiyazları, kaideleri gibi. Yine bu yüzden harplerin azaldığını gördü.

Vestfalye muahedesini tek bir eksikle muaheze etmek mümkündür. Bu da ilân ettiği müsavatı hıristiyan devletlere hasretmesidir.

Vestfalye muahedesinin eksiği

Mademki devletler bahse konu idi, ve mademki diyanet ve politika ortadan kaldırılıyordu; Vestfalye muahedesinin dairesi sadece hıristiyan devletlere inhisar etmemeli idi. İnhisar etmesi için de bir sebep yoktu. Çünkü katolik papalarının, yahut katolik mezhebinin gözünde protestan islâmdan, yahut budistten daha makbul bir durumda değildi. Belki de daha kötü idi. Vestfalye bu yönden eksik kaldı. Bu yönden eksik kaldığı için devletler arası hakkın süratle inkişaf ve tekâmülüne lâzım olduğu kadar hizmet edemedi. Bilhassa iki dünyayı birbirine düşman kıldı. İslâm ve hıristiyan dünyasını. Bu şart altında devletler arası hak arzu edilen amacına zorlukla varırdı. Çünkü bunu, bu iki dünya birbirine tanıyamazlardı. Birbirine karşı hegemonya davasını güdeceklerdi.

*
**

Von Listz ve sair müellifler; bu kitabın girişinde de bahsettiğimiz gibi, devletler arası hakkı aşağı yukarı hıristiyanlıkla başlatıyorlar. Bunu, bilhassa 1648 Vesfalya muahedesinin mahsulü gibi telâkki ediyorlar. Buraya yeri olduğu için Hitit hakanı Hatusil ile Mısır firavunu Ramses arasındaki muahede metnini kaydediyoruz. (1)

Hatusil - Ramses muahedesi

Hatusil ile ikinci *Ramses* arasında muahede (milâttan evvel XIII üncü asır).

1 — İki kral arasında kardeşlik ve sulh münasebetleri tesisi için Mısır kralı *Riamsesa - mai -*

(1) Les Hitites, Louis Delaporte.

Amana ile Hatay büyük kralı *Hatusil* arasında bir muahede akdolunmuştur.

2 — İki memleket arasındaki münasebetler ötedenberi sulh ve sükûn içinde cereyan etmişti. Fakat *Muvatalli* zamanında (Hatay prensi), *Ramses*'le harp olmuştu.

Bundan böyle ilâhların Mısırla Hatay için tesbit ettikleri vaziyeti muhafaza etmek üzere bu muahede yapılmıştır.

3 — *Riamasesa - mai - Amana* ile *Hatusil* gümüş bir levha üzerine hakkettirdikleri muahede ile bundan böyle her zaman için birbirlerini kardeş olarak kabul etmişlerdir.

(İki kral evlâtlarının da ayni kardeşlik duygularını taşıyacaklarını söyliyorlar.)

Ve Mısırla Hatay sulh halindedir, kralları gibi her zaman için kardeştirler.

4 — Ne *Riamasesa - mai - Amana* hiç bir zaman Hatay topraklarına girip yağmakârlıkta bulunacak, ne de Hatay büyük kralı *Hatusil* Mısıra girip yağmakârlıkta bulunacaktır.

5 — *Hatusil Supiliuma* zamanında ve *Muvatalli* devrinde mevcut olan muahedeleri muhafaza edecektir. *Ramses - mai - Amana* da bu günden itibaren aramızda yapılan sulhu muhafaza edecektir, ve her ikimiz de bu muntazam vaziyete uygun olarak hareket edeceğiz.

6 — (Her iki kral mütekabilen bir düşman hücumu karşısında; birbirlerine yardım vâdediyorlar. Bu yardım, tecavüze uğrıyan kralın telebi üzerine yapılacaktır).

7, 8, 9 — Tebadan bir kısmının krala karşı koyması (isyan) halinde dahi *Ramses* ve *Hatusil* mütekabilen birbirlerine yardım edeceklerdir.

10 — Mısır ve Hatay krallarının verasetine dairdir. [yazılar silinmiş olduğundan sarih bir fikir edinilememiştir].

11 — Mısırda yüksek mevki işgal eden kimselerden biri kaçar ve yahut Hatay memleketinin büyük şefine müracaat eylerse, Hatayın büyük şefi onu kabul etmiyecek ve Mısırın büyük sahibi *Ousermara - Stepenra*'ya iade ettirecek.

12 — Yahut kaçanlar tanınmamış kimseler de olsa, Hatay memleketine bir başkasının hizmetine girmek üzere gelirlerse, bunları Hatay memleketinde bırakılmıyacak, fakat Mısırın büyük naibi *Ramses - mai - Aman*'a iade edilecek.

13 — Hatay memleketinin büyüklerinden biri kaçarsa, *Ramses* onu kabul etmiyecek, Hatay prensine iade edecek.

14 — Yahut Hatay memleketinden kaçanlar tanınmamış bir veya iki kişi olurlarsa onlar da iade olunacak.

15 — Gümüş levha üzerine yazılı olan bu muahedenin Mısırın ve Hatayın dişi ve erkek biner ilâhı şahididirler.

16 — Gümüş levha üzerine yazılı olan bu muahede ahkâmına riayet etmiyenler Mısırın ve Hatayın biner ilâhının gadabına maruz kalacaktır. Evi, barkı yıkılacaktır.

17 — Kaçtıktan sonra Hatay tarafından yakalanıp Mısıra iade edilen firarilerin kabahatleri

affedilecek, ne kendisine, ne de ailesine ceza verilmiyecek.

Bu metinde dikkate değen noktalar şunlardır:

1) Bu muahedenin, şekil görümünden bugünkü muahede usullerine göre yapılmış olması.

2) İki yanlı bulunması. Bugün bahse konu olabilecek devletler arası hak meselelerini ihtiva etmesi; meselâ: suçluların iadesinin kabulü, tedafüî şartlar konması ve saire.

3) Bütün bu işlerin devletler arası hakka uygun olarak zamanımızdan üç bin yıl önce yapılmış olmasıdır.

Devletler arası hakkı, hıristiyanlığa mal etmek, bu canlı belgenin feryadı önünde nasıl mümkün olur?

Batı Türk devletleri:

Bu çağda, batı Türk devletlerinin ayrıca mütalâası, Türk hukuk fakültesinde bir zarurettir. Bu muhtelif devletler, iki büyük dünyası içinde gözden geçirebilirler:

1) Selçuklılar.

2) Kayı hanlılar.

Selçuklılar devleti, 1028 yılında Nişaburda *Tuğrul Bey* tarafından kuruldu. 1043 de Isfahan, Selçuklu devletine payitaht oldu. Horasan, Cercan, Taberistan, Harzem, Kuhistan, Hemedan, Azerbaycan, Kürdistan, Fars, Huzistan, Musul, Diyarbekir birer birer fethedilerek Selçuk imparatorluğuna ilhak olundu.

«Sultanülâzam» unvanını alan *Tuğrul Bey*, 1055 yılında Abbasî halifenin kızı ile evlendi. Türklere kız vermek Peygamber sülâlesinden olan halifeye pek ağır gelmişti! *Tuğrul* Bey Nişaburu istilâ ettiği zaman, şehrin ileri gelenleri kendisine badem helvası sunmuşlardı. Bir kaç lokma yedikten sonra, «güzel tutmaç, lâkin sarımsağı yok» demişti! Böyle bir aşiret reisi olduğu halde, imparatorluk makamına çıkması, halifelere bile hâkim bir durumda bulunması, onun nefsine hazımsızlık vermemiş, gurura düşürmemişti. (1)

Tuğrul Beyin ölümünden sonra biraderinin oğlu *Süleyman* Selçuklular tahtına çıktı. Bir sene sonra bunun yerini Sultan *Alp Arslan* aldı. Meşhur *Nizamülmülk* başvekili idi. (Siyasetname) adındaki eseri devlet idaresine dair olup meşhurdur. Halebi fethetti. Bu sıralarda Bizans imparatoru *Romanus Diyokins*'in iki yüz binden fazla bir ordu ile üzerine gelmekte olduğunu haber aldı.

Malazgirt savaşı

Alp Arslan'ın başında 15000 kadar süvari bulunuyordu. Zaferlerle azmış olan Bizans ordusu Malazgirt'e yanaştı. Türklerin barış teklifi hakaretle reddolundu. Bunun üzerine *Alp Arslan* askerine cumanamazı kıldırdı. Hutbeye çıkarak güzel bir hitabede bulundu. Namus gününün dayanıp geldiğini, Türklüğün şan ve şerefinin yükseltilmesi saatinin çaldığını, er meydanında döğüşün beklemekte olduğunu anlattı. Beyazlar giydi.. Askerinin başına geçti. Tekbir getirdi. 15000 atlısile 200,000 kişinin üzerine şimşek gibi çaktı.

(1) Zübdetülkısas, cilt 1, S. 379. Abdurrahman Şeref.

Tarihin meşhur «Malazgirt savaşı» başlamıştı. 26 ağustos 1071. (1)

Bizans ordusu yerinden oynadı. Ve çil yavrusu gibi dağılmağa başladı. Kaçıyordu. Kaçamıyanlar kılıçtan geçiriliyordu. Akşama doğru Bizans imparatoru ele geçirilmiş, tutsak olarak *Alp Arslan*'ın önüne çıkarılmıştı. *Alp Arslan*'ın, Bizans imparatoruna ilk hitabı, «aramızdaki muahedeye niçin riayet etmedin?» demek oldu.

Abdurrahman Şeref «Zübdetülkısas» ında diyor ki:

Alp Arslanın Romanus'a muamelesi

«*Alp Arslan*, esiri *Romanus*'a rütbesile mütenasip surette muamele eyledi. Ve hâtırnüvazlıkla izalei kederine çalıştı. Mervidir ki bir gün güzel güzel konuşurlarken Sultan hazretleri Kaysere: «Ben senin elinde esir olsaydım ne veçhile muamele ederdin?» diye sormuş: Kayser «Doğrusu kamçı ile bütün etlerini paralayıncıya kadar döverdim.» cevabını vermiş. Sultanı âdil «Öyle ise ben sana bir padişah gibi muamele edeyim.) diyerek hil'ati Kayseriyi ilbas ve otağı kralisini tarh ettirdi. Ve bir misafire ikram eder gibi hakkında ihtiramat gösterdi. Ve kendine on bin altın harçlık vererek ve üserayı rumun cümleten sebillerini tahliye ederek yanlarına bir miktar asker terfikile memleketi hududuna kadar salimen isal ettirdi. Romanus kılıcından ziyade seha ve ulviyetine esir

(1) Kısası Enbiya. Cevdet Paşa.

Zübdetülkısas. Abdurrahman Şeref.

Türklerin, Mogolların, Hünlerin, Tatarların umumî tarihi. Duguignes.

olduğu Türk kahramanından ayrılırken hüngür hüngür ağlamıştı». (1)

Malazgirt savaşı dünya tarihinin bahtında rol oynıyan büyük hâdiselerden birisidir. Bu savaşın belli başlı sebebi Türklerin batıya doğru yayılmalarının önüne geçmek idi. Bu rolü, Bizans imparatorluğu üzerine almış bulunuyordu. Çünkü batıya doğru Türk yayılışı, herkesten önce Bizans için tehlike teşkil ediyordu.

Malazgirt savaşının anlamı ve önemi.

Romanus büyük ordusu ile bu tehlikeyi kat'î surette yerinde yok etmek, öldürmek istemişti. Fakat Malazgirt savaşında Bizans ordusu mahvedildiğinden bütün Anadolu, büyük Türk muhaceretine karşı müdafaasız kalmıştı. Hattâ bu savaştan bir kaç ay sonra Türk akıncıları Üsküdarda göründüler. Esasen Selçuk devleti, Türkistandan boyuna gelmekte olan Türk kabilelerini batı sınırlarına göndermek ve onları yeni zaptedilecek illerde yerleştirmek politikasını güdüyordu. Bu politikadan Bizanslılar fena halde sıkışmağa başladılar. İşte Malazgirt savaşının sebepleri.

Alp Arslan, zaferden sonra Kızılırmağa kadar olan illeri yanındaki Türkmen kumandanları arasında bölüştürdü. Bunlar da Anadolunun o zamanki durumundan istifade ederek bir takım beylikler kurdular. Bunlar; Saltuklar, Menegöçler, Danişmentlerdir. Danişmentlerin hükûmet merkezi Sivas idi. Amasya, Çankırı, Çorum, Malatya şehirleri de buna dahil idi. Malazgirt kavgasından yedi yıl geçmeden Selçuklılar süratle Anadoluda yerleşmiye başladılar. 1078 de İzniki işgal ettiler.

(1) Zübdetülkısas. cilt 1. S. 381-382. Abdurrahman Şeref.

Anadoluyu Bizans ebediyen kaybetmiş bulunuyordu. Türk yayılması bu kadarla kalmıyacak, ilerleme İstanbulu, Rum illerini de aşarak Viyana kapılarına dayanacaktır. *Abdurrahman Şeref* (1) bu tarihlerde Selçuk devletini şu suretle tasvir ediyor:

«*Melekşah;* Şamı, Semerkant ve Buharayı da imparatorluğa ilhak ettiğinden, Türkistandan Yemene, Çin hududundan Cebel Lübnana kadar minberlerde hutbesi okunmuş ve emir ve fermanı nafiz olmuştur. Bu kadar memleket ve azamet o asra kadar kimseye nasip olmamıştı.»

Devletler arası hak bakımından Malazgirt savaşı

Malazgirt savaşının neticeleri devletler arası hak bakımından mütalâaya değer:

1) Anadolunun batısına doğru Marmaraya kadar yeni Türk devletleri kurulmağa başladılar.

2) Tutsak düşen Bizans imparatoruna karşı gösterilen muamele, bugün dahi devletler arası hakkın kabul ettiği usule uygundur.

3) Diğer tutsaklara fena muamele edilmemiş, savaştan sonra memleketlerine iade edilmiştir ki bugün dahi prensip budur.

4) Selçuk devleti ile Bizans arasında muahede imzalandı. Bu muahedeye göre Bizans, Selçuka haraç verecektir. *Alp Arsaln*'ın Bizans imparatoruna «muahedeye niçin riayet etmedin?» demesi çok mühimdir. Muahedelere riayet devletler arası hakkın esaslarındandır.

(1) Zübdetülkısas. S. 385-386.

Konya Selçuk devleti

Tarih diyor ki: «Büyük Selçuk imparatorluğundan başka, bir de Anadoluda bir Selçuk imparatorluğu kurulmuştur. Anadolu Selçuk imparatorluğunun sınırları, Fırat nehrinden İstanbula, Suriyeden Karadenize kadar uzanmakta idi. İlk önce İznik şehrini merkez yapmışlardı. Fakat Selçuk hükümdarları daha sonra Konyaya çekildiler. Onun için Anadolu Selçuk imparatorluğuna Konya Selçuk devleti denir.

Bu devleti kuran evvelce bahsettiğimiz Selçuk beyin torunlarından *Emir Süleyman*'dır. Büyük Selçuk imparatoru *Alp Arslan*'ın yerine oğlu *Melekşah* tahta geçince, *Süleyman*'ı Anadoluda Bizanslılarla harbe memur etti. Anadoludaki bütün Türkmen kuvvetlerinin kumandasını ona verdi».

Süleyman Bizans imparatoru *İsak Komnenos* kumandasındaki orduyu Kayseri önünde bozdu. Ve imparatoru esir etti. Bundan sonra garbî Anadoludaki mühim merkezleri de ele geçirdi. Alaşehir, İzmir bu sırada anılabilirler. Konya Selçuk devleti 1077-1308 e kadar 231 yıl sürdükten sonra Cengiz oğullarının tecavüzünden hırpalandı, sarsıldı ve yıkıldı.

Devletler arası hak bakımından münasebetler

Bu devlet Bizanslılarla, İtalya ile, İlhanlılarla daimî siyasal ve ticarî münasebetlerde bulunuyordu, ve bu devletler arasındaki münasebetleri tanzim eden hak kaideleri mevcuttu. *1 inci Alâeddini Keykubad* zamanında Anadolu iktisatça çok ilerlemiş ve zenginleşmişti. Akdenizde Antalya, Alanya limanlarile, Karadenizde Sinop limanı Selçuklıların ihracat ve ithalât merkezleri idi. Bütün yabancı devletlerle münasebet kurmuş bulunuyorlardı.

İtalyanlar bu sırada anılabilirler. Bu münasebetleri devam ettirmek için de memleketlerini iç bakımdan da imar etmişlerdi. Yollar ve kale misali kervansaraylarla her yanı donatmışlardı.

1 inci Kılıç Arslan'ın Haçlılarla, Bizanslılarla yaptığı savaşlar ve bu savaşlarda riayet ettiği kaideler devletler arası hak için bir ilerleme merhalesidir. Hatırlamağa değer. (1)

Osmanlılar imparatorluğu

Konya Selçuk devletinin dağılması, Anadoluda bir çok Türk beyliklerini doğurdu. (2) Bu beylikler içinde en küçüğü garpta Bizans karşısında Kayıhanlılarınki idi. Başında *Osman Gazi* bulunuyordu. 1299 yılındadır ki Osmanlı devletinin temelleri atıldı. Ve giderek bütün diğer beyliklerin yerini aldı. Kuruluşundan bir buçuk asır sonra Türk bayrakları Bizans surları üstünde esmeye başladı. Dünyanın bahtında hükmedecek olan Osmanlı imparatorluğu kurulmuştu. *Aşık Paşa zade* Osmanlı devletinin doğum hâdisesini şu yolda anlatıyor: (3)

Muhtariyet

«*Osman Gazi* kim Hisarı aldı ve tekfurunu tuttu ve dahi bir hayli teberrüklerle kardeşi oğlu *Ak Timur* sultana gönderdi. Sultanın dahi ferahlığı ziyade oldu. *Ak Timur*'a atalar etti. *Osman Gazi*'ye dahi sancak, iyvanlar, gaza silâhları bile verdi. *Ak Timur* sancağı götürdü. İkindi vakti idi. nöbet uruldu. *Osman Gazi* ayağın durdu. Ta şimdiye değin kim âli Osman Gazi, seferde nöbet urulsa ayağın dururlar.

(1) Bu kitap da. S, 18.

(2) Anadoluda Türk beylikleri, Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı.

(3) Tevarihi âli Osman, Aşık Paşa zade. S, 10.

Sual: padişahlarda bu âdet yok iken âli Osmanın nedendir dersin? Cevap: iki manayı hassı vardır. Biri budur kim bunlar Gazidirler. Gaziler kim Nöbet urulsa ilâmı gazadır. Gazaya hazır olun demek olup bunlar dahi Allahü taalâ rızası için gazaya hazırız deyu ayağın dururlar ve biri dahi sahibi çırağ ve sahibi sefere ve sahibi âldir ve sahip şartlardır kim âlem halkına nimetleri âmdır.»

Bu suretle Osmanlılara bir nevi muhtariyet tanınıyordu diyebiliriz. 699 yılında şöyle bir vaka cereyan etti. Bunu da Aşık Paşa zadeden dinliyelim. (1)

Osmanlı istiklâli

«Kaçan kim Karacahisarı aldı. Şehrin evleri boş kaldı. Ve Germiyan vilâyetinden hayli halk geldi. *Osman Gazi*'den evler dilediler. *Osman Gazi* verdi. Sehil zamanda mamur oldu. Bir nice kilise-ler dahi vardı. Mescit ettiler ve pazar dahi kurdular. Ve bu kavim ittifak ettiler ki cuma namazın kılalım ve hem bir kadı dahi dileyelim dediler. *Dursun Fakih* derlerdi bir aziz vardı. Ve ol kavme imamlık ederdi. Ana söylediler. Ol dahi geldi *Osman Gazi*'nin kaynatası *Üdebali*'ye söyledi. Dahi söz tamam olmadan *Osman Gazi* geldi. Sordu. Muratların bildi. *Osman Gazi* ider her ne kim size gerektir anı idin der. *Dursun Fakih* Hanım, sultandan izin gerektir der. *Osman Gazi* ider «Bu şehri hod kendi kılıcımla aldım, sultanın bunda ne dahli var kim andan izin alam, ana sultanlık veren Allah bana dahi hanlık verdi; dedi. Eğer fethi şu sancaksa ben hod kendi sancağile götürüp uğraştım. Ve eğer iderse kim ben âli *Selçuk*'um derse

(1) Tevirihi âli Osman, S. 18, Aşık Paşa zade.

ben hod *Gökalp* nesliyim. Eğer bu vilâyete ben onlardan öğdin geldim derse *Süleyman Şah* anlardan hod öğdin geldi» ve ol kavim dahi razi oldu. Kadılığı ve hatipliği *Dursun Fakih*'e verdi. Cuma hutbesi Karacahisarda ve bayram hutbesi Eskişehirde okundu.»

Osmanlı devleti bu suretle 1299 yılında kurulmuş oldu. Bayrak, hutbe nöbet o çağlarda istiklâl alâmeti idi. Ve cuma hutbesinde Osman Gazinin adı anıldı. Bundan sonra egemenlik ve erkinlik eserlerinin birbirini takip ettiğini görüyoruz. Pazarlardaki muameleler nizamlara, ordu teşkilâtı kanunlara bağlanıyor.

Aşık Paşa zade bunu da şu cümlelerle anlatıyor: (1)

İlk kanunlar

«*Osman Gazi*'nin kanun ve ahkâmın bildirir.

Kadı ve subaşı konulduklın bu halk kanun ister oldular. Germiyandan bir kişi geldi ider bu pazarın bacını bana satın der. Bu kavim ittiler hana varalım dediler. Ol kişi hana vardı söyledi. *Osman Gazi* ider «Baç nedir?» Ol kişi ider pazara her kişi kim gelse ben andan akça alırım dedi. *Osman Gazi* ider senin bu pazar ehlinde alumunmu var ki akça alırsın. Ol kişi ider Hanım, bu türedir. Cemi vilâyetlerde vardır kim padişah olanlar alır. *Osman Gazi* ider Tanrı mı buyurdu. Yoksa beyler kendileri mi ittiler der. Bu kişi ider türedir Hanım, ezelden kalmıştır der. *Osman Gazi* begayet kakıdı ider bir kişi kim kazana gayrinin mi olur. Onun mülkünde benim ne dahlim vardır kim andan akça

(1) Tevarihi âli Osman S. 19-20. Aşık Paşa zade.

alam? Bire kişi var git, artık bu sözü söyleme, sana ziyanım değer dedi. Ve bu kavim ittiler kim Hanım bu pazar beylerine aittir kim bir nesnecik vereler dediler. *Osman Gazi* ider imdi çünkü siz öyle dersiniz her kişi kim pazara bir yük götüre sata iki akça versin ve satmasa hiç nesne vermesin dedi. Ve her kim bu kanunu boza Allahü taalâ anın din ve dünyasını bozsun dedi. Ve dahi her kime kim bir timar verem anın sebepsiz elinden almıyalar ve hem ol öldüğü vakit de oğluna vereler ve eğer küçücük dahi olursa vereler. Hizmetkârları sefer vakti olıcak sefere varalar. Ta ol sefere yarayınca. Ve her kim kanun düzerse Allahü taalâ ondan razı olsun ve eğer neslimden bir kişi bu kanundan gayri bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirenden Allahü taalâ razı olmasın».

Artık karşımızda bugünkü Devletler arası hak anlamile bir devlet vardır. Arazisine sahip, ahalisi kanun ve nizamlarla idare edilir bir otoriteye bağlı.. ve dış münasebetlerinde bir takım kaidelere riayet eden bir devlet vardır.

Aşık Paşa zade Bursanın fethini şöyle anlatıyor:

Bursanın fethi

«*Orhan Gazi Mihal*'ı gönderdi. Bursa tekfuruna hisarı ver dedi. Bursa tekfuru ahd edelim, bize kimsenin zararı değmesin hisarı verelim dedi. *Mihal* yine geldi, haber verdi. *Orhan Gazi* kabul etti. Tekfur yine haber gönderdi kim bana bir kaç yarar adam göndersin ki biz hisardan çıkarken bizi Türk incitmesinler dedi. *Mihal* ider varan adamlara ne verirsin ki geleler dedi. Tekfur ider hem ne kim sen diyesin ben vereyim dedi. *Mihal*

otuz bin floriye kabul etti, Bursa tekfuru razı oldu.

Elhasıl heman kim tekfur hisardan çıktı, kapılar tahliye oldu. Ve her taraftan müslümanlar girmeğe başladılar. *Ahi Hasan* burca varmıştı ve dahi niçeler bile. Bursa tekfuru gemiye adamlar koşmuşlardı, anları gemiye ilettiler, gemiye girdi, İslâmbola gitti, hisarda halka emin ve ihsan ettiler. Kimsenin bir çöpün aldırmadılar. Bursa tekfurunun hazinesin *Orhan Gazi* gazilere bahşeyledi. Mübalağa malı vardı. Cemiisin verdi. Gaziler gani oldu. Tekfurun bir veziri vardı. Ol gitmedi. Ve hem bu hisar verilmeğe ol sebep olmuştu. Anın dahi mübalâğa çok malı vardı. Ol dahi kendi ihtiyarile hayli mal getirdi. *Orhan Gazi* anı dahi gazilere verdi. Hayli kâfir kırılmış bulundu. *Orhan Gazi bu vezire sordu kim bu hisarı kim neden verdiniz. Neden bunaldınız verdiniz dedi. Vezir ider bir niçe nesne için verdik dedi. Biri bu ki sizin devletiniz yevmen feyevmen ziyade oldu ve bizim devletimiz döndü tahkik bildik. Ve biri dahi bu kim baban üzerine havale yaptı gitti. Anın devleti köylerimizi zaptetti. Size muti oldular ve bizi hiç anmazlar. Biri dahi bildik ki anlar rahat oldular, anınçün bizi anmazlar dedik. Biz dahi ol rahatlığa heves ettik..... Ve biri dahi padişah kim zebun ola memleket tiz harap olurmuş. Ve biri dahi bu kim yaramaza uyduk kim ol tekfurdu. Ve biri dahi bu âlemin tebeddülâtı eksik değil, imdi bu tebeddülât bize dahi oldu. Sordu kim ya bu kırgın ne çok olmuş, diyicek cevap verdi kim açlıktan kırıldı.*»

Devletler arası hak kaidelerine saygı

En doğru tarihçilerden sayılan Aşık Paşa zade'nin verdiği şu haberlerle, yeni kurulmuş olan Kayıhanlılar devletinde, o çağlarda komşu hıristiyan devletlerin islâm Türk devletlerine, hattâ birbirine karşı bile tanımadıkları bir takım devletler arası kaidelerine riayet edildiğine şahit olmaktayız.

Bu kaideleri şu bir kaç fıkra içinde tebarüz ettirebiliriz.

1) Bursa, fetih yolile Osmanlı devletine ilhak olunmuştur. Böyle bir ilhakı bugünkü devletler arası hak da tanır.

2) Şehrin teslimi hakkında arada bir muahede yapılmış, buna riayet edilmiştir. Hattâ Bursa tekfuru gemisine kadar muhafaza altında götürülmüş ve tecavüzden korunmuştur.

3) Bursa halkının emniyeti ihlâl ettirilmedi. Irza, cana, mala taarruz olmadı. Ve *Aşık Paşa zade*'nin dediği gibi «kimsenin bir çöpün aldırmadılar.» Halbuki bu devir yağma devri idi. Yağma, talan fatihlerin münakaşa götürmez bir hakkı idi. Hıristiyan fatihler bunu birbirine karşı tatbik ettikleri gibi müslümanlar hakkında hiç esirgemediler. (1) Bugün, fethedilen, yahut işgal altına alınan memleketler ahalisi hakkında cari devletler arası hak kaideleri de Bursa fethinde riayet olunan kaidelerden başka bir şey değildir.

4) Bursa tekfurunun hazinesi gazilere dağıtılmış. Hususî mülkiyet bir yana bırakılmak şartile,

(1) Haçlıların bu yoldaki muameleleri ve onlara karşı Nureddin Şehid'in mukabelesi. Bu kitap da. S, 18-19.

devlet hazinesine el koymak galip devletin en tabiî haklarındandır. El koyduktan sonra istediği gibi tasarruf etmek salâhiyeti icabındandır.

5) Vezirin Bursanın teslim sebepleri hakkında ileri sürdüğü mütalâalar, yeni kurulmuş olan Türk devletinin nasıl medenî esaslara dayandığını anlatmağa kifayet eder.

Selçukilerden sonra bir aralık muhtelif beylikler elinde düşmek tehlikesini gösteren Türk bayrağı bu suretle yarınlara vaitlerle dolu yeni baştan yükselmiye başladı.

Bu birinci çağın sonunda Osmanlı imparatorluğu, 349 uncu yılını tamamlamış bulunuyordu. Kuruluşunu takip eden bu 349 yılın vakalarını devletler arası hak bakımından kısaca gözden geçirebiliriz. Bu çağ içinde Osmanlı imparatorluğu, Avrupa devletlerinin çok üstünde bir mevkie malikti. İslâm olsun, hıristiyan olsun bütün devletlerle muntazam bir surette aktedilmiş muahedelere bağlı bulunuyordu. Muahedelere riayet Türk devletlerinde âdeta bir prensip idi.

Muahedelere saygı

Aşık Paşa zade:

«Aceptir değmeler kim, ahde durmaz»
«Şular kim ahdi yoktur, âdem olmaz».

diyor.

Bu hususta düşünülecek noktalardan birisi de hıristiyan müellifler nazarında Türklerin ahde vefasızlıklarıdır. Bunu isbat için de islâmiyet kaidesini ileri sürüyorlar. Müslümanlarla hıristiyanlar arasında barış olamazmış. Ancak mütareke yapılabilirmiş. Müslümanlık bunu âmirmiş. Biz

meseleyi dinî cihetten mütalâa etmiyeceğiz. Fakat tatbikat gösteriyor ki islâm devletlerle olduğu gibi hıristiyan devletlerle de Osmanlı imparatorluğu yüzlerce barış muahedesi imzalamıştır. Ve bunlara hemen daima hıristiyan devletler riayet etmemişlerdir.

Yıldırım ve Timurlenk arasında Ankara savaşı

Yıldırım Bayezid'in *Timurlenk*'e mağlûbiyetinden sonra Bizanslıların Osmanlılarla mevcut muahedeleri nasıl hiçe saydıkları malûmdur.

1403 yılında *Yıldırım Bayezid*'le *Timurlenk* arasında vukua gelen Ankara savaşı, devletler arası hak bakımından etüde değer bir konudur. Klâsik fikre göre, harbe *Yıldırım* sebep olmuştur. Çünkü *Timurlenk*'e çok hakaretli nameler yazmış, göndermiş; onu âdeta üzerine çekmiştir. Bu yüzden onuru hırpalanan *Timurlenk* bu klâsik fikre göre masumdur. Hiç değilse mazurdur! Biz bu hâdiseyi başka türlü görüyor, başka türlü mütalâa ediyoruz. Eldeki canlı belgelere göre, mağdur ve masum olan *Timurlenk* değil, *Yıldırım*'dır.

Timurlenk, vecize haline konmuş sözlerinden de anlıyoruz ki haris idi. Teferrüt daiyesinde idi. O diyor ki:

«Gök yüzünde nasıl bir Tanrı varsa, yer yüzünde de tek bir hükümdar olmalıdır.» (1)

Timurlenk, davasını, yer yüzü tanrılığına vardıracak kadar ileri sürmüştü! Başka milletlere istiklâl tanımıyordu. Yer yüzünde, gök Tanrısını taklit ediyordu. Hırsına hız yoktu. Tanrı kadar ihtiraslı idi.

---

(1) Ankara savaşı. Ömer Halis Erzincanlı Bıyıklı oğullarından.

Denebilir ki; *Yıldırım Bayezid* de bundan aşağı söylemedi. Ve:

«Ben dünyaya silâh taşımak ve benden önde bulunanı mutlaka mağlûp etmek için doğmuşumdur.» dedi. (2)

Doğrudur. Fakat bu iki prensip arasındaki büyük farkı görmemek mümkün müdür? Birincisi Tanrı ile ortaklık güdüyor. Âlemleri tanrılarla bölüşüyor ve yer yüzünü kendine ayırdıktan sonra üst tarafını Allaha bırakıyor. Yer yüzünde başka uluslara istiklâl tanımıyor.

Şüphe yok ki *Yıldırım* da mağrur. Fakat insan kadar mağrur; daha ilerisine gitmiyor.

Ankara savaşı ve devletler arası hak

Ankara savaşının sebepleri nedir?

Bizce, *Timurlenk*'in hırsı, kıskançlığı tecavüzü ve devlet haysiyet ve şerefini çiğniyen talepleri idi. *Timurlenk* batıda şan ve şerefi yüksek *Yıldırım*'ı bir türlü çekemedi. Onu kıskandı. Küçük Asyaya gireli onu küçük düşürmek için elinden geleni yaptı. Fırsat kolladı. Sivası yaktı, yıktı. Ahalisile beraber *Yıldırım*'ın oğlu *Ertuğrul*'u kılıçtan geçirdi. *Yıldırım*, yüzüne indirilen bu hakaret şamarından çok keder duydu. Dağlarda, ovalarda, kırlarda, bayırlarda hep bu teessürünü andı durdu. Meselâ koyunlarını otlarken kaval üfliyen çobana: «Çal çoban çal; Sivas gibi kalen yanmadı; Ertuğrul gibi oğlun ölmedi!» demesi meşhurdur.

Timurlenk bununla da iktifa etmedi. Daha önce *Yıldırım*'a iltica etmiş iki hükümdarın kendisi-

(2) Ankara savaşı. Ömer Halis Erzincanlı, Bıyıklı oğullarından.

ne iadesini istemişti. Bunlar Bağdat padişahı *Ahmet Celâyeri* ile *Kara Yusuf* idi. Çok yerinde, ve çok haklı olarak iade edilmemişlerdi. Bugün dahi devletler arası hak bunları iade etmez. (1) Ve bunlar verilmediğinden dolayı bir şehrin tahribine asla müsaade etmez. İşte *Yıldırım* bu kadar tecavüze uğradıktan sonradır ki *Représaille* olarak *Timur*'u, Osmanlılar aleyhine tahrik eden Erzincan emiri *Tahreddin*'in, memleketi üzerine yürüdü ve onu lâzım olduğu kadar hırpaladıktan sonra geri döndü. *Timurlenk* için, beklediği fırsat çıkmıştı, *Yıldırım*'ın üzerine yürüdü. Ankarada karşılaştılar. Osmanlı ordusu dağıldı. *Yıldırım* han *Timurlenk*'e esir düştü.

Namık Kemal diyor ki: «*Yıldırım* gece esir düştü. Tek başına son dakikaya kadar savaştı. Atı sürçtü. Ayağını çelen taştan ateş fışkırdı. *Yıldırım* bir yana, kılıcı diğer yana, atı da bir tarafa düştü. Ayağa kalktı. Kendisini yakalamağa gelenlere, belinden çıkardığı kama ile karşı koydu. Sanki tek bir Türk oğlu elindeki kama ile bir orduya meydan okuyordu. Kement attılar ve zorla yakaladılar. *Timur*'un huzuruna çıkardılar. Yatsı okunuyordu. Yüz senelik Osmanlı imparatorluğundan Çubuk ovasında korkunç bir mezar kalmıştı».

Fakat bu korkunç mezar göksüne bir hakkı saklamıştı. Çok sürmiyecek, hak yine dal budak salacaktı. Hak kaybeder derlerse inanmayınız. O

(1) Hoca Sadeddin diyor ki: Timurlenkten mültecilerin kendisine teslimi için nameler geldikçe Yıldırım Bayezit: «Bu âsitaneyi âşiyana eyliyen zaif, arzai seyf olmaz ve bu ircaya iltica eden ehli ricaya gadir ve havf olmaz; diye cevabı savap verirdi.» Tacüttevarih. Cilt 1, S. 162-163. Hoca Şadeddin.

kaybetti gibi görünür. Muvakkattir. Kat'î zafer yine mutlaka onundur. Nitekim aradan çok geçmedi. Fetret devri on yılda sona erdi. Osmanlı imparatorluğu şark ve garpta yeniden ün vermiye başladı. Bu sırada *Timur* ölüyor ve imparatorluğu sönüyordu!

Timurlengin rolü

İşin en hazin yeri *Timur*'un öz Türk olmasıydı. Batı Türklerini yüz sene geriletti. Bari kendisi kalsa ve idarenin başına geçseydi. Onu da yapamadı. *Yıldırım* Bizansı alacaktı. Viyana *Fatih*'in hissesine düşecek ve tarih yeni bir çığır açacaktı. Bunlara *Timur* mani oldu. Altın ordu devletini vurdu ve yıktı. Doğu Türklüğü o gün bu gün belini doğrultamadı. Rusya istilâsı altında kaldı. Türklük en büyük zararlardan birini kendi öz evlâdından, *Timur*'dan gördü.

Atalar sözüdür. Bir gün ormana sormuşlar. «Şu baltadan çektiğin nedir?»

Cevap vermiş:

«Hakkınız var, çok çektim ve çekiyorum; sapı benden de ondan» demiş!

Timur, en büyük bir kumandandı. Savaş eri idi. Fakat küçük bir devlet adamı idi.

⁂

Muahedeler

1413-1421 e kadar Venedik, Ragoze cümhuriyetlerile ticaret ve barış, Bizansla ittifak, İsfendiyarlarla Osmanlılara arazi terkine, Karaman oğullarına Konyanın iadesine dair mukaveleler, Gelibolu savaşından sonra Venediklilerle barış muahedesi.

1421-1451 e kadar Macaristan kıralı ve Almanya imparatoru *Sigismond*'la beş senelik mütareke, İsfendiyar oğlu ile kızını *II inci Murad*'a vermesi mukavelesi, Karamanla barış, Bizansın Türklere haraç vermesine ve bazı şehirleri teslimine dairdir.

Midilli prensile, Sakız ve Venediklilerle, Rados şövalyelerile ticaret, bazı müstahkem mevkilerin teslimi, Ulahların vasal olması, Mora prenslerinin vergiye bağlanmaları ve saire hakkında muahedeler.

*
**

Bu çağ içinde, muhtelif tarihlerde imparatorlukla, muhtelif devletler arasında imzalanmış 253 muahede muhtevalarile, metinlerile elimizde bulunmaktadır. (1) Bunlardan önemlilerini şuracığa kaydetmeyi, birinci çağ içinde bizde carî devlet (Devletler arası hak) telâkkisi hakkında bir fikir edinmek için faydalı buluyoruz. Aktedilen muahedeler umumiyetle; ittifak, dostluk, ticaret, barış, himaye, haraç, kapitülâsyon, arazi terki, evlenme işlerile ilgilidir.

I inci Osman zamanının mühim muahedesi Bursanın teslimine ait olanıdır ki biraz önce muhtevasından bahsettik. 1339-1346 ya kadar İzmitin Türklere terkine ve barışa ve ittifaka ait Türklerle, Bizanslılar arasındaki muahedeler.

(1) Recueil d'Actes internationaux de l'empire Ottoman, Gabriyel Noradonikyan.

— Mecmuai muahedat, Mahmut Mesut Paşa.

— Recueil des traités de la porte Ottoman, Baron de Testa,

— Corps de droit Ottoman, G. Young.

1326-1387 ye kadar Filibenin fethi, Ragoza cümhuriyetile ticaret, Sırbistanla haraç, Karamanla barış, Cenova ile ticaret. 1389-1403 e kadar Sırbistan prensi *Lazar* oğlu *Etien* ile haraç ve bu prensin kız kardeşi prenses *Lazar*'ın *Yıldırım Bayezid* ile evlenmesine ait mukavele. Bu mukavele mucibince prenses hıristiyan dininde kalacak, savaşlarda Sırp askeri Osmanlı ordusunda hizmet görecekti. Bizansla ittifak, Ulahla Bizansla haraç, Bizansta Türk kolonisi iskânı, bir cami inşası ve Türkler arasındaki davaların kadı tarafından görülmesi mukaveleleri.

II inci Murad'ın Varna meydan savaşının sebebi Türklerle hıristiyanlar arasında imzalanmış olan muahedenin mürekkebi kurumadan hıristiyanlarca yırtılmış olması değil midir?

12 temmuz 1444 yılında Macar kralı *Lâdislas* ile Osmanlı hükümdarı *II inci Murad* arasında on yıl için bir barış muahedesi imzalanmıştı. Papa vekili kardinal *Çezarini* Türklere verilen sözün hükmü olmadığını beyan etti. Bunun üzerine *Ladislas* ordusile Türk topraklarına yürüdü. Varnada vukua gelen büyük savaşta mağlûp oldu. Kral *Lâdislas* ile *Çezarini* ölüler arasında kaldı. Başları kesilerek riayet etmedikleri muahede ile beraber mızrağa kakıldılar!

İkinci Kosova muharebesinde yine *II inci Murad*'la; esir edilen bir Macar asılzadesi arasında şöyle bir konuşma geçiyor. Bunu bize muharebe meydanında hâdisenin cereyanında *II inci Murad*'ın yanı başında bulunmakta olan *Aşık Paşa zade* anlatmaktadır. (1)

(1) Tevarihi âli Osman. S. 135-136. Aşık Paşa zade.

«... Fakir dahi bir kâfir tepeledim. Hunkâr fakire bir at verdi. Derviş *Akbıyık*'a dahi verdi. Elhasıl cemi Banları hunkâra diri getirdiler. Hunkâr tercüman getirdi. Bir ulubana sordu kim, içinden, «Ben hud sizinle yağılık etmem, ya siz benim topraklarıma niçin geldiniz» dedi. Ve bu kâfir ider «gözümüze şunun gibi esirlik görünürmüş.» dedi. Bunun üzerine *II inci Murad* kılıcını sıyırdı. yanında bulunan cellâda prensin başının vurulmasını emretti. Prens kendisinin asîl olduğunu ileri sürerek sultanın bizzat öldürmesini istedi. Ve bu gibi pes kimselerle beni öldürmeyiniz dedi. *II inci Murad* kızdı. Ve cellâda: «Vur! Bizde pes yoktur!» dedi.

Varna savaşına muahedeye Macarlarca ve papa vekilince riayet edilmemesi sebep oldu.

Kosovada *II inci Murad*'ın düşmanlara tevcih ettiği sözler ne kadar güzeldir. O, topraklarımıza ne hakla geldiniz. demekle tecavüzü bir haksızlık telâkki ediyor. Ne güzel bir Türk prensipi. Hele «bizde pes yok» tur deyişi ne kadar demokratiktir.

Muahedelerin farikaları

1451-1481 e kadar bir çok mukavele, ve muahedeler imzalanmıştır. Bu devre içindeki akitlerin farikası şu noktalar içinde toplanabilir.

1) Eski muahedelerin temdidile barışın umumiyetle tarsini. (Barış politikası).

2) Bir çok devletlerin Osmanlı imparatorluğuna haraç verme mukaveleleri ve haraçların zammı. (Haraç politikası).

3) İstanbulun fethinden sonra Venediklilere kapitülâsyon itası. (İlk kapitülâsyonlar).

4) Sınırların Tunaya dayanması.

5) Anadoludaki Türk beyliklerinin Osmanlı imparatorluğu ile birleştirilmesi. (Türk birliği politikası).

6) Kırım hanlığının Osmanlı imparatorluğunun mahmiliğini kabulüdür. (İlhak politikası).

II. inci Mehmet (Fatih) tahta çıkar çıkmaz, Bizansla Türk dâvasını halletmiye azmetti. Bunun için de önce komşusu olan bütün devletlerle barış muahedelerini yeniledi. Bizansla baş başa kalmak istiyordu. Muvaffak oldu.

Bizansın alınışı

Fatih, Yıldırım'ın inşa ettirdiği Anadolu hisarı (Güzelce hisar) karşısına (Rumeli hisarı) nı (Boğazkesen) i bina etti. Boğaziçini Karadenize karşı kapadı. Trabzon imparatorluğundan Bizansa yapılacak yardımı da bu suretle önlemiş oluyordu. 1453 yılında Edirneden kalktı. 200,000 askerle İstanbulu kuşattı. Bizans imparatoruna İstanbulu teslim etmesini teklif etti. Teklif reddedilince savaş başladı. Bu savaş orta çağları yakıyor, insanlığa son çağlar adı verilen yeni bir devre açıyordu. Uzun kavgalardan sonra İstanbul düştü. Düşen Bizansın içinde imparator Kostantin de başını kaybetti. *Fatih*'in buna çok canı sıkıldı. Ölü, yaralı yığınları arasında, yangın yerlerinde dolaşırken yanında bulunan Bizans Başvekili *Notaras*'a «inadınızın eseri olan bu perişan halden memnun musunuz?» dedi. (1)

(1) Osmanlı tarihi. Hammer, cild 3, Ata Bey tercümesi.

İstanbulun fethile orta çağlar sözlerini bitirmiş bulunuyor ve insanlığın bahtında yeni çağlar söylemeğe başlıyordu. Sanki Bizans duvarları insanlığı karanlık içinde bırakmışlardı. Ve bunların yıkılması, insanlığın nura kavuşması için bir zaruret idi. Netekim yeni çağlarla beraber, Rönesans da başladı. Dünya yeni ve başka bir bahta doğru gidiyordu. Denebilir ki Türkün gücü nereye çarptı ise orada bir nur, bir ışık parladı. Ve bu ışık altında beşeriyet ilerledi. Sanki Türkün kılıcı yeni kapılar açan bir anahtardı.

Fatih İstanbulu alışının üçüncü günü Rum patrikinin intihabını ve bu intihabın imparatorlar zamanındaki merasim dahilinde yapılmasını istedi. Papaz *Knadiyus* bu merasimle patrikliğe seçildi. Patriki papazlarla ve Türk devlet erkânile büyük bir alay *II inci Mehmed*'e getirdi. *Gnadiyus* ayak öptü. Ve papazlar hep bir ağızdan ilâhilerle padişaha dua ettiler. Büyük bir ziyafet hazırlanmıştı. Yemekler yendikten sonra *Fatih* patriki Topkapı sarayının avlusuna kadar teşyi etti. Ona gayet kıymetli incilerle süslenmiş bir asâ verdi. Ve «Patrik olunuz! Tanrı sizi muhafaza etsin. Her vakit dostluğumdan istifade edebilirsiniz. Her hususta sizden öncekilerin hak ve imtiyazlarına malik olunuz!» dedi. (2)

Sonra vezir ve paşaların, patriğe, Sinoda kadar refakat etmelerin emreyledi. *Gnadiyus* böyle muazzam bir heyet içinde gayet süslenmiş bir ata rakip olduğu halde Havvariyun kilisesine götürül-

(2) Osmanlı tarihi. Hammer, cild 3, Ata Bey tercümesi.

dü. Patrikhanenin yanındaki mükellef saray patriğe ikametgâh oldu.

Fatih II inci Mehmed'in, patriğe verdiği berat şu idi:

«Kimse patriğe tahakküm etmesin. Kim olursa olsun hiç bir kimse kendisine ilişmesin. Kendisi ve maiyetinde bulunan büyük rahipler her türlü âmme hizmetlerinden muaftırlar. Rumların kiliseleri camiye çevrilmiyecektir. Evlenme ve definleri ve sair âdetleri rum kilisesi usullerine göre yapılacaktır, bayram yapabilirler.» (1)

İstanbulun alınışında dikkate değer bir hareket de şudur ki, malını mülkünü korkudan bırakıp kaçan rum ve sair yabancıların mülkiyet haklarının mahfuz olduğunun ilân edilmesidir. Şu şartla ki üç ay içinde gelmiyenlerin mal ve mülkleri hazinenin olacaktır. Netekim bu müddet içinde gelenlere malları iade edilmiştir. (2)

Görülüyor ki Fatih devrine kadar (bu devir de dahil) takip edilen usul (Devletler arası hak) kaidelerile izah olunabilen bir mahiyet arzetmektedir. Hele Fatih zamanında bu hal bazı bakımlardan kemal derecesini bulmuştur denilebilir.

Batıda hıristiyan, doğuda islâm devletlerile barış muahedeleri yapılmış; İstanbulun fethinden sonra, ahalisine karşı yapılan muamele, bugünkü devletler arası hak prensiplerile pek güzel anlatılabilir. (Azlık hukuku).

---

(1) Osmanlı tarihi. Hammer, Ata Bey tercümesi, cild 3.

(2) Osmanlı tarihi. Hammer, Ata Bey tercümesi, cild 3.

Azlıklara hak

Yine dikkate değer ki, hıristiyanlığa, hıristiyanlara karşı hak hukuk tanımamakla, taassupla töhmet altına alınan Türklük, Bizansın fethinde hakka, hattâ bugünkü usullere (1) bu rtübe riayet ettiği, âlicenap davrandığı halde, bundan önce Bizans, Lâtin istilâsına düştüğü zamanlar, uğramadığı tahribat, görmediği hakaret kalmamıştı. Kiliseler Lâtin süvarilerinin atlarına ahır yapıldığı gibi, Ayasofya mâbedi esaslı surette tahrip edilmişti. Yangın, yağma yer yer koca beldeyi ve etrafını kasıp kavurmuştu. Bu feciaları hıristiyanlar birbirine reva görmüşlerdi. Lâtinler kendi mâbetleri Ayasofyayı ve daha bir çok kiliseleri yıkıklığa çevirmişlerdi. (2) Türk fethinden bugün aradan beş yüz yıl geçtiği halde Ayasofya putlarile, her şeyile, olduğu gibi ayakta durmaktadır!

Otluk beli savaşı

Fatih devrinin diğer bir farikası da, Anadoludaki Türk beyliklerinin ortadan kalkması ve bir Türk vahdetinin vücut bulmasıdır. Bilhassa «Otlukbeli» savaşından sonra anavatan topraklarında kuvvetli bir Türk birliği doğmuş oluyordu. Bu birlik yakın bir yarın içinde etrafa dal budak salacak, batıda Fas önlerine, şimal batıda Viyana kapılarına, doğuda İran, Kafkasya, Rusya içerilerine kadar bütün bir dünya, Türk egemenliği, muntazam bir devlet idaresi altında inkişaf ve tekâmülünü bulacaktır.

*
**

(1) Fatihin hıristiyanlara tanıdığı imtiyazlar, 1914-1918 savaşından sonra, topraklarında ikamet eden azlık için bir çok devletlere kabul ettirdi. Romanya, Macaristan, Sırbistan, Polonya bu sırada anılabilirler.

(2) Osmanlı tarihi: fransızca.

1481-1648 e kadar geçen yüz altmış yıllık devre içinde Osmanlı imparatorluğu her yönden devletler arası üstünlüğünü muhafaza etmektedir. Ve bu, iç çöküntülere rağmendir.

II inci Bayezid'in zamanı komşu ve uzak devletlerle barış halinde ve bu barışı teyit eden muahedelerle geçti, denebilir. Mısırla Osmanlı devleti arasında çıkan büyük anlaşmazlık Tunus hükümdarının araya girmesile iki devlet arasında savaşı iğreti olarak önledi. (1491).

II inci Bayezid'in meşrebi dervişane idi. Tasavvufla, edebiyatla meşgul olmaktan pek hoşlanıyordu. Bu mesleklerin müntesiplerile hasbihallerde bulunuyor ve devlet işleri şunun bunun idaresine bırakılıyordu. *II inci Bayezid* savaşlardan hoşlanmıyor, daimî bir barış hayatı geçiriyordu. Bundan tahsis ile İranda hükümran olan *Şah İsmaili Safevî* istifade kaydına düşmüştü. Şiilik Osmanlı memleketini yavaş yavaş filen istilâ ediyordu. başka bir deyimle *Şah İsmail* Osmanlı illerrini içinden fethetmiye çalışıyor ve muvaffak da oluyordu.

Cem meselesi

II inci Bayezid kaygusını bilhassa *Şehzade Cem*'in durumu teşkil ediyordu. Rodos şövalyeleri-le imzaladığı gizli bir mukavele mucibince bunlara yıllık (45,000) duka altını verilecek, şövalyeler de *Cem*'i salıvermiyeceklerdi. (1482). *II inci Bayezid*, bu yüzden papa *VII inci Innocent* ile münasebette bulunmağa mecbur kaldı ve kendisine gönderdiği elçi marifetile anlaşarak *Cem*'in mevkuf kalmasını temin etti. Yine bu sıralarda aktedilen bir muahedeye göre *Gedik Ahmet Paşa* tarafından vaktile İtalyada fetholunan «Otranto» istihkâmlarile,

esirler Napoli kıralına iade olundu. (1483). Garbî Roma imparatorluğunu fethetmek dâvasından bu suretle vazgeçilmiş oluyordu.

II inci Bayezid zamanında esmeğe başlıyan şiilik rüzgârları, *I inci Selim* devrinde mukadder fırtınayı kopardı. *I inci Selim* memleketi istilâya başlıyan şiilik tehlikesini önliyecek kabiliyette idi. Önce komşularile mevcut muahedeleri yeniledi. Ve sonra işe başladı. İşe içeriden başlıyarak ileri gelen Osmanlı şiilerden (40,000) kişiyi kılıçtan geçirdi. (1)

Şah İsmail ve şiilik

Sira, *Şah İsmail Safevî*'ye gelmişti. Savaş ilân olundu. 1514 yılında vukua gelen «Çaldıran muharebesi» nde İran ordusu imha edildi. Şahın tahtı ve karısı *Tâc Hatun* Türkler elinde kaldı. İran, kapılarını muzaffer Osmanlı ordusuna açmış bulunuyordu. Tebriz düştü ve bütün şimalî İran Türklerin oldu. Kürdistan da Osmanlı imparatorluğuna ilhak olunarak Anadolu fütühatı tamamlanmış oluyordu. Fakat iki Türk ulusu arasında başlıyan bu mezhep ihtilâfı çok zamanlar çok kanların dökülmesine sebep olacaktı. Bu mezhep ihtilâfı iki devlete mensup hükümdarların elinde bir âlet olarak kullanılacak ayni ırktan iki milleti birbirine yıllarca ve asırlarca kırdıracaklardı.

Mısır meselesi

I inci Selim, gerek dedesi *II inci Mehmet* ve gerek babası *II inci Bayezid* zamanında Mısırın Osmanlı imparatorluğuna çıkardığı müşkülleri, reva gördüğü hakaretleri affetmedi. İran işini hal ettikten sonra sıra Mısıra gelmişti. 1516 yılında Mısıra savaş ilân olundu. Esasen Maraşta saltanat süren Zülkadir oğulları ortadan kaldırılmış,

(1) Osmanlı tarihi, Hammer, Ata Bey tercümesi.

bu Türk beyliği anavatana ilhak olunmuştu. Osmanlı ordusu Arabistana doğru yürüdü. «Meydanı Ekbez» den geçerek ilk büyük kavgasını «Merci Dabık» da verdi. Halep düştü. Mısırın Çerkes hükümdarı *Kansu Gori*'ye inme indi ve öldü. Şam da düştü. *Selim* Mısıra doğru yürüdükçe şehirler hazana uğramış yapraklar gibi birbirini takip ederek düşüyorlardı.

Hicazın teslim olması

Kansu Gori'nin yerine geçen Çerkes hükümdar *Tomanbay Selim*'i Mısır önlerinde karşıladı. Osmanlı ordusu önünde dikiş tutturamadı ve yenildi. Mısır kapılarını *I inci Selim*'e açtı ve teslim oldu.

Mısırın teslimi, cenubî Arabistanın da ta Yemen sınırlarına kadar fethini tamamlamış oluyordu. «Mekke» de emîr olan *Şerif Berekât* emanatı mübareke adı verilen peygamberimiz *Muhammed*'e ait şeyleri, Mekke ve Medinenin anahtarlarını *Selim*'e gönderdi. İtaatini arzetti. İran ve Mısır ordularının imhasından sonra mevcut Osmanlı imparatorluğuna bir kaç misli yer daha ilâve edilmiş oldu.

Bu sefer sonunda önemli hâdiselerden birisi de hilâfetin Osmanlılara intikali oldu. Mısırda Abbasîlerden *III üncü Mütevekkil Alellah* hilâfet makamında bulunuyordu. Hiç bir kuvvete malik değildi. Bütün otoritesi ruhanî mahiyette kalmıştı. Çerkes hükümdarların elinde oyuncaktı ve âciz idi. Papalık gibi bir şey. Son Osmanlı tarihlerinin verdiği malûmata göre bu halife hilâfeti Osmanlı padişahlarına devretti. Muhakkak olan şudur ki bundan sonra hilâfet merkezi Mısırdan kalktı, İstanbula geçti.

Kahirede ilk cuma namazında elde ettiği muzafferiyetlerin bir şükranesi olmak üzere *Selim* baş açık namaz kıldı. (1) Bugün Mısırın ve islâm âleminin belli başlı ilim merkezi olan «Câmiül-Ezher», islâm dünyasına Türklerin bir hediyesidir. (2)

Tomanbayın idamı

Selim Mısırda bulunduğu sırada *Tomanbay*'ın teşvikile isyan eden halkı tenkil ettiği gibi, *Tomanbay*'ı da ele geçirerek idam etti. *Selim* bunda mazur ve haklı idi. Bu hareketi bugünkü devletler arası hakla da izah olunabilir. Bir kere *Tomanbay* yanında son kalanlarile Osmanlı padişahının çadırına bir baskın yapmış, orada bulunan *Sinan Paşa*'yı şehit etmişti. *Selim* bundan çok müteessir oldu. Hattâ Mısırın fethini tebrik edenlere: «Mısırı aldık ama, *Sinan* elden gitti!» diye teessüflerini beyandan kendini alamamıştır.

Selim çok kadirşinas bir kumandan ve bir devlet şefi idi. Değerli bir askeri, bir devlet adamını bir kıtaya ve kıtalara üstün tutuyordu. Çok yerinde bir mülâhaza. Değerli devlet adamları kıtadan ve kıtalardan üstündür. Çünkü devlet onlarla kaimdir.

Bundan başka *Tomanbay* başına topladığı kılıç artıklarile Kahireye kadar hücum etti. Halk «Allah yansur sultanena Tomanbay» diyerek ayaklandı. Henüz kılıcını kınına koymamış olan Osmanlı ordusunun askerlerine taarruz ve tecavüze başladı. Bütün ahali kıyam etti. Evlerin pencerelerine varıncaya kadar her taraftan öldürücü

(1) Osmanlı tarihi. Hammer, Ata Bey tercümesi. S. 228. C. 4.

(2) Osmanlı tarihi. Hammer, Ata Bey tercümesi.

maddeler atılmağa başlandı. İşte bu zaruretler karşısındadır ki *Selim Tomanbay*'ı astırdı ve ahaliyi tenkil etti. Çarpışmalar, sokak kavgaları bir hafta sürdü. *Tomanbay* asılırken ağladı ve bizzat cenaze namazını kıldı. Fakat bugün dahi harp hali devam ederken işgal ordusuna silâh kullananlar tutsak yapılmaz, tenkil olunur.

Selim bu kadar kıtaların, bu kadar islâm memleketlerinin istilâsındaki maksadını şu sözlerile ifade etmektedir. Çünkü bu hakan hıristiyanlığa hiç kılıç çekmedi. Diyor ki:

«İn seferkerden ve in serüsamânii mâ»
«Behri cemiyet dilhast perişanii mâ.» (1)

Bu perişanlıklarımızın sebebi gönülleri bir araya toplamak içindir. *Selim*'in dâvası islâm ve Türk birliğine dayanan bir imparatorluk kurmak idi. Ömrü yetmedi.

Selim ile Tomanbayın mükâlemesi

Sultan *Selim* ile *Tomanbay* arasında.

«*Tomanbay* kurtulmak için kendisini Nile atmıştı. Kenara çıkardılar. Ellerini önünden bir mendil ile sıkı sıkı bağladılar. Bir ata bindirerek üç yüzden ziyade esir der zencir ile getirdiler. Nöbeti padişahî çalınıp toplar atıldı. Padişah tahtında oturuyordu. *Tomanbay* mülûkâne selâm verdi. Padişah selâmını alarak tevkir ve ihtiram ile «oturun» buyurdu. Biraz zaman sükût ile geçti. *Tomanbay* halini düşünüyordu. Padişah kıyafet ve heyetini bir müddet teemmülden sonra dedi ki: «ya sultanülarap bir kaç defa adam gönderdik, bir kuru name kail olduk. Yalnız hutbe ve sikke bizim

(1) Nümunei edebiyatı Osmaniye. S. 465. Ebuzziya Tevfik.

ismimiz olsun, gayrisi kendisine mübarek olsun dedik. Adamlarımızı öldürdünüz. Hususa elçiye zeval yoğiken Ridaniye cenginden sonra gönderdiğimiz elçiyi de katlettiniz.» *Tomanbay* utanarak dedi ki: «Vallahilazîm, elçileri ikram ile Darülziyafeye doğru göndermiştim. Emîr Alan dedikleri sefih mağrur rast gelerek öldürmüş. Badelvuku tedbirin faidesi olmadı. Elhükmülillâh, elden ne gelir. Çerakisenin zevali, taliinizin ikbali mukadder olmamış olsa bu hal zuhur etmezdi. Lâkin bizim kanaatimiz sınayeti mal ve ayal içindir. Ama siz bizim üzerimize kılıç çekip kanımızı dökmeği nasıl istihlâl edersiniz?» *Selim* cevap verdi: «Ben üzerinize fetva ile, gayreti diniye ile geldim. Ben Kızılbaşların üzerine yürürken *Gori Zülkadir oğlu*'nu tahrik etti. *Zülkadir oğlu* bir cihadı azîme mâni oldu. *Gori* Halebe gelerek ve Acemlerle ittifak ederek memleketimize kasdetti. Cezasını vermek lâzım geldi. Bir adam gönderip şerrinizi def'e sây ettikçe siz gururunuzu artırdınız.»

Bu fıkraları *Ata Bey Solakzade* tarihinden hulâsa etmiştir. (1)

Hammer diyor ki:

Mısır sultanı davul sadaları ve top gürültüleri arasında padişahın huzuruna getirildi. *Tomanbay Selim*'i ihtiramla selâmladı. Padişah selâmı iade ederek oturmasını söyledi. Her ikisi de derin bir sükût içinde kaldılar. *Tomanbay* talisizliğile uğradığı felâketinden mütevellit mülâhazat hazinesine müstağrak olarak *Selim* de - o kadar hasail ve me-

(1) Devleti Osmaniye tarihi. Hammer, Ata Bey tercümesi, cild 4, S. 222.

zayasına rağmen eline düşmüş olan - sultanın çehrei necabetini vekarı kahramanisini mütehayyirane temaşa ediyordu. Nihayet *Selim* söze başlıyarak sefirlerini idam suretile hukuku mileli ihlâl etmesinden, hükûmetinde kalmak üzere itaatinden istinkâf eylemesinden dolayı serzinş gösterdi. *Tomanbay* birinci ithama mukabil, bunun kendisine isyan eden beyler tarafından ika olunduğunu beyan ile tebriei zimmet ederek mukavemeti kendisine mevdu olan memleketi ve hususa Mekke ve Medine bilâdı mukaddesesini muhafaza vazifesi sevkile vukubulduğunu ilâve ettikten sonra: «Lâkin sen bu haksız taarruzdan cenabı hakkın huzurunda nasıl tebriei zimmet edeceksin?» sözlerile hatmi kelâm eyledi. *Selim* bu kadar kuvvetli ve o kadar vekar ile malî cevaptan müteaccip olarak cevaben: «Bu muharebeyi ancak ulemanın fetvası üzerine ihtiyar etmiş olduğunu ve sultan *Gori*'nin *Zülkadir* beyi nezdindeki hileleri ve İran şahile hafiyyen ittifakı kendisine tamamile hak vermekte bulunduğunu ve bununla beraber memlûklar gibi devşirme bir Çerkes güruhuna padişahlık yakışamıyacağını beyan eyledi.» *Tomanbay* parmağile bu mülâkatta hazır olan *Hayırbay* ve *Gazali*'yi göstererek: «Ey sultanı Rum; bizim devletimizin sukutundan müttehim sen değilsin. Bu hainlerdir.» cevabını verdi.

Sultan *Selim* huzzara hitaben: «Bu kadar halisülvicdan ve bu kadar şecaatli bir adamı öldürmek mertliğe yakışmaz. Yalnız memleketin kâmilen husulü asayişine kadar bir kaç gün *Ayas* ağa-

nın çadırında kalacak ve kendisine lâyık olduğu ihtiramat tamamile ifa olunacaktır.» (1) dedi.

I inci Selim ile *Tomanbay* arasında tarihlerin naklettiği bu mükâlemeler, devletler arası hak bakımından mülâhazaya değer şeylerdir. Türk hükümdarı, Çerkes padişahına, elçilerini öldürmekle suç işlediğini, İran şahile ittifak ederek Türklerin mevcudiyetine karşı suikast hazırladığını, *Zülkadir oğlu*'nu Türklüğe musallat eylediğini, devletin emniyeti icabı olarak Mısıra harp ilân eylediğini beyan ediyor. Bu ileri sürülen sebeplerin her biri bugün dahi devletler arası hak bakımından hüküm ifade ederler. Harbi haklı yapmak için bugün dahi ancak bu kadar sebep gösterilebilir.

Hilâfet müessesesi

I inci Selim Mısırdan dönerken devletler arası hak bakımından uzun zamanlar ehemmiyeti büyük olan bir müesseseyi de batı Türklerine mal etmiş bulunuyordu. Bu müessese hilâfet idi. Bunun intikal suretine dair eski Osmanlı tarihlerinde açık bir kayda tesadüf edemedik. Yalnız son zamanlarda çıkan tarihlerde, meselâ Tableau general de l'empire Ottoman'da, *Namık Kemal*'in Evrakı perişanında, *Ahmet Rasim*'in Osmanlı tarihinde, *Cürci Zeydan*'ın Medeniyeti islâmiye tarihinde bu hususta izahat ve tafsilât varsa da mehaz göstermemektedirler.

Kanunî Süleyman, Osmanlılar tahtına çıktığı zaman, demirden bir imparatorluğa sırt vermiş bulunyordu. 48 yıl süren saltanatında imparatorluk itilânın son hadlerine varmış bulunuyordu. Ve

(1) Devleti Osmaniye tarihi. Hammer, cild 4, S. 222.

bu yalnız kuvvet ve arazi bakımından değil, her yönden böyle idi.

Moral, ilim, fen edebiyat, sanat ve bunlarla ilgili teşkilât en yüksek derecelerine varmış bulunuyordu. Hâlâ memleketimizi süsliyen eserlerin pek çoğu bu devirlerin verimidir. Osmanlı ordularının birbirini takip eden büyük zaferlerini bundan başka bir suretle izah mümkün değildir. Bütün batının çok üstünde bir medeniyet yaşatıyorduk.

I inci Süleyman ordunun başında olarak bizzat on üç seferde bulundu. Ve hepsinde muzaffer oldu. Bir halde ki, Türk orduları kılıçlarını nereye çevirse, akisleri o yerlere şimşek gibi çakıyor, çarpıyor ve teslim alıyordu. Muhaç muharebesinde kos koca Macar kırallığı on saat içinde *Bâlî* Beyin bir süvari çevirmesile dünya haritasından silindi ve bir Türk eyaleti haline geldi. Kıral *Lüi* başını kaybetti. Karadeniz Türk gölü halini aldı. Akdeniz Osmanlı donanmasının altında çalkanıyordu. Haçlılar donanmasına kumanda eden *Anderya Dorya*'nın Türk amirli *Barbaros* pabucunu dama attı. Ne mukaddes Cerman imparatorluğu, ne de papa ağızlarını açabilecek bir halde idiler. Sanki tarih yolunu değiştirmişti. Türke gülüyordu. Mukadderatını Türkün eline teslim etmişti. Ne yazık ki sonraları idare edilemedi.

Osmanlı devleti kapısı, imparatorlar, kırallar, şahlar, şehinşahlar için sığınak olmuştu. Her düşkün oraya koşuyor, umduğunu orada buluyordu.

Fransa kıralı *I inci François, V inci Karlos*'a «Pavie savaşı» nda esir düşmüştü. Esaretten kur-

tulmak için kendisinin ve anası düşes *d'Angoulême*'in *I inci Süleyman*'a yazdıkları mektuplar yukarıdanberi anlattıklarımızın güzel belgeleridir.

Sultan *Süleyman*'a ve Fransa kıralı *I inci Fransuva*'nın validesi tarafından, İspanya kıralı *Charles - Quint* oğlum *Fransuva*'yı Pavi muharebesinde mağlûp tutup hapseyledi. Şimdiye kadar oğlumun halâsını *Şarl*'ın insaniyetine bırakmıştım. Halbuki bugün memulümüz olan insaniyetini icra etmediğinden başka oğlumun hakkında bir takım hakaret dahi etmektedir. İmdi âlemin musaddakı olan azamet ve şanınızla oğlumu düşmanımızın pençei kahrinden halâs ile ibrazı behit buyurmanızı zatı şahanenizden bilhassa niyaz ederim. (1)

Sultan *Süleyman*'a *I inci Fransuva*'nın mektubu:

Cihanın cihatı mamuresinden bir çok ülkâ ve bilâdın hâkim ve padişahı ve bilcümle mazlumların dadı hassı olan sultani muazzam ve hakanı müfahham hazretlerine arzı mafilbâl budur ki Macaristan kıralı *I inci Ferdinand*'ın üzerine hücum ettiğinizde biz dahi himmet ve inayetinizle hapisten halâs olup İspanya kıralı *Şarl*'ın üzerine hücum edip öcümüzü alırız. Siz ki şehinşahı celilüşşansınız. Onun hakkından gelinmeğe inayet buyurulduğu halde bundan böyle bendei nimet şinasınız olduğuma iştibah buyurulmaya. (2)

6/Birinci kânun/1525

---

(1) Devleti Osmaniye tarihi. Hammer, tercüme, S. 109, C. 5. Hayrullah efendi tarihi.

(2) Devleti Osmaniye tarihi. Hammer, tercüme.

Sultan *Bayezid* han oğlu, sultan *Selim* han oğlu sultan *Süleyman* hanım;

Sen ki Françe vilâyetinin kıralı *Françesko* sın;

Dergâhı salâtini penahıma yarar adamın *Frankyan* (Kont dö Franjiyani) ile mektup gönderip ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayıp bu canipten inayet ve medet istida eylemisiz. Her ne ki demiş iseniz benim payei seriri âlemi masirime arz olunup alâ sebilüttafsil ilmi şerifim muhit olup tamam malûm oldu. İmdi padişahlar sınmak ve haps olunmak acep değildir. Gönlünüzü hoş tutup âzerde hâtır olmıyasız. Öyle olsa bizim âbayi kiram ve ecdadı izamımız, Nevverallâhe merakadihim daima def'ü düşmen ve fethi memalik için seferden hâli olmayıp gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Hak sübhanehu ve taalâ hayırlar müyesser eyleyip meşiyyet ve iradeti neye müteallik olmuş ise vücuda gele. Bakî ahval ve ihbar ne ise mezkûr adamınızdan istintak olunup malûmunuz ola, şöyle bilesiz. (1)

12 şubat 1526

Bu belgeler sadece Osmanlı imparatorluğunun, o devirlerdeki satvetini değil; fakat devletler arası hak bakımından, takip ettiği politikanın iç yüzünü, hakikatini gösterir.

Görülüyor ki batı Türklerinde; devlet işlerinde taassuptan eser bile yok, millî menfaat neyi icap ettiriyorsa o suretle hareket olunmaktadır.

(1) Devleti Osmaniye tarihi. Hammer, tercüme. S. 107-108, cild 5.

Bu muhaberelerden sonra Viyana seferi ilân olundu. Ve bir müddet sonra Türk orduları Viyana kapıları önünde göründüler. (1)

Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz; Hindistan sularına kadar uzanıp giden bir hâkimiyet; batı Türklerinin elinde bulunuyordu. Almanyanın hâl ve istikbali korkunç bir manzara arzediyordu. Hindistanın Keçerat yarımadası kırk beş kantar ağırlığında gülle atan Osmanlı toplarının velveleleri içinde sarsılıyor, Türk kadırgaları Cava adasına yanaşmış bulunuyorlardı. (2) Nerede ise büyük Atlas denizlerine gireceklerdi.

Karadan ve denizden çevrilen *V inci Karlos* ne yapacağını şaşırmış bir halde bulunuyordu. Viyanayı aşarak Almanya içerilerine kadar sarkan Türk akınlarına, büyük amiral *Barbaros*'un deniz hücumları da inzimam etti. *V inci Karlos* bütün Afrika müstemlekelerinden atıldı. Mesina şehri muharebesiz teslim alındı. (3)

Müttefik Fransanın donanmasını ıslaha memur olan *Barbaros*'un vaziyetini tarih şu yolda anlatıyor:

«*Barbaros*, Fransanın Tolon limanını üs ittihaz etmişti. Türk donanması Romanın iskelelerinden madut olan «Osine» ye gelince Roma azîm bir telâşa uğradı. Romanın muhasarasına geliyor zan olundu. Bütün çoluk çocuk şehri terk ile firar ettiler. Fransa elçisi bir tezkere ile teminat verdi.

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. cild 1, S. 233-235.

(2) Kamusül'alâm. Şemseddin Sami.

(3) Devleti Osmaniye tarihi. Ali Seydi, S. 319.

Düşman sıfatile gelinmediğini anlattı. Bunun üzerine havf ve telâş yerine merak ve tamaa meydan açıldı. Mal satmak, *Hayrettin Barbaros*'u görmek üzere donanmaya kadar gelenler çok oldu. Ceneviz önünden Marsilyaya varıldı. Fransızlar büyük nümayişlerle donanmamızı istikbal ettiler. Kırk kadar Fransız gemisi de filomuza iltihak etti ki «*Dük Danigen*» in kumandası altında idi. Lâkin asıl kumanda kaptan paşada olacaktı. Beraberce Nise kadar gittiler. Denizden şehri abloka ettiler. Şehir teslim olmuş, iş yalnız iç kalenin teshirine kalmıştı. Kaptan paşa durmadı. Çünkü Fransızların halleri canını sıkıyordu. Daha muharebenin iptidasında Fransızların barıtı tükendi. Bizden istianeye mecbur oldular. (1)

Avusturya haraca bağlandı

1547 yılında *V inci Karlos* ve Macar kıralı *Ferdinand*'la akdolunan muahede mucibince Avusturyalı Macaristan fetihlerini tanıdı. Ve yılında 30,000 altın vergi vermeyi kabul etti. Avusturya haraca bağlanmış oluyordu.

1567-1648 e kadar islâm, hıristiyan muhtelif devletlerle batı Türkleri arasında 90 a yakın muahede imzalanmıştır. Bunlar ticarete, kapitülâsyonlara, sınır beyliklerine ve memleket terkine dairdir. Bu seneler içindedir ki Kıbrısın, Giridin, Sakızın fetihleri müyesser olmuş ve Akdeniz hâkimiyeti tamamen Türklerin elinde kalmıştır denilebilir.

Yine bu yıllar içinde Eğri, Hotin, Kamaniçe seferleri vukua gelmiş; Bağdat, Revan fethedilerek İranla barış muahedesi yapılmış, bugün dahi câri olan sınırlar çizilmiştir.

---

(1) Tarihi Ebülfaruk. S. 145.

Bu yılların meşhur vakalarından birisi de 1606 da Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya arasında imzalanan «Zidvetoruk» barış muahedesidir.

Zidvetoruk muahedesi

Kuyucu Murat Paşa'nın sadaretinde imzalandı. Barış muahedesidir. Budin beylerbeyi *Ali Paşa* ve kadısı *Habil Efendi* Türk murahhasları idi. Nemçe murahhasları ile Zidvetoruk denilen mahalde buluştular.

Zidvetoruk muahedesi, on beş senedenberi sürüp giden Osmanlı - Avusturya seferine nihayet veriyordu. Bu muahedeyle Osmanlılar arazi bakımından kârlı çıkıyorlardı. Düşman eline geçen Yanıkkale Ustorgon ve İşkodra, Belgrad ve Peşte kaleleri istirdat olunduğu gibi Eğri, Kanije, Oyvar sancakları yeniden fethedildiler.

Fakat bu muahede mucibince Avusturyanın her yıl vermekte olduğu 30,000 altın vergi, münasip hediye namile ara sıra verilecekti. Avusturya hükümdarına, kıral lâkabı kullanılmıyacak, Roma çasarı, yani Roma imparatoru namile hitap olunacaktı.

Avusturya, barış bedeli olarak Osmanlı devletine iki yüz bin kuruş veriyordu. (1)

İki tarafın kayıpları ve zararları ağır idi. Bilhassa Osmanlı imparatorluğunun iç işleri karışmıştı. Celâliler etrafı kasıp kavurmakta idi. Dış işleri gittikçe kararıyordu. Netekim İran şahı, şah *Abbas* Osmanlıların batıda meşgul olmalarından istifade ederek Tebrizi zaptetmiş sınırlara tecavüze başlamıştı.

(1) Lâtince metni, Noradönikyan, cild 1, S. 103-108.

Zidvetoruk muahedesi, Avrupada daima muzaffer Türkler hesabına politik bakımdan az çok bir inhina emaresidir. Moral bir sukuttur.

Bu hususları pek de farkedemiyen *I inci Ahmed* kendisini dindarlığa ve edebiyata vermiş olduğu halde bu muahedeyi medih yollu şiirler söyliyordu. Meselâ:

«Bahtiya baş eğdiren kat'ı harraca düşmanı»
«Oldu tarih «Haliyâ cehdi Murat Paşa dürür»

Beytinde de görüleceği veçhile, ona, ebcet hesabile tarihler düşürmiye çalışıyordu.

⁂

Kapitülâsyonlar. —

Kapitülâsyon nedir? Bunun etimolojik tahlilini yapacak değiliz. Doğrudan doğruya teknik anlamını tesbit edeceğiz.

Kapitülâsyon denildiği zaman, yabancıların yabancı memleketlerde bulundukları müddetçe, haklarında, kendi devletlerinin kanunları yine kendi hâkimleri tarafından tatbik edildiğini anlamak lâzımdır. Bir cümle ile denebilir ki, yabancılara, nezdinde ikamet ettikleri devletin kanunları tatbik edilmez.

Kapitülâsyonların hak yönünden mahiyetlerini, kitabımızın ikinci cildinde muahedeler bahsinde göreceğiz. Burada kapitülâsyonları sadece tarih bakımından mütalâa edeceğiz.

İbrahim Hakkı Paşa (Kapitülâsyonlar yahut uhudu atîka) adını verdiği eserinde, çok haklı olarak şöyle bir fikir ileri sürmektedir:

«Elyevm mevcut olan kapitülâsyonların esası pek eskidir. Kapitülâsyonlar, devleti aliye ile vücut bulmamıştır. Bilâkis devleti Osmaniye bu kapitülâsyonların esasını hazır buldu. Daha doğrusu devleti aliyenin bu esaslar hoşuna da gitmiştir; diyemiyeceğim. Çünkü bunları kolaylıkla kabul etmemiş, bir çok yerlerini tadil etmiş, dairei imtiyazatı daraltmıştır. Fakat maatteessüf zamanın efkârından çıkamamıştır.» (1)

«*Du rejime des capitulations Ottoman*» adındaki kitabımızda, biz de tamamen bu fikri benimsemiş bulunmaktayız. Hakikaten, kapitülâsyon müessesesi, batı Türklerinin bir icadı değildir. Batı Türkleri istilâ ettikleri memleketlerde, bu müesseseyi bulmuşlardır. Yoksa, *Politis* gibi bazı müelliflerin anladığı veya anlamak istedikleri gibi bu müessese hıristiyanlar tarafından islâmlara veya Türklere karşı bir *Modus vivendi* şartı olarak kabul ettirilmiş değildir. Kapitülâsyonları böyle telâkki etmek tarihten tam manasile bilgisizlik olur. Bu gibi müelliflere göre Osmanlı imparatorluğunda - kâfirlere! - gûya hiç bir hak tanımadığından kapitülâsyonlarla haklarını korumak lüzumu hasıl olmuştur.

Kapitülâsyonlar, o kadar Türklere mal edilemez ki, bizzat Türkler Bizans imparatorluğunda kapitülâsyonlara malik idiler. *Yıldırım Bayezid*, Türkler için bu hakkı Bizanstan almış bulunuyordu. Muahede mucibince İstanbulda bir cami yapılacak ve bir de Türk kadısı bulunacaktı. Türkler

(1) Kapitülâsyonlar yahut uhudu atika. İbrahim Hakkı Paşa, S. 5.

arasında çıkacak her türlü anlaşmazlıklar Türk kanunlarına göre hallolunacaktı. *Yıldırım*'ın Ankara savaşında mağlûbiyetinden sonra Bizans imparatoru *Emmanuel Paliolog* tarafından bu muahede tanınmadı.

Bizanslılar, Galatadaki Cenevizlilere kapitülâsyon vermişlerdi. İstanbulu aldıktan sonra, fetih esnasında gösterdikleri yardımdan dolayı *II inci Fatih Mehmet* bunları tadil ederek ipka etti.

Şarlman imparatorluğu, kapitülâsyonlar hakkında bize iyi bir fikir verebilir. *Şarlman* fethettiği memleketler ahalisine kendi kanunlarına göre idare edilmelerini kabul etmişti. Âdetlerine, örflerine saygı göstermiştir ki bu da bir bakımdan; bir çeşit kapitülâsyondu. Bunun izlerine bugün bile şahit oluyoruz. Evlenmede, miras işlerinde bugün dahi yabancıların kendi kanunlarına tâbi olması usuldendir.

Vaktile bir Frank Saksonyada işlediği suçtan dolayı Frank kanunu mucibince cezalandırılırdı.

1814 yılına kadar, İngilizlerin Portekizde kapitülâsyonları vardı. İkisi de hıristiyan devlettir. Bu da gösterir ki kapitülâsyon müessesesi islâm Türk devletlerinin bir icadı değildir.

İbrahim Hakkı Paşa'nın dediği gibi, kapitülâsyon müessesesi Türklerin bir icadı olmak şöyle dursun, Türkler bunu hoş görmüş de değillerdir. Osmanlı imparatorluğunun bütün bir tarihinde yabancıların kapitülâsyon talepleri ekseriya red ile karşılaşmış, hattâ son zamanlarda protestolarla muahede olmadığı anlatılmak istenilmiştir.

Meselâ *IV üncü Mehmed* zamanında, İstanbula gelen elçi *Nointel*'in kapitülâsyonlar için padişaha müracaati, aldığı cevap üzerine *Fazıl Ahmet Paşa*'ya baş vurması bu hususta bizi çok aydınlatır. (1)

Nointel'in *XIV üncü Lüi*'ye yazdığı raporlardan anlıyoruz ki: elçi kapitülâsyonların yenileştirilmesi için *IV üncü Mehmed*'e müracaat ettiği zaman, bu gibi devlet işlerile sadrıâzamların meşgul olduğu cevabını almış ve *Fazıl Ahmet Paşa*'ya müracaat etmiştir. Elçi paşayla mülâkatını aşağı yukarı şu suretle anlatıyor:

«Pek nazikâne bir surette kabul edildim. İkram gördüm. Nihayet bahsi kapitülâsyonların yenileştirilmesine getirdim. Fransanın an'anevî dostluğundan söz açtım. Çok genç ve sarığını kaşına doğru eğmiş olan sadrıâzam, kapitülâsyonların bir muahede olmayıp lûtuf ve âtıfet olduğunu söyledikten sonra dostluğumuzun doğru olmadığını, hangi muharebede bulunduysa karşısında Türk düşmanlarına yardım eden Fransızları bulduğunu; Kandiyede, Sen Gotarda Fransızlarla muharebe ettiğini söyledi. Nihayet kıralın Avrupadaki nüfuzundan, fetihlerinden bahsettim. Evet işitiyoruz; bunları biliyoruz. fakat kıralınızın kılıcı yenidir. Bizim efendimizin kılıcı ise eskidir» dedi. Bununla bir Türk milletini hatırlattı. Kılıç keskin olabilmek için biraz pratik görmeli imiş!»

Biliyoruz ki *Fazıl Ahmet Paşa* kapitülâsyonları tecdit etmedi. *Merzifonlu Karamustafa Paşa* zamanında yeniden tanındılar. Fakat muahede

(1) Nointel'in XIV inci Lüi raporları.

olarak değil, lûtuf ve âtıfet kabilinden verildiler. Burada dikkate değen bir cihet de, her padişah değiştikçe kapitülâsyonlar yenilenirdi. Halbuki muahedeler müddetlerinin bitimine kadar devam ederdi. Bu da gösterir ki kapitülâsyonlar muahede değil, padişahların hayatile kaim bir hediye idiler.

Yine *İbrahim Hakkı Paşa*'nın dediği gibi, Türkler kapitülâsyonlar müessesesini hoş görmedikleri gibi, bunları kolaylıkla kabul etmemiş, bir çok yerlerini tadil etmiş, imtiyaz dairesini daraltmışlardır.

Meslâ: Bizans zamanında Galatada ikamet eden Cenevizliler Bizans imparatoru *Mişel Paleolog*'dan şu yolda kapitülâsyon almışlardır:

«Mukavele mucibince; Ceneveliler Galatada ikamet edecekler ve kendileri tarafından intihap ve tayin olunan adamlar tarafından idare olunacaklardır ki bunlara da «*Podesta*», «*konsolos*», «kolstatos» tesmiye ederlerdi. Bunlar da gerek hükûmetleri tarafından ve gerek kendi aralarında tüccardan ve erbabı haysiyet ve iktidardan intihap olunurdu.

Cenevelilerin kendi beyinlerinde tahaddüs eden ceza ve hukuk işlerini «kolstato» ları bakacağı gibi bir Cenevelinin Bizans tebasına karşı ika ettiği cürmün cezasını da kolstato tayin edecekti. Böyle bir hal vukuunda kolstato eğer infazı mücazat etmez, adaleti icra eylemezse o vakit Bizans hükûmetinin müdahaleye hakkı olacaktı. Fakat bu müdahale, «bu adamın cezasını tayin ediniz» yolunda bir talep ve dâvadan ibaret olacaktı.

Ceneveliler korsanlıkla gasp ve garette bulu-

nurlarsa, sair hükûmetlerin malını Ceneve malı imiş gibi ithale kalkışırlarsa; katli nüfus, taaddi ve tecavüzde bulunurlarsa, taharri ve takipleri ve haklarındaki mücazatın tahdidi, mallarından hasaratı vâkıanın tazmini yine «kolstato» ya ait olacaktır. Şu kadar ki eğer asıl mücrimi bulamazlarsa, kassame tarikile hasaratı vâkıayı bütün Cenevliler tazmin edecekti.

Vâkıa bu mukavelenameye Bizans hükûmeti lehinde de bazı şerait konmuştu. Ezcümle: Bizans istediği vakit Ceneve sefainini mutedil bir navlun ile isticar edebilecek ve kaçakçılık olmamak için bazı nizamat tatbik edebilecekti. Fakat her halde Bizans hükûmeti Galataya müdahale edemiyecekti. Oradaki ahaliden Bizans vergi alamıyacak: istihsal olunacak rüsum kolstatoya ait olacaktı. Eğer Cenevelinin bir Bizanslıdan dâvası olursa vâkıa bu dâvaya Bizans mehakimi bakacak ise de konsolos tarafından muhakemeye bir memur izam edilmedikçe bu dâva rüyet edilmiyecekti.

Venedikle Ceneve arasında bir muharebe zuhur edince Galataya hücum etmeleri de melhuz olduğundan mehallelerini sur içine almak için de müsaade aldılar. Bu suretle Galata; kalesile, muhafızile başka bir hal, ayrı bir memleket halini aldı.

Bundan sonra 1304 tarihinde Cenevliler, imparator *II inci Andronik* ile bir mukavele daha akdettiler. Başka imtiyazlar aldılar. Gerek ithal ve gerek ihraç edecekleri mallara gümrük resmi vermemeğe, sonra kendileri de gümrük resmi tahsiline başladılar. Kendilerinin böylece gümrük

vazetmeleri Galatayı büsbütün başka bir memleket haline getirdi. Varidatları ziyadeleşti. Bizans hükûmetile rekabet etmiye başladılar. Erbabı ceraim, erbabı cinayet hep oraya iltica ederler ve artık aranamazlardı. Hal bu merkezde cereyan etmesine göre Cenevelilerin nail olduğu müsavat şarkta hükûmeti mahalliyenin en ziyade aleyhine bir muamele ve «ilk kapitülâsyon» addolunur. Tabiî hiçbir hükûmet memleketin bir köşesinde bu derece bir imtiyazı, bir müsaadeyi ifa edemezdi. Çi faide ki bu mukavele kapitülâsyonlara esas oldu. Bir yerde ecnebilerle hükûmeti mahalliye arasında mukavele yapılırsa ilk nümune veçhile tanzimini isterlerdi. Memaliki Osmaniyede dahi buna tevfiki muamele etmek istediler.» (1)

Dikkate değer ki Osmanlı imparatorluğunun zaman icabı kabul ettiği kapitülâsyonlar, bunlarla kıyas kabul edilmiyecek kadar tadil edilmiş, en aşağı hadlerine indirilmiştir. Nitekim Osmanlı kapitülâsyonları mucibince yabancılar gümrük resminden affedilmemişler, hele gümrük resmini almalarına asla müsaade edilmemiştir. Yabancıların kale yapmak, içine muhafız ve zabit kabul etmek gibi salâhiyetleri hatırdan bile geçirilmemiştir. Bir yabancı Türk tebasına karşı bir suç işlediği takdirde mutlaka dâvayı Osmanlı mahkemeleri görürdü. Hattâ hukuk dâvalarında bile alacaklı Osmanlı ise yine Osmanlı mahkemesi salâhiyettardı. Arada çok fark var. Bu da gösterir ki kapitülâsyonlar Türklerin hoşuna gitmiyordu.

Michel Paléologue Cenevelilere mahut kapitülâsyonları tanırken daha Osmanlı devleti kurulma-

(1) Kapitülâsyonlar. İbrahim Hakkı Paşa. S. 12-14.

mıştı bile. Bu da, bu müessesenin bir islâm, bir Türk müessesesi olmadığını bir kere daha teyit eyler.

Kapitülâsyonları bundan evveline de irca etmek mümkündür. Arapların daha önceleri Çinde kapitülâsyonları vardı.

Bir noktayı daha tebarüz ettirmeliyiz ki Osmanlılar ilk kapitülâsyonları zannedildiği gibi *Kanunî Süleyman* zamanında Fransızlara tanımış değillerdir. *I inci Murad*, Zagora, Ceneve cumhuriyetlerine, *I inci Bayezid* Ulah prensliğine, *I inci Mehmed* Venediklilere, *II inci Mehmed* Cenevizlere, *I inci Selim* Memlûklardan kalma usulü Mısırda Fransızlara ve saireye tanıdılar. İşgal ettikleri memleketlerde bazı tadillerle Osmanlılar bu müesseseyi kabul ettiler. Meselâ Tarablusu garp, Tunus gibi.

Kapitülâsyonlar muahede olarak verilmez, sultanların bir emrile tanınırdı.

Şimdilik şu kadarını hulâsa edelim ki batı Türklerinin, Osmanlı imparatorluğunun 1923 yılına kadar başında bir felâket kesilen kapitülâsyonlar, tarihle de sabittir ki bir müslüman, bir Türk icadı değildir. Hıristiyanlığın malıdır. Hattâ daha eskidir.

Kanunî Süleyman'ın Fransa büyük elçisi, Jean de la Forest'e verdiği ilk Fransa kapitülâsyonlarının hulâsası (1) (şubat 1535).

Başlangıç.

Yenilmez Türk imparatoru sultan *Süleyman'*-

(1) Noradönikyan. Actes inter. Ottoman. cild 1, S. 83-87.

ın, büyük veziri *İbrahim Paşa* ile pek hıristiyan Fransa kıralı *I inci François*'nın elçisi *Jean de la Forest* arasında tesbit edilen kapitülâsyonlar.

1) Bu kapitülâsyonlar iki hükümdarın hayatlarınca devam edecek. Memleketlerinin her yanında tebalarına tatbik edilecektir.

2) Her iki taraf tebası, her iki memlekette karada ve denizde serbestçe ticaret edeceklerdir. Türk Türkiyede ne vergi veriyorsa Fransız da ayni resmi verecek. Fransız Fransada ne veriyorsa Türk de ayni muameleyi görecek; başkaca hiç bir şey ödemiyeceklerdir. Yasak eşya bundan hariçtir.

3) Fransa kıralı Mısırda olduğu gibi İstanbula, yahut Osmanlı imparatorluğunun sair yerlerine konsolos gönderecek olursa bunlara lâyik oldukları hürmet gösterilecek, âyinlerini serbestçe yapacaklar ve Fransız tebası arasında bir ihtilâf çıkarsa - hukukî olsun, yahut cezaî olsun - konsoloslar tarafından hükme bağlanacaktır.

4) Haraçgüzar Türk veya sair teba Fransız hasımlarının aleyhinde yazılı vesika veya hüccet göstermedikçe dâvalarında şahit dinlenmiyecektir.

5) Türklerle Fransızlar arasında cinaî işlerde Fransızların muhakemesi ancak Babıâli veya valiler tarafından görülecek.

6) Diyanet prensipine dairdir. Fransa kıralının tebasından biri müslüman olmak isterse Babı âlide duruşması yapılacak ve tam serbestî içinde ikrarda bulunmasına dikkat edilecek.

7) Türklerle alışveriş eden bir Fransız, Türkü aldatır ve borcunu vermeden kaçarsa Türkiye-

deki Fransızlar bundan dolayı tazyik edilmiyecek. Yalnız kaçan kimse Fransa kıralının topraklarında ise kıral hakkı ihkak edecektir.

8) Fransız tebası ve gemileri hiç bir veçhile angaryaya tâbi tutulmıyacaklardır.

9) Fransız tebası vasiyetlerini serbestçe yapacaklar ve buna riayet olunacaktır. Terekeleri Fransız konsolosları tarafından tutulacak, konsolos olmıyan mahallerde kadılar bu ödevi göreceklerdir.

10) İki tarafın bütün esirleri serbest bırakılacak ve tahsis ile bundan sonra harp tutsakları alınıp satılmıyacak. Karalarda ve denizlerde soygunculuk yasaktır. Aksine hareket edenler iki tarafça şiddetle cezalandırılacak, bu şikâyetlerin mercii Osmanlı imparatorluğunda sadrıâzam, Fransada başvekildir.

11) Denizlerde selâm ve yoklama işlerine aittir. Taraflardan birinin savaş gemileri yine taraflardan birinin bekleme gemilerine tesadüf ederse, teba gemileri yelkenlerini indirecekler ve bayraklarını çekeceklerdir. Bu suretle tanınmış olacaklar ve bunlara zarar ikaından sakınılacaktır. Tecavüze uğrarlarsa, zararları, hükümdarlar tarafından derhal ödenecektir. İki taraf şahıslarına ait gemiler birbirine rastlayınca devletlerinin bayraklarını çekecekler birer top atmak suretile yekdiğerini selâmlıyacaklardır. Bu merasimden sonra birbirine kuvvet kullanmaları, yoklama yapmaları yasaktır.

12) Osmanlı limanlarına gelecek Fransız gemilerinden hiç bir suretle fazla bir şey alınmıyaca-

ğına dairdir. İhtiyaçları makul fiatlarla temin edilecektir.

13) Kazaya uğrayan iki taraf gemilerinin mütekabilen himayesine, muavenet görmesine dairdir.

14) Esir saklıyanlar ceza göreceklerdir.

15) Osmanlı imparatorluğunda on sene oturmamış Fransız tebasından; haraç, avari, kasabiye vergileri alınmıyacaktır. Tersanede ve sair angarya işlerinde çalışmıyacaklardır. Ayni muamele Fransada Türkler hakkında tatbik olunacaktır.

Papa, İngiltere, İskoçya kıralları isterlerse sekiz ay içinde bu muahedeye iştirâk edebileceklerdir.

16) Bu muahede altı ay içinde taraflarca tasdik olunacaktır. İstanbulda, İskenderiyede, Marsilyada, Narbonda ve sair mühim yerlerde ilân edilecektir.

Fransızların bir hayli milletlerden sonra, aşağı yukarı, karşılıklı olarak Osmanlı imparatorluğundan aldıkları ilk kapitülâsyonlar bunlardır.

Bu çağda, Osmanlı devleti, batıda ve doğuda mevcut bütün hıristiyan, islâm ve sair devletlerle temasta bulunuyor ve bu münasebetler devletler arası hak bakımından bir takım usullere, bilhassa muahedelere bağlı bulunuyorlardı.

Osmanlı imparatorluğu, o kadar genişledi ki *Abdurrahman Şeref*'e göre, Roma imparatorluğundan daha çok geniş bir arazi üzerinde namına hutbe okutuyordu.

Bizce, şu birinci çağ içinde batı, hattâ doğu Türk devletlerinin durumu mütalâa edilmedikçe devletler arası hakkın inkişaf ve tekâmül merhaleleri ciddî surette izah olunamaz.

İkinci çağ; 1648 den 1814-1815 e kadar.

XVIII inci asır, Avrupa kırallarının Avrupada büyük tahtta oturmaları için başlıyan kat'î kavgayı seyretti. Bununla beraber bu çağda devletler arası hak Avrupa sınırlarını aşarak, alanını batıya doğru genişletti.

Fransa XVII inci asır içlerinde fetihlerile, *XIV üncü Louis*'nin politikasile faikiyetin tepesine varmış bulunuyordu. Fakat XVIII inci asırda bunu kaybetti. İngiltereye gelince Holandayı hırpalamış, İspanya ile Fransayı yenmiş ve 1763 Paris barışile denizlerin hâkimesi olmuştu. O vakittenberi İngiltere, bu hâkimeliği kıskançlıkla muhafaza etmektedir. Ve bu suretle arsıulusal ticareti elinde tutmaktadır. 1788 de Hindistan üzerinde nüfuzunu tesis ve Avustralyayı koloni haline koydu.

İsveç 1709 Poultawa = Pultava savaşından sonra, eski büyüklüğünü kaybetti. 1721 Nystadt = Niştad barışile, Rusya Avrupa büyük devletleri sırasına girdi. 1774 küçük Kaynarca muahedesile Eflâk ve Buğdan beyliğinin hâmiliğini elde etti. Bu suretle Osmanlı imparatorluğuna karşı husumette diğer Avrupa devletlerinin ilerisine geçti. Bütün Türk denizlerinde seyrüsefer serbestisini ele geçirdi. Bu hal Kırım seferine kadar sürdü.

Prusyaya gelince, Avrupa batı devletlerinin en genci olan bu devlet, parlak temeller üzerinde

yükselmiye başlamıştı. Kuvveti yalnız bu çağda kazandığı savaşlardan değil, idarî ve ekonomik rejiminin de mükemmeliyetinden ileri geliyordu. 1748 Aix - La - Chapelle = Eks la Şapel barışındanberi büyük devletler sırasında bulunmaktadır.

Birleşik Amerika devletlerini, ikinci kânun 1783 barışile, İngiltere yeni bir devlet olarak tanıdı. Bu yeni devlet, devletler arası hakkı tanıdığını, ve bunun millî kanunlarından bir parça teşkil ettiğini derhal ilân eyledi.

Deniz savaşlarında yansız devletlerle ilgili hak kaideleri, kayda değer bir genişlik kazandılar. Bu bilhassa (yansız silâhlılar birliği) bakımından enteresandır. Bu birlik, Birleşik Amerika devletlerile İngiltere arasındaki istiklâl savaşlarında, İngilizlerin denizlerde yansız devletlerin haklarına riayet etmemesi yüzünden Rusyanın direktifleriile vücuda geldi.

Rusya imparatoriçası, *II inci Katerina*'nın 28 şubat - 10 mart 1780 beyannamesi deniz haklarına ait bir takım prensipleri ihtiva ediyordu.

Bu prensipler şunlardır:

1) Yansız devlet gemileri, savaşçı devletlere ait limanlarda serbestçe seyrüsefer edebileceklerdir.

2) Savaşçı devlet tebasına ait mallar, yansız devlet bayrağını taşıyan gemiler içinde serbesttirler. (müsadere olunamazlar). Savaş kaçağı bundan müstesnadır. İkinci madde şu suretle de ifade olunabilir. «serbest gemi, serbest yük = *Navire libre, marchandise libre.*»

3) Savaş kaçağı nelerdir? Silâhlar, cephane, güherçile, kükürt, askerin teçhizatıdır.

4) Bir liman abluka altına alınmış sayılmıyacaktır. Eğer hücum esnasında oraya yansızların girişinde muhakkak bir tehlike yoksa, ve hücum gemileri birbirine oldukça yanaşık nizamda duruyorlarsa.

5) Bu esaslar, müsadere mahkemelerinde ve hakemlerinde tatbik olunacaklardır.

Birinci «yansız silâhlılar birliği = *Ligue de neutralité armée*» yi Rusya, Fransa, Danimarka, İsveç, Holanda, Prusya, Avusturya, Portekiz, Sicilya teşkil ediyorlardı.

Birliğin amacı; savaşçılara karşı yansız devletlerin denizlerdeki haklarını korumak idi. Fakat 20 ikinci kânun 1783 de daimî bir netice elde edemeden bu teşekkül dağıldı. 1800 de, Rusya, Danimarka, İsveç Prusya arasında vücuda getirilen ikinci birlik de birinciden fazla mesut olamadı.

Yansız silâhlılar birliği beyannamesinin aslı şudur:

Katerina beyannamesinin metni

Rusyanın, Londra, Versay, ve Madrid saraylarına gönderdiği 28 şubat 1780 tarihli beyanname.

Bütün Rusyalar imparatoriçası, meşbu olduğu adalet, hakkaniyet ve itidali o kadar güzel izhar etti ve Osmanlı imparatorluğuna karşı yaptığı harpte, yansızlığın haklarına ve umumî ticaret serbestisine riayet hususunda o kadar bedihî deliller verdi ki, bu bapta bütün Avrupayı işhad edebilir: bu hareket ve hali hazır harbinde ibraz etti-

ği yansızlık prensipleri kendisine tebasının zayilerinin semeresinden ve her yansız millete ait olan menfaatlerden sakinane istifade edeceklerine dair haklı bir itimat telkin etmişlerdi. Bununla beraber tecrübe aksini isbat etti; ne bu vâkıalar, ne de cihanşümul uluslar hukukunun icabatı Sa Majeste emperyalin tebalarının seyrüseferlerinde muharip devletler tebası tarafından fena muameleye maruz kalmalarına ve faaliyette durdurulmalarına mâni olamadılar. Umumiyetle ticaretin, ve tahsisen Rusya ticaretinin serbestisine konan bu hailler hükümdarların ve bütün bitaraf milletlerin dikkatini tahrik edecek mahiyettedir. İmparatoriça kendisi için haysiyeti ile ve tebalarının ilgisi ile telifi kabil her vasıta ile ticareti bu haillerden kurtarma mecburiyetinin tahassul ettiğini görüyor; fakat yeni ihlâllerin önüne geçmek samimî arzusu ile takip edeceği ve her fena anlamayı ve fena anlamıya meydan verecek her şeyi ortadan kaldıracak mahiyetteki prensipleri Avrupanın nazarlarına arzetmeği adaleti icabından addeylemiştir. Bu prensipleri milletlerin iptidaî hukukunda tanınmış, her milletin talep etmekte haklı bulunduğundan ve muharip devletler bunları bitaraflık kanunlarını ihlâl etmeden ve muhtelif alenî muahede ve taahhütlerde hürmeten kabul ettikleri kaideleri inkâr etmeden bunları hükümsüz bırakamıyacaklarından imparatoriça bu işi büyük bir itimadla yapıyor. Bu prensipler aşağıdaki noktalarda toplanabilir:

1 — Bitaraf gemiler limandan limana ve harpte olan milletlerin sahillerinde serbestçe syrüsefer edebilsinler.

2 — Harp halinde bulunan devletlerin tebalarına ait olan mallar, harp kaçağı eşyası müstesna olmak üzere, bitaraf gemiler üzerinde serbest olsunlar.

3 — Harp kaçağı eşyasının tesbitinde imparatoriça büyük Britanya ile arasındaki ticaret muahedesinin X ve XI inci maddelerinde zikredilene bağlı kalıyor ve bu mecburiyetleri harp halindeki bütün devletlere teşmil ediyor.

4 — Abluka edilmiş bir limanı tayin etmek için, bu isim, ancak, o limana karşı durmuş ve kâfi yakınlıkta gemilerle hücum eden devletin *disposition* dolayısile, oraya girmekte aşikâr bir tehlike mevcut olan limana verilsin.

5 — Bu prensipler musaderelerin kanuna uygunluğu hususundaki usullerde ve muhakemelerde kaide olarak kullanlısın.

Sa Majeste emperial bu prensipleri izhar ederken, bunları muhafaza etmek ve sancağının şerefini, tebalarının ticaretinin ve seyrüseferinin emniyetini her kime karşı olrusa olsun korumak için deniz kuvvetlerinin büyük bir kısmını faaliyete geçirdiğini beyan etmekte hiç tereddüt eylemiyor. Bununla beraber bu tedbir müstakimane riayet etmiş olduğu ve tahrik edilmediği ve tam bitaraflığın = impartialité hudutlarından çıkmıya icbar edilmediği müddetçe riayet eyliyeceği dar ve sıkı yansızlık üzerine tesir etmiyecektir. Ancak böyle bir mecburiyet halinde, donanma kendisini şeref, menfaat ve ihtiyacın çağırdığı her yere gitmek emrini alacaktır.

Kendine has olan samimiyetle bu kat'î teminatı verirken imparatoriça, kendisi gibi, adalet ve hakkaniyet hisleri ile hareket eden muhariplerin bu kadar açık bir surette bütün milletlerin iyiliğine ve hattâ harpte olanların menfaatine çalışan bu iyi görüşlerin tahakkukuna iştirâk edeceklerini; ve buna binaen devletlerin amirallıklarını ve kumandan zabitlerini, yukarıda zikredilen ve milletlerin iptidaî kanunlarından alınan ve anlaşmalarında ekseriya kabul edilen, prensiplere benzer ve uygun talimatlarla techiz edeceklerini kendi kendine vâdetmekten başka bir şey yapamaz.

Hususî mülkiyetin masuniyeti

10 eylûl 1785 yılında Prusya ile Birleşik Amerika arasında imzalanan muahede bu çağ içinde anılmağa değer. Çünkü deniz savaşlarında musadereyi kaldırıyor, hangi gemi bulunursa bulunsun hususî mülkiyetin masuniyetini kabul ediyordu.

Bu çağın edebiyatı

Bu çağda, *Grutius*'un mirasçıları arasında devletler arası hak edebiyatında iki temayül görülmektedir.

Zouch «müsbet haklar = droit positif» i temsil etti.

Pfendorf «tabiî hak = droit naturel» i temsil etti.

Christian Wolff ile talebesi *Wattel* tabiî okulu müdafaada devam ettiler. İkincisinin 1758 de çıkan (Devletler arası hak, yahut tabiî kanun prensipleri) adındaki eseri zamanın devlet adamlarına kadar tesirini gösterdi. Fakat *Bynkershock* tarafından ileri sürülen müsbet ve pratik metod günden güne birinci okulun yerini alıyor. Ve ona galebe çalıyordu. *Moser* ve *de Martens* müsbet hak okulunun büyük şefleri sırasındadırlar.

Katerina beyannamesinin önemi

Bu çağın, devletler arası hak bakımından en büyük eseri, şüphe yok ki *Katerina* beyannamesidir. Bu beyanname, deniz haklarının inkişafında bir merhaledir. Denizlerden bütün milletlerin istifadesini temin maksadını istihdaf etmektedir. İngilterenin denizler üzerindeki hâkimelik dâvasına karşı filen ve hukukan bir mukabeledir. Denizlerde tasarrufu bütün milletlere mal etmektedir. Büyük bir netice elde etmiş olmamakla beraber bu sırada kendisini İngiltereyi az çok saydırdı. Viyana kongresinde görüşmeleri müessir olamadı ise de, 1856 Paris deniz beyannamesine bir temel oldu. Daha sonra Londra anlışmasına da.

Bu çağın büyük hâdiseleri arasında şarkta batı hâkimiyetinin başlanası, bir de Birleşik Amerika devletlerinin İngitereden ayrılarak müstakil devlet haline gelmelei ve devletler arası hakkı tanımaları teşkil etmektedir.

*
* *

Batı Türkleri.

Bu çağ içindebatı Türkleri, bir aralık Köprülüler idaresinde, *Kanunî Süleyman* devirlerini yaşattılarsa da ikiri Viyana muhasarası hezimetinden sonra imparatorluk süratle inhitata yüz tuttu ve nihayet Küçk Kaynarca muahedesile, izmihlâl derekelerine vadı.

Köprülü Mehmet Paşa devlete eski kuvvet ve kudretini vereği gibi, Erdel içerilerine kadar setler yapmış; oğlu *Fazıl Ahmet Paşa* Avusturyanın Erdel işlerie karışmasından dolayı bu devlete karşı açtığı avaşta muzaffer olmuş, alınmaz zannedilen «Ovar = Neuheusel» kalesini bir çırpıda

fethetmiştir. Hâlâ Avrupa tarihlerinde «Uyvar önünde bir Türk beyi!» sözü misal olarak anılmaktadır. Bu yüzden, bütün Avusturya ve Almanyayı dehşet ve korku aldı. Türklerin Avrupayı istilâları zamanı geldiğine ve herkesin vaktine hazır olmasına dair usta papazlar ve vaizler ve muharrirler tarafından çeşit çeşit makaleler ve rivayetler neşrolunmağa başladı.

Fazıl Ahmet Paşa, Avusturyayı eskiden olduğu gibi haraca bağlamak istiyordu. Bunun içindir ki Avusturya tarafından teklif edilen barış şartları tasdik edilmek üzere bir yandan İstanbula ve Viyanaya gönderildiği halde, o durmadan Yanıkkale üzerine yürümiye başladı. Sen Gotarda (Rap) suyunu geçmiye muvaffak damadı. Orduyu Vasuvar kasabasına çekti. Orada Avusturya elçisi musaddak muahedeyi kendisine verdi. *Fazıl Ahmet paşa* Vasuvara çekilmiye mecbur olmasaydı, muahedeyi bizzat Viyanada imparatorun elinden alacaktı. Ve dediğini yaptıracaktı.

Vasuvar muahedesinin metni şudur: (1622).

1) Birinci madde — Bu muahedenin kabulü tarihinden dört ay sonra iki taraf elçileri namelerile hükümdarlar nezdine gideceker.

2) İkinci madde — Roma imparatorunun - Avusturya imparatoru - elçisi (200)00) kuruşluk peşkeşi padişahın hazinesine teslim edecek.

3) Üçüncü madde — Avustury. kıralı Yenikaleyi tamir edecek.

4) Dördüncü madde — Uvvar kalesi sınırında Vag nehri kenarında Avusturya imparatoru yeniden bir kale yapacak.

5) Beşinci madde — İki taraf askeri, hile ile, bahane ile çeteye çıkamıyacaklardır. Çıkarlarsa iki taraf hâkimleri canibinden cezalandırılacaklardır. Adî suçlular gibi.

6) Altıncı madde — Harp esnasında yerlerinden olanlar yerli yerlerine gidecekler, mallarına tasarruf edecekler. (affı umumî).

7) Yedinci madde — *Rakoçi* ve *Kinyanuş* tarafından Roma imparatoruna teslim edilen kaleler Erdele iade olunacaklar.

8) Sekizinci madde — Sikl kalesinin hedmi.

9) Dokuzuncu madde — Yirmi sene için imzalanan bu muahede aleyhine kimse hareket etmiyecek.

10) Onuncu madde — Bu muahede aleyhine taraflarca hareket olunmıyacağına dair islâm ve hıristiyan dinlerince yemin. (1)

Vasuvar muahedesini tamamlıyan diğer muahede.

Uvvar saharsı. (1662).

1) Birinci madde — Erdelin tahliyesine dairdir. Bir de Erdelliler eski âdetleri veçhile kıralla-rını kendileri intihap edecekler, buna hiç bir taraftan müdahale olunmıyacaktır.

2) İkinci madde — Erdel hakkında olup ayni zamanda Avusturyaya terkolonacak yerleri gösterir.

---

(1) Mecmuai muahedat. Mahmut Mesut Paşa. Cilt 3, S. 88-89. Yıl 1075, muharrem 16.

3) Üçüncü madde — Avusturya imparatorunun tamir edeceği kalelerle Sikl kalesinin yıkılmasına dair.

4) Dördüncü madde — Erdelin iki tarafça riayet edilecek yansızlığına dair olup, bu memlekette fitne ve fesat çıkarılmıyacaktır.

5) Beşinci madde — İki tarafın fenalık yapacak adamları himaye ve sıyanet olunmıyacak.

6) Altıncı madde — Kanije civarında kale yapılmıyacak.

Burada dikkate değen cihet, Vasuvar muahedesile, Zidvetorukta Nemçenin moral bakımdan yakasını kurtardığı hususları muhafaza etmesidir. Bunlar unvan ve senelik vergi meselesidir. Vâkıa Nemçe Erdel işlerine krışmıyacak, fakat biz de müdahalede bulunmıyacağız.

*
**

25 yıldanberi sürüp giden Girit meselesi, 1669 yılında Kandiye muahedesile sona erdi ve Osmanlı imparatorluğuna kat'î surette ilhak olunarak Akdeniz hâkimiyeti için lâzım üslerden en mühimmi bu suretle ele geçirilmiş bulunuyordu.

Kandiye muahedesi, 17 madde, bir de izahnameyi ihtiva etmektedir. Hulâsası şudur:

1) Kandiye kalesi bütün toplarile, cephanesile ve askerî levazımı ile Türklere teslim edilecek.

2) Suda ve İspinolonga Venediklilerde kalacak.

3), 4), 5), 6) ıncı maddeler tahliye işlerine dairdir.

7) Kandiye istihkâmları üzerine beyaz bayraklar çekilince hasmane hareket duracak. Harp hazırlıkları kat'î surette nihayete erecek ve taraflar dörder kişi intihap edecek, bunlar harp hazırlığile ilgili her türlü faaliyetten içtinap edilmesine nezaret edeceklerdir.

8) Tarafların rehineleri.

9) Türklerden iki kişi tahliyenin bir an evvel yapılmasına nezaret edecek.

10), 11) Tahliye ve Venedik donanmasının Kandiye limanı önünden çekilmesine dairdir.

12) İki taraf gemileri barışın imzasından sonra aldıkları şeyleri iade edeceklerdir. Venedik cumhuriyeti korsanlığı menedecektir. Barışın imzasından kırk gün sonra her kim korsanlığa kalkışırsa idam olunacaktır.

13) Sivil esirlerin iadesine dairdir.

14) İki tarafça umumî af.

15) Savaştan önce ve sonraki muahedeler tatbikata girecek, savaş içinde verilmiyen haraç aranılmıyacak.

16) Bu barış muahedesi, Türkçe ve İtalyanca yazılacak. Türk başkumandanile Venedik başkumandanı arasında imza edilecek.

17) Kandiye istihkâmlarının 304 topundan dördünü Venedik kumandanı beraber götürecektir. Bu da kendisine hürmet içindir.

İzahname:

Kandiye muahedesinin ikinci maddesi kâfi de-

recede açık olmadığından bu izahname ilâve edilmiştir.

İspilonga, Karabuz ve Suda ile bunların top ateşi altında bulunan bir takım kayalık ve küçük adacıklar Venediklilerde kalacaktır. Bunlar için Türkler hiç bir namla vergi almıyacaklardır. Venedikliler buralarda palanga, ve yeni istihkâmlar yapamıyacaklardır. Bu adacıklar arasında seyrüseferi temin için kum sellerini temizlemeğe mümanaat edilmiyecektir.

Kandiye mukavelesi meşgul olduğumuz ilim bakımından hayli ileri bir eserdir. İnsan bunu mütalâa ederken, ileri hükümleri ihtiva eden bir eser önünde bulunduğunu derhal anlamakta zorluk çekmez.

Tahliye şartları sıkı hukukî esaslara bağlanmakla iktifa edilmemiş, bunların tatbiki kontrol altına alınmıştır. Bu cihetten teyakkuz ifade eder.

Korsanlık şiddetle menedilmektedir. Esirler mübadele olunmakta, bugünkü usullere uygun olarak taraflar umumî af ilân etmektedir.

Savaş nezaketleri de ihmal edilmemiş ve Venedik kumandanının silâhlarile çıkıp gitmesi kabul edilmiştir. Savaşlarda askerî hürmet.

Dikkat edilirse en ufak noktalara bile ehemmiyet verilmiştir. Küçük kayalıklar arasındaki kumları temizlemek hakkına kadar.

***

Lehistan üzerine yapılan seferde Bucaş muahedesile Ukranya bir Türk sancak beyliği haline kon-

muş, Podolya ilhak olunarak Polonyaya haddi bildirilerek haraca bağlandı.

Abdurrahman Şeref, Köprülüler zamanındaki dış politikamızı şu suretle anlatmaktadır. (1)

«Devletin münasebatı hariciyesi de matluba muvafık olup Erdel kırallığından dolayı Avusturya ile mütehaddis olan muharebe Vasuvar muahedesile tesviye ve Zidvetoruk muahedei sabıkası ahkâmı tamamile takrir ve takviye olunmuştur. Venedikliler Akdeniz boğazı mahrecinde yeddi zapta geçirdikleri Bozcaadayı ve Limniyi iade eyledikten başka yirmi beş sene müdahaleden sonra Giridi terk ve itaya mecbur olmuşlardır. Lehistan iki eyaletini kaybedip Kazakların bir fırkası ziri cenahı saltanatı seniyeye iltica etmiş ve Rusya hükûmeti Kırım hanlarının garat ve tacizatından kurtulamamıştır. Kırım hanlığının en kuvvetli vakti o vakit olup (90,000) askerle hanların sefere çıktıkları yukarıda biddefeat zikrolunmuştur. İngiltere ve Felemnk devletlerile münasebatı tüccariye ve İran ile ahkâmı sulhiye berdevam olarak yalnız dostu kadimimiz Fransa ile aramız açık bulunmuştur.

Şöyle ki *Köprülü Mehmet Paşa* zamanında Fransa sefiri Mösyö *Dö Lâhey* Girit umuruna müdahale ederek elde edilen bir şifreli mektup üzerine sefir ve kâtipleri Yedikulede hapis ve tevkif edilip ve sefarethane tahtı zan ve şüphede tutulup mumaileyhin halefi Mösyö *Nointel* dahi izalei bürudet ve iadei emniyete muvaffak olamadığından

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. Cilt 2, S. 80-81.

Fransa kıralı *XIV üncü Lüi* Türklere karşı hem Avusturyalılara, hem de Venediklilere muavenetler etmiştir. Devleteyn beynindeki bürudet Köprülüler sadaretinde daim olmakla katolik papazlarına vaktile tahsis olunan Kudüsü şerif hidematı diniyesinden bazılarına ortodoks papazları dahi teşrik edilmiştir.»

Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümile iş başına enişteşi Merzifonlu *Kara Mustafa Paşa* geçti. Vasuvar muahedesinin müddetinin hitamı beklenerek, Macar ve Erdel işlerinden dolayı Avusturyaya savaş açıldı. Viyananın ikinci muhasarasile başlıyan bu savaş on yedi yıl sürdü. Ve Karlofça muahedesile sona erdi. (300,000) kişiye yakın bir Türk ordusu Viyanayı sarmış bulunuyordu.

İmparator *Leopold* çoluk çocuğile Viyanayı terketti. Muhasara altmış gün sürdü. Şehrin alınmasına bir şey kalmamıştı. Tarihlere göre umumî bir hücumla mutlaka alınabilirdi. Şehri yağmaya maruz bırakmamak için muhasara uzatıldı. Bundan Avrupalılar istifade etti. Muhtelif milletlerden mürekkep hıristiyan askerleri Lehistan kıralı *Jan Sobyeski*'nin kumandasında toplandılar Ve Osmanlı ordusuna büyük bir baskın yaptılar. Türkler bozuldu. Ordu Belgrada çekildi. *Kanunî Süleyman* zamanında kazanılan bütün fetihler bir daha istirdat edilmemek şartile elden çıkarılmış bulunuyordu.

Kara Mustafa Paşa idam olundu. Zamanının en büyük adamı olduğunu Avrupa tarihlerinin bile itiraf ettiği *Kara Mustafa Paşa* idam edilmese idi zayiatı telâfi edecekti. Asıl büyük zararı yapan

idam emrini veren *IV üncü Mehmed* oldu. Dört düşmanla boğuşuluyordu. Rusya, Avusturya, Polonya, Venedik. Düşman her taraftan ilerlemeğe başladı. Buna bir de askerî isyan inzimam etti. *IV üncü Mehmed* tahttan indi ve yerine kardeşi *II inci Süleyman* çıktı. Bir zamandanberi menkûp bulunan Köprülü zadelere baş vuruldu. Sadarete *Fazıl Mustafa Paşa* geçti. Bu adam biraderi *Fazıl Ahmet* kadar muktedirdi. İşleri derledi, topladı, idareyi derhal tanzim etti. Dahilde ıslahat yaptı. Müslüman olmıyan tebayı müslüman teba ile müsavi haklara mazhar etti. Ordunun başına geçti, düşmanları birer birer tepelemeğe başladı. Belgradı istirdat etti. Avusturyalıları Tunanın ilerisinde takibe başladı. Ne yazık ki «Salankamin» savaşında yaralandı ve öldü. Cesedi bile bulunamadı. Yaşasaydı zayiat geri alınırdı.

Abdurrahman'ın Puatyede şehadetinden sonra garba doğru Arap istilâsı nasıl durdu ise, *Fazıl Mustafa Paşa*'nın «Salankamin» şehadetinden sonra Avrupa içine Türk yayılması da öyle durdu.

Karlofça muahedesi. (26 ikinci kânun 1699).

Osmanlı imparatorluğu on altı yıldanberi dört devletle savaş halinde bulunuyordu. Bunlar, Avusturya, Rusya, Venedik, Polonya hükûmetleri idi. İngiltere ve Holanda devletlerinin araya girmesile barış kararlaştı. Yedi devletin murahhasları Karlofça kasabasında toplandılar. Osmanlı imparatorluğu vaktin Hariciye Vekili sayılan *Rami Efendi* ile İskerletzade *Mavrokordato Panayot Bey* temsil ediyorlardı. Karlofça konuşmaları yetmiş iki gün sürdü. Otuz altı konferans yapıldı. Uzun müzake-

relerden sonra 26 ikinci kânun 1699 yılında barış imzalandı.

Şairler:

«Bin yüz onda buldu dünya rahati sulhü salâh»

Mısraile sevinçlerini gizlemiyorlar ve ebcet hesabile barışa tarih düşürüyorlardı.

Avusturya ile imzalanan Karlofça barış muahedesi, yirmi maddedir. Yirmi beş sene için yapıldı. Ana hatları şunlardır:

1) Sınırlar. 2) Akınların taraflarca yasak edilmesi. 3) İki tarafın fenalara melce olmaması. 4) Harpte iki tarafa iltica edenler barışta memleketlerine gidemiyecekler; umumî af yok. 5) Rahipler himaye görecek. 6) İki taraf tüccarlarının himaye ve sıyaneti. 7) Taraflarca münasip hediyelerle elçi gönderilecek ve her türlü tecavüzden masun olacaklar. 8) Elçilere merasim. 9) Esirler derhal iade olunacak. 10) Kırım hanı ve saire tarafından muahedeye riayet olunacak. 11) Sınırları tayin için sınır komisyonları. 12) Muahede imzası tarihinden otuz gün içinde taraflarca tasdik olunacak. 13) Muahedenin hitamında veya hitamından önce uzatılması caizdir. 14) Muahedenin her hangi bir maddesini anlamakta müşkülât çıkarsa iki tarafça müsavi âzalardan mürekkep bir komisyon teşkil edilecek ve ihtilâf hallolunacaktır. Bunlar da anlaşamazlarsa meseleyi iki taraf hükûmetleri neticelendireceklerdir. 15) Düello yasaktır! (1)

(1) Actes internationaux. Nouradounghian.

Karlofça muahedesinin anlamı

Bu muahedenin her yanı bugünkü devletler arası hak bakımından izah olundular. Burada bizim dikkatimizi celp eden yenilik, bugünkü devletler arası hakca da bir yenilik sayılan muhtelit komisyon müessesesidir. Karlofça muahedesinin 11 inci maddesinde gereği gibi gözüküyor ki muahedenin her hangi bir maddesinin anlaşılmasında taraflar arasında bir ihtilâf çıkarsa iş muhtelit komisyona havale edilecek ve orada hal çaresine bakılacaktır.

Yine dikkat edilirse hemen bir çok muahedelerde rahiplere, rahibelere, hulâsa diyanet memurlarına batı Türkleri daima himayelerini vermişlerdir. Fakat hiç bir muahedede müslüman diyanet memurlarına hıristiyan devletlerce sarih bir himaye tanınmamıştır! Neden acaba?!

Bize öyle geliyor ki hıristiyan umumî efkârı bunu tolere edemiyordu. Hazmedemiyordu. Ve kırallar, prensler böyle bir müesseseyi muahedelerine koyamıyorlardı.

Müsaafe, toleransın, hazımkârlığın bizim tarafta olduğuna şüphe yoktur. Müslümanlar bilhassa Türkler diyanet işlerinde gayet serbesttirler. Vicdan işlerine çok hürmet göstermişler, idareleri altında yaşayan muhtelif dinlere mensup insanlar vicdan bakımından tam bir hürriyetin, kâmil bir serbestinin lezzetlerini tatmışlardır. *Artold* (1) batı Türklerinin kılıç zorile hiç bir milleti islâmiyeti kabule mecbur etmediklerini söyler. Romanyanın eski İstanbul elçisi *Djuvara* (2) taas-

(1) Artold. İntişarı islâm tarihi. (Türkçe tercüme).

(2) Cuvara. Osmanlı imparatorluğunun yüz taksim projesi. (Fransızca).

subun Türklerde değil, Türklere karşı hıristiyanlarda olduğunu itiraf etmek lâzımdır diyor. *Leon Cahaen* (3) Türklerin bu hususdaki müsamahalarını anlata anlata bitiremez. *Cengiz*'in muhtelif din ulemasına huzurunda dinî münakaşalar yaptırdığı malûmdur. Ancak münakaşanın edep ve sükûnet dahilinde cereyan etmesi usulden idi. Bu usulü tecavüz edenler kaanın bir işaretile dışarı çıkarılırlar ve temiz bir dayak atıldıktan sonra bırakılırlardı. Devletler arası hak ulemasından *Nys*, lâiklik müessesesinin menşe itibarile Türk olduğunu söyler. Lâiklik Avrupalılara Türklerden intikal etmiştir; mütalâasında bulunuyor. (4) Demek oluyor ki modern devletler arası hakkın belli başlı prensiplerinden birisi olan lâiklik Türk müessesesidir. Nasıl olur da devletler arası hak sadece hıristiyanlığa mal edilebilir?!..

Abdurrahman Şeref ne diyor?

Karlofça muahedesi hakkında *Abdurrahman Şeref* şunları söyliyor: (5) «yedi devletin murahhasları Sava ile Drava çayları arasında kâin Karlofça kasabasında içtima edip yetmiş iki günde, otuz altı konferansta uzun uzadıya güftügû ve mükâlemeden sonra 26 recep 1110 ve 26 kânunusani 1699 tarihinde şeraiti sulh katiyyen kabul ve imza edildi. Şöyle ki:

Avusturya ile

Avusturya ile yirmi beş sene mütareke edilerek Banat tabir olunan Tamşvar eyaleti devleti aliyede kalmak ve Erdil kıtasile Macaristandan zaptettiği yerler Avusturyaya terk olunmak ka-

(3) Leon Cahacn. Asya tarihine methal. (Fransızca).

(4) Nys. Devletler arası hak. (Fransızca).

(5) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref.

rargîr oldu. (Maruş, Vitse ve Tuna ve Sava nehirlerinden sınır kesildi).

Polonya ile

Lehistan hükûmetile keza yirmi beş sene mütareke olunup Buğdandan ele geçirdiği kılâı iade etmek şartile ve hududu kadime veçhile Kanije kalesi ve Podolya ve Ukrayn eyaletleri kendisine iade ve Tatar hanına vermekte olduğu vergi affolundu.

Rusya ile

Rusya murahhasının mezuniyeti tam olmadığı cihetle Azak kalesi yedinde kalmak şartile üç sene mütareke edildi. 1113 de sulh katiyet kesp ederek hattâ «sulhu müebbet» namile mütareke temdit edilmiştir.

Venedikle

Venedikliler İnebahtı körfezinin şimalindeki yerleri geri vererek Mora nim cezîresini ve Ayamavros adasını ve Dalmaçyadan iki iskeleyi muhafaza ettiler.

Düveli mezkûrenin vergi ve hediye namile verdikleri aidat hiç kale alınmamıştı.

Muahedenin verimi

Bu muahede, saltanatı seniyenin tarihi siyaseti hariciyesinde bir vak'ai mühimme olup vâkıâ dört devletle on altı sene aleddevam cenk eylemek kolay şey değil idi. Ve asakiri Osmaniye her cihette ikmali şan ve namus eyliyerek hiç bir mevkide son dereceye gelmedikçe ve mecburiyeti kat'iyeye düçar olmadıkça teslim olmamışlar idi. Otuz kadar veziri şirnikâm şehidi şehadet olmuştu.

Fakat Karlofça muahedesi âdaya verdiği fevaidi maddiyeden maada Avrupalıların kulûbunda Osmanlıların heybetinden hasıl olan havfi izale etmiştir. Harbin sebebi evveli Kors kıralı *Tükeli*

Emre pek cansiparana hizmet ettiyse de talii müsait olmayıp sulh müzakeratı esnasında Nemçe murahhasları miri müşarünileyhin teslimini talepte ısrar ettiler. Lâkin devleti aliye iadei harbi mihmankeşliğe tercih ve şediden muhalefet ederek İzmit taraflarında çiftlik itasile emrü terfihi temin etmiştir.»

Barışın tekarrüründen sonra yabancı devletler tarafından gönderilecek olan büyük elçileri mutantan bir surette karşılamak üzere hazırlıklara başlandı. Edirnede bulunan *II inci Mustafa* İstanbula geldi. Birer birer gelmiye başlıyan, elçiler büyük merasimle istikbal olunuyorlardı. Haklarında bütün seremoni, hürmet icapları yapılıyordu. Osmanlı imparatorluğu tarafından da yabancı devletlere elçiler gönderildi.

Bu hususta *Abdurrahman Şeref* diyor ki: (1)

«O vaktin sefirleri pek kalabalık giderlerdi. Bu kere Viyanaya gönderilen sefirimiz *İbrahim Paşa*'nın maiyeti yedi yüz kişi idi. Ve İstanbula gelen Nemçe elçisine yevmiye kırk tavuk ve üç hindi ve on kaz ve otuz güvercin ve yüz elli kiyye un ve on kiyye meyve ve otuz kiyye sebze ve üç sığır ve bir buzağı ve on koyun ve elli kile arpa ve on kantar saman ve üç araba otluk ve otuz çeki odun ve yüz on kiyye kömür ve bir kiyye bahar ve yüz elli kuruş yevmiye harçlık tahsis kılınmıştı. Tarafı devleti aliyeden giden sefirlere de böyle mukabele olundu. Tarafeynden gönderilen hedayanın nevi ve adedi mufassalan tevarihte münderiçtir.»

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. C. 2, S. 108.

Macar kıralı *Tükeli Emre* Türklere karşı çok bağlı bir devlet adamı idi. Mührüne:

Mûini âli Osmanım, itaat üzreyim emre,
Kıralı orta Macarım ki namım Tükeli Emre.

İbaresini kazıtmıştı.

Tükeli Emre iade edilmedi

Her zaman yapıldığı gibi, bu vakada da, Türk âdeti mucibince bütün ısrarlara rağmen, bize iltica eden bu adam, Avusturyaya iade edilmedi. Bu yolda yeniden harp bile göze alındı. *Tükeli Emre*, yalnız iade edilmemekle kalmadı, kendisine, kendini ve çoluk çocuğnu ömürlerinin sonuna kadar saadetle geçindirebilecek malikâneler tahsis olundu.

Bugün dahi siyasal suçluları iade etmemek modern devletler arası hakkın tecviz ettiği bir usuldür. Bu usul bizde, bugünün değil, geçmiş asırdan kalma bir an'anedir. Bir Türk an'anesidir. Devletler arası hakkın tekâmülündeki rolümüz nasıl inkâr olunabilir?

*
**

Prut barışı

Prut barışı. 21 temmuz 1711.

Bu barışın önemini anlıyabilmek için buna tekaddüm eden savaşın sebeplerini bilmek gerekir.

Rusyanın başında *Büyük Petro* bulunuyordu. Bizim tarihlerde *Deli Petro* denilir. Hıristiyan ortodoks mezhebinde olan Rus ahali Bizansın Türkler tarafından fethini bir türlü affedememişlerdi. Bu dinî taassup her gün kiliselerde körükleniyor ve gittikçe kabarıyordu. Ve *Büyük Petro* bu taassuba yaranmak için Azak kalesini bir baskınla almıştı.

Savaş sebebi

Petro ile İsveç kıralı *Demirbaş Şarl* arasında Poltavada vukua gelen muharebede *Şarl* yenildi. Ve Osmanlı topraklarına iltica etti. *Şarl*'ı takip eden Rus süvarileri sınırlarımızı geçtiler. Halkı çiğnediler. Ahali mahzarlarla hükûmete şikâyette bulundu. Osmanlı hükûmeti protestoda bulundu ise de pek aldırış edilmedi. Bunun üzerine Rusya-ya savaş ilân edildi.

Türk ve Rus orduları Prut nehrinde karşılaştılar.

Savaşın neticesi

Türk ordusu güzel bir manevra ile *Petro*'yu bataklığa tıktı. Ve *Petro*'ya kurtuluş için teslimden başka çare kalmadı. *Petro* daha silâh patlatmadan düştüğü bu korkunç durum karşısında şaşaladı. İmdadına karısı *Katerina* yetişti. Elinden geleni yaptı. Bütün servet ve mücevherlerini verdi.

Prut muahedesi

Şu şartlar altında barış kararlaştırıldı:

1 — Azak kalesinin olduğu gibi silâh ve cephanesile teslimi.

2 — Sınır boylarında Rusya tarafından yeni yapılan kale ve istihkâmların yıkılması.

3 — Kırım hanına ve Leh devletine bağlı kazaklar işine Rusya tarafından karışılmaması.

4 — İsveç kıralının salimen memleketine dönmesi.

5 — İstanbulda Rus elçisi bulunmaması.

6 — Rusyada bulunan Türk esirlerinin derhal iadesi. (1)

---

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. Cilt 2, S. 112-117.

İki taraf muahedeyi imzaladı. Ve neye uğradığını bilmiyen *Petro* büyük bir nefes alarak memleketine döndü.

Baltacı Mehmet Paşa'yı çekemiyenler, bu muahedeyi kabulünden dolayı bin bir iftiraya baş vurdular. Limni adasına sürüldü. Ve bir müddet sonra orada öldürüldü. **Baltacı hain mi?**

Baltacı Mehmet Paşa hakkında reva görülen muamele haksızdı. Zira bu adam muahedeyi kendi başına kabul etmemişti. Bütün ordu erkânının mütalâasile hareket etmişti. Yalnız Kırım hanile, Türk ordusunda hazır bulunan *Demirbaş Şarl* muhalif kalmışlardı. (1)

Baltacı bundan fazla ne yapabilirdi? Ve nasıl bir durumda idi?

Bu cihetler tahlil edilmedikçe hakkında hüküm vermek doğru değildir.

Kırım hanlığı arazisini tevsi edebilir, İsveç lehine şartlar kabul ettirir, *Petro*'yu bir müddet esir eder, İstanbula getirir, bu suretle çarın Rusyadaki prestişini kırar, yenilik aleyhinde olan Rus halkına irtica fırsatını verebilirdi. Ve böylelikle Osmanlı imparatorluğunu daha uzun bir müddet şimal düşmanından emin bir vaziyette bulundurabilirdi. Bizce bunda şüphe yoktur.

Niçin yapmadı?

Baltacı ihanet mi etti?

Yoksa ahvali kavrayamıyacak kadar cahil mi idi?

---

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. C. 2, S. 117.

Baltacı'yı hain kabul etmek için bir sebep yoktur.

Şu halde siyasal ahvali kavrıyamıyacak kadar cahil mi idi? Fakat bütün bunlardan önce bilinmesi lâzım gelen cihet ordunun durumudur.

Ordu ne halde idi?

Ordu ne halde idi?

Ordunun döğüşme kabiliyeti ne derecelerde idi?

Bu sorunun karşılığı verilmedikçe, *Baltacı*'yı töhmet altına almak hiç bir vakit doğru olamaz. Bizim bildiğimiz şudur ki; bu devirlerde, Osmanlı ordusu nizam ve intizamını kaybetmiş bulunuyordu. Tellâllıktan yetişen *Patrona Halil* ve *Muslu*ler ordunun psikolojisinde nafiz idiler. Avrupa yeni harp nizamlarını kabul etmiş yeni usullere göre döğüşüyordu. Bu şartlara rağmen *Baltacı Petro*'yu Prut bataklıklarında sıkıştırmakla büyük bir kumandan olduğunu isbat etti. Prut barışında elde ettiği şeylerden fazlasını istese ve *Petro* mukavemete karar verseydi, acaba *Baltacı*'nın ordusu vazifesini başarabilecek mi idi? Ordu erkânının müttefikan ve musırrana barış talebine bakılırsa bu yolda bir endişenin yersiz olmadığını kabul zarureti vardır.

Ordu meselesi halledilmedikçe, *Baltacı* hakkında hüküm verilemez. Ve eğer Osmanlı ordusu tahminimiz gibi bozuk düzen bir halde idise, *Baltacı*, o günkü dünyanın en büyük bir adamını yenmiş olmakla Osmanlı imparatorluğunu en büyük bir tehlikeden kurtarmış sayılmak lâzım gelir.

Prut galibiyeti, Osmanlı silâhlarına, Osmanlı

devletine büyük perestiş kazandıran ona parlak bir zafer tacı giydiren hâdiselerden birisi olarak anılmağa değer. (1)

Baltacı'yı çekemiyenler, *Baltacı*'dan sonra gelenler onu yermeğe çalışacaklarına, eserini tamamlamıya uğraşsalardı, memleket ve millete karşı ödevlerini yapmış olurlardı. Çünkü memleket ve millet en büyük düşmanından uzun seneler kurtulmuş oluyordu. Bu sükûnet içinde yapacak, başarılacak çok işler vardı.

Şarl Türkiyede

Demirbaş Şarl, daha bir müddet Türklerin misafiri olarak kaldı. Fakat rahat durmadı. Misafirlikle telifi mümkün olmıyan hareketlerde bulundu. Bunlara rağmen hakkında gösterilen hürmet devletler arası hak bakımından kaydedilmiye ve örnek olmıya değen hâdiselerdendir.

Ali Seydi diyor ki: (2) «*Şarl*'ın memaliki Osmaniyeye ilticasını haber alan *Ahmet Salis* mumaileyh hakkında ihtiramatı mihmannüvazane icrasını hudut muhafızı *Yusuf Paşa*'ya emir ve iş'ar eylemekle beraber *Şarl*'a müşkülât ika etmiş olan *Abdurrahman Paşa*'nın tedibini de ayrıca izbar eylemişti. Bundan başka *III üncü Ahmet Şarl*'a müzeyyen eğer takımlı bir atla murassa bir hançer ihda ve isra eylemiş ve masarifine medar olmak üzere yevmiye 414 buçuk kuruş maaş tahsis buyurmuş idi. *Şarl* zaten *Yusuf Paşa* nezdine iltica edince paşayı mumaliyeh tarafından merkezi saltanattan isitazana hacet görülmeksizin gerek kendisine ve gerek maiyetindeki üç dört yüz İsveçliye

(1) Baltacı Mehmet Paşa ve Büyük Petro. Ahmet Refik.

(2) Devleti Osmaniye tarihi. Cilt 2, S. 483.

fevkalâde hüsnü kabul göstererek Osmanlılığa has olan mihmannüvazlığı icra eylemiş ve esbabı istirahatlerini temin etmiş idi. Bilâhara merkezi saltanattan *Şarl* hakkında ihtiramat ifasını natık varit olan iradei seniye üzerine *Yusuf Paşa* vazifesini bir kat daha itina ile icra eylemiştir.»

Bu suretle hürmet gören *XII inci Şarl*, Rusyaya yeniden sefer açılması için durmadan propaganda yapıyor. Ordu erkânını teşvik ile harp için ısrar ediyordu.

Halbuki Rusya *Şarl* memleketine gönderilmedikçe muahede hükümlerine riayet etmiyeceğini bildiriyordu. *Şarl*'a bin kese harcırah gönderildiği halde yine Türk topraklarını terk etmedi. Üzerine asker gönderildi. Askere silâhla mukabele etti. Bender muhafızı *İsmail Paşa Şarl*'ı bulunduğu mahalden zorla çıkartarak tevkif etti. Dimetokaya sevk ve orada hapsedildi.

İzmirli *Mustafa Paşa* diyor ki: (1)

«Lâkin kıralı müşarünileyh hakkında ihtiyar olunan muamelei baride şanı devlete gayri lâyık idüği cihetle halkça itiraza uğradı. Bu işe sebep olan sadrıâzam, şeyhulislâm ve Kırım hanı azlolunarak..»

Şarl Dimetokada serbest bırakıldı. Kendisine tarziye verildi. Eskisinden fazla hürmet gösterildi. Bilhassa bu hususta valide sultan rol yapmıştı. Bir padişah olan *Şarl*'a hakaret edilmesinin devlet hesabına pek ayıp olduğunu ileri sürerek oğlu nezdinde müessir olmuştu.

(1) Netayicülvukuat. Mustafa Paşa. Cilt 3, S. 22.

Bu devirlerde Avrupa hıristiyan kıralları birbirini hapsediyor, öldürüyordu. Türklerde ise devletler arası hakkın icapları halk tarafından bile takdir ediliyor; buna muhalefet edenlere ceza veriliyordu. Adetâ devletler arası hak, Türk kanunlarından sanki bir parça idi.

Yine düşünülebilir ki, yabancıların, yabancı bir kıralın, yabancı bir devletin politikasile meşgul olmağa hakkı yoktur. *Şarl* hesabına bu bir suç olduğu halde, yine hoş görüldü. Ve izaz olundu.

***

Psarofça muahedesi. 21 temmuz 1718.

Psarofça muahedesinin metni

Madde 1 — Eflâk ve Buğdan eski sınırlarını muhafaza edeceklerdir. Aluta çayının ötesindeki Eflâk parçası Tamşvar kalesile imparatorun elinde kalacaktır. Aluta nehrinin batı yanı Avusturya imparatorunda, doğu yanı Osmanlı imparatorunda kalacaktır. Aluta nehri çıktığı yerden, yani Transilvanyadan Tunaya girinciye kadar Timok çayı ile beraber iki imparatorluk arasında sınır teşkil edeceklerdir. Aluta çayında iki imparatorluk müşterek olacaklardır. Gerek sulama ve gerek balık avcılığı ve saire hususunda....

Alman nakliyat gemileri Aluta çayından geçerek Tunaya girebilecekler, bilmukabele Türkler de bu hakka malik olacaklardır. Eflâk reayasının balıkçı gemileri ve sair kayıkları serbestçe işliyecekler. Değirmen gemilerine gelince bunlar tüccar gemilerinin gelip gitmelerine mâni olmıyacak şekilde münasip yerlere konacaklar. Türkiye hâkimiyetinde olan Eflâk eyaleti yerlilerinden harp esnasında Avusturyaya iltica etmiş olanlar affedi-

lecekler, bunlar memleketlerine avdet ederek eskiden olduğu gibi mallarında tasarruf edecekler.

Madde 2 — Timok suyunun döküldüğü yerden on saat yukarı çıkılarak iki imparatorluk arasında hudut tayin olunacak. İspirlek - Banya Osmanlı imparatorluğunda, Resova Avusturya imparatorluğunda kalacaktır. Dağlar arasından gidilerek Prakyaya varılacak, Prakya Avusturya imparatorluğunda ve Bosna Osmanlılarda kalacak. ilâh..

Sınırda bulunan Timok suyundan iki taraf tebası müşterek olarak istifade edeceklerdir. Muahedenin bu maddesi mucibince Belgrad dahi Avusturyalılara terk edilecektir.

Madde 3 — Drina suyundan Ona suyuna varıncıya kadar ve Sava nehrinin kıyılarında mevcut bütün kaleler, istihkâmlar Avusturyalılarda kalacaktır.

Madde 4, 5 — Avusturyaya terk edilmekte olan diğer yerlerden bahsedilmektedir.

Madde 6 — Hırvatistan arazisi işgal etmekte olanların elinde kalacaktır.

Madde 7 — Hususî memurlar icap eden yerlerde hudut alâmetleri koyacaklardır.

Madde 8 — Hudutların riayet olunacağına dairdir.

Madde 9 — İşbu muahedede tayin edilen hudutlar yüzünden iki taraf memurları arasında bir anlaşmazlık çıkarsa iki devlet tarafından barışsever tecrübeli müsavi adette memurlar tayin edilerek anlaşmazlık halledilecektir. İşbu memurlar silâhsız ve askersiz toplanacaklardır. Bu suretle iki

taraf tebası bunlar tarafından verilen kararlara riayet edecekler ve etmiyenler şiddetle cezalandırılacaklardır. Bu memurlar anlaşmazlığı halledemezlerse iki hükümdar tarafından hallolunacaktır.

Madde 10 — Her türlü akın ve tahrip yasaktır. Bu yasağın hilâfına hareket edenler yakalandıkları mahallin kanunlarına göre şiddetle cezalandırılacaklardır. Bu gibilerin soygunculukla ele geçirdikleri eşya sahiplerine iade edilecektir. Her iki tarafın devlet memurları bu gibileri takip ile mükelleftir. Vazifesini yapmıyan memurlar azil edilecek veya kanunen idam olunacaktır.

Madde 11 — Katolik rahiplerinin dinî âyin hakkında eskidenberi malik oldukları hak ve imtiyazlara riayet edilcek.

Madde 12 — Muahedenin imzasından 61 gün içinde iki tarafta mevcut bütün esirler bırakılacaktır. Ve yine 31 gün içinde Erdilde mahpus olan voyvoda İskirlit zade *Nikola* evlât ve tevabiile ve İstanbulda Yedikulede mahpus olan *Baron İştayn ve Petraş* adamlarile mübadele olunacaklardır. Satılmış olan sivil esirler makul fiatlarla serbes bırakılacaklardır. Fiatta uzlaşılmaza işe hâkimler müdahale edecektir.

İki taraf sivil esirlerinin halâsına kadar iki devlet merhamet kaidesince bunları himaye edeceklerdir.

Madde 13 — Tüccarlar iki taraf memleketinde eskiden verilen ahitnameler mucibince ticaret edeceklerdir. Avusturya tebasından Türkiyeye gelecek tüccar ve bezirgânlar her türlü emniyete mazhar olacaklar, işlerini konsolosları tanzim

edeceklerdir. Denizlerde ticaret edebilmeleri için her türlü taarruzlardan masun olmalarına dair garp ocaklarına emirler verilecektir. Ülkünde korsanlık katiyen memnudur. Bunlar tarafından tüccarlara tecavüz vâkı olursa korsanlar kanunen cezalandırılacak ve eşyalar sahiplerine iade edilecektir. Bu muahede mucibince yapılacak mukavele ahkâmına riayet olunacaktır.

Madde 14 — İki taraf adî suçluları ve yahut bu gibi suçlarla melûf olanları himaye etmiyecekler, cezalandıracaklardır. Bu gibiler her iki tarafça hudut civarında bırakılmayıp her iki memleketin içerilerine çekileceklerdir.

Madde 15 — Savaş sırasında Avusturya imparatorluğuna isyan ederek Osmanlı imparatorluğuna iltica eden Macarlardan *Rakoçi, Bertçeri, İstrihazi, Duy, Çaki* Avusturyaya iade edilmiyecekler. Avusturya imparatorluğunun topraklarında bulunan çoluk çocukları kendilerine iltihak edebileceklerdir. Ancak bunları Osmanlı devleti sınır boylarında iskân etmeyip memleketin içerilerinde ikamet ettirecektir.

Madde 16 — Avusturya delegeleri Polnyalıların da bu muahedeye iştiraklerini istemişlerse de Osmanlı devleti, Polonya ile arasında esasen bir muahede mevcut olduğunu ileri sürerek bunların bir talepleri varsa ayrıca Bâbıâliye müracaat etmeleri lâzım geldiğini beyan etmiştir.

Madde 17 — Bu madde Karlofça muahedesinin altıncı maddesine tamamen uygundur.

Madde 18 — Bu madde Karlofça muahedesinin 17 inci maddesinden kopya edilmiştir.

Madde 19 — İşbu muahedenin imzasından 30 gün sonra mümkün olursa daha önce hudutta mübadele edilecektir.

Madde 20 — Bu muahede 24 sene için aktedilmiştir. Bu müddetin bitiminde, yahut daha önce âkitler isterlerse uzatabileceklerdir. Kırım hanı ve bütün Tatarlar dahi bu muahede ahkâmına riayete mecburdurlar. Muahedenin her türlü anlaşmazlıktan masun kalması için Osmanlı murahhasları bir Türkçe metnini Avusturya delegelerine, Avusturyalılar da Lâtince bir metnini Osmanlılara vereceklerdir.

*
**

Bu muahedeye mülhak olarak 20 maddelik bir de ticaret mukavelesi ilâve edilmiştir. 27 temmuz 1718.

Bu ticaret muahedesi de modern esaslar dahilinde iki taraf tacirlerine garanti tanımaktadır.

Venedikli ile de barış

Ayni zamanda Venediklilerle de Psarofçada bir muahede yapıldı, İşgallerinde bulunan Mora kıtasını iade ettiler. Fakat buna mukabil kendilerine de Çoka adasile Venedik körfezinde, ve Dalmaçya kıyılarında bir çok yerler bırakıldı.

Bu muahedeler Osmanlı imparatorluğu inhitatını ifade eden açık belgelerdir. İmparatorluğun Avrupadaki durumunu sarsmış ve perestişini esasından düşürmüşlerdir. Zaman zaman zararlar telâfi edilecek ise de, inhitatın önüne geçilemiyecektir.

Devletler arası hak bakımından Psarofça

Devletler arası hak bakımından Psarofça muahedesi kıymetli bir vesikadır. Ticarete, nehirlerden istifadeye, anlaşmazlığı hal için kabul edilen

muhtelit komisyonlara, adî ve siyasal suçlulara ait maddeler bugünkü devletler arası hak prensiplerine adetâ birer esas olmuşlardır. Değilse bile birer masebaktırlar. Her vakit görüldüğü gibi, bu muahedenin de 15 inci maddesile Osmanlı devletine iltica etmiş siyasal suçlular, Avusturyanın ısrarına rağmen iade edilmemişlerdir. Ancak yine bu muahedenin hükümlerine göre iki taraf adî suçluları himaye etmiyorlar ki bugün dahi umumî temayül bu gibilerin iadesini istilzam etmektedir. Hele muahedeyi anlamakta iki taraf arasında çıkacak her hangi bir ihtilâfın halli için muhtelit komisyon esasının kabulü bugün dahi savaşları önlemek için tavsiye ve tatbik edilen müessir bir barış vasıtasıdır. Biraz önce işaret ettiğimiz noktalar üzerlerinde düşünmiye değer devletler arası hak meseleleridir.

İranın taksimi. (1724).

İran Afgan kabilelerinin istilâsı altına düşünce, 27 haziran 1724 de Fransanın tavassutile Osmanlı devletile Rusya arasında İranın taksimi için bir muahede imzalandı. Afganlılarla da anlaşılmıştı. Şu halde İran bu üç devlet arasında taksim ediliyordu. Bu taksim muahedesi mucibince, Kur ve Aras nehirlerinin birleştiği yerden şimale doğru Hazer denizi kıyıları Rusyada kalacak, Şirvan hanı Şamahide ikamet edecek, İranın batı eyaletleri Osmanlı devletinin olacaktı. Bu taksim muahedesile Osmanlılarla Ruslar arasında İran yüzünden patlak vermek üzere bulunan savaşın önüne geçildi.

Bu taksim projesi neticesi olarak; Hemedan, Revan, Tebriz, Erdebil, Lûristan, Karabağ, Mü-

raga, Gence, Rumiye, Ordubad, Nahcivan, Tiflis, Gürcistan, Şirvan, Şamahi, Nehavent, Kermanşah, Huy, Sergân Türkiyeye ilhak olundular.

Tarihte dinî taassupla itham olunan Türkler; müslüman İranı hıristiyan Rusya ve müslüman Afganlılarla anlaşarak ve yine bir hıristiyan devlet olan Fransanın tavassutile paylaşıyordu! İranın müstakbel düşman Rusya ile paylaşılması, çok acı bir şey olmakla beraber, batı Türkleri devlet siyasetinin, din ile alâkadar olmadığını gösterir.

Muahede altı maddedir. (1)

***

Avusturya ve Rusyaya savaş

Karlofça muahedesinin bitiminden önce Rusyanın, hele Psarofça muahedesinin mürekkebi kurumadan Rusya ile beraber, Avusturyanın Türklere savaş açmaları devletler arası hak bakımından korkunç bir hâdisedir. Devletler arasında verilen sözleri hiçe saymak, devletler arası hakkı köklerinden sarsacak kasitlerdir. Bununla beraber batı Türkleri Avrupalıların bu sui kastlarına her zaman uğradıklarından hayret içinde kalmadılar.

Muahedeleri çiğniyen bu her iki devlete karşı savaş açılarak, bu defa, her ikisinin de hakkından gelinecekti. Belgrad Avusturyalıların elinden alındığı gibi, Ruslar bir çok kaleleri yıkmağa ve eski sınırlarına çekilmiye mecbur edildiler.

Belgrad muahedesi. (18 eylûl, 1739). Psarofçanın, (1718) intikamını aldı.

---

(1) Acts internationaux. Noradounghian. C. 1, S. 233-238.

Abdurrahman Şeref diyor ki: (1)

«İşbu Belgrad muahedesi, asrı *Mahmud hanî*-yi tezyin eden vakayiden olup Avusturya devletince hükmü *I inci Petro*'nun Prutta akit ve kabule mecbur olduğu muahedei malûme hükmüne muadildir. Ve Nemçe hududunu yüz elli senedenberi payidar olan hududu tabiiye veçhile katetmiştir.»

Belgrad muahedesinin metni

Belgrad muahedesi. 1739.

Bu muahede, Fransanın tavassutile aktedilmiştir. Fransa namına hareket eden memur Fransanın İstanbul elçisi *Villeneuve* idi.

Madde 1 - 6 — Osmanlı imparatorluğuna Avusturyalıların terkettiği şehirler ve kasabalara taallûk eder. Bu maddeler mucibince Avusturyalıların Psarofça muahedesile kazandıkları yerler Belgrad da dahil tamamen Türklere terkedilmektedir. Yalnız Osmanlılar savaş esnasında işgal etmiş tikleri Banat ve Tamşvar havalisini tahliye edeceklerdir.

Madde 7 — Tuna ve Sava nehirlerinin, iki devletin hudutlarından, geçtiği yerlerden iki devlet müştereken istifade edecektir. Bu gibi mahallerde nehirlerin ortası iki devlet arasında hudut sayılacak, iki devletin tebaları bu gibi yerlerde hayvanlarını sulayabilecekler ve sair ihtiyaçları tatmin edeceklerdir. Ancak balık avcılığile meşgul teba nehrin ortasını geçemiyecektir. Değirmenler seyrüsefere mâni olmıyacak bir halde bulundurulacaktır. İki taraf tebası burada serbest

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. C. 2, S. 145.

seyrüsefer yapabilecek ve bundan dolayı hiç bir resme tâbi tutulmıyacaktır. Yine bu gibi sularda teşekkül etmiş veya edecek adacıklar hangi tarafın topraklarına yakınsa o tarafın malı olacaktır. Mesafeyi alâkadar memurlar tayin edecektir. İki taraf ahalisi hudut boylarında istedikleri yerde ev yapabileceklerdir.

Madde 8 — Umumî af hakkındadır.

Madde 9 - — Rahiplerin imtiyazlarına ve esirlerin mübadelesine dairdir.

Madde 11 — Ticaret ve tüccarların mütekabilen her türlü emniyet içinde her iki memlekette himayesine dairdir.

Madde 12 — Transite dairdir. Avusturyadan İrana, İrandan Avusturyaya gidecek tüccar mallarını Türk topraklarından serbestçe emniyet altında geçirecekler ve % bir resimden başka bir şey vermiyeceklerdir.

Madde 13 — İcap eden yerlerde muhtelit komisyon işaretler vazile hudutları tayin edecektir.

Madde 14 — Tayin edilen hudutları tecavüzle taraflar birbirine zarar vermiyecekleri gibi hudutları haricinde kanunlarını da tatbika salâhiyettar olmıyacaklardır.

Madde 15 — Hudut ihtilâfları barışsever ağır başlı muhtelit komisyonlar tarafından halledilecektir.

Madde 16 — Her türlü muhasım hareketlerin önüne geçileceğine dairdir.

Madde 17 — Her hangi bir sebebe binaen ve savaş vukuunda taraflar nehirlerde seyrüsefer et-

mekte olan, yahut kara hudutlarında bulunan yekdiğerinin tebasını zarar görmeden memleketlerine çekilmeleri için haberdar edeceklerdir.

Madde 18 — Adî suçlulara dairdir. Bunlar himaye edilmiyeceklerdir.

Madde 19 — Savaş esnasında Osmanlı imparatorluğuna iltica eden Macar beyleri ve bunlar arasında *Mişel Çaski* hudut boylarından uzaklaştırılacak, Osmanlı imparatorluğunun başka yerlerinde oturtulacaktır.

Madde 20, 21 — İki taraf elçilerine yapılacak merasim ve gösterilecek hürmete dairdir.

Madde 22 — Muahede imzası tarihinden bir ay içinde iki hükümdar tarafından tasdik edilecektir.

Madde 23 — Muahede 27 sene müddetle muteber olacaktır.

Bu muahedenin aktine tavassut eden Fransa devleti namına *Marquis de Villneuve* şu cümleleri ilâve ederek imzasını koymuştur.

«Biz *Marquis de Villneuve* Fransa imparatorunun devlet müşaviri ve fevkalâde elçisi beyan ederiz ki Roma çasarile Bâbıâlî arasında aktedilen işbu muahede tavassutumuzla vukua gelmiş ve teminatımız altında bulunmuştur. Bundan dolayıdır ki bunu imzaladık ve silâhlarımızın mührünü vaz ettik. Belgrad kongresi çadırları içinde 18 eylûl 1739.

Belgrad muahedesinin devletler arası hak yönünden önemli yerleri, hattâ ilerleme esasları şu noktalar içinde mütalâa edilmelidir:

a) Transit usulünün kabulü. b) Elçilere fevkalâde merasim ve muamele yapılması. c) Nehir işlerinde müştereken tasarruf. d) Nehirlerde çıkacak adaların aidiyeti. e) Harbin ilânına takaddüm eden günlerde iki taraf tebasının işten haberdar edilerek zararlarına meydan vermemek ve emniyet içinde sivillerin memleketlerine avdetini temin etmektir.

*
**

İranın durumu.

Muhtelif safhalar arzeden uzun savaşlardan sonra, İranla bir barış muahedesi imzalandı. (4 eylûl 1746). Bundan sonra Osmanlı ve İran devletleri arasında sınırlar bozulmamıştır.

Sünnilik ve şiilik meseleleri

İki devlet arasındaki savaşların belli başlı saiki, daha doğrusu vesilesi, sünnilik ve şiilik oldu. Meselâ *Nadir şah*'ın barış teklifleri arasında şunlara tesadüf ediyoruz:

a) Caferî mezhebinin tanınması. b) Haremi şerifte dört mezhebin beşincisi olmak üzere bir rükün kabul edilmesi. c) İranlıların Şam ve Bağdat yolu ile Hicaza gidebilmeleri. d) İran hacılarının başına bir Emirülhac tayini ve bunlara mukabil şiî mezhebini kaldırdığını da beyan ediyordu. (1)

Osmanlı devleti bu teklifleri kabul etmedi. Çünkü sünnilik taassubu galeyana geldi. Ulema ve sefirler toplandı. Caferî mezhebi, emirülhac meselesi bir türlü kabul edilmedi. Yalnız İran hacılarile İrana gidecek zata Osmanlı elçisi kethudasının refakati şart koşularak bir anlaşma yapıldı. Bun-

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. C. 2, S. 137.

dan başka Safevî hanedanının yerine Afşar sülâlesi resmen tanındı. Fakat barış çok sürmedi. 1744 de savaş tekrar başladı ve nihayet 1746 muahedesile sona erdi.

Osmanlı - İran arasında 1746 muahedesi.

IV üncü Murat tarafından imzalanan muahede hükümleri cereyan edecek, orada tesbit edilen sınırlar muteber olacaktır. (Bunlar İranla aramızda mevcut bugünkü sınırlardır).

Barışı ihlâl eder her türlü hareketten sakınılacaktır.

İran hacıları Bağdat ve Şam yolile Hicaza gidebilecekler ve her türlü tecavüzden masun olacaklardır.

Barışı sıyanet için her üç senede bir, iki taraf birbirine memur gönderecekler ve bunların masrafları taraflarca ödenecektir.

Bütün harp esirleri serbest bırakılacaklardır.

İran halkı Safeviler âdetini terkettiğinden Hulefayı Raşidin hakkında hürmet gösterilecektir.

Osmanlı topraklarına gelen İranlılar hakkında dost muamelesi yapılacaktır. Diğer müslümanlara gösterilen muameleye mazhar olacaklardır. Haksız vergilerle iz'aç edilmiyeceklerdir.

Ticaret eşyasından fazla resim alınmıyacaktır. Türkler hakkında da İranda bu muamele yapılacaktır.

Bir memleketten diğerine firar edenler talep vukuunda iade olunacaklardır.

Sünnilik ve şiilik meseleleri, islâm dinine mensup milletler arasında bir badire, bir felâket oldu. Bilhassa İranla, Osmanlı arasında.. Katoliklikle protestanlığın hıristiyanlar arasında doğruduğu faciaları, sünnilik, şiilik dâvaları, doğuda, Türklerle, İranlılar arasında açtı. Bu iki millet birbiri ile uğraşmasaydı, hele birbirile uzlaşsalardı doğuda ve batıda tarih başka bir yürüyüş alır; bu iki millet hesabına başka mesut neticeler verirdi. Doğunun bahtına hâkim bir İran, batının taliinde nazım çok kuvvetli iki Türk devleti var olurdu. Son muahedeyi imzaladığımız *Nadir Şah* bile Afşar Türklerinden idi. Ne yazık ki mezhep ihtilâfları bütün bu büyük amacı mahvetti. Asırlarca ve çaylar gibi kan dökülmesine sebep oldu. Bu muahedeye takaddüm eden anlaşmada da görülüyor ki, iki millet birbirini, o zamanlar kâfir adı verilen, hıristiyanlardan da aşağı görüyorlar, çok aşağı görüyorlardı. Birbirine hayat hakkı bile tanımıyorlardı. Netekim, yerli ve yabancı hıristiyanlara diyanet bakımından, bütün serbestî tanındığı halde, hattâ bugünün diyanet serbestisi esaslarına göre muahedeler imzalandığı halde, İranlı şiilere, peygamberin mezarını ziyaret için Osmanlı topraklarından geçme hakkı, Kâbede ibadet için serbestî hakkı bile kabul edilmiyordu. Halbuki hıristiyanlar Kudüsü serbestçe her türlü emniyet altında ziyaret edebiliyorlardı! Bu haller istikbal için bir ders olmalıdır.

Bu son muahedenin, son fıkrası suçluların iadesile ilgilidir. Mutlak yazılmış olmakla beraber adî suçluların kastedildiğini anlamak lâzımdır.

Kapitülâsyonlar. (1740)

Kapitülâsyonlar, (28 Mayıs 1740) tarihinde en mütekâmil ve en son şekillerini aldılar. Bu son vesika dahi muahede biçiminde olmayıp, berat şeklindedir ve şimdiye kadar bu yolda verilmiş olanların bir arada toplanmışıdır. Fransızca metin 85 maddeye bölünmüştür. (1) Fakat muteber olan nüsha türkeçsidir ki mektup halindedir. (2). Şu yolda başlıyor:

« Ben ki Tanrının yardımiyle dünyanın fatihiyim ve daima muzaffer Mustafa Hanın oğlu Mahmud Hanım emrediyorum ki...»

1740 kapitülâsyon metni

1) Kudüse gidecek Fransızlarla rahiplerine mümaneat olunmıyacak ve Kamame papazları hiç bir veçhile rahatsız edilmiyeceklerdir.

2) Pamuk, yün, balmumu ve sair bir takım eşya Türkiyeden serbestçe çıkarılabilecektir.

3) Para işleri hakkındadır.

4) Düşman gemilerinde bulunan Fransızlar esir edilmiyecektir. Malları müsadere olunmıyacaktır.

5) Düşman memleketinden yiyecek, içecek alıp bunları düşman memleketine götüren Fransız gemileri müsadere olunmıyacak ve içindekiler esir edilmiyeceklerdir.

6) Tebamızdan bir kimse, islâm memleketlerinden yiyecek yüklemiş bulunur ve bu eşya yolda zaptolunursa gemiler hizmetinde bulunan Fransızlar esir edilmiyeceklerdir.

---

(1) Actes inter. Ottom. Noradounghian C. 1, S. 277.

(2) Muahedat mecmuası. Mahmut Mesut Paşa. Cilt 1.

7) Türk gemilerinden arzulariyle yiyecek, içecek satın alan Fransızlar memleketlerine giderken Türk savaş gemileri tarafından rastlanınca gemileri müsadere edilmiyeceği gibi içindekiler de esir edilmiyeceklerdir. Şayet bazı Fransızlar esir edilir malları müsadere olunursa iade olunacaklardır.

8) Fransız tacirleri Osmanlı İmparatorluğuna ve buradan Fransaya götürecekleri mallardan eskidenberi alınan gümrük resminden fazlası alınmıyacaktır.

9) Yalnız satılmak üzere çıkarılan mallardan gümrük alınacaktır. Çıkarılmıyanlardan alınmıyacak ve başka yerlelerde satılmalarına mani olunmıyacaktır.

10) Bunlardan kasabiye, reft, bac, yasak kulu vergileri alınmıyacaktır. Yalnız 300 akçe selâmlık resmi alınacaktır.

11) Cezair korsanları Fransa limanlarına yanaştıkları zaman kendilerine barut, kurşun yelken gibi sair ihtiyaçları verildiği halde bunlar yollarda rast geldikleri Fransızları ve mallarını yağma etmekten çekinmemektedirler, bu gibi hallerden sakınmaları dedemin zamanında kendilerine yasak edildiği halde bu yasağa kulak asmamışlardır. Ben bunların bu hallerine muvafakat etmek şöyle dursun esir ettikleri Fransızları ve yağmaladıkları malları hemen iade etmelerini emrederim. Şayet bunlar eski hallerinde inat ederlerse Fransa kralının bize göndereceği mektup üzerine Beylerbeyleri derhal azlolunacaktır ve zararları tazmin edilecektir. Benim emrimi dinlememekte yine ısrar ederlerse Fransa kralı bunları limanlarına sokmamak hakkını kullanabilecek ve icabında haklarında

bizzat takibatta bulunabilecektir. Bu takibat aramızdaki dostluğu ihlâl etmiyecektir.

12) Büyük cedlerimiz Fransızlara Cezair ve Tunus'a tâbi İstorga körfezinde mercan ve balık avlamak hakkını tanıdıklarından biz de bu fermanımızla onu teyit ederiz.

13) Elçiler maiyetinde bulunan tercümanlar; haraç, kasabiye ve tekâlifi örfiye gibi diğer keyfî vergilerden muaftırlar.

14) Gerek Fransızlar, gerek tebamızdan olup da deniz ticareti yapanlar mahallerinde konsolosluk ve elçilik hak ve resmini verecekler ve buna hiç bir veçhile müdahale olunmıyacaktır.

15) Fransızlar arasında vukua gelecek cinayet ve sair suçları Türk memurları tarafından hiç bir müdahale yapılmaksızın bunların sefir ve konsolosları kendi âdetlerine göre halledeceklerdir.

16) Bazı kimseler, Fransız tebaasının işlerine bakmak üzere müesses Fransız konsolosları aleyhinde davâ açarlarsa davâları Bâbıâlide dinlenecek fakat hapsedilmiyecek ve haneleri mühürlenmiyecektir.

17) Fransız elçileri gerek padişah divanında gerek vezirler huzurunda hülâsa Osmanlı dairelerinde İspanya ve sair krallık elçilerine tekaddüm edeceklerdir.

18) Bu elçiler dışarıdan getirecekleri eşya için gümrük resmi ve baç vermiyeceklerdir. Getirecekleri hediyeler, giyecek şeyler, umumiyetle ihtiyaçları, içecek ve yiyecekleri bu meyandadır. Fransız konsolosları da bulundukları mahallerde diğer yabancı devlet konsoloslarına tekaddüm edeceklerdir.

19) Osmanlı İmparatorluğunda ticaretle meşgul Fransız gemileri bir kazaya uğradığında yahut denizlerde müşkül vaziyette kaldıklarında Osmanlı savaş ve ticaret gemileri tarafından yardım görecekler ve şayet fırtına yüzünden karaya düşerse şahısları ve mallar her türlü emniyet altında bulundurulacaktır.

20) Fransız tüccar, tercüman ve sair karadan ve denizden ticaret için memleektimize gelip giderlerken ve ticaret ederkerken hiç bir veçhile müşkülâta maruz kalmıyacaklar yalnız âdet olan resim ve vergileri vereceklerdir.

21) Fransız tüccarları arzu etmedikleri eşyayı almak için icbar edilmiyeceklerdir.

22) Borçlu olan Fransız hakkında takibat yapılacaktır. Meğer ki başka Fransız borçlunun kefili ola. Ölen Fransızın malları vasiyetini infaz edeceklere verilecektir. Fransız vasiyetsiz ölmüşse malları konsolosa teslim olunacak, Osmanlı memurlarınca hiç bir müdahalede bulunulmıyacaktır.

23) Fransız tüccar, tercüman ve konsolosları yapacakları alış verişte, ticarette kefalette ve sair hukukî işlerde kadıya müracaat edecekler, anlaşmalarını kaydettireceklerdir. Arada bir ihtilâf çıkınca ihitlâfın halli için bu kayda müracaat edilecektir. Bu esasa riayet edilmeksizin bu gibi ihtilâflar yalancı şahitler dinlenerek halledilmiyecek ve dinlenmiyecektir. Fena maksatla, bir Fransızın sövdüğü ileri sürülerek mahkemeye müracaat edilirse bu müracaat kabul edilmiyecektir. Borcundan dolayı ve yahut başka bir sebebe binaen bir Fransız Osmanlı memleketinden kaçarsa kefili olmadık-

ça hiç bir Fransız bu halden dolayı takibata maruz kalmıyacaktır.

24) Bir Fransızın esir olarak kullanıldığı elçi veya konsolos tarafından bildirilince, esir efendisi ile beraber Bâbıâliye getirilecek mesele hakkında karar verilecektir. Fransız tebaasından hiç bir veçhile haraç resmi alınmıyacaktır.

25) İskenderiye, Trablus, Suriye ve sair iskelelerde mevcut Fransız konsolosı değişince yerine geleceğe hiç bir veçhile kimse tarafından mümaneat olunmıyacaktır ve bunlardan tekâlifi örfiye alınmıyacaktır.

26) Bir kimse bir Fransız tüccarile ihtilâfından dolayı kadıya müracaat ederse, kadı Fransız tercümanı hazır bulunmadıkça davâya bakamıyacaktır. Tercüman mühim bir işle meşgul ise davâ tâlik olunacaktır. Mamafih Fransızlar tercümanı bir an evvel getirmeğe çalışacaklar ve bu kaydı suiistimal etmiyeceklerdir. İki Fransız arasında bir ihtilâf zuhur ederse bu ihtilâf elçileri ve konsolosları tarafından hallolunacaktır. Ve hiç bir kimse tarafından müdahale olunmıyacaktır.

27) Fransız gemileri yalnız Çanakkaleden çıkarken viziteye tâbi olacaklardır.

28) Gemilerimiz ve savaş gemilerimizle deniz ordularımız, denizlerde Fransız gemilerine rastlayınca hiç bir zarar ika etmiyeceklerdir. Birbirini dostça selâmlıyacaklardır. Arzuları hilâfına zorla hediye istenmiyecektir. Arzuları hilâfına iaşe ve genç çocuklar alınmıyacaktır, ve saire..

29) Venediklilere verdiğimiz kapitülâsyonları

Fransızlar hakkında da tanır ve tasdik ederiz. Ve bunlara hiç bir veçhile mümaneat edilmiyecektir.

30) Limanlara gelecek Fransız gemileri her suretle emniyet altında bulunacaktır. Ve emniyetle avdet edeceklerdir. Bu gibi gemilerin içindeikler yağma edilirse derhal faaliyete geçilerek yağmaya uğrayanlar geri alınacak ve yağmacılar şiddetle cezalandırılacaklardır.

31) Bütün memurlarımıza ve halkımıza Fransızlara tanıdığımız kapitülâsyonlara noktası noktasına riayet etmelerini ihtar ederiz. Bunlara tanımıyanları cânî ve âsi telâkki ederek şiddetle cezalandırılmalarını isteriz.

32) Fransa bayrağı altında, Türkiyede elçi ve konsolosları bulunmıyan ve düşman millet sayılan ve fakat Fransa ile barış halinde bulunan yabancı hıristiyan milletler serbestçe Kudüsü ziyaret edebilecekler ve Osmanlı topraklarında ticaret yapabileceklerdir.

33) Kudüs şehri içinde ve dışında ve Kamame kilisesinde ikamet eden Fransız rahipleri hiç bir veçhile rahatsız edilmiyeceklerdir. Ellerinde bulunanlara hiç bir veçhile dokunulmıyacaktır. Bu hususta çıkacak ihtilâflar mahallinde halledilemezse Bâbıâlice karar verilecektir.

34) Fransız ve bunlara tâbi olanlar ne mahiyette olurlarsa olsunlar Kudüse serbestçe gidecekler ve müşkülât görmiyeceklerdir.

35) Osmanlı İmparatorluğunda Galatada bulunan ve iki Fransız mezhebine müntesip olan cizvitlerle kapüsenlere ait iki kilise bunların ellerinde kalacak ve kapüsenlerin yanan kilisesi yeniden ya-

pılacaktır. Fransızların İzmirde, Sayda'da, İskenderiyede ve sair mahallerde bulunan kiliselerine müşkülât gösterilmiyecek ve bunlardan hiç bir veçhile para istemiyeceklerdir.

36) Fransızların Galata hastahanesinde incil okumalarına mâni olunmıyacaktır.

37) Fransızlar eskiden yüzde beş gümrük resmi veriyorlardı. Fransa ile aramızda mevcut dostluğa ve vuku bulan rica ve niyazlarına binaen bundan sonra yüzde üç alınacaktır.

38) Portekizliler, Sicilyalılar, Katalanlılar, Mesinalılar, Angonitenler imparatorluğumuzda elçi, konsolos ve sair ajanlara malik olmadıklarından Fransız bayrağı altında memleketimize gelebilecekler ve Fransızların verdiği gümrük resmini tediyeden sonra hiç bir veçhile müşkülâta maruz kalmıyacaklardır. Şu kadar ki dürüst hareket etmeleri ve barışı ihlâl eder durumda bulunmamaları lâzımdır.

39) Fransızlar, İngilizler gibi masdariye vergisi tediye edeceklerdir. Fazla bir şey alınmıyacaktır. Mallarını Osmanlı İmparatorluğunun başka bir mahalline götürdüklerinde yeniden bu vergi alınmıyacaktır.

40) Fransız konsolosları ve onlara tâbi rahipler, tüccarlar, tercümanlar kendilerine lâzım olan şarabı yapabilecekler, dışarıdan şarap getirtebilecekler ve bunlara hiç bir suretle mâni olunmıyacaktır.

41) 4000 akçeyi tecavüz eden davâlar Bâbıâlide görülecektir.

42) Fransızların ikamet ettikleri mahallerde bir cinayet vuku bulursa Fransızlar aleyhinde delil mevcut olmadıkça rahatsız edilmiyecekler ve cerime cezasına çarpılmıyacaklardır.

43) Fransızlara tanınan muafiyetler elçiler nezdinde bulunan tercümanlar hakkında da cari olacaktır. Yalnız verdiğim kapitülâsyonları değil ceddim tarafından kabul edilmiş olanları da tasdik ve yeniden talep edilenleri de teyit ederim.

44) Fransız elçi ve konsolosları diğer elçi ve konsoloslara tekaddüm ettiğinden ve Fransa padişahına imparator ünvanı eskidenberi tanındığından Fransız elçi ve konsolosları bu ünvana lâyık bir surette hürmet göreceklerdir.

45) Fransız elçi ve konsolosları istedikleri tercümanı tayin edebilecekler ve arzu ettikleri yeniçeriyi yanlarında bulundurabileceklerdir. Hiç kimse tarafından müdahale edilmiyecektir.

46) Halis Fransız olan tercümanlar Fransız elçi ve konsoloslarının mümessili olmak sıfatile doğru olarak yapacakları tercümelerden dolayı cezalandırılamaz, hapsolunamazlar. Eksik tercümeleri ancak elçi ve konsoloslar tarafından tashih olunur ve bunda ndolayı tercümanlara mes'uliyet terettüp etmez.

47) Fransız elçileri nezdinde hizmetçilik yapan tebaamdan yalnız on beşi vergiden muaf tutulacaktır.

48) Tebaam, halis Fransız olan Fransız konsoloslarını şahsen mahkemeye gelmeğe cebredemiyeceklerdir. Yalnız tercümanları hakkında davâ açabileceklerdir.

49) Paşalar, kadılar ve sair kumandanlar âdetleri veçhile konsolosları bayrak çekmekten menedemiyeceklerdir.

50) Konsolosların evlerinin muhafazası için lâzımı kadar yeniçeri kullanabileceklerdir. Bu biçim yeniçeriler yeniçeri odabaşısı tarafından himaye olunacaklardır. Bu biçim yeniçerilerden hiç bir resim alınmıyacaktır.

51) Fransanın konsolosları, tercümanları ve diğer tâbileri ihtiyaçları için ikametgâhlarına şarap yapmak için üzüm getirir yahut şarap alırlarsa, giriş ve nakillerinde, yeniçeri ağası, bostancıbaşı, topçubaşı, voyvoda ve sair zabitan hiç bir resim ve hediye istemiyeceklerdir.

52) Fransız konsolos ve tüccarları diğer bir hıristiyan millete mensup konsolos veya tüccarlarile ihtilâf halinde bulunurlar ve arzu ederlerse davâlarını kendi elçileri nezdinde halledebileceklerdir. Arzu etmedikçe bu gibi davâlara Osmanlı otoriteleri müdahale etmiyeceklerdir.

53) Bir Fransız taciri yahut Fransaya tâbi bir kimse iflâs edince mallarına müracaat edilir. Alacaklılar bu mallar üzerinden haklarını alırlar. Kefillerinden gayri kimse mes'ul edilemez.

54) Osmanlı sahilleri gerek düşman gerek korsanlar tarafından tahrip ve yağmaya uğrarsa bundan dolayı Fransızlar mes'ul tutulmıyacaklardır. Bundan başka fena kimseleri tanımak için pasaportlar dikkatle muayene edilecek ve Fransa himayesinde bulunan sair tebaanın vaziyeti tesbit olunacaktır.

55) Fransadan Türkiyeye Türkiyeden Fransa-

ya giden ve satılan eşya için muayyen gümrük resmi ile selâmetlik resminden başka bir şey verilmeye, masdariye alınmayacaktır.

56) Girip çıkacak eşyadan yüzde üçten fazla alınmıyacak ve istedikleri eşyayı getirip götürebileceklerdir.

57) Yüzde 3 gümrük resmini verdikten sonra Fransız tüccarlarına eda tezkeresi verilecek ve bu tezkere gösterilince tüccarlardan başka resim alınmıyacaktır. Bazı gümrük memurlarının yüzde 3 ten fazla aldığı malûmumuz olduğundan bunlar şiddetle cezalandırılacaktır ve yüzde 3 ten fazla alınmamasını teminen bir tarife yapılacaktır.

58) Fransadan ve Tunustan, Fransız tüccarları tarafından İzmire ve İstanbula getirilen feslerden âdet veçhile resim alınmasına bundan fazla tahsil edilmemesine dairdir.

59) Barış zamanında, Fransız tüccarların kara ve denizden veya Tuna tarikile Türkiyeye getirecekleri eşyalardan, Rusyaya götürecekleri ve getireceklerinden gümrük resmiyle sair hukukî edadan sonra kendilerine müşkülât gösterilmemesine dairdir.

60) Simsarlık veya sarraflıkla Fransızlar nezdinde çalışanların iz'aç edilmemesine ve Fransız tüccarlarının istediklerinden simsar veya sarrafı seçebilmelerine dairdir.

61) Fransız gemilerine yükletilecek eşyadan elçilik ve konsolosluk hakkının verilmesine dairdir.

62) Osmanlı İmparatorluğunda meyva pek çok olduğundan senede bir kere iki üç Fransız gemisi

gelerek incir, üzüm, fındık gibi kuru yemiş alabilecek ve mümaneat olunmıyacaktır.

Fransız tüccar gemileri Kıbrıstan ve sair Osmanlı limanlarından tuz alabilecekler ve mümaneat olunmıyacaktır.

63) Elçi ve konsoloslarından muntazam pasaportları haiz olan Fransız tüccarları mahallî kıyafetleri lâbis olarak istedikleri yerlere gidebilecekler ve Osmanlı memurları tarafından müşkülât görmiyeceklerdir. Haraç vermiyeceklerdir. Yalnız eşyalarının gümrüğünü vereceklerdir.

64) Fransız tacir ve mahmileri getirdikleri para için gümrük vermiyecekler ve bunları Osmanlı parasile değiştirmeğe mecbur edilmiyeceklerdir.

65) Osmanlı İmparatorluğunda Fransızlar ve mahmileri bir katil ika eder veya cinayete dair bir suç işlerse haklarında takibat elçi, konsolos veya mümessil huzurunda yapılacak taharriyat ve tahkikat iki tarafça dikkatle icra olunacaktır.

66) Mirî veya tebaamızdan olan tacirler ve saire bir Fransıza karşı çeki hâmil olup da, bedeli ödenmediği takdirde ödemiyen cebrolunamıyacak ancak kendisinden bir red mektubu istenecektir. Bu mektupla çeki, çekenden bu suretle alacak istifa edilecek ve bu hususta elçi veya konsolos tebalarının borcunu ödemesi için yardımda bulunacaklardır.

67) Türkiyede mukim evli ve bekâr Fransızlar haraç vergisi vermiyeceklerdir.

68) Müslüman dinini kabul eden Fransızların nezdinde başka Fransızlara ait mal ve eşya varsa bunlar sahiplerine iade olunacaklardır.

69) Bir tarafa gitmek istiyen Fransız tebaasının elçi veya konsolos kefalet verdikten sonra davâları veya borcu bulunduğu ileri sürülerek seyahatine mâni olunmıyacaktır. Dört bin akçeyi tecavüz eden davâlar Bâbıâlide görülecektir.

70) Zaruret ve talep olmadıkça bir Fransızın evine girilmiyecektir. Girmek icap edince elçi ve konsolos bulunan mahallerde bunlara haber verilecektir. Aksine hareket edenler cezalandırılacaktır.

71) Davâlar hakkında olup karara raptedilen bir ihtilâfın yeniden tetkik edilmemesine dairdir. Bundan başka yeniden tetkik icap ettikte Fransız elçisine malûmat verilecek ve Bâbıâlide görülecektir.

72) Davâ masraflarını haksız taraf verecek ve Fransızlar haklı çıktıkları takdirde yüzde 2 ilâm masrafı vereceklerdir.

73) Fransız gemileri Osmanlı limanlarında dostane muamele göreceklerdir. İhtiyaçlarını satın alabileceklerdir. Alış verişlerine mâni olunmıyacak ve istedikleri yiyecek içeceği nakledebileceklerdir. Bundan dolayı resim ve hediye vermiyeceklerdir.

74) Osmanlı imparatorluğu liman ve kıyılarına kalafatlanmak için yanaşacak Fransız gemileri lâzım olan ihtiyaçlarını serbestçe tedarik edebilecekler ve icap eden ameleyi çalıştırabileceklerdir. Osmanlı limanlarında bulunan Fransız gemileri içindeki müşterilerden mütesellimler ve sair memurlar, haraççılar haraç almak vesilesile gemilerin hareketine mâni olamıyacaklardır. Şayet bu gibi gemilerde haraca tâbi raya varsa bunlar haracı vereceklerdir.

75) Tebamdan müslüman veya raya imparatorluğumun bir limanından öbür limanına gönderilmek üzere Fransız gemilerine mal yükletirlerse mümanaat edilmiyecektir. Bu gibi gemileri mal nakletmek için isticar edenler yolda terkettikleri takdirde isticar bedelini tamamen ödeyeceklerdir.

76) Bu kapitülâsyonlara muhalif olarak Fransızlar tahkir edilir ve döğülürlerse buna cesaret edenler tecziye olunacağı gibi bu gibi haller Fransızlar tarafından vukubulursa onlar da tedip edilecektir.

77) Herhangi Fransız gemisi Osmanlı imparatorluğu sahillerinde karaya oturduğu takdirde içindeki eşyanın kurtarılması için bütün yardımlar yapılacaktır. Geminin kurtarılmasına çalışılacak, yahut içindeki eşyanın diğer bir gemi ile mahalli ahara nakline gayret edilecektir. Eşya mahallinde satılmadığı takdirde gümrük resmi verilmiyecektir.

78) Fransız gemilerine yollarda rastlanınca gerek Kaptanpaşa, gerek sair savaş gemilerimizin kumandanları; galer, kalyon beyleri ve bilhassa İskenderiye arasında ticaret yapan kaptanlarımız bu gemilere müşkülât çıkarmıyacaklar ve kendilerinden cebren hediye istemiyeceklerdir. Dostane selâmlaşacaklardır.

79) Fransız gemileri Osmanlı savaş gemilerine rastlayınca hürmet vazifesini ifa için yanına yanaşmaları âdet icaplarındandır. Fakat havanın müsait olmaması yüzünden geciktikleri takdirde kendilerine fena muamele yapılmıyacaktır. Fransız gemileri limanlarımızda sebepsiz tevkif edilmi-

yecek, kayıkları, tayfaları alınmıyacaktır. Osmanlı bahriye efradı Fransızlarla meskûn limanlara çıkınca Fransız tebasına zarar vermemeleri için zabitanın nezareti altında bulunacaklardır. Şayet Fransız tebası Osmanlı limanlarına çıkarsa bunlara zarar vermiyecektir. Aksine hareket edenler esaslı bir surette isbat edildiği takdirde cezalandırılacaklardır. Fransızlar da olur olmaz işler için dostluğumuzu nazarı itibara alarak şikâyette bulunmıyacaklardır.

80) Lüzumuna binaen mirî tarafından eşya yükletilecek Fransız gemileri için elçiye, konsolosa haber verilecek, bulunmıyan yerlerde gemi sahiplerinin rızası tahsil olunacaktır. Bu gibi gemiler eşyalarını çıkarmağa mecbur edilmiyecektir.

81) Cezair korsanlarına ait olup Fransız tüccar gemicilerinin tecavüzden masuniyetine dair olan kaideler bu korsanları müteessir ettiğinden Fransız gemi ve tüccarları Cezair limanlarına uğradıkça ve tüccarlar karaya çıktıkça taarruza uğramaktadırlar. Bu gibi haller vukuunda mütecasirleri şiddetle cezalandırılacak ve ifa ettikleri zararlar kendilerine tazmin ettirilecektir.

82) Kudüste Fransız rahip ve mahmilerinin elinde bulunan yerler tamir ihtiyacı arzedince Fransa elçisinin talebile tamir edilebilecekler ve bunlara muhalefet edilmiyecektir. Memurlarımız bu gibi mahalleri senede ancak bir kere kontrol edebileceklerdir. Fransız papazları kendi hallerinde kaldıkça benden himaye göreceklerdir. ilh....

83) Fransa devletile dostluğumuz diğer devletlere takaddüm ettiğinden diğer frank tayfasına

gösterilen hüsnü muamele Fransız tebası hakkında da aynen ifa edilecektir.

84) Bütün Fransız tebası hadlerini bildikçe ve Fransa ile aramızda mevcut dostluğu ihlâl edecek harekette bulunmadıkça bu kapitülâsyonlardan tamamile istifade edeceklerdir.

85) Cömertliğimiz icabından ve atıfet kabilinden olan işbu kapitülâsyonlar, Fransa kıralı ve halefleri tarafından bize samimiyet ve dostluk ibraz edildikçe devam edeceklerdir. ilh....

*
**

1740 kapitülâsyonlarında fazla tekerrürler vardır. Bununla beraber dikkat edilirse bir muahede değil, âtıfet kabilinden tanınmış şeylerdir. Ve bu cihet bilhassa (85) inci fıkrada açıkça kaydedilmektedir. Bundan sonra kapitülâsyonlar yenilenmemiş, fakat muaahharen yapılan muahedelerde oldukları gibi muhafaza edilecekleri kaydolunmuştur. 1923 Lozan muahedesine kadar yabancılarla devletimiz arasındaki münasebetler, bu esaslara göre idare ve tanzim edilmiştir.

Kapitülâsyonların muhtevası

1740 kapitülâsyonlarını bir kaç esas içinde toplamak pek mümkündür.

a) Diyanet işleri.

b) Kara ve deniz ticareti işleri.

c) Hukukî, ticarî, cezaî dâvalar.

d) Elçilere, konsoloslara, ve Fransız tebasına yapılacak muamele.

e) Denizlerde selâm resmi.

f) Resim ve vergiler.

Bu kapitülâsyonlar diğer devletlere en ziyade müsaadeye nail şart (La clause de la nation la plus favorisée) mucibince tanınmıştır.

Verildikleri zamanlarda kapitülâsyonlar milletlerin birbirile münasebette bulunmaları için bir zaruret olarak sayılabilirler. Fakat böyle güzel bir maksatla verilmiş olan kapitülâsyonlar, bilâhara muahededir denerek yabancılar tarafından ısrarla muhafaza edilmiş ve 1923 Lozan muahedesine kadar devletin başında, istiklâl ve hâkimiyetini hiçe indiren bir belâ olmuştur.

Kaynarcı muahedesi ve buna ön gelen hâdiseler..

Polonyanın müracaati

Kaynarcı muahedesi 1182-1769 seferinin verimidir. Bu sefer, altı yıl sürdü. Savaşın sebepleri Polonya meselesi idi. *II inci Katerina*, Lehistan işlerine karışmış, maşuku *Ponyanovski*'yi Lehistana kıral nasbettirmişti. Bunun üzerine Lehliler İstanbula müracaat etmişler, (bugün bize ise, yarın da size) diyerek, Osmanlı ordularının yardımını istemişlerdir. Osmanlılar, Polonyalılara yardım ve Rusyanın müdahalesini kaldırmağa muvaffak olurlarsa, Podolya kıtasını Osmanlı imparatorluğuna terkedeceklerini Bâbıâliye bildirmişlerdir.

Kartal bozgunu

Podolya kıtasını kendine ilhak ve Avrupa müvazenesini muhafaza için *III üncü Mustafa* Rus çarlığına harp ilân etti. Ve Rusya elçisi *Ovbreşkof* Yedikulede hapsedildi. Fakat hemen Hotin Ruslar tarafından zaptolundu. Bu yetmiyormuş gibi Kartal felâketi de inzimam etti. Romanzof iradesindeki 30,000 kişilik Rus ordusu yüzseksen bin kişilik Osmanlı ordusu tarafından tamamen sıkıştırıldığı

ve Prut muzafferiyetine eş yeni bir zafer kazanılması muhakkak iken Rusların sekiz saat mukavemet etmesi neticesinde bozuk düzen yeniçeri ordusu firara yüz tuttu ve ordunun bütün mühimmat ve topları düşman eline geçti. Osmanlı telefatı elli bini mütecaviz idi.

Çeşme felâketi

Bu büyük felâketlere bir de Çeşme vakasını ilâve etmek lâzımdır. *Hüsamettin Paşa* kumandasında Osmanlı donanması, İngiliz amiralı *Elfenston* kumandasındaki Rus donanmasile bir kaç defa Akdenizde çarpıştıktan sonra Çeşme limanında sıkışık nizam üzere demirlemişti. Bu fırsatı ganimet sayan amiral *Elfenston* Osmanlı donanmasını demir üzerinde bastırdı. Derhal ateşe başladı. Ve donanmayı kâmilen yaktı, batırdı.

Osmanlı imparatorluğunun kara ve deniz kuvvetleri imha edilmiş bulunuyordu. Bunun bir eşine de, 1828 seferinde şahit olacağız.

Her yandan yolları açan Ruslar, Eflâk ve Buğdan eyaletlerini istilâ ettikleri gibi Tunayı da geçtiler. Balkanlara girmiş bulunuyorlardı. Bunlara bir de dahilî gaileleri ilâve edersek imparatorluğun nasıl bir durumda kaldığını anlamakta müşkülâta müsadif olmayız. Meselâ Mısırda *Bulutkapan Ali* beyin, Akkâda *Şeyh Tahir*'in Morada Manyotların kıyamları bu sırada anılabilirler. Yine bu aralık, öz Türklerle meskûn olan koca Kırım hanlığı da kaybedildi.

1772 - 1196 yılında az çok ehven şartlarla sulh müzakerelerine başlanmış ve esaslar tesbit edilmiş iken bu da kabul edilmemiş ve nihayet *I inci Abdülhamid*'in saltanatı zamanında (1188-1774) de

Kaynarcı muahedesinin ağır şartlarile barış teessüs edebilmiştir. Polonya; Rusya, Prusya, Avusturya arasında taksime uğradı. (dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak) İşte buna, bu hale denir.

Bu savaş esnasında, devlet işlerimizin başında bulunanların zihniyetlerine ve kabiliyetlerine dair (Tarihi siyasî) nin haber verdiği bir hâdiseyi buraya nakletmek faydalı olur. *Kömil Paşa* diyor ki: (1)

Cehalet nümunesi ve bir tavsiye

«Rus donanmasının Mora sahillerinde göründüğünü haber alan vükelâ ile sair ricali Osmaniye bahri Baltıkta kâin Kronştad limanile Akdeniz arasında ittisal olduğunu görmiyerek bu haberin sıhhatine kail olmamışlardı. Bilâhara Bâbıâlî işbu donanmanın bahri Baltıktan ve Aderyatik denizinden geçerek Bahrisefide müruruna Venedik hükûmeti tarafından ruhsat verildi diye Venedik elçisine itapta bulunuldu!».

Bu kadar da değil; Polonyayı kurtarmak ve Podolyayı imparatorluğa ilhak etmek dâvasını güden *III üncü Mustafa, II inci Frederik*'e gönderdiği elçisile, Prusya kıralından kuvvetli müneccimler istemiş ve zaferlerini bunlarla temin etmeyi düşünmüştü!

Bu hususta *Baron de Tott* diyor ki:

«*III üncü Mustafa Ahmet Resmî* efendiyi *II inci Frederik*'ten üç müneccim talebine memur etmişti. *Frederik* sefir ile istihza etmiyerek politika-

(1) Tarihi siyasî, Kâmil Paşa.

da takip edeceği muvaffakiyat için üç sır söyledi: 1) Tarih mütalâa etmek ve eski tecrübelerden müstefit olmak. 2) İyi bir orduya malik olmak ve vakti sulhta dahi bu orduyu muharebe zamanı imiş gibi talim ettirmek. 3) Hazineyi dolu tutmak.»

İşte benim zafer müneccimlerim bunlardır, demiştir.

Devleti idare eden bu kafaların verimi ancak Kaynarcı muahedesi olabilirdi.

Kaynarcı muahedesinin anlamı

Kaynarcı muahedesi, Rusya çarlığına karşı Osmanlı imparatorluğunun tam ve kat'î mağlûbiyetinin bir verimidir.

Osmanlı imparatorluğu batıda sözü geçer devlet olmaktan çıkıoyrdu.

Dıştan; birbirini takip eden mağlûbiyetler; içten; iğtişaşlar, derebeylik zulümleri, Türk olmıyan hıristiyan unsurların ayrılık isyanları, devleti süratle inhitata sürükliyor, imparatorluk parça parça yıkılıyordu. Bu durmadan yıkılış, Tanzimata kadar sürüp gidecek, Kırım savaşile bir tevakkuf merhalesine varacak ve sonra, Berlin muahedesinin açacağı yeni safha içinde izmihlâl devresine girecektir. Bu felâketlerin saikini dinin devlet işlerine karışmasında, yeni hayatın icaplarına uyulmamakta aramalıdır.

Kaynarcı muahedesinin farikaları

Kaynarcı muahedesinde en çok dikkati çeken cihet, Rus çarlarının, Türkiyedeki bütün hıristiyanların, bilhassa ortodoks mezhebinde bulunanların hâmilik dâvasıdır. Muahedenin bir çok maddeleri bunu ifade etmektedir. Hıristiyanlar hâmiliği Osmanlı devletinin iç işlerine müdahaleye ka-

dar vardırılmakta ve bu, Kaynarcı ile resmen kabul edilmektedir.

Ruslar, işlerine uygun yerlerde konsolosluk açabilecekler ve bu konsolosluklar hıristiyan teba üzerinde birer fesat ve isyan ocağı vazifesini göreceklerdir.

Kaynarcı ile, Kırım biraz sonra hemen Rusyaya ilhak edilmek üzere müstakil hale geliyor ve Kırımın ayrılışı ile beraber Osmanlı imparatorluğunun bütün Tatarlarla bağları kesiliyordu.

Kaynarcı muahedesi (1774).

Kaynarcı muahedesinin metni

1 — Affı umumî ilânına.

Esirlerin tahliyesine.

2 — Muahedenin imzasından sonra, mülteci suçlular kabul edilmiyecek (adî ve siyasî), yalnız tebdili din edenler iade olunmıyacak.

3— Bütün Tatarlar, Kırım, Bucak, Koban ilh. müstakil olacaklar, iki taraf bunu tanıyor. Yalnız hilâfete dinî bağları bakî kalacak.

4 — Sınırlarda istihkâm inşasında iki taraf için serbestiyet.

5 — Rusyanın İstanbulda daimî elçisi bulunacak, yabancı elçilere yapılan muameleden aynen istifade edecek.

6 — Tebdili din kabul olunur (müslüman olarak).

7 — Rusya hıristiyanlık işlerine dair şikâyette bulunabilecek, nazara alınacak. Osmanlı imparatorluğu himaye vâdediyor.

8 — Ruslar serbestçe Kudüs ve sair mukaddes yerleri ziyaret edecekler.

9 — Tercümanlara fena muamele yapılmıyacak.

10 — Bu muahede tasdik edilinciye kadar arada husumet olmıyacak. Husumetin tevlit edeceği menafi hiçe sayılacak.

11 — Karada, denizlerde, nehirlerde ticarete dairdir. Fransızlara, İngilizlere tanınan bütün haklardan Ruslar da istifade edecek, konsolos teşkilâtı yapılacak ve bunlar kapitülâsyonlardan istifade edecek. Kazaya uğrayan gemilere yardım. Türk tüccarları Rusyanın diğer dost devletlere tanıdığı haklardan istifade.

12 — Rusya garp ocaklarile muahede yapmak istese Osmanlı imparatorluğu yardım edecek ve buna riayet eyliyeceğine dair teminat.

13 — Rusya hükümdarına kullanılacak unvandan bahistir (tamamen Rusyalıların padişahı).

14 — İstanbulda inşa edilcek kilisenin adı (Rus - Rum) adını alacak. Ve elçinin himayesinde bulunacak.

15 — İki taraf tebası arasında ihtilâf olursa halledilecek usule dair.

16 — Rusya Besarabyayı ve Buğdanla Eflâkı Osmanlı imparatorluğuna iade ediyor. Buna mukabil Osmanlı devleti:

a) Eflâk ve Buğdanda affı umumîyi, malları iadeyi;

b) Hıristiyan dininin serbestisine, kiliseler inşasına riayeti;

c) Ahaliye ve kiliselere yerlerini iadeyi;

d) Rahipleri tanımağı ve hürmet etmeyi.

e) Memleketlerini terketmek istiyenler serbest olacak, mallarını serbestçe satabileceklerdir. Bunun için bir sene müddet.

f) Halkın eski borçları affedilecek;

g) İki sene müddetle vergi almamağı;

h) Vergiler insaf dahilinde alınacak, beş senede bir. Başka hiç bir şey alınmıyacak.

i) Eflâk ve Buğdan beyleri Bâbıâlî nezdinde ortodoks mezhebinde iki işgüder bulunduracaklar ve bunlar hakkında (Devletler arası hak?) usullerine riayet olunacak;

j) Rusya elçileri Eflâk ve Buğdan işleri hakkında icabında Bâbıâlinin nazarı dikkatini celp edebileceklerini taahhüt ediyor.

17 — Rusya devleti işgalinde bulunan bütün Akdeniz adalarını Osmanlı imparatorluğuna terk etmekte ve buna mukabil Osmanlı devleti şunları taahhüt ediyor:

a) Adalar halkına affı umumî;

b) Hıristiyan dinine riayet edilcek;

c) İki sen müddetle vergi alınmıyacak;

d) Terki memleket etmek istiyenler mallarını satabilecekler, bir sene mühlet;

e) Rus filosu üç ay içinde gidecektir.

18 — Kılburun kalesinin Rusyaya terkine dairdir.

19 — Kırımdaki Kireç, ve Yenikalenin Rusyaya terkine dair.

20 — Azak kalesinin Rusyaya terkine dairdir.

21— Büyük küçük Kabartayları Rusyaya vermek, Kırım hanına ve milletine bırakılıyor.

22 — Eski muahedelerin hepsi mülga, yalnız Azak ve Koman hakkındaki 1700 tarihli anlaşma baki.

23 — Gürcistan ve Mingrelie'yi Rusya tahliye edecek, Osmanlı devleti burada affı umumî ilân edecek.

24 — Rus işgali altında bulunan yerlerin tahliyesine dairdir.

25 — Esirlerin ve tutsakların hemen tahliyesine dairdir. Dinini değiştirmiş olanlar müstesna.

26 — Azamî dört ay içinde Kırımın tahliyesine dairdir.

27 — Elçi mübadelesine ve merasime aittir.

28 — Muahedenin imzasile beraber hasmane hareketlere nihayet verilecek.

Aynalıkavak tenkihnamesi. 10 mart 1779. (1)

1 — Bu tenkihname 9 maddedir. Bu muahede ile Kırım ve Tatarlar müstakil olacak, Osmanlı imparatorluğu ve Rusya devleti bunların işine hiç bir veçhile müdahale etmiyecektir. Yalnız padişahın halife olması dolayısile bunlar üzerinde manevî nüfuzu bulunacaktır.

2 — Diğer devletler gibi Rusya da Kara ve Akdenizlere ticaret gemilerini serbestçe seyrüse-

(1) Tarihi Cevdet. S. 261-262, cilt2.
Noradonkyan. Acts. intr. Otto. S. 338-339, cilt 1.

fer ettirebilecektir. Hiç bir müşkülâta maruz kalmıyacaktır.

3 — Hıristiyan mezhebinin serbestiyeti tammeye malik olması, serbestçe kiliseler yapılması, mevcudun tamirine müdahale edilmemesi.

4 — Romanya haracının insaf dairesinde alınması. Eflâk ve Buğdanın birer nefer maslahatgüzarı İstanbula göndermeleri ve haklarında hukuku düvele riayet edilmesi.

5 — Rusya devleti Romanya üzerinde şefaat hakkına malik olacaktır. Bundan başka Mora ahalisinin müsadere olunan mallarını Osmanlı imparatorluğu iade edecek ve zarar ve ziyanlarını tazmin eyliyecek.

Aynalıkavak tenkihnamesi, Kaynarcı muahedesini izah eden muahede mahiyetinde bir vesikadır.

Aynalıkavak tenkihnamesi, Kaynarcı muahedesinin hükümlerini tefsir ve tekit ediyordu. Yalnız *Şahingiray*'ın Kırım hanlığı makamında müebbet kalması kabul edilmişti. (1) Fakat dikkat edilirse bu vesika mucibince Romanya bir nevi mahmî devlet haline geliyor ve Rusya çarlarının Kaynarcı muahedesile Osmanlı ortodoks rumları üzerindeki hâkimliği teyit ediliyordu.

Kaynarcı hakkında Abdurrahman Şerefin düşüneesi

Kaynarcı muahedesi hakkında devletin resmî tarihçisi *Abdurrahman Şeref* şu mütalâada bulunuyor: (2)

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref, cilt 2, S. 174.

(2) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref, cilt 2, S. 165-166.

«Devleti aliye murahhasları tevkii divanı hümayun *Ahmet Resmî* efendi ile reisülküttap *İbrahim Münip* efendi küçük Kaynarcı kasabasında yedi sekiz saat zarfında şeraiti sulhu takrir ve senedatı muahedeyi imza ve teati eylediler. Şeraiti esasiyesi olan Kırım ve Kuban ve Bucak Tatarlarının istiklâli ve yalnız ümuru mezhebiyede tarafı hilâfeti seniyeye tebaiyetleri, saniyen Yenikale ve Kireç kalesi ve Azakkale ve arazisi ve iki kabartayları ve Özi Dnieper ve Aksu Bug meyanında kâin bilâd, Kılburun kalesile beraber Rusyaluya terk olunup Gürcistan ve Meğrilye - Mingrelie ve memleketeyn ve Bucak - Bessarabie diyarının Rusyalu tarafından tahliyesi ve Aksu nehrinin hudut ittihazı; salisen ticaretin ve Karadeniz ve Akdenizde seyrüsefainin tarafeynce serbestisi; rabian devleti aliye (15,000) keselik tazminatı harbiye verip buna mukabil Akdenizde bulunan Rusya donanmasının avdeti ve ele geçirdiği adaların iadesi; hamisen memleketeyn imtiyazatının tevsi ve tekidi; sadisen üseranın mübadelesi maddeleri idi.

Elhükmü limen galeb kaidei hukukşikenanesine ittibaen akit ve kabule mecbur olduğumuz en ağır muahede işbu Kaynarcı muahedesidir.»

Aaradan çok geçmeden Kırım Rusya tarafından istilâ olundu. (1803) bu hususta yine *Abdurrahman Şeref*'i dinliyelim. O diyor ki:

Rusyalunun devleti aliyeye ve Tatara başka başka lisan kullanarak Kaynarcı musalâhasına esas ittihaz eylediği serbestii Tatar maddesi ve Kırımı hükûmeti metbuasından ayırarak bissühule ele geçirmek maksadına mebni olduğu meydanda idi.

Abdürrahman Şerefin görüşü

Alışmadığı usulü istiklâliye, Kırım hükûmeti cedidesini birdenbire sarsacağından hudusu tabiî olan nifak ve ihtilâf dahilî Rusyalunun müdahalesini icap edecek ve emrü istilâyı tesri eyliyecekti. Binaenaleyh Rusyalu meyan kavme, tefrika bırakmak ve teşdidi şuriş ve şakavet etmek meslekini ittihaz eyledi. Saltanatı seniye Kırımın kolaycacık damı teshire düşmesine bir veçhile razı değilse de ada elini çabuk tuttuğundan atiyen tafsil olunacağı üzere müdahalei Osmaniyede iş işten geçmiş bulunuyordu. Ve nakşı berâb kabilinden olan serbestii Tatar üç beş sene ancak sürdü.

Muahedeyi müteakip ekâbiri Tatar iptida *Sahipgirayı* han nasbedip fakat hilâfeti seniyeden tebaüdün vehametini derpişi mülâhaza eyliyerek akılları başlarına geldiğinden İstanbula memur izamile kel'evvel hanın memuriyeti tasdik kılınması ve fermanı gönderilmesini deri devletten istirham eylediler. Ahkâmı muahede bu derece tesahübe müsait olmadığından himayeti mezhebiye dairesinde miri alem *Mehmet* bey vasıtasile han hazretlerine teşrifat ve berat irsal olunmuş ve Rusya sefaretine dahi olveçhile ilâmı keyfiyet edilmiştir.

Hananı kadimden *Devletgiray* seferi sabık hengâmelerinde Koban taraflarına memur olup akdi sulh akibinde Kırıma güzar eyledikte eşrafi kavim *Sahibgiray*'ın yerine müşarünileyhe hılati hükûmeti ilbas etmişler ve biraz müddet sonra Rusyalu müdahalei askeriyesile *Devletgiray* firara icbar edilip yerine *Şahingiray* nasb ve intihap olunmuştur. *Şahingiray* vaktile bir müddet Petrsborgda oturmuş ve âmal ve etvarı firengâneye iyice meyil

etmiş hoppa mizaçlı ve nik ve bedi temyize gayri muktedir bir şabı nevreside olup Rusya himayesini ve *Katerina*'nın ita eylediği rütbei askeriyeyi ve nişanları ezcanü dil kabul eylediği gibi Rusya zabitanından yaver istihdam ve alafranga sofrada taam etmek ve Kırımda bulunan evkafı ilga ile alenen şarap içmek gibi halkın havsalasına sığmayacak harekâtı nabeca ile tebridi rical ve canibi hilâfeti seniyeden icrayi nasayih ve pend olundukça mukabelei baride ile izharı nahvet ve istiskal eyledi. Halbuki Rusyalular mumaileyhi öyle sakîm yollara sevk eyledikleri gibi diğer taraftan da dahilen icrayı tahrikâttan halî kalmadıklarından nihayet *Şahingiray* ıskat ve biraderlerinden *Bahadır giray* makamı hanîye ıs'ad olundu. Fakat icrayı mafizzamir için Rusyalu böyle vesilelere muntazır olduğundan derhal taraftarı olan *Şahingiray*'ı himayeye kıyam ve Kırıma asker itbalile mumaileyhi tekrar yerine ik'ad eylemiş ve bu sayede *Şahingiray* Rusya askerinin tahti sıyanetinde beş altı ay kadar daha gûya hükümrev olmuş ise de nihayet Rus generali *Potemkin* vücuhu Tatarı cem ile Kırım ve Kubanın Rusya memalikine ilhakını resmen ilân etmiş ve imparatoriça namına cebren mütabaat sözü almıştır. Biçare *Şahingiray* tazminat olarak senevî sekiz yüz bin ruble maaşla aldatılıp üç sene sonra müstakillen maaşı dahi katedildiğinden naçar darülhilâfetül'islâmiyeye iltica ve hicret ve bilâhara Radosta maktulen darı cezaya rihlet eyledi. Kırım böyle Rusyalu eline geçince ahalinin bir kısmı ihtiyarı hicretle özü kırına ve Anadolu

sahillerine mürur edip aceze takımı gerdendadei inkiyat oldu.» (1)

Öz Türk olan Kırımın hazin macerası budur. Vatan sinesinden koskoca bir devlet kopuyor, boynunu çarlar esaretine uzatıyordu. *Şahingiray*'ın âkıbeti anavatana ihanet edenler için bir ibret levhasıdır.

***

Kırımı istirdat için Rusyaya açılan seferde, Avusturyalıların Ruslarla beraber savaşa iştirâklerinden dolayı bir netice elde edilemeyince, Avusturyalılarla Ziştoy, Ruslarla Yaş muahedeleri imzalanarak uzun yıllardanberi sürüp giden savaşlara nihayet verildi.

Bir takaddüm meselesi

Ziştoy muahedesinin müzakeresi sırasında bir merasim meselesi tahaddüs etti. Bu, hangi devlet murahhaslarının önce salona girecekleri hususu idi. Bir türlü anlaşılamayınca, müzakere salonuna muhtelif kapılar açıldı. Ve iki taraf murahhasları birbirine tekaddüm etmeksizin müsavi surette salona dahil oldular. Bu vaziyet *Cevdet Paşa* tarihinde bir resimle gösterilmiştir. Devletler arasında bu tekaddüm işleri bugün halledilmiş bulunmaktadır. Devletler birbirine müsavi olup kongrelerde, mahkemelerde tekaddümde alfabe sırasına riayet ederler.

***

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında «Yaş» muahedesi 9 İkincikânun 1792.

---

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref, cilt 2, S. 169-171.

Yaş muahedesinin metni

Madde 1 — Affı umumî ve esirlerin tahliyesine dairdir.

Madde 2 — Bu muahededen evvel Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasında imzalanmış muahedelerin, bu muahedeye muhalif olmıyan kısımları yeniden tatbikata girecek.

Madde 3 — Hudutlara dairdir. (Turla) nehri sınır olarak kabul ediliyor, sağ tarafındaki arazi Rusyalıca tahliye edilip Osmanlı imparatorluğuna bırakılıyor.

Madde 4 — Eflâk ve Buğdana dairdir. Romanyadan iki sene müddetle vergi alınmıyacak, 14 ay içinde Romanyadan başka mahalle nakletmek istiyenler mallarını serbestçe satıp, yahut hediye edebilecekler.

Madde 5 — Tiflis hanının himayesine dairdir.

Madde 6 — Rusya arazisine tecavüz edilmemesine, yağma yapılmamasına dairdir. Yapıldığı takdirde ödenecektir. Ve suçlular cezalandırılacaktır.

Madde 7 — Ticaret hakkındadır. Tüccarların carî usul veçhile himayesine dair...

Madde 8 — Sivil esirlere dairdir. Kadın, erkek bütün esirler hemen tahliye olunacaktır. Yalnız rizalarile dinlerini değiştirmiş olanlar iade edilmiyecektir.

Madde 9 — Sulhün tekarrür ettiği donanma ve ordu kumandanlarına bildirilecek.

Madde 10 — Elçiler hakkındadır. Merasim meselesi, bütün diğer elçilere yapıldığı gibi olacaktır.

Madde 11 — Tahliye edilecek araziye dairdir. Rus askeri tahliye edinceye kadar Osmanlı memurları müdahalede bulunmıyacaktır.

Madde 12 — Muahede 15 günde murahhaslar arasında mübadele edilecek, mümkün olursa daha evvel.

Madde 13 — Muahede beş haftada, mümkün olursa daha evvel hükümdarlarca tasdik edilmiş bulunacak. Muahede 13 maddedir.

*
**

Ziştoy muahedesi 1791 — Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya arasında.

Bu muahede İngiltere, Prusya ve Hollanda devletlerinin dostane tavassutile aktedilmiştir. Murahhaslar Ziştoy kasabasında toplanmışlar ve merasim meselesini hallettikten sonra 14 maddeyi ihtiva eden Ziştoy muahedesi imzalanmıştır.

Ziştoy muahedesinin metni

Madde — 1 Taraflarca affı umumî ilânı kabul edilmiştir. Yani iki taraf muharebe esnasında kendi devletlerinin zararına hareket etmiş olan tebeayı affedecekler ve bunlar hakkında takibatta bulunmıyacaklardır. Bu gibiler mal, mülk ve eskiden sahip oldukları hak ve imtiyazlara yine sahip olacaklar.

Madde 2 — Harpten önceki istatükoyu muhafaza etmektir.

Madde 3 — Kara, deniz ticareti ve Avusturya ve Osmanlı imparatorluğu tebealarının bu harpten önce malik oldukları hak ve imtiyazlar hiç bir veçhile tebdil edilmiyecek, yani bu hususta istatüko kabul edilecek.

Madde 4 — Avusturyalıların bu muharebede aldıkları yerler, bu yerlere girdikleri zamandaki mallarile, esliha ve teçhizatile Osmanlı imparatorluğuna iade edilecektir.

Madde 5 — Hotin kalesinin ve civarının Rusya ile harp bitinciye kadar muvakkaten Avusturya elinde kalmasına dairdir.

Madde 6 — İşgal altında bulunan yerlerin iadesine dair.

Madde 7 — Esirlerin mübadelesine dairdir. Gerek askerî, gerek sivil. İki tarafın asker ve tebeasından, iki tarafta tek bir esir kalmıyacaktır. Yalnız iki taraftan dinlerini tebdil edenler iade edilmiyeceklerdir. (Dinin himayesi).

Madde 8 — Muharebeden evvel veya muharebe esnasında tabiiyetlerini değiştirmiş olan iki taraf tebeai sabıkası iade edilmiyecektir.

Bu muahedenin ikinci fıkrası hiyar hakkına aittir. Gerek avusturya, gerek Osmanlı tebeasından olan emlâk sahipleri bu memleketlerden birinde ikamet etmek istedikleri takdirde serbest olacaklardır. Ve beğendikleri mahallerde meskene malik bulunacaklardır. Ancak mallarını satarak tek bir devlet tabiiyetini seçmekle mükelleftirlir.

Madde 9 — Ticarete dairdir. İki taraf memleketlerinde bulunan tüccarlar, yani Türk ve Avusturya tacirlerinin hukukuna eskiden mevcut olan muahedeler mucibince riayet edilecek, yani harp münasebetile tatbik edilmiyen bu muahedeler yeniden tatbik edilecek. Harp esnasında alacaklarını tahsil edemiyen, zarara uğrayan iki taraf tacirleri

ikamet ettikleri memleket mahkemelerine müracaat ederek haklarını istiyeceklerdir. Ve bu hususta müruru zaman nazara alınmıyacaktır.

Madde 10 — Sınırlara riayet olunacak. Yağmacılığın önüne geçilecek, aksine hareket edenler cezanlandırılacak.

Madde 11 — Ticarete aittir. İki taraf tüccarları her suretle sıyanet ve himaye olunacaklar ve serbestçe iki taraf memleketlerine giderek seyahat ve ticarette bulunacaklar, şahısları ve ticaretleri masun bulundurulacak, muayyen gümrükten başka gümrük alınmıyacak.

Madde 12 — Hıristiyan rahiplerinin Osmanlı imparatorluğunda âyin serbestliğine ve himayelerine dairdir.

Madde 13 — Elçiler hakkındadır. Bu hususta (Hukuku milele) riayet olunacağı kaydediliyor. Bir de kuryelerin masuniyeti.

Madde 14 — Kırk gün içinde muahedenin tasdik edileceğine dairdir.

İki suret yazılmıştır. Birincisi Türkçe, ikincisi Fransızcadır. Esas olan Türkçe nüshadır. Fransızca nüshası sühulet olmak üzere yazılmıştır.

Bu muahedeyi müteakip Yaş şehrinde Rusya ile de bir muahede aktedilmiştir ki 13 maddeyi ihtiva eder.

Bükreş muahedesi. (28 mayıs 1812).

Bükreş muahedesine takaddüm eden harbin sebebi

Bu muahedeye takaddüm eden savaşların sebebini Osmanlı devletinin resmî tarihçisi olan

Abdurrahman Şeref şu suretle hulâsa ediyor: (1)

«*Banapart* Fransada *I. inci Napolyon* namile imparator olduktan sonra saltanatı Osmaniye ile yine tekidi revabıt ve musafat ve İstanbulda mukim elçisi general *Sebastian*'ı padişah hazretlerinin meyil ve tevecccühlerini kazanmağa hasrı ikdamat eylemişti. Devleteyn beyninde muhadeneti kadime müceddeden ve tamamen yerleştikten sonra *I. inci Napolyon* yine Avrupa düveli umumiyesile muharebeye teşebbüs eylediğinden Rusyalu devleti aliyenin dahi harben müdahale edebilmesi ihtimalinin evvelce önünü almak üzere asker sevkile alelacele Hotin ve Bender kalelerini zapteyledi! Zaten azlolunan Eflâk ve Buğdan voyvodalarını himayeye de kıyam etmiş olmakla işbu âsarı husumete karşı tarafı hükûmeti seniyeden Rusyaya ilânı harp olundu. (1807).

İngiliz elçisinin talebi

İngiltere sefiri Fransa ittifakının feshini ve Rusya muharebesinin tehirini Bâbıâliye teklif edip Hotin ve Bender kalelerinin istirdadına zamin dahi olacağını ve bu suretlere muvafakat olunmadığı takdirde, İngiltere devleti dahi izharı adavet ve belki harbe müşareket edeceğini katiyen beyan ve ifade eyledi. Lâkin general *Sebastiyani*'nin sözleri nezdi devlette gayetle müessir ve müsmir olduğundan İngiltere sefirinin tekâlifine havalei semi ve itibar olunmadı. Binanaleyh İstanbuldan firar etmiş olan İngiliz elçisi Bozcaadada bulunan İngiliz donanmasını (1221) senesi kurban bayramı günü

(1) Tarihi devleti aliyei Osmaniye. Abdurrahman Şeref, C. 2, S. 261-264.

Kaleisultaniye boğazından (Akdeniz) Marmara denizine ithal ve kuvvetli bir lodos ile ateş efşan olarak Yedikule pişgâhına isal eyledi. Ve Bâbıâliye bir takrir irsalile yirmi dört saat zarfında fransız elçisinin İstanbuldan tardı ve donanmayı hümayunun emaneten kendisine teslimi ve Rusya ile tecdidi sulhu teklif etmekle tersane tercümanı olan meşhur riyaziyat hocası *İshak* efendi İngiltere donanmasına izam olunup mükâlemei vâkıada donanmayı hümayunun teslim meselesi külliyen tay ve ilga ve Fransa elçisinin tardı İngiltere donanmasının avdetinden sonra bir münasip zemin ile icra olunmak ve İngiltere devletinin kefaletile Rusya muahedei sabıkası tecdit kılınmak üzere kararlaştırılarak üç gün daha mühlet aldı ki efendii mumaileyhin bu hizmeti gayet kıymetlidir. Ancak kara askeri olmıyan İngiliz gemileri nihayet İstanbulun bazı mahallelerini yakabileceği ve zaten kazaen vukua gelen hariklerde her sene bir takım yerlerin yandığı mütalâası hatırlara getirilmekle izharı tecellüde karar verildi. Ve tarafı hükûmeti seniyeden bir gayreti fevkalâde ile müsellâh ve gayri müsellâh genç ve pir bilcümle İstanbul ahalisi cem olunarak iki gün zarfında iki taraflı sevahil boyuna binden mütecaviz top vazı ve tabiye kılındı. Ve İngiliz donanmasına boğazdan huruç etmesi için haber gönderildi. Bu vakada Fransa sefaretinin çok hizmet ve muaveneti görülmüştü. Sefaini düsman bu himmeti harikulâde üzerine mütehavvir kalarak on gün ikametten sonra ricate mecbur olup boğazdan çıkarken tabyalardan atılan güllelerle hayli zedelendiler ve defolup gittiler.

Donanma teslim edilmiyor

İngiliz donanması

Bundan sonra, sadrıâzam *Ağa İbrahim Paşa* livai şerifi ve orduyu hümayunu müstasheben Tunaya doğru azimet eyledi...»

«1812 yılında *Napolyon* Rusya devletine ilânı harp edip Rusyalılar bizimle akti sulha haheşker olmalarile ve her ne kadar devletce cebri mâfat edilmek zamanı ise de *Napolyon*'un mukaddema Tilsit muahedesinden sonra bize ettiği vefasızlığa mukabeleten sulha meyil olunmakla vezir kethudası *Galip* efendi murahhasiyeti ile Bükreşte akti musalâha olundu. (1812). (1)

Bu resmî malûmata dikkat edilirse Yaş muahedesini devletler arası hak kaidelerine muhalif olarak bozan Rusyadır.

Bükreş muahedesinin metni

Bükreş muahedesi. 28 mayıs 1812.

Madde 1 — İşbu muahede mucibince hasmane hareketlere bugünden itibaren nihayet verilecektir.

Madde 2 — Her iki taraf tebeası hakkında affı umumî ilân edilmiştir.

Madde 3 — Evvelce aktedilen bütün muahedeler bu muahede ile beraber yeniden tatbikata gireceklerdir.

Madde 4 — Prut nehri Tuna mahrecine kadar ve Tuna nehri sol yakasından Kilyeye ve Karadeniz ağzına kadar iki imparatorluğun sınırlarını teşkil edecektir. Bununla beraber buralarda seyrü sefer iki millet arasında müşterek olacaktır. İsma-

(1) Tarihi devleti aliyei Osmaniye. Abdurrahman Şeref, C. 2, S. 284-285

il ile Kilye arasında mevcut gayri meskûn küçük adacıklar nehrin sol yanına yakın bulunmaları itibarile Rusya hâkimiyetinde kalacaklar, fakat burada hiç bir istihkâm inşa edilmiyecektir. Her iki taraf tebeası buralarda gerek balık avlamak, gerek odun kesmek hususunda müşterek olacaklardır. ilh... Prut nehrinin sol sahilinde mevcut yerleri Osmanlı imparatorluğu Rusyaya terkeder. İki tarafın ticaret gemileri Tuna ağızlarına serbestçe girip çıkacaklar ve bütün nehir boyunca seyrü seferleri serbest olacaktır. Fakat Rus savaş gemileri Tuna nehrinin Prutla birleştiği noktaya kadar gidebileceklerdir.

Madde 5 — Rusya imparatoru Buğdanın, Prutun sağ sahiline düşen kısmını ve büyük ve küçük Eflâkı bütün istihkâmlarile, şehir, kasaba ve köyleri, Tuna adalarını, bundan evvelki madde müstesna Bâbıâliye terkeder. Evvelce Eflâk ve Buğdana tanınmış imtiyazlar bu muahede ile teyit olunur.

Madde 6 — Prut nehrile vücut bulan yeni sınırlar hariç olmak üzere, iki imparatorluğun harpten önceki sınırları Asya ve sair mahallerde eski halinde kalacak ve Rusya devleti bu sınırlar dışında işgal ettiği yerleri Bâbıâliye iade etmeyi vâd eder.

Madde 7 — Harp münasebetile Rusyaya terk edilen araziye gitmiş, yahut orada kalmış Osmanlı tebası, aile, mal ve mülklerile Osmanlı devleti topraklarına avdet edebilecekler ve orada ikamet edebileceklerdir. Bunlara hiç kimse mümaneat edemiyecektir. Mallarını kime isterlerse satabilecekler yahut yanlarında götürebileceklerdir.

Bu müsaade Osmanlı arazisinde ikamet eden ve terkedilen arazide mal sahibi bulunan kimselere de şamildir. Her iki taraf bu muahedenin tasdikinden 18 ay içinde işlerini bitireceklerdir.

Kavuşan aşireti Tatarları ki muharebenin cereyanı esnasında Besarabyadan Rusyaya geçmişlerdi. Bunlar arzu ettikleri takdirde Osmanlı imparatorluğuna avdet edebileceklerdir. Şu şartla ki Osmanlı imparatorluğu bunların Rusyaya gidişlerinde Rusya hükûmetinin bu hususta vâki masraflarını ödeyecektir. Ayni suretle, Osmanlı imparatorluğunca Rusyaya terkedilen memleketlerde doğmuş veya mal mülk sahibi bulunup da halen Osmanlı imparatorluğu topraklarında bulunan hıristiyanlar arzu ettikleri takdirde Rusyaya terkedilen araziye ailelerile iskân edebilecekler ve bunlara kimse mani olmıyacaktır. Bunlar Osmanlı imparatorluğunda mutasarrıf oldukları mallarını satabilecekler ve tutarını Rusyaya götürebileceklerdir. Bu işlerini yapabilmek için 18 ay mühlet verilmiştir.

Madde 8 — Sırplar hakkında umumî af ilân edildiğine ve geçen muharebeden dolayı Sırplardan hesap sorulmıyacağına, muharebe esnasında Sırbistanda vücuda getirilip de istikbalde lâzım olmıyan istihkâmatın yıkılacağına, kalelerin teslim edileceğine, buralara asker konacağına, bunların mahallî Sırp ahaliye iskence yapmıyacağına, Sırbistandan vergi alınmakla beraber Osmanlı imparatorluğunun muvafakatile Sırplıların kendi kendilerini idare edeceklerine dairdir.

Madde 9 — İşbu muahedenin tasdik ve mübadelesinden sonra gerek Rusya ve gerek Osmanlı

imparatorluğunda bulunan her iki cinse ait bütün esirler mübadele olunacaklardır. Yalnız Osmanlı imparatorluğunda müslümanlığı, Rusyada hıristiyanlığı kabul etmiş olanlar bundan müstesnadır. Bu muahede imzasından sonra dahi taraflarca esir edilenlere şamildir. İki taraf esir masraflarına dair birbirinden bir şey istemiyeceklerdir.

Madde 10 — İki taraf tebasına ait dâvalar, işler, muharebe dolayısile müruru zamana tâbi değildirler. İki taraf tebasının birbirine ve maliyeye olan borçları bir an evvel ödenecektir.

Madde 11 — İşgal altında bulunan Osmanlı topraklarının tahliyesine dairdir.

Madde 12 — Rus elçisinin, Yaş muahedesinin yedinci maddesi mucibince garp ocakları korsanlarının tecavüzden zarar gören Rus tebeası hakkında vâki olacak müracaatları Bâbıâlice nazarı itibara alınacaktır. Rusya devleti de mütekabilen Türk tebeası hakkında bu hususa riayet edecektir.

Madde 13 — Bu muahedenin aktinden sonra Rusya devleti İran ile arasında vâki muharebenin nihayete erdirilmesi için Osmanlı imparatorluğunun dostane tavassutta bulunmasını kabul eder.

Madde 14 — Bu muahedenin tasdiknamelerinin mübadelesini müteakip iki taraf kumandanları muhasamatın kesilmesi için emir vereceklerdir. Şayet muahedenin imzasından sonra taraflar yeni işgallerde bulunacak olurlarsa bunların hükmü olmıyacaktır. Ve taraflar bu gibi yerleri birbirine iade edeceklerdir.

Madde 15 — İki tarafın delegelerinin muahe-

deyi imzasından sonra Rus imparatorunun birinci delegesile sadrıâzam bunu teyit edecekler ve bunların imzalanmasından on gün sonra, yahut daha önce muahede Rus ve Osmanlı murahhasları tarafından mübadele olunacaktır.

Madde 16 — Bu ebedî barış muahedesi Osmanlı ve Rus imparatorlarının şahsî imzalarile teyit ve tasdik olunacaktır. Ve vücuda getirildiği yerde, yani Bükreş şehrinde murahhaslar tarafından mübadele edilecektir. Müddet dört haftadır. Mümkün olursa daha önce. Tasdiknamelerin mübadelesini müteakip tatbikata girecektir.

Devletler arası hak ilmi bakımından Kaynarcı, Ziştoy, Yaş ve Bükreş muahedeleri

Devletler arası hak ilmî bakımından Kaynarcı, Ziştoy, Yaş ve Bükreş muahedeleri dikkati calip bir tekâmül ifade etmektedirler. Kaynarcı ve onu izah eden Aynalıkavak muahedelerinde devletler arası hak kaidelerine riayet olunacağı açıkça beyan edilmektedir. Ticaret serbestisi, tutsak ve esirlerin mübadelesi prensiptir. Birbirinin arazisinde yağmaların yasak edilmesi, affı umumî ilânı, dostane tavassut, bugünkü devletler arası hakla ifade olunur esaslardır.

Bu çağ içinde, muhtelif hıristiyan ve islâm devletlerle aktedilen muahede ve mukavelelerin sayısı 196 dır. Önemlilerini münakaşa etmiş bulunuyoruz.

Üçüncü çağ: 1814-15 den 1856 ya kadar.

Viyana kongresi ve verimleri

Fransa cumhuriyetinin savaşları ve *I. inci Napolyon*'un fetih politikası yüzünden dünya allak pullak bir hale geldi. Devletler arası hak bakımından bu çağ tedricî bir ilerleme devridir ki deniz

hakları durumundan verimi, Avrupa ablukası oldu. Bu çağ, 30 mayıs 1814 Paris barışile ve 1814 ikinci teşrininin 13 ünden 25 mayıs 1815 e kadar süren Viyana kongresi ve nihayet 20 ikinci teşrin 1815 Paris muahedesile sona erdi.

Viyana kongresinde alınan bazı kararları tesbit edelim. Bunlar, a) Holanda devletinin tesisi, b) İsviçre yansızlığının ilânı, c) Cermanya imparatorluğunun teşkilâtlandırılması. Bu husus 8 haziran 1815 de karar altına alındı. Ve 15 mayıs 1820 de Viyanada hallolundu. İngiltere, deniz haklarile ilgili olarak ileri sürülen bazı kaidelerin tatbikata girmesine mani oldu.

Devletler arası hak, Viyana kongresinde yeni bir tekâmül safhasına girdi. a) Diplomatların derece ve birbirine tekaddümleri, b) Zenci esaretinin ilgası, c) Bütün arsıulusal nehirlerde seyrü sefer serbestisi. Bu prensip önce Ren nehrinde tatbik edildi.

*
**

Beşler birliği

Arig uzlaşma (Mukaddes ittifak) Viyana kongresini takip eden ilk on yıl içinde Avrupanın mukadderatına hükmetti.

Rusya çarı *Aleksandr*'ın arzusile 26 eylûl 1815 yılında teessüs eden bu müessese, önce, Rusya, Prusya, Avusturya hükümdarlarını birleştirdi. Avrupa barışının idamesi için bütün Avrupa hükümdarlarını içine aldı. Yalnız Türkiye, İngiltere, Papalık bu birliğin dışında kaldılar. 2 ikinci teşrin 1815 de Avrupa barışını filen temin maksadile bu üçler birliği dörtler birliğine münkalip oldu. Rus-

deyi imzasından sonra Rus imparatorunun birinci delegesile sadrıâzam bunu teyit edecekler ve bunların imzalanmasından on gün sonra, yahut daha önce muahede Rus ve Osmanlı murahhasları tarafından mübadele olunacaktır.

Madde 16 — Bu ebedî barış muahedesi Osmanlı ve Rus imparatorlarının şahsî imzalarile teyit ve tasdik olunacaktır. Ve vücuda getirildiği yerde, yani Bükreş şehrinde murahhaslar tarafından mübadele edilecektir. Müddet dört haftadır. Mümkün olursa daha önce. Tasdiknamelerin mübadelesini müteakip tatbikata girecektir.

Devletler arası hak ilmi bakımından Kaynarcı, Ziştoy, Yaş ve Bükreş muahedeleri

Devletler arası hak ilmî bakımından Kaynarcı, Ziştoy, Yaş ve Bükreş muahedeleri dikkati calip bir tekâmül ifade etmektedirler. Kaynarcı ve onu izah eden Aynalıkavak muahedelerinde devletler arası hak kaidelerine riayet olunacağı açıkça beyan edilmektedir. Ticaret serbestisi, tutsak ve esirlerin mübadelesi prensiptir. Birbirinin arazisinde yağmaların yasak edilmesi, affı umumî ilânı, dostane tavassut, bugünkü devletler arası hakla ifade olunur esaslardır.

Bu çağ içinde, muhtelif hıristiyan ve islâm devletlerle aktedilen muahede ve mukavelelerin sayısı 196 dır. Önemlilerini münakaşa etmiş bulunuyoruz.

Üçüncü çağ: 1814-15 den 1856 ya kadar.

Viyana kongresi ve verimleri

Fransa cumhuriyetinin savaşları ve *I. inci Napolyon*'un fetih politikası yüzünden dünya allak pullak bir hale geldi. Devletler arası hak bakımından bu çağ tedricî bir ilerleme devridir ki deniz

hakları durumundan verimi, Avrupa ablukası oldu. Bu çağ, 30 mayıs 1814 Paris barışile ve 1814 ikinci teşrininin 13 ünden 25 mayıs 1815 e kadar süren Viyana kongresi ve nihayet 20 ikinci teşrin 1815 Paris muahedesile sona erdi.

Viyana kongresinde alınan bazı kararları tesbit edelim. Bunlar, a) Holanda devletinin tesisi, b) İsviçre yansızlığının ilânı, c) Cermanya imparatorluğunun teşkilâtlandırılması. Bu husus 8 haziran 1815 de karar altına alındı. Ve 15 mayıs 1820 de Viyanada hallolundu. İngiltere, deniz haklarile ilgili olarak ileri sürülen bazı kaidelerin tatbikata girmesine mani oldu.

Devletler arası hak, Viyana kongresinde yeni bir tekâmül safhasına girdi. a) Diplomatların derece ve birbirine tekaddümleri, b) Zenci esaretinin ilgası, c) Bütün arsıulusal nehirlerde seyrü sefer serbestisi. Bu prensip önce Ren nehrinde tatbik edildi.

***

Beşler birliği

Arig uzlaşma (Mukaddes ittifak) Viyana kongresini takip eden ilk on yıl içinde Avrupanın mukadderatına hükmetti.

Rusya çarı *Aleksandr*'ın arzusile 26 eylûl 1815 yılında teessüs eden bu müessese, önce, Rusya, Prusya, Avusturya hükümdarlarını birleştirdi. Avrupa barışının idamesi için bütün Avrupa hükümdarlarını içine aldı. Yalnız Türkiye, İngiltere, Papalık bu birliğin dışında kaldılar. 2 ikinci teşrin 1815 de Avrupa barışını filen temin maksadile bu üçler birliği dörtler birliğine münkalip oldu. Rus-

ya, İngiltere, Prusya, Avusturya. Aix-La-Chapelle (1818) kongresinde Fransa da birliğe iltihak edince büyük beşler birliği vücut buldu. Beşler birliği Avrupanın mukadderatını tanzim etmek rolünü üzerine aldı. İlk iş olarak (Legitimite) prensipini benimsedi. Daha ileri gitti. Bu prensipe dayanarak devletlerin ihtilâllere karşı iç nizamlarını müdafaa etmiye karar verdi. 1818 yılında Aix-La-Chapelle-de, 1820 de Troppau'da, 1821 de Laybach'da, 1822 de Vérone'de Avrupa işleri hakkında konuştular ve tedbirler aldılar.

Beşler birliğinin bozulması

Beşler birliği, icabında silâh kuvvetile tehdit edilen nizamı himaye, ihtilâfları hal için müdahale hakkını kendisine tanıdı. Avusturya orduları 1821 de Napoli'ye ve Sardunya adasına, 1821de Fransız orduları İspanya'ya girdiler. Bunlar meşru kırallığı Beşler birliği adına müdafaa ediyorlardı. Fakat birlik çok yaşamadı. *Canning* İngiltere hariciye nezaretine gelince birliğin inhilâli başladı. Beşler birliğini vücuda getiren büyük devletler, orta ve cenubî Amerikadaki Portekiz ve İspanya kolonilerinin müstakil devletler haline gelmelerine mani olamadılar. (1810-1825). İngiltere istiklâllerini hemen tanıdı. Ve buna mukabil İngiltere lehine müsait ticaret muahedeleri imzalandı.

Beşler birliğinin mahiyeti

Beşler birliği, devletler arası hak tarihinin yürüyüşünde bir kaytaklık merhalesidir. Eli silâhlı bir kaytaklık merhalesi.

Esas itibarile, devletler arası hakça bir suç teşkil eden müdahaleyi; Beşler birliği kendisine hak olarak tanımış, muhtelif devletlerin iç işlerine silâhla müdahale etmiştir. Milletlerin iradesini hi-

çe indirmiş, hükümdarların arzularını ulus egemenliğine hâkim kılmıştır. 19 uncu asır içinde bir de despotizm rejimi kurmuştur.

Meşruiyet Legitimite sistemini müdafaadan maksat, Fransız ihtilâlinin yayılmasını önlemek, sallanan taç ve tahtları hükümdarların başlarında ve altlarında tutmak idi. Milletleri hükümdar tahtları altında çiğnetmek idi. Fakat muvaffak olamadı. Zaten muvaffak olmasına imkân ve ihtimal de yoktu. Fikir cereyanlarını silâhla önlemek mümkün değildir. Bunu tarihin, en gaddar, en zalim tacidarları bile başaramazlardı. (Neron) hıristiyanlık cereyanının önüne geçmek için, ilk hıristiyanları vahşî hayvanlara parçalattı. Ateşte yakarak meşale yaptı. Işıklarında ziyafet verdi. Olmadı. Hıristiyanlık fikri galebe çaldı, ve Neron son nefesini kendi bıçağı altında verdi. *II inci Abdülhamit* Marmarayı kanaraya, Fizan çöllerini mezarlığa çevirdi. Fakat yürüyen fikirleri çelemedi. Fikirler galebe çaldı. Önce Alâtini köşkünde, sonra Beylerbeyi sarayında hapsolundu. Ve son nefesini burada bitirdi.

Fikirleri yenmenin tek çaresi, karşılarına daha kuvvetli fikirlerle çıkmaktır. Başka çare yoktur.

Tarih böyle söyliyor.

Çıkamıyanlar ne yapmalıdır?

Teslim olmalıdır.

*
**

Elen istiklâl savaşları

Canning'in yardımile 1821 den 1829 a kadar süren Elen istiklâl savaşları, Osmanlı imparator-

luğu ile Rusya arasında 14 eylûl 1829 da imzalanan Edirne muahedesile nihayete erdi. Bu muahede ile Rusya Tuna ağızlarına hâkim oluyordu. 3 şubat 1830 Londra protokolu ve 7 mayıs 1832 de Fransa, İngiltere, Rusya arasında imzalanan Elen istiklâli tanındı. Yine 1830 Londra konferansında büyük devletler Belçika'nın Holanda'dan ayrılarak müstakil devlet haline gelmesine muvafakat ettiler.

Belçika'nın kuruluşu

15 ikinci teşrin 1831 tarihli mukavelenin yerini 19 nisan 1839 tarihli muahede aldı. Bu muahedeyi, büyük devletler Holanda ve Belçika ile imzalamış bulunuyorlardır ki Belçika yansız devlet oluyordu. Ayni zamanda büyük devletler bu yansızlığı teminatları altına aldılar.

1840 yılını takip eden seneler içindeki savaşlarla, dahilî hareketler büyük devletlerin durumuna esaslı surette müessir oldu. 1833 de Zollverein Alman gümrük birliği, bütün Alman devletlerini Prusyanın etrafında topladı. Yarınki Cermen birliğinin temeli atılmış oluyordu. 1830 danberi devam eden uzun ve kanlı savaşlar sonunda Fransa Cezaire hâkim oldu. İngiltere Hindistana uzandı. 1840 dan 1842 ye kadar süren Aminoz muharebesile Çinden Hong-Kong'u aldı. Beş Çin limanını Avrupa ticaretine açtırdı. Hindistan içerilerine uğradı. *Mehmet Ali Paşa*'nın isyanı, büyük devletler arasında mevcut anlaşmayı tehlikeye düşürdü. Avrupa barışı bozulacak hale geldi. *Mehmet Ali*'ye taraftar olan Fransa; Rusya, İngiltere, Prusya, Avusturyadan ayrı kalıyordu. *Mehmet Ali* Suriyeyi tahliye ederek veraset yolile Osmanlı

Cezair'in işgali

Hint ve Çin,in fetihleri

padişahlarının himayesi altında Mısırla iktifa etti. 13 temmuz 1841 Londra muahedesile Ak ve Karadeniz boğazlarının kapalılığı büyük devletlerle Osmanlı imparatorluğu arasında kabul edildi. Bu boğazlar mukavelesine 1842 de Belçika, Danimarka, İsveç, Norveç devletleri de iltihak etti. Yine 1841 de beş büyük devlet zenci ticaretinin men'ine dair olan mukaveleyi imzaladılar. 1848 isyan ve ihtilâlleri mevziî kaldılar. Harita üzerinde toprak tadilâtını icap ettirmediler. Danimarkaya karşı Schleswig, Holstein eyaletlerinden dolayı açılan üç savaş 18 mayıs 1852 Londra muahedesile nihayete erdi. Bu muahede Danimarka kırallığını korumak için adı geçen dukalıklarla Danimarka hakkında yeni veraset sistemini kabul etti.

Zenci esaretinin ilgası

Biraz sonra, Rusyanın, Osmanlı imparatorluğundaki bütün ortodoks hıristiyanlar üzerinde himaye iddiası Avrupa barışını esasından sarstı. Osmanlı imparatorluğu ile beraber İngiltere, Fransa, Sardenya devletleri çara harp ilân ettiler. (Kırım savaşı. 1853-1856). Bu savaş 30 mart 1856 Paris muahedesile sona erdi.

Batı Türkleri.

Bu çağ içinde hâdiseler

Bu çağ içinde, Osmanlı imparatorluğu, büyük hâdiselerle karşılaşmış, korkunç sarsıntılar geçirmiştir. Yeniçeriliğin ilgası, Mora isyanlarile Yunanistanın istiklâli, Sırp meselesinin zuhuru, Navarin vakası ve sırasile Akkerman mukavelesi Edirne, Hünkâr iskelesi muahedeleri ve Londra mukavelesi; Gülhane hattı hümayunu, Mısırda Kavalalı *Mehmet Ali Paşa*'nın isyanı ve İstanbulu tehdit etmesi bu devre tesadüf eder.

Yeniçeriliğin ilgası

Yeniçeriler çığırından çıkmış, bir asker değil, çoktanberi bir şakavet ocağı halini almış bulunuyorlardı. Bir asırdanberi devletin başına gelen bunca felâketlerin asıl âmili, vaktile devleti kuran, ona şevket ve azametini yaratan yine bu ocak olmuştu. Bu ocağın ilgasile yerine modern savaş usullerine vakıf nizamı cedit askerinin ihdası çoktanberi devlet erkânının musammemi idi. Fakat her yenilik hareketi, ocak tarafından isyanla karşılanıyor, padişahlar tahtlarından indiriliyor. *III. üncü Selim* gibi teceddüt sever bir hakan Kabakçı isyanında hal' ve katil olunuyordu. (1) Sadrıâzam *Alemdar Mustafa Paşa*'nın intiharile ve Bâbıâlinin yağmasile neticelenen isyanı Yeniçeri şakavetinin yeniliğe karşı son bir tezahürü olmuştu. (2) Kendilerine yeniliğin lüzumu anlatıldıkça, «bize nizamı cedit ne gerek, biz destiye kurşun atar; keçeye kılıç çalarız.» naralarile mukabele ederlerdi. Halbuki Tuna boylarında 30,000 kişilik muntazam Rus askerinin önünde 150,000 kişilik Yeniçeri ordularının kaçması, memleketi büyük tehlikelere maruz bırakıyordu. Devlet ve hükûmet bu şakavet ocağının elinde kalmıştı. Ve bunun elinde kaldıkça âkıbetin neye müncer olacağı meçhul değildi. (Koca Sekbanbaşı) lâyihasında vehamet açıkça mütalâa edilmektedir. Eşkinci askerinin ihdasından bir müddetcik sonra, «biz talim istemeyiz!» diye Bâbıâliyi ve Ağakapısını basarak yağmaladılar. Bunların ıslahından her türlü ümit kesilmiş olduğun-

(1) Ahmet Refik. (Kabakçı Mustafa).

(2) Ahmet Refik. (Alemdar Mustafa Paşa). Tarihi Cevdet.

dan *II. inci Mahmut* sancağı şerifi çıkardı ve bütün milleti Sultanahmet camiinde bayrak altında topladı. Yeniçeri ocağının ilgasına dair fetva alındı ve asilere karşı tedip ve tenkil hareketine geçildi. Asilerle bir kısım asker ve ahali arasında İstanbulda kanlı sokak muharebeleri başladı. Yeniçeriler üzerine yürüyenlerin başında *Ağa Hüseyin Paşa* ile *İzzet Mehmet Paşa* bulunuyordu. Bunlar asilere iki mevkiden hücum ediyor ve artları sıra topçu kumandanı *Karacehennem İbrahim Ağa* ile humbaracıbaşı *Dede Ağa* yürüyorlardı. Atılan güle ve yağlı paçavralarla kışlaları tutuştu. Şuraya, buraya kaçmak istiyen asiler yakalandıkça sadrıâzam *Selim Paşa*'ya gönderiliyor. O, da, bunların bir kısmını kılıçtan geçiriyor, bir kısmını da Sultanahmette meşhur çinar ağacına astırıyordu. İki günde öldürülen Yeniçerilerin ileri gelenlerinin sayısı binden fazladır. Bundan sonra Yeniçeri ocağı ebediyen söndürüldü. Taşralarda da bu suretle hareket olundu. Yeni tertip olunan askere, (Asakiri mansurei Muhammediye) adı verildi ki bu, nizamı cedit idi. Yeniçerilerin Ağakapısı Fetvahane oldu. (1826).

Ocağın ilgası hakkında vaktin şairlerinden *İzzet Molla* ebcet hesabile şu mısraı, tarih düşürmüştür:

«Bâbı tezvir idi Hak kıldı makamı ifta».

Diğer bir şair de:

«Koyup kaldırmadan ikide birde»
«Kazan devrildi, söndürdü ocağı».

Beytini söylemişti.

Yeniçeri ocağının ilgası iç bakımdan çok radikal bir hareketti. Parmak tam yaranın üstüne konmuştu. Asıl felâket âmili ortadan kaldırılmıştı. Fakat devlet bir müddet için müdafaasız kalacak idi. Fakat bu hal zarurî idi.

***

Hâdiseden bir yıl sonra Rusya devleti Bükreş muahedesinin alelacele yapıldığından bahisle izah ve tefsire muhtaç olduğunu ileri sürüyor ve elçisi İstanbulu terkederek memleketine avdet ediyordu. Osmanlı devleti, bu sırada bir gaile çıkartmamak için Anadolu muhasebecisi *Hadi efendi* ile, *İbrahim İffet efendi*'yi murahhas tayin ederek Akkerman'a gönderdi.

Akkerman mukavelesi

Osmanlı murahhasları burada Rusya murahhaslarile buluştular. Uzun müzakerelerden sonra, Anadolu sınırları, Eflâk ve Buğdan ve Sırbistan imtiyazları hakkında Bükreş muahedesinin hükümleri genişletildi. Yani Eflâk, Buğdan ve Sırbistan beylerinin yerli ileri gelenlerinden tayin olunmaları, azil ve tayinlerinde Rusyanın reyinin alınması şart idi. Bundan başka islâm ahali yalnız kalelerde kalabilecek ve bu eyaletlerin iç işlerine hiç bir veçhile Osmanlılar tarafından karışılmıyacaktı. Rusya Kırımda tatbik ettiği politikayı şimdi de Romanya ve Sırbistan hakkında tatbik ediyordu. Bu suretle bu iki eyaletin istiklâline zemin hazırlıyor, Osmanlı imparatorluğunu parçalamıya çalışıyordu.

Akterman mukavelesi metni

Akkerman mukavelesi (1826).

Madde 1 — Bükreş muahedesi (1812) aynen bu mukavele içine nakledilmiştir. Her maddesi, her

şartı bakidir. Bu mukavele onun manasını tayin ve tesbit etmek için yapılmıştır.

Madde 2 — Tunada, Bükreş muahedesinin 4 üncü maddesi mucibince Osmanlı imparatorluğunda kalacak olan iki adanın vaziyeti hakkında.

Madde 3 — Eflâk, Buğdan eyaletlerinin imtiyazlarına dairdir. Beylerinin ileri gelenlerinden intihap olunacağına dairdir. Bükreş muahedesinin 5 inci maddesinin manası izah olunuyor. Ve 1802 tarihli hattı şerifle teyit olunuyor.

Madde 4 — İki imparatorluğun Asya sınırlarına dair olup Ruslar tarafından alınan ve Bükreş muahedesini müteakip Osmanlı imparatorluğuna terkedilmiş olan yerlerden itibaren sınır kesildiğine dairdir.

Madde 5 — Bükreş muahedesinin 8 inci maddesi mucibince Osmanlı imparatorluğu, Sırbistan hakkında rahim ve şefik olmağı taahhüt etmişti. Binaenaleyh Sırbistan delegelerile ve bu mukaveleye mülhak senet mucibince 18 ay içinde Sırbistanın mazhar olacağı imtiyazlar Bâbıâlî arasında tesbit edilecek ve Rusya devletine iblâğ olunduktan sonra bu mukaveleden kısım teşkil edecektir.

Madde 6 — Bükreş muahedesinin 10 uncu maddesi mucibince iki taraf tebasının taleplerinin dinlenmesi, zarar ve ziyanlarının tayinile 18 ay içinde iki taraf komiserlerince bitirilmesine dairdir.

Madde 7 — Yaş muahedesinin 7 inci, Bükreş muahedesinin 12 ve 3 üncü maddeleri; Tarablus, Cezair, Tunus korsanlarının Rus tebasına ika et-

tiği zararları Bâbıâlının tazmin edeceğini ve eski muahedeler ahkâmının cereyan eyliyeceğini mutazammın olmakla bundan sora da Osmanlı hükûmeti bu hususları taahhüt eyler.

Binnetice:

a) Bâbıâlî garp ocakları korsanlarının her hangi bir suretle Rus teba ve tüccarlarına zarar ika etmelerinin önüne geçecektir. Buna rağmen zarar ika edilirse Yaş muahedesinin 7 inci maddesi mucibince Rus elçisinin göstereceği liste mucibince zarar iki ay içinde hazineden ödenecektir.

b) Rus ticaretinin karalarda, denizlerde, boğazlarda diğer milletler tebasına tanındığı gibi serbestisine riayet edileceğine dairdir.

c) Buğday veya sair zahire yüklü Rus gemilerinin İstanbul limanına vusulünde, yüklerini diğer gemilere tahmil ederek Osmanlı imparatorluğu haricine göndermelerine mümaneat olunmıyacak.

d) Rus ithalât ve ihracatını kolaylaştırmak için Rusyanın tavassutile Karadenizden gelecek diğer dost devlet gemilerine de bu salâhiyet tanınacaktır.

Madde 8 — Bükreş muahedesini izah eden işbu mukavele dört ay, mümkünse daha önce iki taraf hükümdarları tarafından tasdik edilecek ve delegelerince mübadele olunacaktır.

*
**

Mısır meselesi. (1804-1846).

Bu çağın arsıulusal önemli hâdiselerinden birisi de Mısır meselesidir ki Fransa devletile Osmanlı imparatorluğu arasında ötedenberi dostluk

carî idi. Osmanlı imparatorluğu nezdinde en ziyade saygı gören, en büyük müsaadelere nail olan Fransa idi. O kadar ki asırlarca sair yabancı hıristiyan devletler Fransız bayrağının himayesinde Türkiyede ikamet ve ticaret yapmak imkânını buluyorlardı. Fransız ihtilâlini müteakip teessüs eden Fransa hükûmetini en önce Osmanlı devleti tanımış ve dostane münasebetler bu suretle de ihlâl edilmemişti. Hal böyle iken 1798 yılında *Napolyon Bonapart* 50,000 kişilik bir Fransız ordusile bir baskın yapmış ve Mısırı istilâ edivermişti. Bu suretle Fransada şan ve şöhretini yükselterek günün birinde Fransız imparatoru olmağı tasarlamış bulunuyordu. Mısırın istilâsından sonra Fransız orduları *Napolyon* idaresinde Suriyeye doğru yürüdüler. Fakat *Cezar Ahmet Paşa*'nın kumandasında bulunan Akkâ kalesi önünde durdular. Büyük savaşlardan sonra Fransız orduları bu Türk kalesi önünde mağlûp oldular. *Napolyon*'un bütün ömrünce muhasara edip de alamadığı ve yenilerek ricat ettiği kale, bu Türk kalesidir. *Napolyon*'un emrile askerin önünde kale duvarlarına tırmanan general *Bon* kaleden dökülen kızgın katranla kale duvarlarına yapışarak simsiyah bir hale geldi ve öldü. Bir aralık kale içine girmiye muvaffak olan Fransız askerlerile Türk askerleri arasında boğaz boğaza sokak savaşları oldu ve Fransızlar dışarı atıldı. Ele geçirilenleri de tutsak yapıldılar. «Akkâyı açarsam, Asyayı açarım!» diye bağıran *Napolyon* bütün ümitlerinin kırıldığını görerek Mısıra dönmeğe mecbur oldu. Yine bu sıralardadır ki 19 uncu asrın bu en büyük cihangiri «Türk öldü-

rülebilir, fakat yenilemez!»itirafında bulunmuşdu.

Napolyon bir müddet daha Mısırda kaldıktan sonra iki gemi ile İngilizlere görünmeden Fransaya kaçabildi. Yerine general *Kleber*'i vekil bırkamıştı. İngiliz ve Ruslarla Fransızlara karşı ittifak yapan Osmanlı devleti ordularını Mısıra doğru yürütmeğe başlamış bulunuyordu. Osmanlı ordusu *Yusuf Ziya Paşa*'nın kumandasında idi.

Denizden ve karadan muhasara altına girmiş olan *Kleber* işi uzatmakta fayda olmadığını anlamış ve askerile Fransaya dönmek şartile gerek Türk kumandanile ve gerek İngiliz filosu kumandanı amiral *Sidney Smith* ile anlaşmıştı. Fakat İngiliz hükûmeti bu şartı kabul etmediğinden arada yine muharebe başladı. *Kleber*, Türk ordusunu gaflet halinde basarak Şama kadar ricat ettirdi. Fakat *Kleber*, *Süleyman* namında, yirmi bir yaşlarında Halepli bir genç fedai tarafından hançerle öldürüldüğünden yerine general *Meno* geçti. Karadan Türk orduları, denizden İngiliz ve Türk filoları tarafından sıkıştırılan *Meno* teslim oldu. Ve maiyetindeki askerle Mısırı boşaltarak Fransaya döndü. Mısırda Fransız işgali üç sene kadar sürdü. Mısır valiliğine *Husrev Paşa* getirildi.

Kavalalı Mehmet Paşanın zuhuru.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa

Abdurrahman Şeref şu malûmatı veriyor. (1) «Kaptanı derya *Küçük Hüseyin Paşa* Fransızları Mısırdan çıkarmak üzere donanmayı hümayun ile

(1) Abdurrahman Şeref. Tarihi devleti Osmaniye. Cilt 2, S. 264-267.

memur oldukta kendisine intisabı olan Kavala çorbacısı *Hüseyin Ağa*'ya mektup gönderip bir iki yüz güzide asker talep eylemiş olduğundan *Hüseyin Ağa* dahi yeğeni *Mehmet Ali Ağa* maiyetile asakiri mürettebeyi göndermekle Kaptanpaşa bunlarla Mısıra gitmişti. Badelfetih Arnavutluktan ve Rumelinin sair cihetlerinden giden tavaifi askeriyenin ekseri orada kaldıkları misillû *Mehmet Ali Ağa* dahi kaldı. Ağai mumaileyh ümmi ise de riyaset ve hükûmet için yaratılmış zeki ve müdebbir ve zamanı fırsatı ihzara ve o zamandan istifadeye muktedir ve kavaidi ihtiyata riayetle beraber en büyük tasavvuratın icrasından çekinmez bir zabiti mutabassır olduğundan az müddette serçeşmelik, yani bilcümle başıbozuk askerî sergerdelerinin riyaseti mansıbını ihraz eyledi. Mısır valisi *Koca Husrev Paşa* tertibat ve tanzimatı eyaletle meşgul olduğu sırada başıbozuk askerlerinden Mısırı tahliye maksadile bazı sergerdelere ruhsat verdi ise de ulûfelerini tamamen tediye etmediğinden cüyuşu merkume serkeşlik ederek *Husrev Paşa*'yı Mısırdan çıkmağa icbar ettiler.

Mehmet Ali Ağa, Husrev Paşa'yı kaçırdıktan sonra bir taraftan Mısırın hükûmetini elde etmiye, ve diğer taraftan kölemenlerle hunrizane mukatelâta kıyam etmekle şikak ve fesat, asayişi memleketi ihlâl etmekte iken *Hurşit Paşa* Mısır valisi nasbolundu ve mükemmel dairesi halkile vürut eyledi.

Kölemenlerden idarei Mısriyenin tahlisi ötedenberi mültezemi devlet olduğundan, *Mehmet Ali Ağa Hurşit Paşa* tarafından badii emirde mazharı himaye oldu ise de ağai mumaileyhin mesleki haki-

kisine az müddette vakıf olmakla kolaylıkla Mısırdan defi ve ihracı hususuna teşebbüs etti. Ve uhdesine rütbei vezaretle Cidde valiliğini tevcih ettirdi. Fakat başıbozuk askerleri yine kıyam ile *Hurşit Paşa*'yı kalede muhasara ettiler. Bu hâdise İstanbula münakis oldukta biri *Hurşit Paşa*'nın ibkasını ve diğeri eyaleti Mısırın *Mehmet Ali Paşa*'ya tevcihini mütezammin iki kıta ferman yazılarak iktizayi hale göre biri ibraz olunmak memuriyetile Kapıcıbaşı *Salih Bey* ile, kethudayi sadrı âli Mısıra gönderildiler. Miri mumaileyh vaktile bataklıkları tathir ve tebyis etmek vazifesile de Mısıra gitmiş ve olvakit *Mehmet Ali Aağa*'nın rebudei danei nükudu olmuş idüğinden bu kere bir kaç katı, mukabelesinde anın hakkında olan fermanı okutturarak *Mehmet Ali Paşa* ötedenberi tehiyei esbabile uğraştığı Mısır valiliğine irtika eyledi. ilh.».

*
**

Kölemenlerin imhası

«Evahiri ahdi *Selim hanı saliste Mehmet Ali Paşa*'nın ne yolda Mısır valiliğine nail olduğunu zikretmiştik. Paşayi müşarünileyh bir iki sene zarfında umuru eyaleti yoluna koyup Kölemen beylerinin izalesine tasaddi ve onları mağlûp ve defi ve aktarı Mısriye hasılat ve idaresine müdahalelerini katettikçe hükûmetin mevki ve nüfuzu ve varidat ve iktidarı o nisbette terakki eyledi. Hicaz seferine memuriyetini begayet ehemmiyetle telâkki edip tedarikâtı askeriyeye kemali derecede ikdam ve gayret ve nihayet orduyu çıkaracağı gün alayda bulunmak üzere Kahirede bulunan Memlûk sergerdelerini kaleye davet ve cümlesini ansızın basarak kılıçtan geçirdi. Kölemen ocağı andan sonra bil-

külliye muntafi olup *Mehmet Ali Paşa*'nın pençei kahrından tahlisi giriban edebilenler Afrika çöllerine ve Tarablus taraflarına firar ile gümnam oldular.

Yukarıda da beyan olunduğu veçhile Haremeyni şerifeyni Vehabî taifesinden kurtarmağa muvaffak olması mucibi tevafiri şühret ve şanı olmakla beraber Mısırın ziraat ve imaretini tezyit ve nehri Nilden İskenderiyeye açtığı Mahmudiye cetveli gibi nice vesail ve terakkiye teşebbüs ve mebanii servet tesis eylediğinden *Mehmet Ali Paşa*nın icraat ve muvaffakiyatı takdir olunmağa başladı. Mervidir ki valiliğinin ilk senesi varidatı Mısır üç bin keseden ibaret olduğu halde sene besene artarak nihayet evahiri eyyamında dört yüz bin keseyi tecavüz eylemiştir. Vâkıâ bu terakkide Kölemen beylerinden zaptolunan arazi hasılatının dahi dahli küllisi vardır.

Tarafı devlete verilen malı maktu bittezayüt on iki bin keseye baliğ olmuş ise de hasılata nisbetle pek cüz'î olduğundan ve *Mehmet Ali Paşa*'nın azmi kavî ve fikri âli idüğinden kendisine kalan mebaliği külliye ile bir taraftan asakiri muntazama tertip ve teksirine ve top ve tüfek ve barıt fabrikaları ve tersane ve havuz inşası misillû levazımatı harbiyeye ikdam eder ve bir canipten dahi kölelerinden ve evlâdı ahaliden Avrupaya şakirdan irsal eyleyerek ulûm ve fünuna ve talimat ve tanzimatı cedideye vakıf adamlar yetiştirir ve Avrupa erbabı maarifinden celbeylediği hünerveran vasıtasile hem nizamatı askeriyesini ikmale, hem de şeker vu kumaş fabrikaları inşa ettirmek gibi vesaiti sâman ve medeniyeti istihsale himmet eylerdi.

Akdenizde ticaret etmek için yetmiş seksen kadar büyük nakliye gemisi yaptırmış ve asakiri cihadiye namile talimli ve muntazam asker tahrir ve teksirine şüru etmişti.

Babıâli ile Mehmet Ali'nin arası açılıyor

Mora vakasında balâda beyan edildiği üzere oğlu **İbrahim Paşa**'nın ve maiyetinde bulunan asakiri muntazamai cihadiyenin hüsnü hizmetleri görüldüğünden Rusya ile 1244 seferi zuhurunda canibi hükûmeti seniyeden vukubulan emir ve talep üzerine on iki bin asakiri nizamiye vâd ve tertip eylemiş iken o aralık Mısır altınlarının fiatı bir miktar tenzil olunmakla bunu bahane ederek asakiri mürettebeyi göndermeyip yirmi beş bin kese kadar ianei nakdiye irsalile iktifa eyledi.

Bilâmüsaade Moradan askerini çekmesi, Rusya seferine ianei askeriyede bulunmaması bir vakittenberi hakkında muzmer olan şüpheyi teyit ve şehrahı itaattan inhirafını mertebei sübuta vardırmakla Rusya seferi bittikten ve Bağdat gailesi bertaraf edildikten sonra canibi Mısıra atfı nazarı dikkat olunmak zamanı geldi. Çünkü *Mehmet Ali Paşa* yirmi otuz bin kadar asakiri muntazamaya ve kapak ve firkateyn olarak on beş yirmi gemiye malik olup ötedenberi arzusu dahi Şam ve Halep eyaletlerini havzai hükûmetine ilhak etmek idi. Hattâ bu suret erkânı devletin meczumu olduğundan vakti seferde şark seraskeri *Galip Paşa* mezkûr eyaletlerin *Mehmet Ali Paşa*'ya tefvizile Anadolu hududunun muhafazasını uhdei iktidarına tevdi eylemek hükmü zaman icabatından olduğunu yazdığından bu keyfiyet *Galip Paşa* hakkında mucibi iğbiranı devlet olmuştu. Akkâ valisi *Abdullah*

Paşa çent sene evvel fermanlı olduğundan *Mehmet Ali Paşa*'nın tavassut ve şefaatile mazharı affı padişahî olmuşiken *Mehmet Ali Paşa*'nın Akkâya firar eden kölelerini vermemesinden dolayı beyinlerinde hasıl olan muhalefeti *Mehmet Ali Paşa* menevii zamiri olan hususun husulüne vesile ittihaz ederek 1247 senesi oğlu *İbrahim Paşa* kumandası ile sevkettiği asker ve donanma Akkâyı tazyik ve teshir eyleyüp *Abdullah Paşa* İstanbula izam olundu. Andan sonra *Mehmet Ali Paşa* izharı serkeşiye başlayup nusuh ve tehdidi havi irsal olunan evamiri aliyeye itaat etmediğinden verilen fetvayı şerife ki bilcümle sudur ve ulema ve meşahiri müderrisin imzalarile dahi tasdik olunmuştur. Anın mucibi şerifi üzere *Mehmet Ali Paşa* fermanlı olarak Edirne valisi *Ağa Hüseyin Paşa* tedibine memur ve otuz bin askerle Suriyeye doğru irsal kılındı. Orduyu hümayun erkânı hüsnü hareket edemediklerinden *Ağa Hüseyin Paşa* Haleple Humus arasında mağlûp ve perişan oldu.

Mehmet Ali ile savaş

Rusya seferi hitamındanberi Arnavutluk ıslahatile meşgul olan sadrıâzam *Reşit Mehmet Paşa* İstanbula celp ve Mısırlı üzerine sevkolundu. *İbrahim Paşa* İçel dağlarını mürur ile Konya ovasına nazil ve Konyaya dahil olmuştu. Konya civarında vukua gelen muharebede *Reşit Mehmet Paşa* Mısır askerini bozmuş ve muzafferiyeti kâmileye ramak kalmış iken hava karlı ve gayet dumanlı (kânunuevvel) olmakla sadrı müşarünileyh kendi askeri zannile düşman süvarisi içine girivermekle esir düştü. Ve bunun derhal şüyuu askerin dağılmasına badi oldu.

Rusyanın yardımı

Konya vakası üzerine *İbrahim Paşa* Kütahyaya yürüyüp iş kesbi ehemmiyet eylediğinden vukubulan talep üzerine Rusya devleti tarafından muaveneten evasıtı zilkadede bir fırka asker ile bir filo donanma boğaz içinde vaki Hunkâr iskelesine varit oldu. Ve orada devleti aliye ile Rusya hükûmeti arasında tedafüî bir muahedei ittifakiye akdolundu. (1)

Hünkâr iskelesi muahedesi. (8 temmuz 1833).

Osmanlı murahhasları: *Mehmet Husrev, Fevzi Ahmet Paşa*'larla Hariciye Vekili *Mehmet Akif efendi.*

Rusya murahhasları: *Aleksi Kont Orlof* ve *Poltir Pontef.*

Muahedenin metni

1) Birinci madde.

Bu muahede, tedafüî ittifak muahedesidir. Mütekabildir. İki memleketin tecavüzden sıyaneti, asayiş ve emniyeti, taraflarca deruhte edilmektedir.

2) İkinci madde.

Bu muahede ile 1829 yılındanberi Rusya ile aktedilmiş muahedeler yeniden tasdik edilmektedir.

3) Üçüncü madde.

Rusya karadan ve denizden Osmanlı imparatorluğuna yardım edecektir. Yardım miktarını Osmanlı devleti tayin edecek. Rusya da Osmanlıdan yardım istiyebilir.

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. S. 309-313.

4) Dördüncü madde.

Yardım istiyen taraf, yardıma gelen kuvvetlerin masrafını yapacaktır.

5) Beşinci madde.

Bu muahedenin müddeti sekiz senedir. Uzatılabilir.

6) Bu tedafüî ittifak muahdesi iki ay içinde tasdik edilecek, tasdiknameler İstanbulda mübadele edilecektir.

Gizli madde.

«Bu defa saltanatı seniye ile Rusya devleti fahimesi beyninde akit ve temhit olunan ittifaki tedafüî muahedei celilesinin evvelki maddesinin şurutunun birincisi mucibince tarafeyni fahimeyni muahidin memleketlerinin emniyeti için mütekabilen imdadatı maddiye ve ziyade müessir muavenetin ifasına müteahhittirler. *Mamafih haşmetlû Rusya imparatoru cenapları devleti aliyeyi imdadı maddiden terettüp edecek bâr ve tekellüften vikayei vakit ve halden naşi devleti aliye itaya mecbur olduğu halde işbu imdadı talep etmiyeceğinden ahitnamei celide usulü tekabül iktizasınca ledelicap taraf saltanatı seniyeden olunacak ianete bedel olmak üzere, devleti aliye, Rusya devleti lehine filini, Akdeniz boğazını seddetmek, yani hiç ecnebi cenk sefinesinin her hangi bahane ile duhulünü tecviz eylememeğe hasretmek gerektir.* İşbu maddei münferidei mektume akdolunan tedafüî ittifakın ahidnamei celisinde harf beharf münderiç olmuş gibi mer'î ve muteber tutula».

Zahirde, Hunkâr iskelesi muahedesi, müteka-

bil esâslar üzerine aktedilmiş, tedafüî bir muahededen başka bir mahiyet arzetmez. Fakat bu muahedenin asıl hukukî mahiyetini gizli madde içinde aramak lâzımdır. Bu madde çok açıktır. Altı maddelik açık muahedenin anlamını hiçe indirmektedir. Bu maddeye göre iç ve dış bakımdan Osmanlı imparatorluğu, filen Rusya çarlığının himayesi altına girmektedir. Osmanlı imparatorluğunu Rus silâhları müdafaa edecektir. Bundan hakkile telâşa düşen büyük devletler, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere faaliyete geçtiler. Bunların müdahalelerile *İbrahim Paşa* geriye çekildi. *Mehmet Ali Paşa*'ya Mısıra ilâve olarak Halep ve Şam ve Sayda vilâyetleri ve oğlu *İbrahim Paşa*'ya dahi Cidde ye ilâve olarak Girit vilâyeti verildi.

Büyük devletler

Abdurrahman Şeref'in fikri

Abdurrahman Şeref diyor ki (1) «Zahirde maslahat bitmiş ise de hakikatte tedarikâta devam olunmakta idi. Çünkü *İbrahim Paşa* Konya ile Adana arasınsa vaki Külek boğazını tarsin ve ihkâm ve Mısırda dahi donanmanın tezyidine ve asakiri nizamiyenin teksirine ihtimam eylemekte idi. Sadrıâzam *Reşit Mehmet Paşa* esir oldukta azlolunup *Rauf Paşa* saniyen sadrıâzam olmuş ve badelmüsalâha *Reşit Paşa* İstanbula gelmiş olmakla 1250 senesi evasatında Sivas eyaleti ve muahharan Diyarbekir ve Harput taraflarının idaresi müşarünileyh *Reşit Paşa*'ya tefviz ve maiyetine ordu tertibile sureten Kürdistanın ıslahına memur edildi. Ve haylice ıslahata dahi muvaffak oldu. Lâkin 1252 yılında Diyarbekirde mürtehili dârı âhiret olmak-

(1) Abdurrahman Şeref. Devleti Osmaniye tarihi. Cilt 2, S. 314-315.

la uhdesinde bulunan Diyarbekir ve Sivas ve Rakka eyaletleri barütbei vezaret Kütahya feriki Çerkes *Hafız Mehmet Paşa*'ya tevcih buyurulup orduyu hümayunun istikmaline itina edildi. Prusya zabitanından meşhur *Moltke* olvakit hizmeti devleti âliyede ve *Hafız Paşa* ordusunda idi. Anın ve sair fenni harp meheresinin reyi hilâfına olarak *Hafız Paşa*, nezdinde bulunan sebükmagzan ilkaatına meclûp olduğundan Nezip nam mahalde muharebeye ağaz eyledi. Ve suitedbirinden naşi bu kere dahi baisi inhizam ve perişanî oldu». 1839.

Hünkâr iskelesinden sonra

Mısır işlerile bunların doğurduğu Hunkâr iskelesi muahedesi, bir Avrupa politikası meselesi halini aldı. Başta İngiltere; Osmanlı imparatorluğu ile Rusya çarlığı arasında imzalanmış olan bu muahededen pek ziyade telâş ediyordu. Ve bunda hakkı da vardı.

Çünkü; boğazların Rusyanın emrine konması, İngilterenin Akdenizdeki menfaatleri için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Bu, yarın için daha büyük bir tehlike idi. Çünkü Süveyş kanalı, İngiltere ile Hindistan arasında bir şahdamarı olacaktı. Karadan Hindistana doğru Afgan sınırlarına kadar yayılmış olan Rusya çarlığı, bu defa İngiltereyi Akdenizden de tehdit edebilecekti. Ruslar istedikleri zaman Akdeniz yolile İngilizlere saldıracaklar, sıkışınca boğazların gerisine kolayca barınabileceklerdi. Bu deniz akınlarını önlemek için İngiltere hiç değilse Akdenizde büyük donanma bulundurmak mecburiyetinde kalacaktı.

Rusya, İngiltereyi Hindistan bakımından, karadan ve denizden çenber içine alıyordu.

Mehmet Ali politikasını tutan Fransada, *Tiyer* kabinesi düştü ve yerine *Gizo* kabinesi geldi. Bu sırada *II inci Mahmut* ölmüş, yerine oğlu *I inci Abdülmecit* geçmişti. Tanzimat da ilân edilmiş bulunuyordu.

Mısır işlerine dair 15 temmuz 1840 tarihinde Londrada Osmanlı, İngiltere, Avusturya, Almanya, Rusya devletleri arasında bir muahede imzalandı. Bunun muhtevası şunlardır. (1)

1) Mısır işleri hakkında ittifak, 2) Padişah *Mehmet Ali*'ye tebliğatta bulunacak, cevap gelinceye kadar sahiller müttefiklerle abluka altına alınacak, 3) *Mehmet Ali* teklifleri reddeder ve taarruza geçerse müttefikler icabında boğazları geçerek saltanat tahtını müdafaa edecekler. Padişah buna lüzum kalmadığını beyan edince hemen tahliye edeceklerdir. 4) Müttefik devletler donanmasının boğazlardan geçerek İstanbulu müdafaa etmeleri, payitahtı muvakkaten bunların himayesine koymaktı. Fakat bu hal padişahın talebile ve kendinin muhafazası maksadile olabilecekti. İstisnaî bir haldi. Esas, kaidei kadimenin cereyanıdır. Yani, yabancı devlet harp gemilerinin boğazlara girmesi yasağının devamıdır. 5) Bu mukavele iki ay zarfında, mümkün olursa daha önce tasdikle tatbikata konacaktır.

Mehmet Ali'nin hakları

Bu muahedeye mülhak mukavelede, Mehmet Aliye tanınan haklar kaydedilmektedir. Sekiz maddedir.

1) Padişah, *Mehmet Ali*'ye ve haleflerine Mısır idaresi valiliğini veriyor. Ayrıca *Mehmet Ali*-

(1) Noradonigyan, Actes. inter. Ottoman.

nin şahsına mahsus olmak üzere, yaşadığı müddetçe Akkâ vali ve kumandanlığını ve Şam eyaletinin cenup kısmında tesarruf etmeği kabul ediyor. Bu teklifi *Mehmet Ali* on gün içinde kabul edecektir.

2) Nihayet yirmi gün içinde *Mehmet Ali* 1) inci fıkrada gösterilen sınırlar içine çekilmiş bulunacaktır.

3) Vergi verecek.

4) *Mehmet Ali*, yirmi günlük müddet sona ermeden Osmanlı donanmasını gösterilecek adama teslim edecektir.

5) Osmanlı kanun ve muahedeleri Mısır ve Akkâ havalisinde carî olacak. Devlete ait vergileri muntazaman vermek şartile mahallinde mutedil vergi ve resimler alabilecek.

6) Mısır ve Akkâ valisinin kara ve deniz kuvvetleri Osmanlı devleti kuvvetlerinden sayılacaktır.

7) *Mehmet Ali*, yirmi gün zarfında muvafakat etmezse padişah, hat ve hareketinde serbest olacaktır.

8) Bu senet muahede hükümlerinden bir parçadır.

***

Osmanlı imparatorluğu bu defa, vâkıâ Rusya himayesinden kurtuluyordu. Fakat padişahın şahsında daha büyük bir himaye altına girmiş bulunuyordu. *Mehmet Ali*'ye karşı yapılan ittifakın 4) üncü fıkrası bundan başka bir şeye hamledilemez.

Mehmet Ali, bu kararları tanımadı. Müttefikler harekete geçti.

Abdurrahman Şeref diyor ki: (1)

Abdurrahman Şeref'in fikri

«*Mehmet Ali Paşa* Londra konferansının kararını kabul etmediği cihetle düveli müttefika donanmaları, süfünü hümayun ile birleşerek Mısır ve Berişşam sevahilini abluka tahtına aldılar. *İbrahim Paşa*'nın en ziyade güvendiği Akkâ kalesi üç buçuk saat zarfında fetih olunuvermekle ve kendisi Dürzi dağı eteklerinde mütesaddi olduğu birkaç muharebede hezimeti fahişeye giriftar olmakla hattı ricati katolunmak ve kendisi yakayı ele vermek korkusu ile Şamdan firar ile çöllere düştü. Ve tarif olunmaz muzayaka ve usret ile aç ve çıplak Mısıra doğru çekilip gitti. Sefaini müttefika İskenderiyeye gidip şeraiti mukarrereyi *Mehmet Ali Paşa*'ya bilmecburiye kabul ettirdiler. *Mehmet Ali*, devlete yıllık olarak seksen bin kese akçe vermeyi taahhüt ediyordu.»

Mısır meselesi bitmişti. Bunda büyük rolü *Koca Reşit Paşa* oynadı. Fakat Mısır Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış, yarı müstakil bir devlet halinde doğmuştu. Bu suretle İngiltere Fransızları oradan uzaklaştırarak müstakbel Hint yolunu emniyet altına almış bulunuyordu.

Boğazlar Londra mukavelesi

1840 da boğazlar hakkında Londra mukavelesi.

Murahhaslar: Osmanlı devleti namına; büyük elçi *Şekip Efendi;* Avusturya namına, *Prens Esterhazi* ve *Baron Nayman*, Fransa namına *Baron Burkav*, İngiltere namına Hariciye Nazırı *Vikont Palmerston*, Almanya namına *Baron Buluv*, Rusya namına *Baron Bronof*.

(1) Tarihi devleti Osmaniye. Abdurrahman Şeref. C. 2, S. 324.

Muahedenin muhtevası:

Boğazlar Londra mukavelesinin metni

«1) Ötedenberi âdet olduğu veçhile boğazlardan yabancı devletlere ait hiç bir savaş gemisi geçemiyecektir. Yukarıda ismi geçen devletler bunu taahhüt etmektedirler.

2) Osmanlı devleti nezdinde bulunan yabancı elçilerin maiyetinde bulunmak üzere birer hafif harp sefinesinin boğazlardan geçmesi için padişah müsaade edecektir.

3) Osmanlı devleti kendisile dost olan sair devletlere bu muahedeyi ilân ile muhtevasını kabul etmelerini teklif edecektir.

4) Muahede iki ay, mümkün olursa daha önce tatbikata girecek ve imzalayan devletler arasında teati olunacaktır. (1)

İngiltere bu suretle, sarahaten Hunkâr iskelesi umacısından kurtulmuş oluyordu. Prusya, Avusturya devletleri de müstakbel hasımları olan Rusyanın Osmanlı imparatorluğu üzerindeki nüfuzunu kırmış bulunuyorlardı. Bizzat Osmanlı devleti de Mısır gailesini bu suretle hallederek uçuruma sürüklenmekten yakayı kurtarmış bulunuyordu. Bu işte zararlı çıkan, Rusya ile Fransa idi. Birincisi Hunkâr iskelesini, ikincisi Mısır üzerindeki davasını kaybediyordu.

1846 yılında *Mehmet Ali Paşa* İstanbula gelerek padişah *I inci Abdülmecit*'e saygılarını sunmuştur.

Burada, Mısır ordusu ile, Osmanlı ordusu arasında vukua gelen savaşlarda, hâkim zihniyyeti be-

(1) Muahedat mecmuası. Cilt4, S. 216,217, 218.

lirten bir kaç vakayı kaydetmeyi faydalı buluyoruz.

İbrahim paşa zaferi hakkında ne diyor?

Bir gün Mısır orduları kumandanı İbrahim Paşa'ya sormuşlar:

— Osmanlı ordularını nasıl yendiniz?

— Muntazam askerle, bundan başka kumandam altındaki orduda, onbaşısından bana kadar kumandanların hepsi Türktü. Kumanda Türklerin elinde idi. Cevabında bulunmuş.

Dikkate değer ki Türklüğü temsil eden Osmanlı ordularının başkumandanı son Nezip bozgununda, *Çerkes Hafız Mehmet Paşa* idi! Tarihte cehli ve inadile şöhret almıştır!. Meşhur *Moltke Hafız Paşa* ordusunda bulunuyordu. İbrahim Paşa ordusile karşı karşıya geldikleri zaman, Mısır ordusunun fena vaziyette bulunduğunu ve hemen taarruza geçilmesini *Hafız Paşa*'ya tavsiye etmiş ve fırsat kaçırılırsa âkıbetin fena olacağını beyan etmiş.. *Hafız Paşa önce* müneccimlere müracaat edilmesi lâzım geldiğini söyliyerek *Moltke*'yi dinlememiş! Müneccimbaşı eşref saatin gelmediğini bildirmiş ve taarruzdan vazgeçilmiş!. Hayret içinde kalan *Moltke* vazifesinden istifa etmişse de bırakılmamış. Nihayet Mısır ordusu vaziyetini düzelterek Osmanlı ordusuna hücum etti. Hücumun neticesi malûmdur. Osmanlı ordusu dağıldı. *Hafız Paşa* ve *Moltke* güç hal ile canlarını kurtarabildiler. Yara yalnız Osmanlı ordusunun nizam ve intizamında değil, fâcianın en büyüğü, kumandanlara hâkim olan zihniyet idi. *Moltke*

Türkler hakkındaki beyanatında çok haklı olarak şunları söyleyor: (1)

Moltke'nin Türkler hakkındaki fikri

«Müsellâh milletin en canlı örneği türklerdir. Bu diyar köylüsünün orak, kâtibinin kalem ve hatta kadınlarının etek tutuşunda silâha sarılmış bir pençe kıvraklığı vardır. Türk ata biner gibi oturur ve keşfe yollanan nefer gibi uyanık yürür. Silâhın ruha verdiği emniyeti, her Türkün bakışında görmek mümkündür. O, doğduğu gündenberi müsellâhtır. Bundan dolayı da hayata ve hâdiselere emniyetle bakmayı öğrenmiştir.

Türkiyeye adım atar atmaz bu kanaatı edindim. Müsellâh bir milletin içinde yaşadığıma inandım. Nezip, bu kanaatı ne sarstı, ne de giderdi. Çünkü orada yenilen Türk değildi; kumandandı. Yenen de öbür taraf olmayıp hurafelerdi. Harp plânını müneccimler vasıtasile çizen, hücüm emrini yıldızlardan bekleyen kumandanlara karşı cesur Türk ne yapabilirdi?

Müneccimin Türkiyeden kovulduğu ve yıldızların harp işlerine karışmalarının yasak edildiği gün Türkün ruhu yeniden parlıyacak ve silâh kullanmak için doğan bu kahraman milletin tarihi eski ışığını bulacaktır.»

Atatürk, bir gün ilk Mecliste İstiklâl savaşlarının hesabını verirken şu mütalâada bulunmuştur. «Türk yenildi derlerse inanmayınız. Yenilen kumandandır!» (2)

---

(1) Turhan Tan. Tarihte Türkler için söylenen büyük sözler. S. 68.

[2] Meclis zabıtları

Atatürk ihtilâlile, *Moltke*'nin arzuları yerine gelmiş, Türk milletinin tarihi başka, geçmişten daha yüksek bir anlamda eski ışığını bulma yolunu tutmuştur. Ne mutlu bize ve bilhassa gelecek nesillere..

Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı (1841)

Zikri âtî şerait ile uhdesinde maattevarüs Mısır eyâleti ipka ve takrir kılınan Vezirim (Mehmet Ali) Paşa'ya :

Mısır fermanı metni

Bu defa ibraz ve izhar ettiğin itaat ve gerek zâti hümâyunu şâhâneme ve gerek devleti aliyem hakkında arzeylediğin sadakat ve ubudiyet ve niyatı hulûs ve istikameti karin ilmi âlem ârâyi şâhâne ve bu husus bâisi mahzuziyeti pâdişâhânem olduğuna ve mecbul olduğun şîmei gayret ve reviyetin ve tuli müddet Mısır Valiliğin hengâmında emvâli Mısriye hakkında kesbettiğin tecrübe ve vukuf ve malûmatın cihetile tarafı eşrefi mülûkânemden hakkında mebzul ve sezâvâr olan inâyat ve itimada kesbi istihkak edeceğine yani kadir ve şükrünü bileceğine ve bu hasâili mahsusanın evlâd ve ahfâdına dahi intikali esbabının istihsaline gayret eyliyeceğine delâlet eylemesine binaen bilfiil Sadrazam tarafından memhuren gönderilen haritada meşruh hududu kadimei malûme ile mahdut olan eyâleti Mısriye uhdende imtiyazı veraset ilâvesi ve şeraiti âtiye ile ibka olunmakla bundan böyle hal vukuunda doğrudan doğruya evlâd ve ahfadı zükûrunun büyükten büyüğüne intikal ile sureti naspları tarafı devleti aliyemden icra kılınması ve hasbelkader evlâdı zükûrun inkıraz vukuunda eyâleti merkumenin tarafı devleti aliyemden

âhâra tevcih ve ihâlesi lâzımgeleceğinden evlâdı inastan mütevellit olan zükûrun bu bapta bir gûna istihkak ve salâhiyeti olmaması ve Mısır valileri her ne kadar imtiyazı verasete mazhar olmuşlar ise de rütbe hususunda ve kıdemi vezarete göre tetakaddüm ve teehhür maddesinde sair vüzera ile müsavat üzere bulunacaklarından devleti aliyemin vüzerası haklarında her ne veçhile muamele olunmakta ve nasıl elkap ve unvan yazılmakta ise Mısır valisi olanların dahi ol muamelât ve elkap ve unvana nâil olması ve Gülhane hattı hümayunumuzun ahkâmı celilesi iktizasınca emniyeti mal ve can ve mahfuziyeti ırz ve namus mevaddı şer'iyei muktaziyesi devleti aliyemin düveli mütehabe ile yapılmış ve yapılacak cemî muahedatı Mısır eyâletinde dahi kâmilen icra olunması ve saltanatı seniyemin tesis olunmuş ve olunacak kâffei kavanini nizamiyesinin dahi eyâleti mezkûrenin iktizayi mevkiine göre tatbikan ve usulü adl ve insafa tevfikan hüsnü ifa kılınması ve eyâleti mezkûrenin kâffei vergi ve varidatı ismi şâhâneme olarak tahsil ve istifa olunup Mısır ahalisi dahi teb'ayi devleti aliyemden olmalarile haklarında vaktenminelevkat bir gûna zulüm ve teaddi vukua gelmemek için orada tahsil olunacak âşâr ve rüsumat ve sair verginin devleti aliyemin mültezem olan usulü adliyesine tatbik kılınması ve eyâleti Mısriyenin gümrük ve cizye ve âşâr ve varidat ve hasılatı sâiresinden diğer fermanı âlîşânımda münderiç ve musarrah olan mikdar vergiyi senevinin vaktüzemanile tediyesine dikkat olunması ve beher sene haremeyni muhteremeyne eyâleti Mısriyeden aynen irsal ve itası mutad olarak şimdiye kadar irsal oluna gelen zehâir

ve saire her ne ise kâmilen başkaca mahallinden irsal olunması ve muamelâtı nâsın mîzanı hakikisi olan meskûkâtın tashihi hususuna nezdi saltanatı seniyemde karar verilerek bundan böyle ne ayar ve ne fiyatın tağyiri mümkün olamıyacak suretle tanzim olunacağından Mısırda nâmı nâmii şâhâneme olarak kat ve darbına ruhsatı seniyei mülûkânem erzan kılınan altın ve beyaz akçenin dahi gerek ayar ve fiyatça ve gerek şekil ve heyetce buranın meskûkâtına muvafık bulunması ve Mısır eyâletinin hengâmı sulhte muhafazai dahiliyesine on sekiz bin nefer kâfi olacağından bu adedi tecavüz etmesi câiz olmaması ve fakat Mısırın kuvvei berriye ve bahriyesi dahi hizmeti devleti aliyem için mürettep olduğundan hengâmı muharebede askerin tarafı devleti aliyemden tensip olunacak suretle tezyit mikdarı câiz görülmesi ve memâliki devleti aliyemin sâir mahallerinde müstahdem olan neferatı askeriyenin beş sene müddet hizmet ettikten sonra neferatı cedide ile istibdal olunması usulü karargir olmuş olduğundan Mısırda dahi usulü mezkûrenin icrası lâzimeden ise de müddeti istihdam bahsinde ol tarafın istidadı ahalisine ve usulü hakkaniyete göre icrayi iktizasına bakılması ve istibdali askerî için beher sene Dersaadetime dört yüz nefer asker gönderilmesi ve orada da istihdam olunacak askerin nişanlarda ve sancaklarında devleti aliyemin sair askerinden hiç fark bulunmaması ve süfünü Mısriyede kullanılacak zabitanın nişanları ve süfünü mezkûrenin sancakları dahi buranın aynı olarak yapılması ve berrî ve bahrî zabitandan miralaylık rütbesine kadar Mısır valisi bulunanların reyi intihabile tayin olunup ol rütbeden yukarı-

da bulunan yani mirliva ve ferik paşaların memuriyetleri mutlaka bu taraftan iradei seniyem suduruna mütevakkıf tutulması ve badezin Mısır valisi bulunanlara tarafı devleti aliyemden istizan ile ruhsatı sarihai kat'iye olmadıkça süfünü harbiye yapılmaması ve işbu şeraiti müessesenin her birisi imtiyazı verasete merbut ve müteallik olduğundan bunlardan birinin ademi icrası takdirinde ol veraseti imtiyaziyenin derhal fesh ve nezi kılınması hususlarına iradei seniyem şerefsudur buyurulmuş olmakla sen ve gerek evlâdü ahfâdın bu inayeti aliyei şâhânemin kadir ve şükrünü bilerek ana göre şeraiti müessesenin müdekkikane icrasına ve Mısır ahalisinin her halde cevrü itisaftan vikayelerile emniyet ve âsâyişleri istihsaline mübaderet ve hilâfı hareket vukuundan hazer ve mücanebet olunmak ve ol havalinin mesalihi mühimmesi peyapıy bu tarafa iş'ar ve istizan kılınmak babında bâlâyı hattı hümayunu şâhânemle müveşşehan işbu emricelilülkaderim ısdar ve eâzımı ricâli devleti aliyemden hâlâ divan deâvî nâzırı «Sait Muhip» ile tisyar olunmuştur. İmdi keyfiyet malûmu reviyeti melzumun oldukta berveçhi meşruh amel ve harekete itina ve dikkat eylemek babında.

Fi 2 Rebiülâhır sene 1257

İşbu ferman, düveli müttefikai erbaanın Londradaki sefirlerinin ve Devleti Aliyenin Londra sefiri Şekip Efendinin memuriyetlerile akit ve tanzim olunmuştur. (1)

---

[1] Ahmet Rasim. Resimli ve haritalı Osmanlı tarihi cilt 4, S. 1898 _ 1908. Noradonkiyan, Actes inter. Ottoman cilt 2, s. L.1.

Mora isyanlarından önce başlayıp, onlardan sonra biten Mısır meselesi macerası bu çağ içinde budur.

*
**

Mora meselesi (1768-1829)

Mora isyanı ve Meternih

Kaynarcı muahedesile sona eren 1768 sava şında, Morada istiklâl isyanı hareketleri görüldü. Bu hareketler bilhassa Rusyanın, Rusya çarı politikasının tahrikâtile vukua geliyordu. Bu ilk kalkınmalar, *Muhsin zade Mehmet Paşa*'nın ve sonra Cezairli *Gazi Hasan Paşa*'nın icraatile tedip ve tenkil olundu. Daha sonraları, Mora valisi *Hurşit* Paşa ve *Tepedelenli Ali Paşa* Rum palikaryalarını sindirmiş bulunuyorlardı. Bilhassa Avusturya başvekili *Meternih*, Osmanlı İmparatorluğunun mülkî tamamiyeti taraftarlarından olduğu için, daha doğrusu, Fransa ihtilâli prensiplerinin, kendi memleketine de sirayetinden korktuğundan, Rum isyanlarına asla yüz vermiyor, hatta haklarında takibat yapıldığından Avusturyaya iltica edenleri, Avusturya polisi, Belgrat Paşasına teslim ediyordu.

Tepedelenli Ali Paşa

Tepedelenli Ali Paşa, Mora isyanı üzerinde az çok bir baskı idi. Fakat *Hâlet Efendi*'nin tezviratile *II inci Mahmut* tarafından katlettirilince âsiler, alanı yine serbest buldular. Bâhusus *Ali Paşayı* tenkil için Mora kumandanı *Hurşit Paşa*'nın askerile Moradan ayrılması âsileri olanca gayretlerile harekete getirdi. Eski Yunan medeniyeti, eserlerile umumî fikirler üzerinde büyük tesirler yapıyordu. Avrupa umumî efkârı Yunanistan lehinde idi. Yunan istiklâlini korumak ve kurmak

için kafile kafile gönüllüler Yunan âsilerine iltihak ediyorlardı. Bunlar arasında meşhur İngiliz şairi *Lord Byron* da bulunuyordu. Misolonki, de bir rivayete göre yeniçeri kılıncından geçerek, bir rivayete göre de sıtmadan öldü. Yunan medeniyeti ve milleti hakkında uzun yazılarla Avrupa gençliğini galeyana getiren bu adamın Türkler hakkındaki düşünceleri de burada kayda değer.

Lord Byron diyorki :

Lord Byron ve Türkler

«Türkler ne iki yüzlüdür, ne de yalancı; gerçi bir çok milletlerin hürriyetlerini yıktılar ve onları alçaltmış oldular. Lâkin kendileri hiç bir zaman alçalmadılar. Harbederken öldürmeği bildiler hem de iyi bildiler. Savaş haricinde ve yurtlarında ise asla katil olmadılar. Kılıcı insafsız bir meharetle kullanan Türk eli, mağlûp ettiği insanların yarasını sarmakta da ustadır.

Türkler kendi aralarında yaşamalarına müsaade ettikleri ve itikatsız tanıdıkları insanları - Avrupanın bir çok yerinde ve asırlarca yapıldığı gibi - ateşe yakmadılar. Onların dinlerine ve büyüklerine sadakatleri engizisyonsuzdur. Bu sadakati başka milletlere yükletmeği hatta düşünmediler.» (1)

Şairin bu şehadetinden bir kere daha anlıyoruz ki Türkler istilâ ettikleri yerlerde zulüm yapmadılar. Her halde tarihin kaydettiği istilâcıların en merhametlisi, en âlicenabıdırlar.

---

(1) Turhan Tan. Tarihte Türkler için söylenen büyük sözler. S. 81.

Lord Byron. Şiyon mahpusu. (Fransızca, İngilizce, Türkçe).

Mora isyanları zulümden değil, istiklâl duygusundan ileri gelmiştir.

Mısır ordusu Morada

Galip Paşa 1823 yılında sadarete geçince Mora fetrtini tepelemek için Mısır valisi *Mehmet Ali Paşa*'nın oğlu *İbrahim Paşa*'yı Mora seraskerliğine tayin etti. Bu adam maiyetindeki üç alay muntazam Mısır askerile ve bizim derme çatma askerin az çok yardımile Rum âsilerini iki seneye varmadan her yerde tenkil etti ve sindirdi. (1826)

Fakat Rusya, Fransa ve İngilterenin Mora işlerine müdahalesi, Mora isyanı bastırıldıktan sonra şiddetlendi! ve Mora ahalisine imtiyaz verilmesi hususunda ısrar etmeğe başladılar. Fakat Osmanlı hükûmeti pek haklı olarak Mora işlerinin dahilî bir mesele olduğunu ileri sürüyor ve yabancı devletlerin bu gibi işlere karışmalarının devletler arası hak pernsiplerine muhalif olduğunu dermeyan ediyordu. Hattâ bi raralık İngiltere elçisi *İbrahim Paşa*'dan Rumların Mısıra ve Mısırlı ahaliden bir kısmının Moraya nakledilecekleri haberinin doğru olup olmadığını sordurmuş!. *İbrahim Paşa*, bu gibi hususatın kendisinden değil, Osmanlı devletinden sorulması lâzımgeleceği cevabını vermiş..

Bir soru ve cevabı

Bu cihet Osmanlı Hükûmetinden sorulunca şu Mukabelede bulunmuş; meâli «bu bizim dahilî bir meselemizdir. Sizin hiç bir müdahale hakkınız yoktur. Netekim İrlanda'da ötedenberi isyanlar olduğunu biliyoruz. Fakat biz sizin bu meselenize karışacak olsak kabul edermisiniz?! Hareketiniz devletler arası hakka muhaliftir» (1)

(1) Lûtfi tarihi.

Lâfın kısası, Avrupa ve yukarıda ismi geçen üç devlet her ne bahaya olursa olsun müstakil bir Yunanistan görmek istiyorlardı. Nitekim: 15 Temmuz 1827 yılında Londrada Rusya, İngiltere, Fransa devletleri arasında bir muahede yapılmıştır ki 7 maddedir.

Londra muahedesi metni

Londra muahedesi (1827) Rusya, Fransa İngiltere arasında, Yunan meselesi hakkında.

Madde 1 — Âkit devletler, Osmanlı Hükûmetile, Rum arasında bir anlaşma temini maksadile Bâbıâliye tavassutta bulunacaklardır. İşbu muahedenin tasdikinden hemen sonra, üç devlet İstanbuldaki elçileri tarafından imzalanmış, bir beyanname ile bu tavassutu Bâbıâlî nezdinde yapacaklardır. Aynı zamanda her iki tarafa her türlü müzakerede bulunabilmek için bir mütareke talep edeceklerdir.

Madde 2 — Bâbıâliye teklif edilecek uzlaşma şu esaslara dayanacaktır:

a) Yunanlılar, Sultanın mahmisi olacaklar ve bu sıfatla her sene bir defaya mahsus olmak üzere muayyen bir vergi vereceklerdir.

b) Kendi kendilerini idare edecekler ve otoritelerini kendileri seçeceklerdir. Fakat bunların seçiminde Bâbıâlinin muayyen bir reyi olacaktır.

c) İki millet arasında ayrılığı temin için rumlar Türklerin mallarına konacak ve bunun ödenmesi için Yunanistanın Bâbıâliye vereceği senelik vergiye muayyen bir zam yapılacak yahut her hangi bir suretle tesviye edilecekdir. Bu hal sureti çarpışmaların önüne geçmek için zarurî görülmüştür.

Madde 3 — Bu anlaşmanın teferrüatı, gerek

karada ve gerek adalardaki sınırların tayini muahharan üç devlet arasında tayin olunacaktır.

Madde 4 — Muahedenin âkitleri, Yunanistanın bir an evvel sükûna ulaşması için evvelki maddelerde kabul ettikleri esasları takip etmeği ve İstanbuldaki mümessillerini icabeden emirlerle haberdar etmeği imzaladıkları bu muahedenin bir an evvel tatbiki için kabul ederler.

Madde 5 — Muahedenin âkitleri, bu uzlaştırmada kendi hesaplarına hiç bir menfaat takip etmemeği diğer milletlerin hâiz oldukları haklardan başka bir şey istememeği taahhüt ederler.

Madde 6 — İki taraf arasında, kat'î uzlaşma, anlaşmalarla, barışın kabulü kabil olduğu takdirde bu muahedenin âkitlerince teminat altına alınacaktır. Bu teminatın verimleri hakkında yine üç âkit devlet arasında muahharan bir anlaşma konusu olacaktır.

Madde 7 — Bu muahede tasdik olunacak ve tasdiknameler mümkün olursa iki aydan önce mübadele edileceklerdir.

Munzam madde) Bâbıâli bu tavassutu kabul etmediği takdirde muahedenin âkitleri şu tedbirleri alacaklardır.

1) Üç devlet İstanbulda elçileri mairfetile, bu muahedede tebarüz ettirilen ve altı yıldanberi devam etmekte olan fenalıklara nihayet vermek için Yunanlılarla birleşeceklerdir.

Bu yaklaşma Yunanistanla ticarî münasebetler tesis ve Yunanistana konsolos göndermek ve oradan konsolos kabul etmek suretile başlıyacaktır.

2) Bir ay içinde Bâbıâli bu muahedenin birinci maddesinde kabul edildiği veçhile mütarekeyi kabul etmez yahut Yunanlılar bunu reddederse üç devlet kabul etmiyen veya her iki tarafa karşı mütaerkeyi benimsetmek için ellerinde bulunan her vasıtaya müracaat edeceklerdir. Şu kadar ki taraflardan birinin yanında diğerine karşı cephe almıyacaklardır.

Binnetice, üç âkıt devlet yakın şark sularında bulunan amirallarına ve kumandanlarına bu hususta lâzım gelen malûmatı vereceklerdir.

3) Yunanistanda tesisi karargir olan barışı bu tedbirler de temin edemezse, bilâhare alınacak tedbirler için lâzım gelen esasları kararlaştırmağı üç devlet Londradaki mümessillerini şimdiden mezun kılarlar.

Bu munzam madde mukaddemki muahededen harfi harfine bir maddedir.

Londra muahedesinin mahiyeti

Rusya, İngiltere, Fransa arasında imzalanan bu muahede Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahale ve cebrî bir tavassut mahiyetindedir. Altı senedir sürüp giden isyandan şikâyet eden üç devlet bizzat isyanı körüklemekle devlet arası hak tarihi huzurunda suçludurlar. Bunlar mutavassıt değil, bu teşebbüslerile âsilerin müttefikleri rolünü oynamaktadırlar.

Navarin vak'ası

Netekim 16 ve 31 Ağustos 1827 de İstanbuldaki mümessillerile keyfiyetten Bâbıâliyi haberdar ettikleri halde aynı yılın Eylûlünde Navarin vakası olmuştur ki işin içyüzü kanlı bir facia ile meydana çıkmıştır.

Ahmet Rasimin anlatışı

Ahmet Rasim faciayı şu suretle anlatıyor (1). «*İbrahim Paşa* İnebahtı taraflarında harekâtı taarruziyeye başladı. Fakat düveli selâse elçileri bir müddettenberi Adalardenizinde dolaşan donanmaları amirallerine - Osmanlı ve Mısır donanmaları aleyhine - kendi kuvvetlerinin istimali hakkında talimatı lâzime verdiler. Bu talimatta kuvai Osmaniyenin nakliyatına ve yahut sahilde imaline mümanaat edilmek, kuvai Yunaniyenin hududu mezkûre haricinde bulunan her noktadan hariçte bulundurmak münderiç idi. Binaenaleyh İngiliz amirali *Cordrington*, Fransa amirali *Ripgny* ile birleşerek düveli müttefikanın makasıdını *İbrahim Paşa*'ya bildirmeğe gittiler. Mısır ve Osmanlı donanması da müşarünileyhin kumandasında olarak (Navarin) de müçtemi bulunuyorlardı. Amiral *Cordrington* Fransız donanması ve amiral *Heyden* kumandasında bulunan Rus donanmasını alarak Navarin önüne geldi. Paşaya Yunanistandan çıkmasını teklif etti. *Kaning* vefat etmiş *Meternih*'in yüreğine su serpilmiş idi..... ve saire. Fakat (Navarin) de atılan toplar her ümidini ber hava kıldı.

Bu vakada sefaini Osmaniyeden (Kûhirevan) ve (Burcuzafer) namlarında iki kalyon ile (Kaidizafer, Geyvanıbahrî, Feyzimevvaç, Mecrayi zafer) namlarında dört firkateyn muattal, (Feyzinusret) namındaki firkateyn ile (Garreifütuh) ve (Feyzbahşa) korvetleri ve iki brik gark, (Fatihibahrî) kalyonile sekiz firkateyn, on beş korvet ve iki brik muhterik olmuştur ki mecmuu otuz yedi sefinedir. Sefâini Mısriyeden dahi

(1) Ahmet Rasim. Resimli ve haritalı Osmanlı tarihi cilt 4, S. 1846-1848.

bir firkateyn, iki brik, iki golet gark ve iki firkateyn ile üç korvet, iki brik ve üç ateş gemisi muhterik olarak ikisinin mecmuu elli iki sefinedir.

Navarin vakası paytahtta top gibi patladı. Bâbıâli düveli müttefikaya protestolar gönderdi. Avusturya sefaretine de vakayı mutazammın takrir verdi. Düveli müttefika süferasına verilen protestolarda devlete edilen hakaretin bittarziye geriye alınması, hasaratın tazmini zikredildi. Fakat süferayi selâse tarafından reddedildi. Haftalarca teklifatı sâbıkanın kabulü hakkında uğraştılarsa da muvaffak olamadılar. *Sultan Mahmut*'dan (Usat önce itaat etmeli. Sonra ben bir affı umumî ilân ederim. Rumların refah ve saadetini kâfil bir idare tesis olunur) gibi müphem sözlerden maada bir cevap alınmadı. Sefirler bundan fazlasını memul etmediklerinden pasaportlarını istediler. Felemenk elçisini vekil bırakarak memleketlerine döndüler.»

Ahmet Rasim, II inci Mahmud'un Mora âsileri hakkındaki, devletlere beyanatını (müphem sözler) diye tavsif etmektedir. Bunda haksızdır. *II inci Mahmud*'un sözleri haklı olduğu kadar, açık ve katidir de.

Patrikin idamı

II inci Mahmut, bu hususta o kadar kat'î ve şiddetle hareket etmiştir ki bu isyanda ilişikleri olduğu anlaşılan bir çok papas ve büyük papasları öldürttüğü gibi, bütün ortodoksluk reisi, İstanbul patriği *Grigoris*'i hiyanetinden dolayı Parmakkapıda alenen astırmıştı (1). Hareketlerinde

(1) Abdurrahman Şeref Tarihi Devleti Osmaniye.
Ali Seydi. Osmanlı Tarihi.
Ahmet Rasim. Osmanlı Tarihi.

o kadar haklı ve açık olan *II inci Mahmud*'un sözlerinde müphemiyet sezmek imkânı var mıdır?

Osmanlı devleti haklı

Osmanlı Devleti hem haklı, hem de kararlarında kat'î ve çok açık idi. Bu görüşümüzü 1827 yılının 24 İkinciteşrininde Rusya, İngiltere, Fransa devletlerinin mümessillerile reisilküttap (= Hariciye vekili) *Pertev Efendi* arasında cereyan eden müzakereler pek güzel teyit etmektedir. İstanbulda cereyan eden bu müzakerelerde delegler; Fransa namına elçi, *General Kont dö Guilleminot*, İngiltere namına elçi, *Straford-Cannig*, Rusya namına elçi, *dö Ribaupierre* dir. Bunlara karşı Osmanlı İmparatorluğu adına söz söyleyen, cevap veren tek adam da, Reisülküttap *Pertev Efendi* dir.

Bu müzakere ve münakaşalar şu suretle cereyan etti:

Müzakere metni

İstanbul konferansı müzakereleri (1827 - 24 - Birinciteşrin).

«Müzakereyi, İngiliz elçisinin teklifi üzerine Fransa elçisi açtı. Ve dedi ki: Yunan isyanı meselesinde, anlaşma hususundaki kararlarının bir delilini göstermek üzere, bu dostane konferansı teklif ettiler. Ve Bâbıâli ile bu mesele hakkında sarih bir konuşmada bulunmağı amaç edindiler. Bilmek istedikleri cihet şudur. Bâbıâli üç devletin teklif ettikleri tavassut şartlarını kabul ediyor mu? Ve yedi senedenberi Yunanlılarla cereyan eden muhasamelerin tekerrürüne mütarekeyi kabul etmek suretile meydan vermemek ister mi?

Reisülküttap dedi ki, üç devletin arzusu gibi yine bunlarla dostluğun devamını Bâbıâli evvelki gibi arzu eder. Eğer arada bir inkıta oldu ise bu-

nun kabahati Bâbıâlide değildir. Münasebetler ihlâl edildiyse Bâbıâli ancak reprezayda bulunmuştur.

İngiltere elçisi dedi ki: Fransa elçisinin maksadı eskiden bahsetmek değildir. Onun bilmek istediği şudur ki Bâbıâli bu üç sefaretle eski dostluk halini kabul ediyor mu?

Reisülküttap cevap verdi. Eski hâdiseler bugünkü hale sebep oldu. Eğer bu hâdiseler bugün değişmiş veya ortadan kalkmış ise münasebetler eski halindedir. Yani dostluk durumundadır.

Fransa elçisi, reisin daha müsbet cevap vermesi üzerinde ısrar edince, şu cevabı aldı: «Bu sorunun karşılığı, bu konferansın neticesinde belli olacaktır!»

Rusya elçisi; dostane konuşmayı arzu ettiğinden, her şeyden önce Bâbıâli ile dost olup olmadıklarını anlamak istediğini ve eski dostane münasebetlerin teessüs edip etmediğini söyledi.

Reisülküttap dedi ki: Bu anda eski münasebetler câridir. Fakat iki dakika sonra plân değişirse - burada Reisülküttap durdu. Sonra devamla - şimdi münasebetlerimiz eskisi gibidir.

Fransız elçisi dedi ki: Arkadaşlarım ve ben devletlerimizin maksadını Bâbıâliye bildirdik. Amaçları barıştır. Buna ulaşmak için tavassutlarını arzettiler. Yunanistanla, Bâbıâlinin mütareke haline girmesini teklif ettiler. Ve yunanlılar için bazı imtiyazlar istediler ki bunlar iki millet arasında çıkan ihtilâfların önüne geçeceklerdir. Biz hükûmetlerimizin maksadını bildirdik. Bâbıâli ile hükûmetlerimizin haysiyetine uygun her tedbiri

kabule hazırız. Reisülküttap Efendinin bu maksada, barışa varmak için göstereceği kolaylıkların ne olduğunu bilmek isteriz.

Reisülküttap sordu: Üç devletin tekliflerinin istinat ettiği prensipler nelerdir.

Fransa elçisi şu cevapta bulundu: Tekliflerimizin dayandığı prensip Yunanlılarla - Osmanlı İmparatorluğu arasında mevcut iğtişaşların sona ermesi zarureti, ve bunların Bâbıâlî ile Avrupa menfaatlerine uygun olmaması prensibidir.

Reisülküttap cevap verdi. Mesele uzun uzadıya tahrik edildi Bâbıâlî aynı cevabı vermektedir. Şüphe yok ki mümessiller aynı münakaşayı yenilemek istemezler. Bu uzun sürer. Ve Bâbıâlinin cevabı asla değişmez. Eğer mümessillerin hakikî maksadı sükûnet ise, buna bir çare vardır: Yunanlılar Hâkanın şefkatini talep etmelidirler. Ona muti olmalıdırlar. Diğer bütün teşebbüsler, vasıtalar isyanı tahirkten başka bir şeye yaramazlar. İtaat edeceklerdir.

Rusya elçisi: Fransa elçisinin dedikleri mâziyi teyit ediyor.. (Bâbıâlî Yunanlıları itaata mecbur edemedi); dedi.

İngiliz elçisi; iğtişaşın menşelerine dair bütün münakaşaların yersiz olduğunu kaydettikten sonra Osmanlı nâzırının, Yunanistanda barış tesis etmesi için hükûmetinin ne düşündüğünü bildirmesi icap ettiğini söyledi.

Bu meselede üç devletin teklif ettikleri vasıtalar; mütareke ve tavassuttur. Üç devlet mümessilleri bunları münakaşa edecek değillerdir. Bilmek istedikleri Bâbıâlinin bu hususdaki düşünceleridir.

Fransa elçisi, konferansın biricik konusunun teklif edilen tedbirler üzerinde anlaşmak olduğunu tekrarladı.

Reisülküttap; üç devlet arasındaki mütekabil münasebetlerin esası; dostluk olduğuna ve bu dostluğa dayanılacak ise, bunun icabı olan tedbirleri bulmakta Bâbıâlinin serbest bırakılması lâzımdır. Çok muhtemeldir ki Yunanlılar Osmanlı Hükûmetinin merhamet ve şefkatine iltica edeceklerdir. Ve hükûmet onlara müsait şartlarla muamele edecektir. Bu işde tavassuttta bulunmak isyanı körüklemekten başka bir işe yaramaz.

İngiltere elçisi; muhtemel bir itaat meselesini münakaşaya girmeksizin, böyle bir itaati Bâbıâlinin ne gibi imtiyazlarla temin etmeği düşündüğünü bilmek istediğini söyledi.

Reisülküttap; bu sorunun karşılığını verebilmek için önce imtiyaz kelimesinden ne anlaşıldığını ve bu kelimenin râyâ şereflerine uygun olup olmadığını öğrenmek istedi.

Fransa elçisi, Reisülküttabın kelime münakaşasını bir yana bırakmasını ve Bâbıâlinin kullanacağı vasıtalarla Yunanlılara tanımak niyetinde olduğu faydaların ne olacağını söylemesini istedi.

Reisülküttap, münakaşa edilmekte olan meselenin bir iç iş olduğunu ve binaenaleyh Bâbıâlinin bu hususstaki düşüncelerini söylemek mecburiyetinde olmadığını, mamafi dostane bir konferansta, dostane bir cevap verilmesinin de gayrı mümkün olmadığını bildirdi.

Üç devlet mümessilleri, dostane sorduklarını temin etmeleri üzerine, Reisülküttap şunları ilâve etti. Yunanlılar bir mahzarla ve yahut sair suret-

le itaatlerini bildirince Bâbıâli de mâziyi kale almıyacak onları affedecektir.

İngiltere elçisi, Reisülküttaba mahzardan gayrı (suretler) den maksadı ne olduğunu sordu.

Reisülküttap bu suretlerin, meselâ: Asîlerin İstanbula itaat ettiklerini bir heyet göndererek bildirmeleri, bu maksatla Patrikhane veya mahalli askerî şeflere müracaatları olduğunu söyledikten sonra; ilâve etti, itaatı tekrar bir isyan takip ederse kanun mucibince asîlerin malları da musadere olunur. Halbuki Padişâh bunları sahiplerine veya müracaatlarına terk edecektir. Nitekim Atina civarındaki asîler hakkında bu atıfet tatbik edilmiştir. Bunlar üç devlete hürmeten yapılmıştır. Halbuki Padişâhın malları musadere etmek hakkı olduğu gibi, asîleri impratorluğun başka mahallerine nakil salâhiyeti vardı. Bunları kullanmadı. Ve kullanmıyacaktır. Koca başılarile mahallerinde kendi kendilerini idare edeceklerdir. Kliseleri himaye olunacak ibadetlerini serbestçe yapacaklardır. Müslümânlar yalnız kalelerde bulunacaklar eski hallerini muhafaza edeceklerdir. Mora'da kanunlar eskisi gibi tatbik edilecektir, yani Kur'ana ve iradelere istinad edeceklerdir. Evlerinde mesut olacaklar ve mutlak bir emniyete malik bulunacaklardır. Bununla beraber, bir ihtiraz kaydı koymamız lâzımdır ki o da şudur: Yunanlılar topa, silâha çephaneye kâlelere malik olmıyacaklardır. Bir kelime ile, isyan vasıtalarına sahip olamıyacaklardır. Bununla beraber Mora'ya daima iyi vâliler gönderilecektir.

Mümessiller cevaben dediler ki: Bâbıâlinin maksadının eski idareyi tesis olduğu anlaşılmak-

tadır. Halbuki eski idare bugünkü isyanlara bâis oldu. Bunun tekrar teessüsü yeni şikâyetleri mucip olacaktır.

Reisülküttap; mesele ayrılıyor. Bana öyle geliyor ki ihtilâlin sebepleri münakaşa edilmek isteniyor. Halbuki buraya girilmek istenmiyordu! İhtilâl oldu. Fakat pâdişah dost devletlerin hatırı için bunu affediyor. Malları mülkleri iade ediyor. Her şeyi eski haline getiriyor. Bunlar az şeyler değildir.

Fransa elçisi; bu bahsedilen şeyler ihtilâlden önce de mevcuttu. Milletler memnun olunca isyan etmezler. İhtilâllerin tekerrürüne mani olacak tedbirler nelerdir. Yarın için teminat nedir?

Reisülküttap bir âsiyi affetmek ona yapılacak en büyük iyiliktir. Mesele tamamen Bâbıâliyi alâkadar eder. Bu isyanları önlemek te Bâbıâliden fazla kim ilgili olabilir? diye bağırdı. İsyanlardan en ziyade mutazarrır olanlar müslümanlar değil midir? Yine en çok zâyiatı iktiham eden bunlar değil midir? En büyük teminat Bâbıâlinin isyanların önüne geçmek kararı ve iradesidir. dedi.

Mümessiller; Bâbıâlinin bu hususta bir programı olması lâzımgeleceğini ve yine onun menfaatleri namına bu programın ne olduğunu öğrenmek istediklerini beyan ettiler.

Reisülküttap eski söylediklerini tekarrlıyarak, Bu işin yalnız Bâbıâliyi alâkadar ettiğini ve Bâbıâlinin bu hususta yapacağı şeyin bu gibi isyanları önlemek olduğunu kaydetti. Ve «Bu isyanları şeytan tahrik etti» dedi.

İngiliz elçisi, gülerek «Şeytanı def' için okuyup üflemek lâzımdır!» beyanında bulundu.

Rus elçisi; Reisülküttap *Pertev Efendi*'nin üç devletin hatırı için Yunanlılara bazı menfaatler tanınacağı hakkındaki beyanatını memnuniyetle karşılayarak bunların ne olacağını üç devletin mümessillerine bildirmesini rica etti.

Reisülküttap; üç dost devlete hürmeten Bâbıâlinin Yunanlılar hakkında yapacağı hamlenin evvelce de dediği gibi anları affetmek ve eski vaziyeti iade etmek olduğun beyan etti.

Fransız elçisi bunların kâfi olmadığını söyledi.

Reisülküttap mukabele ederek dedi ki: Fazla ne yapılabilir? Eğer Yunanlılar imtiyazlar elde etmek için isyan ettilerse, yirmi sene sonra yeni ve bundan fazla imtiyazlar elde etmek için bir kere daha isyan ederler. Bu hale meydan vermemek için Yuannlıların derhal itaat etmesi lâzımdır. Sultan halkın babasıdır. Memnun olursa Yunanlılar hakkında yapacağı muamelelerin ne olacağını şimdiden söyliyemem. Bunun hakkında fazla bir şey bilmeyorum.

İngiltere elçisi; şimdiye kadar yapılan bütün müzakerelerden çıkan Yunanlıların itaat etmesidir. Fakat mesele bu değildir. Meseleyi olduğu gibi konuşmak lâzımdır. Mesele şudur: Yunanlılarla Osmanlı devleti arasında savaş devam etmektedir. Anlaşmadan önce silâh gürültülerinin ortadan kalkması lâzımdır. Yunanlılar vaziyetlerini sükûnetle düşünebilmek için, sükûnetin iadesi lâzımdır.

Reisülküttap; buradaki müzakereler sükûneti iade etmenin birinci sebebini teşkil edecektir. Buradaki müzakereler neticesinde arzu edilen sükû-

net kendiliğinden vücut bulacaktır. Şüphe yoktur ki buradaki müzakerelerden haberdar edilen Yunanlılar kendiliklerinden hükümdarımın merhametine iltica edeceklerdir. Bu bizim elimizdedir.

Fransa elçisi; buradaki müzakereler bilâkis Yunanlılara en iyi ümitleri verecektir. Çünkü bunlar Londrada akdedilen muahede muhtevâsından haberdardırlar. Buradaki müzakerelerin Londra muahedesini tatbikata koymak için olduğundan da haberdardırlar. Binaenaleyh Yunanlılar Bâbıâlinin bize vadettiği şeylerden bambaşka bir netice beklemektedir. Binaenaleyh Yunanlılar üç devletin aralarında akdettikleri muahede verimlerinden Bâbıâlinin istediği tarzda hiç bir veçhile sarfınazar edemezler.

Reisülküttap; mukabele ederek dedi ki: Yunanlılara bu ümidi verenlere, ümidi kaldırmak ödevi düşer.

Fransa elçisi; cevap vererek, biz bu ümidi yıkamayız. Biz Bâbıâlinin bu hususdaki muvafakatini arıyoruz. Yoksa üç edvlet arasında imzalanan muahedeyi yırtamayız. Hem bu muahedeyi yırtmak Bâbıâlinin menfaatleri icabı değildir. Muahedeyi yırtmağa namus ve şeref müsait değildir. Biz burada muahedenin tatbikine memuruz. Ve saire.. Reisülküttap; şüphe yok ki üç devlet kararlarının dışında hareket edemezler. Fakat ben muahedeyi bilmemekle beraber, zanendiyorum ki üç devlete düşen ödev âsileri hükûmetlerine tercih etmemektir. Hükûmetim elçilere isyan hâdisesini yoluna koymak ve nizamı iade etmek için en muvafık teklifleri yaptı.

Elçileri hükûmetim barış memurları olarak tanımaktadır. Ümit ediyoruz ki elçiler vaziyetten hükûmetlerini haberdar edecekler ve Bâbıâlinin bu tekliflerini kabul etmemesinin sebeplerini devletlerine bildireceklerdir. Eğer mensup oldukları hükümdarlar hakikaten barış severlerse gösterdiğimız sebepleri kabul edeceklerdir.

İngiltere elçisi; Reisülküttabın teklifini devletlerine bildiremiyeceklerini çünkü bunu bildirmek kendi devletlerile tezat haline düşmeği icabettireceğini beyan etti.

Fransız elçisi; Reisülküttabın şimdi bildirdiği noktai nazarı yani geçmişi unutmayı, eskiyi iade etmeyi, çoktanberi bildiklerini hatta mensup oldukları devletlerin Yunan işlerine dair ittifak muahedesini yaparken bundan haberdar olduklarını binaenaleyh şimdi elçiler yeni bir teklif karşısında bulunmalıdırlar ki bunu devletlerine bildirebilsinler.

Reisülküttap; dedi ki: Bu ciheti bildirip bildirmemeği size emretmiyorum. Fakat konferansın başlangıcındanberi hep barış taraftarı göründüğünüz için sizi barış memurları tanıyarak bu ciheti temin etmenizi arzu etmiştim yani mümkün olduğu takdirde hükümdarlarınızı tenvir etmenizi istemiştim. Siz bilirsiniz.

Elçilerin hepsi şu cevapta bulundular. Yazılması arzu edilen şeyi mensup olduğumuz devletler Londra muahedesini imza ettiklerinde biliyorlardı.

Bunun üzerine Reisülküttap şunları söyledi: Size Yunanlılara yapılacak muamele hakkında bir az evvel söylediğim şeyler hakkında salâhiyete ma-

lik değildim. Bunları hiç bir taahhütte bulunmaksızın söyledim. Hükümdarımın söylediklerimi kabul etmesi hatta daha fazla yapmasını kabul etmesi de şüphesizdir. Bununla beraber bu hususta bir şey bilmiyorum. Bundan fazla bir şey de ilâve edemem. *Yunanlılar itaat ettiği takdirde hükümdarımın bunlara tanıyacağı haklar dahilî hakkımıza taallûk eder.* Şahsım namına temin edeceğim nokta eski nizamın iadesidir.

Elçiler; şimdiye kadar devletlerine boyuna yazdıkları şeyleri tekrar etmenin hiç bir faydası olmadığını ve bunun bir fayda vermiyeceğini dermeyan eylediler.

Reisülküttap; bu ciheti şimdiye kadar rica etmemiştim. Fakat şimdi yazılmasını talep ediyorum.

Fransız elçisi; tekrar ediyorum, şimdiki Reisülküttabın dediklerini selefi *Sait Efendi* bize anlatmış ve biz de devletlerimize yazmıştık. Ondan sonradır ki hükûmetlerimiz ittifak muahedesini yaptılar. Bu da gösterir ki devletlerimiz bu görüşü kabul etmemiştir.

Reisülküttap; elçilere, talebinin behemehal yazılmasını tekrarladı. Ve ilâve ederek dedi ki: Zannedermisiniz ki devletler arasında imzalanıp da geri alınan muahedeler olduğunu bilmiyormuyum. Kati bir bilgiden bahsediyorum.

İngiltere elçisi; evet böyle şeyler olabilir fakat devletler bu hususta bir çıkış yolu bulamazlarsa olabilir....

Reisülküttap; talebinin hükümdarlarına bildirilmesini ısrarla teyit ve teklif edilen şeylerin

gayrı kâfi olduğu cevabını aldıktan sonra, der demez şunları da ilâve etti. Fakat bu tekliflerimiz kifayet etmezse ne yapmalı?

Müslümanlar müslümanlıktan, hıristiyanlar hıristiyanlıktan çıkarılabilir mi?.

İngiltere elçisi; şunları hatırlattı. Eski zamanlarda İstanbulda Fransızlara bir, ermenilere bir, yahudilere bir, mahalle ayrılırdı. Fakat şehrin diğer kısmında yine muhtelif milletlerin bir arada bulunmasına mümanaat edilmezdi. Ve bu nizamın ihlâlilini de mucip olmazdı. Bilâkis, bu hal tarzı nizamı muhafaza ederdi bu prensip Yunanlılara tatbik edilemez mi?

Reisülküttap; şüphe yoktur ki elçilerin teklifleri dostluktan mülhemdir. Bunda şüphe yoktur. Fakat boştur. Bu tekliflerin verimi Türklerle, ra'yanın vaziyetinde tamamen bir tahavvül vücude getirecektir. Galipleri mağlûp, mağlûpları galip durumuna koyacaktır.

Elçiler hep birden; Reisülküttabın bu noktai nazarının haksız olduğunu dermeyan ettiler.

Reisülküttap; benim hattıhareketim din, hâkimiyet ve kanunlardır. Bunlara aykırı her türlü teklif merduttur. Kabul edilemez biz bunu size bin defa söyledik.

Fransız elçisi; üç mümessil namına yunanlıları müslümanların fevkine çıkarmak istemediklerini temin etti. Londra muahedesinin hıristiyanlarla islâmları aynı vaziyette ve Osmanlı hükümdarının himayesinde tanıdığını ilâve etti. Yalnız burası için ayrı bir idare istediklerini söyledi. Bizim gayemiz hükümdarlarımızın noktai nazarını

Reis Efendiye bildirmekti. Biz bu hususta Bâbıâliye kolaylık göstermeğe hazırız yeter ki tekliflerimiz esas itibarile kabul edilsin.

Reisülküttap; biraz düşündükten sonra dedi ki: Bizim kanunlarımızın temeli haktır. Mora âsilerine bu kanunlar mucibince muamele edeceğiz. Fakat sizin hükümdarlarınızın bizim iç işlerimize karışmak için yaptıkları Londra muahedesi hangi hakka dayanıyor.

Elçiler hepsi birden cevap vererek dediler ki: Yunanistanda barışın teessüs zaruretine ve bütün Avrupanın menfaatine..

Reisülküttap; Avrupanın menfaati müslümanların felâketi ve zararında öyle mi?

Rusya elçisi; Reisülküttapla hususî bir konuşmada onun bu tarz düşünce ve şüphesini reddetmiştim. Çünkü müslümanların bizzat Avrupanın bir kısmını teşkil ettiklerini söylemiştim. Binaenaleyh Avrupa menfaati demek hepimizin menfaati demektir. Müslüman ve hıristiyan..

Reisülküttap; genel menfaat Bâbıâlinin menfaatidir. Binaenaleyh burada anladığım gibi Bâbıâlinin menfaatini izah ediyorum; yoksa, üç devlet mümessillerinin anladığı gibi değil. Bu kadar iyiliklerden sonra yunanlılar isyan etti. Şimdi isteniyor ki bu isyanlar mükâfatlandırılsın. Halbuki bizim diğer yaralarımız da var. Onlar yunan âsilerinin mükâfatlandırıldığını görünce isyana heveslenecekler ve isyan edeceklerdir.

İngiltere elçisi; devletlerin Yunanistan âsileri için istedikleri şeylerden diğer rumları istisna etmek lâzımdır. Çünkü bunlar başka vaziyettedir.

Çünkü; Yunan rumları yedi senedenberi kıyam halindedir. Halbuki diğer rumlar sükûnettedir.

Reisülküttap; bir an düşünüyorum ki, Bâbıâli üç devletin tekliflerini kabul etmiştir. Fakat sâkin kalan rumlar âsilere tanınan hakkı, sâkin kaldıkları için daha lâyık olarak talep edemezler mi?

Mümessiller hepsi birden; böyle bir neticeyi erddettiler ve ilâve ederek dediler ki: Yakın Şarkta kargaşalıklar vardır. İstenilen şey bu kargaşalığın sükûnete inkılâbıdır. Diğer olmıyacak mesele ile meşgul edilmemeliyiz. Bu ikinci mesele Avrupanın sükûnetini ve rahatını ihlâl edemez.

Reisülküttap; tezine devamla: Bu tahminler hiç bir esasa dayanmamaktadır. Halbuki kendi tarafından ileri sürülen fikir hakikate dayanmaktadır. Yani mümessillerin teklifi kabul edildiği takdirde müslümanlar ra'yanın dûnunda kalacaktır. Bâbıâli verdiğinden fazla bir şey veremez. Çünkü din ve siyaset buna mânidir. Elçilere tekrar rica ederim. Bâbıâlinin ileri sürdüğü sebepleri kabul etsinler. Eğer devletler sükûneti samimî olarak arzu ediyorsa bu sebepler kâfidir.

İngiltere elçisi; asıl meseleden çıkıldığını ileri sürerek müzakereye bir netice verebilmek için prensiplere rücat edilmesi lâzımgeldiğini beyan etti. Ve saire.. yine devamla dedi ki: Arkadaşlarımla müttefikan diyorum ki:

1 — Hükümdarlarımızın maksadı meseleyi sırf Yunanistan halkına tahsis etmektir.

2 — Yunanistan rumlarının durumu diğer rumlar durumundan tamamen ayrıdır.

3 — Birincilerin isyanı sırasında diğerlerinin bu isyana iştirak etmemesi bunları birbirinden ayıran bir belgedir.

4 — Yunanistanın Avrupaya yakın olması Avrupanın menfaatlerini ihlâl ediyor. Osmanlı İmparatorluğunun diğer kısımlarında sâkin olan rumların isyanı Avrupa menfaatlerini ihlâl etmez.

Bundan çıkan şudur ki: Burada din bahse konu değildir. Dava hususî hâdiselerin bir verimidir. Bu bir meseledir ki bunu ancak teyakkuz ve siyaset halleder. Mamafih bu vâkıalar içinde iki dinin mevcudiyetini tanımamak mümkün değildir. Yani hıristiyanlık ve müslümanlığı. Fakat din ancak şahısları alâkadar eder. Bu insanla onu yaratan arasında bir iştir. Devletler birbirile olan münasebetlerinde din ile münasebette değildirler.

Reisülküttap Efendi ve ben bizzat çok fırtınalı zamanlar yaşadık. Teşekkür olunur ki zamanımızın umumî felâketleri içinde din prensibi hariç tutuldu. İşlerle karıştırılmadı. Ben bu meseleden şikâyet etmek istemiyorum. Asrımızın zekâsı bunu, din meselesini siyasî işlerden ayrı tuttu. Kannig devamla ilâve etti: Hükûmetim namına arkadaşlarım ve hükûmetleri namına yemin ederim ki: Maksadımız müslüman dinine ilişmek değildir. Müslümanlara fenalık yapmak düşüncesi katiyen yoktur. Bilâkis biz Osmanlı İmparatorluğunun iyiliğini istiyoruz. Tekliflerimizin amacı budur. Sözlerini bitirirken Kaning dedi ki: Tercüman efendiden rica ederim arkadaşlarımdan sorsun söylediğim şeyler onların da fikirleri değil midir?.

Fransa, Rusya elçileri müsbet cevap verdiler.

Rusya elçisi; Reis Efendiden istirham ederim, bizim hiç bir fena fikrimiz yoktur biz barış istiyoruz. Barıştan başka hiç bir şey, hiç bir şey..

Reisülküttap cevap verdi; mümessillerin hissiyatından şüphe etmiyorum. Fakat bahsettikleri dostluğun temelleri ki ilâhî kanunlarla muahedelerdir. Bunları tanımayınca, kurutunca devletler arasındaki münasebetler neye dayanır ve milletler nasıl idare edilir. Din bizi talep ettikleri şeyleri vermeği menediyor. Muahedeler ise bizim iç işlerimize karışmalarına müsait değildir. Akıl, mantık da bunu, bu talepleri reddeder. Biz devletlerin bize yaptıkları tekliflerin doğuracakları zararları kâfi derecede izah ettik. Bu tekliflerin tevlit edeceği birinci zarar, isyanı sâri hastalık haline koymaktır. Bundan başka bütün rumlar patriğin otoritesine tabidir. Bunları ayırmak iki kısma bölmek mümkün değildir.

Fransa elçisi; Reisülküttabın sözlerini şu suretle cerhe çalıştı. Meselâ dedi: Lâtin rumların patrikle hiç bir münasebetleri yoktur ve bir devlette muhtelif dinler müntesiplerinin siyasal bağlarla birleşmelerine hiç bir mani yoktur.

İngiltere elçisi; Reisülküttap üç esas ileri sürdü. 1) Din 2) Hak, 3) İdrâk omarım ki Bâbıâli meselenin hallini bunlar içinde bulacaktır.

Rusya elçisi; hülâsa edelim. Reisülküttap münasebetlerin iade edilmiş olduğunu beyan etti. Şu halde hasmâne hareketlerin tatil edilmesinden daha basit ne vardır. Ve bu suretle işin üst tarafında anlaşmamız kos kolay olacaktır.

Reisülküttap; hasımâne hareketlerin tatili burada değil hâdise mahallinde olacaktır. Ve bu-

nu yapmamak için hiç bir sebep görmiyorum. Fakat bunu yapabilmek için bir vasıta vardır. O da her şeyden önce Yunanlıların Bâbıâliye itaati lâzımdır.

Üç elçi hep birden; Reisülküttabın beyanatının elâstikî olduğunu halbuki kendilerinin açıkça işleri halletmek istediklerini söylediler.

Reisülküttap, elçilere meseleyi olduğu gibi hükümdarlarına yazmalarını söylemiştim. Reddediyorlar. Ne için söylediklerimi yapmıyorlar? Onlar adım atmak istemedikçe ben nasıl bir ayak atabilirim?

Rusya elçisi; hükümdarlarımıza meseleyi arzedebilmek için mütarekenin kabul edilmesi lâzımdır.

Reisülküttap; meselenin hükümdarlarına bildirilmesinde ısrar etti. Ve Bâbıâlinin evvelce kendisi tarafından ileri sürülen dört noktadan başka bir şey kabul edemiyeceğini bildirdi ve bundan mümessillerin hükûmetlerinden muvafık cevap alıp alamıyacaklarını sordu.

Elçiler; buna menfi cevap verdiler. Bunun üzerine:

Reisülküttap; eğer siz müsbet cevap umuyorsansız hasmâne hareketlerin durdurulması emir verilecektir. Binaenaleyh bunun için birinci şart, yazmağı vadetmeniz ikincisi de, müsbet cevap alacağınızı söylemenizdir. Üçüncüsü, bu takdirde Bâbıâlinin hasmâne hareketlere nihayet vermesidir.

Rusya elçisi; Reisülküttabın sözlerinde tenakuz olduğunu beyan ile dedi ki: Mâdemki Bâbıâli

keyfiyetten hükümdarlarımızı haberdar etmemizi talep ediyor ve bunu hükûmetlerimizden aldığımız talimatın haricine çıkamıyacağımızdan dolayı zarurî görüyor. Şu halde Reisülküttap nasıl oluyor da, bizim şimdiden alacağımız cevabın müsbet olması hakkında taahhütte bulunmamızı istiyor. Bundan başka bizim hükümdarlarımıza keyfiyeti yazabilmemiz için önce mütarekenin ilânı lâzımdır. Bunu anlaşmanın birinci belgesi olarak telâkki edebiliriz.

Reisülküttap; barıştan bahsetmediğini, yalnız mütarekeden bahsettiğini söyledi. Sulh ve sükûnetin iadesi müzakere meselesi değil Osmanlı hükûmetinin işidir. dedi.

Reisülküttap; ibadet edeceğini beyan ederek müzakere bir müddet tâlik olundu. Bu müddet içinde elçiler kat'î cevap istemek suretile müzakereleri bitireceklerini aralarında konuştular. Teklifleri reddolunduğu takdirde Türkiyeyi terkedeceklerini bildireceklerini kararlaştırdılar.

Müzakereler tekrar başladı. Reisülküttap bu müzakerelerin neticesinin hayırlı ve mesut olacağı ümidini izhar etti.

Fransa elçisi; biz şimdiye kadar hükümdarlarımızın, hükûmetlerimizin barışa olan samimî temayüllerini gösterdik. Maksat kargaşalıklara nihayet vermektir. Bunların nihayet bulması Bâbıâlinin ve kendilerinin menfaati icabı olduğunu kaydetti ve ilâve ederek dedi ki: Bâbıâli ile bu gayeye vasıl olmak için biz de elimizden geleni yaptık ve isbat ettik.

Reisülküttap; buarda Fransız elçisinin sözü-

nü keserek dedi ki: Gayeye gelince Bâbıâlinin hissiyatı üç devletinkine uygundur ancak gayeye vüsul için vasıtalarda ihtilâf vardır. Benim teklif ettiğim vasıtalar gayeyi elde edebilir

Fransa elçisi; müzakereleri hülâsa ederek şunları söyledi. 1) Reisülküttap münasebetlerimizin eski minval üzere tesis edildiğini beyan etti. 2) Reisülküttap Bâbıâlinin barışı iade için ne düşündüğünü bildirdi. 3) Biz kendisine bunların gayrı kâfi olduğunu söyledik. Biz barışı iadenin ilk vasıtası olarak hasmâne hareketlerin tatilini istedik Reisülküttap keyfiyeti hükümdarlarımıza yazmak şartile buna muvafakat ettiğini bildirdi.

Reisülküttap; burada yine elçinin sözünü keserek tercümana hitaben:
«İyi anlayınız, ben hasmâne hareketlerin tatilinden bahsettim. Yoksa iki hükûmet arasında yapılabilecek olan mütarekeden değil.»

Fransa elçisi kelime ile değil esasla meşgul olduğunu beyan ederek dedi ki:

Arkadaşlarımla esaslı bir surette düşündükten sonra şu neticeye vardık ki Reisülküttabın tekliflerini maksadın istihsaline kâfi bulmadık. Kendisi hükümdarile konuştuktan sonra Yunanistan için teklif ettiğimiz noktai nazarlara uygun olarak bize bir cevap getirsinler.

Rusya elçisi de; şunları ilâve etti. Tekliflerimizin esası Yunanın mahmi devlet haline gelmesidir. Yani senelik bir vergi verecek ve sınırları tayin edilecektir. Tıpkı İngiltere elçisinin beyanatında olduğu gibi.

İngiltere elçisi; bu noktai nazarı teyit etti.

Reisülküttap; bir çok defalar Bâbıâlinin bu hususdaki noktai nazarını izah ettiğini ve buna ilâve edecek bir şeyi olmadığını hükümdarının elçilerin tekliflerinden haberdar edildiğini ve kararını saatten saate değiştiremiyeceğini beyandan sonra dedi ki: Sizin hükümdarlarınız çok uzaklardadır, onlara yazmanızı irca ettim. Verilmesi mümkün olmıyan şeyler üzerinde ısrar hayreti muciptir ve bu gibi tekliflerinizin kabul edilemiyeceğini hakkımızın sarahatine dayanarak ve dinden mülhem olan ana kanunumuza istinat ederek bildirmiştim. Size sadece bu hususları hükûmetlerinize yazmanızı rica etmiştim.

Fransa elçisi; Reisülküttaptan keyfiyeti bir kere daha hükümdarından sormasını rica ederiz. İki gün içinde kendisinden cevap istiyeceğiz. Fakat muvafık cevap alamadığımız takdirde teessürle memleketi terketmek için pasaportlarımızın verilmesini rica edeceğiz. Çünkü, devletlerimizin müteahhit olduğu muahede haricinde bir şey yapamayız.

Reisülküttap; elçilerin memleketimizi terketmek hususdaki kararları kendi bilecekleri bir iştir. Bâbıâlinin karışacağı bir iş değildir. Üç elçinin nezdimde toplanmalarını memnuniyetle karşılamış ve ricalarımı hükümdarlarına bildireceklerini ummuştum ve bu suretle bir neticeye varılacağını memul etmiştim. Aldığım talimat mucibince vazifemi yaptım. Yapacağımı beyan ettiğim şeyler bu hususta yapılabilecek yegâne şeylerdir.

Fransa elçisi; hâdiseyi hükûmetlerine yazabilmek için Bâbıâlinin vadettiği işlerden biraz daha fazlasını kabul etmesini istedi.

Reisülküttap; bu hususta yapılacak tekliflerin azâmisini yaptığını, bundan fazlasına din kanunlarının müsait olmadığını, binaenaleyh mesele daha üç gün. üç ay, üç yıl da konuşulsa Bâbıâlinin noktai nazarını değiştirmiyeceğini beyan eyledi.

Reisülküttap ilâve ederek dedi ki: Benim size bildirdiğim şeyler aldığım emir ve talimat icabıdır. Yeniden hükümdarıma nasıl müracaat edebilirim. Bâhusus aldığım talimat değişmez bir takım esaslardır. İsyan sebebi hâlâ Bâbıâliye meçhuldür. Bir yeni isyanı körükleyemeyiz. Yunanlıların mâlik oldukları saadet isbat edilmiştir. Yunanlıları eski vaziyetlerine iadeden fazla Bâbıâli ne yapabilir.

Rusya elçisi; yeniden ısrar edince Reisülküttap üç mümessile birer birer sordu. Hükümdarlarınızdan kaç günde cevap alabilirsiniz?

Kırk - elli gün içinde cevabında bulundular.

Reisülküttap; bu müddet zarfında kararda tahavvüller olabilir!. Fakat benim hükümdarım üç saat evvel burada idi. Ben meseleyi kendisine nasıl sorabilirim? Bu müddet içinde tahavvül olabilir mi?

İngiltere elçisi; biz güzel vaidlerde bulunabiliriz. Fakat Reisülküttap bize verdiği teminattan başka fazla bir şey yapmak imkânı olmadığını söyledi. Bu şartlar dahilinde ne yapılabilir.

Fransa elçisi; bu kadar müzakerelerden sonra işin muvaffakıyetsizlikle neticelenmesine çok müteessir olduğunu beyan etti.

Reisülküttap; Bâbıâlinin noktai nazarını elçilere söylemesinin bir mecburiyet olmadığını mamafih bu hususta elinden gelen her şeyi yaptığını fazlasını yapmak mümkün olsaydı onu da yapacağını söyledi.

Rusya elçisi; Reisülküttap, Bâbıâliden talep edilen bu şeyleri vermemeği yine Bâbıâlinin en iyi üç dostile bozuşmağı tercih mi ettiğini sordu.

Reisülküttap; Bâbıâlinin bunu arzu etmediğini, Bâbıâliyi bu devletlere bağlayan mukavelelerı tanıdığını üç mümessilin memleketi terketmelerinin bir inkıta olacağını bildiğini, fakat buna Bâbıâli tarafından sebep olunmadığını, eğer mümessiller memleketi terkederlerse bu karara Bâbıâlinin yabancı kaldığını beyan etti ve eğer Bâbıâli her hangi bir muahedeye riayet etmediyse cevabını vermeğe hazır olduğunu, fakat haksız hiç bir talebi kabul etmiyeceğini söyledi.

Rusya elçisi; Reisülküttabın zekâsına hitap ederek işlerin halledilmesini istedi.

Reisülküttap; keyfiyeti hükümdarlarına yazmalarını tekrarladı. Ve ilâve etti: Bâbıâlinin muvafakatinin ne olduğunu bildirdim. Fazlası hükümdarıma aittir. Hükümdarım memnun olursa fazlasını yapar. Eğer siz keyfiyeti hükümdarlarınıza bildirirseniz bu müzakerede yaptığımız vaitleri asla geri almayız. Zaten bu müzakerelerin zabıtları hükümdarıma arzedilecektir. O lâzımı gelen fazlalığı düşünür.

İngiltere elçisi; böyle bir maksadın mevcudiyeti hakkında beyanatta bulunulmasını istedi.

Reisülküttap; cevap veremem dedi.

Fransa elçisi; Reisülküttap hükümdarından emir alsın bunun için iki gün daha bekleriz dedi.

Bir an sükûttan sonra Reisülküttap; dedim ki, Bâbıâli ancak kanunlar ve âdetler mucibince Yunanlılara muamele yapabilir. Fakat hükümdarım isterse Yunanlılara yeni faideler temin edebilir. Fakat bunu bir bilgime binaen söylemiyorum. Fakat mümessillerin teklif ettiği günlük müsaadeyi kabul edersem bu fazla şeylerin tanınmış olduğunu kabul etmek gibi bir vaziyette kalacağım.

Elçiler hep birden; temin ettiler ki, kendilerince matlup olan yalnız Sultanın noktai nazarıdır.

Reisülküttap; mademki iş böyledir. Hükümdarımı keyfiyetten malûmattar edeceğim. Fakat iki günde ısrar etmek dosltuk alâmeti değildir. Bir tahakkümdür.

Mümessiller Prepotence yapmak istemediklerini iki günden maksatlarının cevap vermek için bir müddet olduğunu beyan ettiler.

Reisülküttap; tekrar sordu. Tekliflerinin esasının hükümdarımın tanıyacağı fazla faideler kendinden mi olacaktır.

Fransa elçisi, cevap verdi ve pekâlâ! öyle olsun dedi. Fakat hükûmetlerimize, şimdiye kadar ileri sürdüğümüz şeyleri Bâbıâlinin kendiliğinden kabul ettiğini bildirebilirmiyiz?

Reisülküttap durakladı, bize teklif ettiğiniz şeylere makis imtiyaz vermek imkânı yoktur. Yunanlılarla meskûn olan topraklar, memleket, Selânik ve Edirne gibi Osmanlı devletinindir.

Rusya elçisi; Allaha çok şükür ki Selânik ve Edirne sükûnet içindedirler.

Reisülküttap; Bâbıâli için Osmanlı İmparatorluğu içinde sınır kabul etmek imkânı olmadığını, ve bir vaziyet alarak tamamen konuşulmuş ve bitirilmiş bir mesele hakkında fazla bi rşey söylememe imkân kalmamıştır. dedi. Beş saatten fazla süren bu toplantı bu suretle nihayet buldu.

*
**

Mora işlerinde politik hatalar

Açıkça görülüyor ki Osmanlı hükûmeti Mora meselesinde tamamen haklı idi. Tek kusuru zaif ve silâhsız olması idi. Yeniçeriler henüz kaldırılmış, Osmanlı donanması bütün ahidlere, hakka muhalif olarak Navarin'de yok edilmişti. Haklı idik fakat hakkımız müeyyidesizdi.

Bundan dolayıdır ki politik bakımdan biraz daha yumuşak davranmak gerekirdi. Ve bu suretle müstakil bir Yunanistanla değil, muhtar bir Mora ile karşı karşıya kalınır. Zamanla dava, belki de Osmanlılık lehine halledilirdi. Hiç değilse, otuz sene kazanılırdı. Olamadı. Rusya ile Osmanlı arasında savaş başladı. Rus orduları Balkanları aşarak Lüleburgaza kadar sarktılar. İstanbulu telâş aldı. Barışa, başvuruldu. Edirne muahedesi imzalandı.

Ali Reşat, (Münasebatı hariciyemize nazaran Devleti Osmaniye tarihi) nde diyor ki : Lüleburgaz önlerine kadar gelen Rus ordusu yirmi binden fazla değildi. Ve büyük bir tehlike karşısında idi. Mukavemet edilse idi zaferin bizde kalması belki de muhakkaktı.

Doğrudur. Bu kadar büyük tehlikeler göze kesdirilerek savaşa girildikten sonra sebat lâzımdı. Fakat İstanbul menfaatleri vatandan da üstün tutuldu!

Edirne muahedesi. (14 Eylûl, 1829).

Edirne muahesi metni

Madde 1 — Bugünden itibaren iki İmparatorluk arasında (Rusya ve Osmanlı) karada ve denizde hasmane hareketlere nihayet verilecek ve bunların yerine dostluk kaim olacaktır. İki taraf bu muahedenin doğru dürüst tatbikine himmet edeceklerdir. Ve tabaları arasında ihtilâf zuhuruna mani olacaklardır.

Madde 2 — Rusya Çarı dostluğunun delili olmak üzere Eflâk, Buğdan eyâletlerini, Bulgaristanda ve umumiyetle Rumelide işgal ettiği tekmil yerleri Osmanlı padişahına iade eder.

Madde 3 — Prut nehri iki devlet arasında sınır teşkil edecek ve saire....

Madde 4 — Kafkasya ve küçük Asya hudutlarının tesbitine dairdir.

Madde 5 — Eflâk, Buğdan eyâletlerinin imtiyazlarına dairdir. ve saire. Eski muahedeler ve fermanlarla evvelce bu eyâletlere tanınmış haklar da teyit edilmektedir.

Madde 6 — Sırbistanın imtiyazları ve bu mümtaz eyâlete gerek Akkerman mukavelesile ve gerek sair suretle evvelce tanınmış sair imtiyazlar tasdik ve teyit olunmaktadır.

Madde 7 — Rus tebasına evvelce imzalanan muahedelerle tanınmış bütün haklar teyit olunmakta ve mutlak ticaret serbestisi tanınmaktadır. Rus ticaret gemileri yoklama edilmiyeceklerdir ilâh....

Madde 8 — 1806 danberi Rus ticaret ve tüccarlarının gördüğü bütün zararlara mukabil 18 ay

içinde muayyen taksitlerle, 1,500,000 Hollanda dukası tazminatı Osmanlı İmparatorluğu ödeyecektir. Bu suretle Rusya devleti bu hususiaki bütün taleplerinden vazgeçecektir.

Madde 9 — Dördüncü madde mucibince Rusyaya Asya tarafında terkedilen küçük arazi parçasından mada, Osmanlı İmparatorluğu tazminatı harbiye vermeği kabul eder. Bunun mikdar ve sureti tesviyesi bilâhare iki taraf arasında tesbit edilecektir.

Madde 10 — Bâbıâli 24 haziran ve 6 temmuz 1827 tarihinde Rusya, İngiltere, Fransa arasında kabul edilen muahedelere iştirak etmekle beraber, yine bu devletler arasında mezkûr muahedelerin tatbik suretile ilğili anlaşmayı kabul eder. Bu muahedenin tasdik ve mübadelesini müteakip Bâbıâli delegelerini tayin edecek ve bu delegeler Rusya, İngiltere, Fransa murahhaslarile birleşerek yukarda zikredilen mukavelelerin tatbikini konuşacaklar ve anlaşacaklardır.

Madde 11 — Bu muahedenin imzasını ve tasdikini müteakip Bâbıâli yine bu muahedede kabul ettiği esasların tatbiki için lâzım olan tedbirleri alacak ve bilhassa sınırlara taallûk eden 3 üncü ve 4 üncü maddelerle Eflâk, Buğdan ve Sırbistan eyâletlerile ilgili 5 ve 6 maddelerin tatbikine itina edecektir. Bu maddelerin ahkâmının tatbikini müteakiptir ki Rusya işgali altında bulunan Osmanlı topraklarını tahliye edecektir. İşgal altında bulunan arazide müesses Rus idaresi bu yerlerin tamamen tahliyesine kadar devam edecek ve Osmanlı devleti tarafından hiç bir veçhile müdahale olunmıyacaktır.

Madde 12 — Bu barış muahedesinin imzasını müteakip iki taraf kara ve deniz kuvvetlerinin hasmâne hareketlere nihayet vermesini emredecektir. Binaenaleyh bu emirden sonra vâki olacak işgaller hüküm ifade etmiyecektir. Bu gibi işgaller derhal sahiplerine iade olunacaktır.

Madde 13 — İki taraf umumî af kabul ederler. Umumî afden istifade edenler yerli yerlerine avdet edebilecekler. Can ve malları eskisi gibi kanunların himayesinde bulunacaktır. Mamafi bunlardan arzu edenler mallarını mülklerini satarak çoluk çocuklarile istedikleri yere nakledebileceklerdir.

Osmanlı Devletine iade olunan ve Rusyaya terkolunan arazide mukim kimseler arzu ettikleri takdirde yine 18 ay içinde çoluk çocuklarile istedikleri tarafa nakledebileceklerdir.

Madde 14 — Esirler hangi cinsten olursa olsunlar kadın, erkek iade olunacaklar ve bu hussta bir şey ödemekle mükellef tutulmıyacaklardır. Ancak hıristiyan olup İslâmiyeti, İslâm olup da hıristiyaniyeti arzularile kabul etmiş olanlar hiç bir veçhile iade edilemezler. Bu muahedenin imzasından sonra esir düşenler yukarıdaki prensiplerden istifade edeceklerdir.

Esir masrafı olarak taraflar birbirinden bir şey talep etmiyecektir.

Madde 15 — Bu muahededen önce Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında imzalanmış muahedeler bu muahede ahkâmına muhalif olmamak şartile yeniden tatbikata girecekler ve taraflar buna riayet edeceklerdir.

Madde 16 — Altı hafta içinde, mümkün olursa daha evvel bu muahedenin tasdik edilmiş suretleri mübadele olunacaktır.

Edirne muahedesile Yunanistan muhtariyet yerine tam ve kâmil bir istiklâle malik oldu.

Bu çağda muhtelif devletlerle imzalanan muahede, mukavele adedi, (233) dür. Önemlilerini kaydetmiş bulunuyoruz.

Dördüncü çağ. 1856-1878 e kadar.

Paris muahedesi, (1856), Devleter arası hak bakımından büyük önemi hâizdir. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa konseyine kabul olundu. Bu suretle ilk defa olarak bir İslâm devleti, hıristiyan devletlerin istifade edecekleri devletler arası hak prensiplerinden alenen faydalanacaktır(15 Nisan 1856). Avusturya, Fransa, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü teminatları altına aldılar. 30 Mart 1856 muahedesinin her kim tarafından olursa olsun ihlâli, bu devletler için bir harp sebebi teşkil edecekti. Rusya, Tuna ağızlarından çekildi. Karadeniz yansız hale kondu. Rusya bu denizde donanma yapamayacak. Harp gemisi bulunduramayacaktı. Fakat 13 Mart 1871 Londra muahedesile bu yansızlık kaldırıldı. Rusya Osmanlı İmparatorluğunda hıristiyanlar üzerinde iddia ettiği himayetcilik hakkından vazgeçti.

Eflâk Buğdan meselesi bilâhare tedkik edilmek üzere âtiye bırakıldı. Filhakika 19 Ağustos 1858 de bu iki mümtaz eyâlet Romanya adı altında ve Osmanlı İmparatorluğunun himayesinde yarı müstakil bir prenslik haline getirildi. Ve bu hal 1878 e kadar sürdü. Sırbistan'da yarı müstakil oldu. Bu da Osmanlı İmpaartorluğuna himayesin-

de kalıyordu. Tuna serbest nehir haline girdi. Bu hususta bir de devletler arası bir komisyon teşkil edildi. Bu komisyon serbest seyrüseferi tanzim edecekti.

Paris deniz beyannamesi

İngiltere ile Fransanın uzlaşması neticesinde 16 Nisan 1856 da bir beyanname neşredildi ki deniz savaşlarında deniz haklarına taallûk ediyordu. (Paris deniz beyannamesi) adını taşıyan bu mukavelenin muhtevası şudur: 1) Korsanlığın ilgası. 2) Deniz savaşlarında hususî mülkiyetin masuniyeti. Şu kadar ki bunun savaş kaçağı ve düşman bayrağı altında düşman malı olmaması şarttır. 3) Ablokanın fi'lî olması. Medenî devletlerin ekseriyeti git gide bu beyannameyi imzaladılar. Ve bu beyanname muhtevasına, imza etmemiş devletler tarafından dahi deniz kavgalarında riayet olundu. Meselâ : 1898 de İspanya-Amerika muharebesinde olduğu gibi.

Asyada yayılma

Paris muahedesini takip eden seneler içinde, Asya, Avrupa devletlerinin iştihasını çeken bir çevre oldu. 1858 de Hint isyanını bastırdıktan sonra, İngiltere Hindistan kumpanyasının vazifesini üzerine aldı. Hindistana hâkim oldu. 1858 de İngiltere ile Çin arasında (Tien-tsin) muahedesi imzalandı. Bu muahede mucibince Çin Avrupa ticaretine ve hıristiyan misyonerlerine içerlere doğru girmek hakkını tanıyordu. Bu tarihten itibaren Çin Avrupa devletlerile daimî diplomatik münasebetlere girişiyordu. 1861 de Alman devletleri Çinle dostluk, ticaret, seyrüsefer mukaveleleri imzaladı. 1880 muahedesile bu mukavelelerden Almanya istifade etti.

Japonya devletler arası kamuna yaklaşmıştı.

Fransa 1862 de Çin Hindinde Mekong havzasına yerleşiyordu. Rusya 1858 de Amour arazisinin iktisabile Çini şimal doğusundan ihata ediyordu. Aynı zamanda Hindistana doğru uzanıyor ve Öz Türk olan Buhara ve Hıyve hanlıklarını himayesi altına alarak onları yarı ergin devlet haline indiriyordu. (1868-1873).

Avrupa tarafına gelince:

1815 yılında İngilterenin himayesi altına girmiş olan İyoniyen adaları 1863 yılında Yunanistana geçtiler.

Piemont kıralı Victor-Emanuel İtalya kıralı unvanile bütün Apenin yarımadasını silâh kuvvetile bir devlet haline getirmiş bulunuyordu. 1849 danberi Fransızların işgali altında bulunan Venedik bu birlikte istisna teşkil ediyordu. Bununla beraber (Kavur) un eseri olarak İtalyan birliği doğmuş sayılabilirdi.

Alman İmparatorluğunun doğumu için de savaşlara başvurmak lâzımgeldi. 1864 Viyana muahedesi Schleswig, Holstein ve Lauenburg dukalıklarını Danimarkadan alarak Prusyaya ve Avusturyaya verdi.

Alman ve Avusturya savaşı

1866 Almanya-Avusturya savaşı Prague muahedesile neticelendi. Versay Almanya konfederasyonunu doğurdu. 1867 de Luksemburg meselesinden Fransa ile Almanya arasında çıkan anlaşmazlık harbi tutuşturmak üzere idi. Londra konferansı felâketi önledi. Luksemburg *III üncü Napolyon'a* verilmediği gibi Prusya askerleri de burasını boşalttılar ve istihkâmları yıkıldı. Luksemburg yansız hale kondu. Fakat barış çok az sürdü.

1870-1871 savaşında Fransa Almanlara yenildi. *III üncü Napolyon* Sedanda kılıncını Prusya kıralına teslim etti. Alman birliğine engel olan kılıç kırılmıştı. Alman birliği Versayda ilân olundu. Prusya kıralı Almanya İmparatoru oldu. 1871. **Alman birliği**

Bir yandan Almanlar Fransayı işgal ederken diğer yandan İtalyanlar papalar şehri olan Romayı istilâ ediyorlar. İtalyan birliğini tamamlayordu. **İtalyan birliği**

Bu çağın devletler arası hak bakımından bir kazancı da, Kızılhaç = Kızılay teşkilâtı oldu. 22 Ağustos 1864 Cenevre mukavelesile devletler bunu kabul ettiler. Ve savaşların tevlit ettiği acıları elverdiği kadar tatmine çalıştılar. **Kızılhaç**

1868 Petersburg mukavelesi de dum dum kurşunlarının kullanılmasını yasak etti.

1874 de Brükselde savaş hakkının bir kanun haline konması hakkında devletler arasındaki konuşmalar bir netice vermedi. 1864 de devletler arasında ölçü işlerine (1865) de telgraf birliğine dair imzalanan mukavele serileri devletler arası hakka yeni tekâmül ufukları açıyordu. 23 İkincikânun 1860 tarihli Fransa-Almanya arasındaki muahede Avrupada serbest mübadele sisteminin muvaffakıyeti daha doğrusu liberal okulun bir zaferi gibi görüldü. Fakat çok sürmedi.

Batı Türkleri.

Bu çağ içinde, Osmanlı İmparatorluğunun yıldızı - bir bakımdan - birdenbire parladı. *Koca Reşid*'in kurmağa çalıştığı yeni Osmanlı Devletinin prestişi Avrupada günün meselesi idi. Bütün Avrupa hatta Amerika Osmanlılara hayrandı. Meselâ 1848 Macar isyanında, ileri gelen ihtilâl şefle- **Osmanlıların Avrupa'da prestişi**

rinin Osmanlı topraklarına ilticası üzerine gerek Rusya ve gerek Avusturyanın ısrar ve harp tehditlerine rağmen iade edilmemeleri mevcut prestişi kat kat artırdı. Hatta bir gün üniversite talebesi Londrada mebusan meclisine gitmekte olan büyük elçimizin arabasını durdurdu. Atlarını çıkartarak arabayı hürmeten kendileri çektiler. Hurralarla meclise kadar götürdüler. (1)

Rusya'nın durumu

Rusya bir türlü rahat duramıyordu. Tanzimatın sözden, bir takım beylik vaitlerden başka bir şey olmadığını iddia ediyordu. Gûya Osmanlı İmparatorluğunda her şey «eski tas eski hamam!» imiş! Bu bir yalandı. Tanzimat çok samimî bir eserdi. Ve verimlerini ümidin üstünde bir bollukla veriyordu. O sıralarda Fransız hükûmeti namına Osmanlı İmparatorluğunda ve İranda bir seyahat yapan Hell (H. de) (2) hükûmetine verdiği raporda Tanzımatı hayranlıkla anlatmaktadır.

Tanzimat hakkında ne diyorlar?

Diyor ki: Vilâyetlerde kazalarda her tarafta vilâyet meclisleri muhtelif ırk ve dinlere mensup Osmanlı tebasından teşkil edilmiştir. Bunlar memleketin mukadderatında söz sahibidirler. Kanunlar, nizamlar tatbik edilmektedir. Hatıra gönüle bakılmamaktadır. Memleket tam bir âhenk içerisindedir. ilâh..

Fransa hariciye nâzırı meşhur şair *Lamartin*, sekiz ciltlik Osmanlı Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunu göklere çıkarmaktadır.

---

(1) Ali Reşat. Avrupa ile münasebatı hariciyemize nazaran Tarihi Osmani.

(2) Voyage en Turquie et en Perse (exécuté par l'ordre de gouvernement français.) Vol. 4

Lamartin Türkler için diyor ki:

«Türkler - Bir ırk ve bir millet olmak haysiyetile - yeryüzünün en şerefli insanlarıdır. Seciyeleri pek necip ve yücedir. Şecaatları, bozulmaz bir kudret halindedir. Dinî, vatanî faziletleri her bitaraf ruha hürmet ve hayranlık verir. Necâbetleri alınlarında ve fiillerinde yazılıdır. İyi kanunları, daha münevver hükûmetleri olsaydı dünyanın en birinci milleti olmak hakkını kazanırlardı. Bütün sevkitabiileri asîlânedir. Vecd ile yaşıyan duygulu bir millettir. Onların yurdu efendiler diyarıdır. Kahramanlar, şehitler ülkesidir. Bence insaniyete şeref veren böyle bir milletin düşmanı olmak, insanlığın düşmanı olmaktan farksızdır. Böyle bir lekeden Allah beni korusun (1)».

Demir çarın politikası

Fakat bu sırada Rusyanın politikası başında, demir çar lâkabile anılan Nikola bulunuyordu. Osmanlı illerinde vücude getirilen yenilikleri bir türlü hoş görmüyordu. O, Osmanlı İmparatorluğunu (Hasta adam!» diye anıyor ve öyle görmek istiyordu. Onca matlup olan, Kaynarcı ile Hünkâr İskelesi mukavelesini ve Edirne muahedelerinin hükümlerini bir daha cebren elde etmekti. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak, parçalaya parçalaya hayatına son çekmekti.

Binenaleyh bütün Avrupayı Osmanlılar, eski Osmanlılardır. Hıristiyanlığı bu barbarların elinden kurtarmak lâzımdır velvelesile doldurmağa çalışıyordu. İşin tuhafı şu ki, çar bu propagandasına olanca şiddetile devam ettiği sırada, kendi mem-

(1) Lamartin. Doğuda seyahat. Fransızcadır.

Turhan Tan. Tarihte türkler için söylenmiş büyük sözler. S. 92

leketi rejimlerin en gerisini yaşıyordu. Rusyada, bu çağda feodalite mezâlimi hüküm sürüyordu. Zaten maksat bir hakikati meydana koymak değil, Osmanlı İmparatorluğuna karşı, Rus politikasının icaplarını galebe ettirmekti. Fakat bu defa çar istediğinde muvaffak olamadı. Ve yaya kaldı. Devletin başında işten anlar adamlar vardı. Ve Avrupa kendi selâmetini Rusyanın genişlemesinde değil; Osmanlı İmparatorluğunun yaşamasında buluyordu.

Meçinkof İstanbulda

Nihayet *Çar Nikola, Mençikof*'u İstanbula gönderdi. *Mençikof*'un azamet ve gururuna pâyan yoktu. Hariciye nâzırına ziyareti iade etmedi. Mesele çıkarmamak için sükût edildi. Bu da yetmiyormuş gibi, Hariciye nâzırı *Fuat Efendi*den şikâyette bulundu. Hilekâr adammış, kendisile hiç bir müzakerede bulunmıyacakmış. Bu da hazmedildi. Fakat *Fuat Efendi* nezaretten çekilmeğe mecbur oldu.

İstanbula varışından on beş gün sonra *Mençikof* hakikî maksadını meydana koydu. (Makamatı mukaddese) (1) meselesinin kat'î surette halledilmesini Bâbıâliden istedi. *Mençikof* gizli bir surette Osmanlı hükûmetine verdiği bir nevi ültimatom ile; Osmanlı illerinde bulunan bütün Rum ortodokslar üzerinde Rusyanın filî himayesinin kabul edildiğine dair gizli bir muahede imza edilmesini istedi. Rusya Osmanlı devletinin işlerine filen müdahale etmek kararında idi.

Kırım savaşının asıl sebepleri

İngiltere elçisi, Lord *Stratford Redeliffe* (Makamatı mukaddese) meselesinin Rusyayı memnun

(1) Makamatı mukaddese meselesi Kudusta ortodoksların haiz olduklaré haklardır.

edecek bir surette halledilmesine yardım etti. Fransa elçisile beraber hareket etti. Mayıs iptidalarında mesele, Fransayı, İngiltereyi, Rusyayı, Osmanlı Devletini memnun edecek bir tarza bağlandı. Fakat Mençikof bununla iktifa etmedi. Hakikî maksadını açığa vurdu. Osmanlılardan «Atî için muahede hüküm ve kuvvetini hâiz bir taahhüt resmi şeklinde nâkabili fesih teminat (1)» talep ve bunun için de beş gün mühlet verdi.

Osmanlı Hükûmeti, Padişahın ortodoks mezhebini himaye ve ortodoksların muafiyat ve imtiyazlarına riayet edeceğini, fakat bu yolda Rusya ile hiç bir muahede akdetmiyeceğini, bunun istiklâl ve hükümranlık hakkına muhalif olduğunu cevap olarak bildirdi.

Mençikof, «talep olunan teminatın reddedilmesi, çarı ortodoksların hakkını, kendi kuvvetlerile almağa mecbur edecektir» dedi ve İstanbulu terketti.

Bütün bu muhaverelerden anlaşılıyor ki maksat (makamatı mukaddese) değil, bu maske altında Osmanlı devletinin işlerine müdahale idi. Lord *Stratford Redeliffe*'in güzel tabiyeleri, maskeyi yere düşürünce hakikat gün gibi meydana çıktı.

Bunun üzerine çar, Rus ordularının derhal Eflâk ve Buğdana girmesi için emir verdi. Çar red cevabını hakaret saymış bir türlü hazmedememişti. Ve «padişahın beş parmağını yanağım üzerinde hissediyorum (2)» diyordu. Çar neşrettiği bir beyannamede bütün hıristiyanlığı, müslümanlar

(1) Ali Reşat. Tarihi Osmanî, münasebatı hariciyemiz noktai nazarından S. 743.

(2) Ali Reşat. Tarihi Osmani S. 743.

aleyhinde haçlılar savaşına davet ediyordu. Osmanlı sabrı tükendi. Muharebe taraftarları çoğaldı. 1854 ilkteşrin, ilk günlerinde Serdar *Ömer Paşa* Tuna boylarında savaşa başladı. Kırım seferi açılmış bulunuyordu.

Kırım savaşında müttefikler

Kırım savaşı iki yıl sürdü. Fransa, İngiltere-Sardenya devletleri, Ruslara karşı Osmanlılarla aynı saflarda savaştılar.

Meşhur Rus edip ve filozofu (Tolstoy), bu savaşa ihtiyat zabiti sıfatiyle iştirak etmişti. Bu savaşın hatırlarını taşıyan eserinde, Türk kahramanlığını kendine hâs üslûbu, kendine hâs geniş görüşleriyle fevkalâde tasvir etmektedir. Hücuma kalkan Türk askerlerinin (Allah Allah) sedaları, sanki kitabın içinde çınlamaktadır. (1).

Kırım savaşı Türk ulusu için bir destandı. Nikolanın (Hasta adam) ı Çarlığı yendi.

«Davulla zurnayı düğün mü sandın?»
«Al yeşil bayrağı gelin mi sandın?»
.....
«Askeer gideni gelir mi sandın?»

Türküleri, o günlerin hazin zafer teraneleridir ki, bu zaferin döküntüleri olarak bugüne kadar intikal etmişlerdir.

Çarın ölümü

Çar Nikola, savaş sona ermeden kahrından öldü. Zaferden ümidini kestiği halde, barış istemeğe gururu bir türlü müsaade etmiyordu.

«Demir Çar kırılır, eğilmez» diyordu. Hakikaten de öyle oldu. Kırıldı!.

(1) L. Tolstoy, Kırım hatıraları. Fransızca.

Ali Reşat diyor ki:

(Şubatın yirmi birinci günü, hava gayet soğuk ve derece sıfırdan aşağı 21 iken, Kırıma giden bir alaya geçit resmi yaptırmak için sarayından çıktı. Hekimi, bunu menetmek istiyerek, imparatorun atı önüne atıldı. «Haşmetpenah! Ölüme değil, intihara gidiyorsunuz.» dedi. Nikola: «Vazifenizi yaptınız; bırakınız ben de kendi vazifemi yapayım» dedi. Hastalığı ağırlaştı. Ve bir kaç gün sonra bütün tebasına hitaben «Demir Çar ölüyor!» mealindeki telgrafnameyi kendisi yazdırdı. Öldü. Yerine oğlu II inci Aleksandr geçti.) (1). **Ölümün sebebi**

16 ikinci kânun 1856 tarihinde Çar Aleksadr, barışa muvafakat etti. Ve 1 şubatta barış mukaddemesi Viyanada imzalandı. **Çar Aleksandr**

25 şubat 1856 yılında Paris kongresi açıldı ve müzakereye başlandı. Elde edilen verim, meşhur Paris muahedesidir ki muhtevası şudur: **Paris muahedesi**

Paris Muahedesi: (30 Mart 1856)

Madde 1 — Bu muahedenin tasdik ve mübadelesinden itibaren barış teessüs edecektir. **Paris muahedesinin metni**

Madde 2 — İşgal altında bulunan arazinin tahliyesine dairdir.

Madde 3 — Ruslar Karsı ve Osmanlı topraklarında işgal ettikleri yerleri boşaltacaklar.

Madde 4 — Müttefikler Türkiye, Fransa, İngiltere, Sardunya, Sivastopolu, Balıklovayı, Kamişi, Öpatoriya'yı, Kerç'i, Yeni Kale'yi, Kılburnu ve sair işgallerinde bulunan yerleri Rusya Çarına iade edeceklerdir.

(1) Ali Reşat. Tarihi Osmani S. 754.

Madde 5 — Umumî affa dairdir.

Madde 6 — Tutsaklar mütekabilen ve derhal iade olunacaklardır.

Madde 7 — Fransa imparatoru, Avusturya imparatoru, İngiltere kralı, Prusya kralı, Bütün Rusyalar imparatoru ve Sardunya kralı, Osmanlı devletinin Avrupa konserine girmesini ve Avrupa devletler arası haktan istifade etmesini kabul ederler. Ayni zamanda bu hükümdarlar Osmanlı imparatorluğunun mülkî tamamiyetini tanır ve hürmet ederler. Buraya karşı vuku bulacak her hangi bir tecavüzü umumî menfaatlerin ihlâli sayarlar.

Madde 8 — Osmanlı İmparatorluğu ile işbu muahedeyi imzalıyan devletlerden biri veya bir kaçı arasında ihtilâf çıktığında davayı hal için silâha müracaat edilmiyecek, ihtilâf harici kalan âkitlerin tavassutunu talep edecekler...

Madde 9 — Müslüman olmıyan tebanın ıslahat fermanı mucibince himayesine dairdir. Âkitler bu fermanın büyük iyiliklerini bildiğinden hiç bir veçhile Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale etmiyeceklerdir.

Madde 10 — Boğazların kapalı kalacağına dairdir.

Madde 11 — Karadeniz yansız hale getirilmiştir. Bütün milletlerin ticaret gemilerine açıktır. Bu denizin suları ve limanları bütün harp gemilerine yasaktır. On dört ve on dokuzuncu maddeler ahkâmı müstesnadır.

Madde 12 — Karadenizde bütün devletlerin ticaret gemileri yalnız sıhhat, gümrük, inzibat kai-

delerine tâbidir. Başka hiç bir mâni ihdas olunamaz. Bütün milletlerin bu denizde ticaretlerini teshil için Rusya ve Osmanlı devletleri sahillerinde mevcut şehirlere yabancı konsoloslar kabul edeceklerdir.

Madde 13 — Karadeniz yansız hale konduğundan kendilerine ait sahillerde istihkâm yapmıyacaklardır.

Madde 14 — Rusya ve Osmanlı devletleri Karadenizde sahillerinin inzibatı için bulunduracakları hafif harp gemileri hakkında anlaştığından, bu anlaşmayı Paris muahedesini imzalıyan devletlerin rızası olmadıkça hiç bir veçhile bozamıyacaklardır.

Madde — 15 Viyana kongresi bir çok devletleri ayıran veya bir çok devletler arazisinden geçen nehirler hakkında prensipler tesbit etmiş olduğundan bu prensipler Tuna hakkında da tatbik olunacaktır. Tunada seyrisefere hiç bir suretle engel ihdas olunamıyacağı gibi devletlerce kabul edilen resim dışında da bir resim alınamıyacaktır.

Madde 16 — On beşinci maddenin hükümlerini tatbik etmek için Fransa, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya, Sardunya, Türkiye bu işlerle meşgul komisyonda birer (delege) bulunduracaklardır. Bundan başka bu madde mıntaka tayin ediyor ve bu mıntakada yapılacak işleri gösteriyor ve masraf karşılığını tesbit ediyor.

Madde 17, 18 — Mahallî komisyonlardan ve Avrupa komisyonlarından bâhistir.

Madde 19 — Tuna ile ilgili nizamatı tatbik

için âkit devletler Tuna ağızlarında ikişer hafif harp gemisi bulunduracaklardır.

Madde 20 — Besarabya hudutlarına dairdir.

Madde 21 — Rusya tarafından terkedilecek arazi Romanya prensliğinde kalacak ve bura ahalisi prensliğin eski ahalisinin istifade ettiği haklardan istifade edecektir. Ve üç sene zarfında bu toprakları terketme hakkına maliktirler. Fakat mülklerini serbestçe idare edebileceklerdir.

Madde 22 — Romanya Türkiye himayesinde yarı müstakil devlet haline gelmektedir. Durumunu âkit devletler teminat altına almaktadır ve bunlardan hiç biri Romanyanın iç işlerine karışmıyacaklardır.

Madde 23 — Osmanlı imparatorluğu Romanyaya millî ve müstakil idare tanımakta, dinî ve kanunî ve ticarî ve seyrisefere ait işlerinde kâmil bir hürriyete mazhar kılmaktadır. Bükreşte âkit devletlerin tensibiyle bir komisyon toplanacak ve bu komisyon nezdinde Osmanlı devletinin bir komiseri bulunacaktır. Bu komisyon Romanyanın müstakbel teşkilâtını ve kanunlarını hazırlıyacaktır.

Madde 24 — Romanyayı teşkil eden Eflak ve Buğdan eyaletlerinde Osmanlı Padişahı tarafından iki divan teşkil edilecek bu divan âzaları tam mânâsiyle mahallî menfaatleri temsil edeceklerdir. Bu divanlar halkın Romanya yarı müstakil devleti için arzu ettiği teşkilâtı ifade edeceklerdir.

Madde 25 — Divan heyetleri tarafından gösterilecek arzunun âkitlere arzı hakkında...

Madde 26 — Romanyanın teşkil edeceği ordu hakkındadır. Türkiyenin müsadesini almak şartiyle haricî tecavüze karşı savaş yapabilir.

Madde 27 — Romanyının iç emniyeti muhtel olunca Osmanlı hükûmeti iğtişaşı bastırabilir, ancak âkitlerin müsadesini alması şarttır.

Madde 28 — Sırbistan prensliği Türkiyeye tâbi yarı müstakil devlet oluyor. Ve âkitlerin teminatı altında...

Madde 29 — Türkiyenin Sırbistanda asker bulundurması geçmiş muahedeler ahkâmına tâbidir. Türkiye âkitlerin muvafakatini almadıkça hiç bir askerî müdahalede bulunamaz.

Madde 30 — Asya cihetindeki hudutlar savaştan evvelki hallerine ircâ edilecektir. Bu maddenin mütebakisi Asya hudutlarının tayininde teşkil edilecek komisyonlara dairdir.

Madde 31 — Türkiye arazisinde bütün müttefik devletler kuvvetlerinin çekilmesine dairdir.

Madde 32 — Muharebeden evvel muharip devletler arasında ticarete ve tebalara ait muahedeler yenileri yapılıncaya kadar mer'î olacaktır.

Madde 33 — Aland adalarına dairdir.

*
**

Ali Reşat diyor ki (1):

« 25 şubat 1856 tarihinde (Paris) te bir kongre açıldı. (Viyana) kongresinden sonra (Avrupa) nın en mühim mütemeri bu idi. Murahhas ol-

(1) Ali Reşat. Tarihi Osmani. S. 758-770.

mak üzere Bâbıâli Sadrazam paşa ile Paris sefiri Reşid Paşazade Cemil beyi, (Fransa) Kont (Valevski) yi, (İngiltere) (Lord Clarendon) ve Lord (Covley) i, (Avusturya) Kont dö (Buol) ile Baron (Hubner) i, (Rusya) Prens (Orlof) ile Baron dö (Brünov) u, (Piyemonte) Kont (Cavour) ile Marki (Villamarina) yı murahhas tayin ettiler. Bunların şerefine büyük şenlikler, ziyafetler tertip edildi. Muahedename 30 mart 1856 tarihinde aktedildi.

Paris muahedesinin başlıca maddeleri berveçhi zirdir:

Ali Reşadın fikirleri

7 inci maddeye nazaran Saltanatı Seniye Avrupa hukuku umumiyesi ve cemiyeti menafiinden hissedar olacak idi. Düveli muahideden her biri ayrı ayrı memaliki Saltanatı Seniyenin tamamiyetiyle istiklâli âlisine riayeti taahhüt ediyorlar ve işbu taahhüdün tamamii icrasına müştereken mütekeffil oluyorlardı. Benaberin bunun ihlâlini mucip olacak her bir harekete menfaati umumiyeye dokunur bir mesele nazariyle bakacaklardı.

8 inci madde de «Devleti Aliye ile düveli muahidenin biri veya bir kaçı beyninde ihlâli münasebetlerine bâdi olacak bir ihtilâf vuku bulduğu takdirde Saltanatı Seniye ve düveli müşarileyhimin her birisi kuvvei cebriye istimaline karar vermezden evvel işbu uygunsuzluğu tavassut tarikile men edebilmeleri için düveli muahidei saireye meydan vereceklerdir.» deniliyordu.

9 uncu madde şu idi : «Zatı Hazreti Padişahî tebalarının saadeti hallerine masruf olan himmeti mütevaliyeleri iktizasınca kavmiyet ve diyanet

ayırmıyarak cümlesi için mucibi salâhı hal olmakla beraber memaliki şahânelerinin hristiyan ahalisi haklarında niyatı inayetkâranelerini teyit eder bir kıt'a fermanı âli ihsan buyurmuş olduklarından ve bu bapta olan efkârı şahânelerine bir delili cedit ibraz etmek istediklerinden iradei müstakillei şahânelerinden sadir olmuş olan işbu fermanı âlinin düveli muahideye tebliğini tensip buryurmuşlardır. Düveli muahide işbu tebliğin kadri âlisini isbat ve teyit ederler. Şurası kaviyyen mukarrerdir ki işbu tebliğ Zatı Hazreti Padişahinin ne kendi tebasiyle olan muamelâtı şahânelerine ve ne de Saltanatı seniyelerinin idarei dahiliyesine gerek münferiden ve gerek müştereken müdahale etmek için hiç bir halde düveli muahideye bir hak ve salâhiyet vermiyecektir.»

10 uncu maddede Bahri Sefid ve Siyah boğazlarının insidadına dair olan 1841 muahedesinin teyit olunduğu beyan edilmiştir.

11 inci maddede Bahri Siyahın bitaraflığı, bahri mezkûr sevahilinde mutasarrıf olan devletler ile sair devletlerin cenk sefinelerine kat'iyen ve daimî memnu ve mesdut olamsı esası kabul olunmuştur.

Diğer maddeler Karadenizde tersane yapılmamasına, Tunada seyri sefaine, seyri sefainin Kalas'ta içtima edecek beynelmilel bir encümenin nezareti altında bulunmasına, Besarabyadaki Rusya hududunun tâdiline, Tuna deltasının Buğdana terkine, Anadoluda muharebeden evvelki hududun iadesine, Eflk ve Buğdan üzerinde ne Rusyanın, ne de Devleti Aliyenin himayesi olmıyarak bu iki

memleketin idarei müstakille ve milliye nail olmalarına, ayni teminatın Sırbistana itasına dair idi.

Paris muahedenamesi Devleti Aliyenin memalikinden bir kısmını elinden almadığı gibi kuvvet ve satvetini de düçarı zaaf etmiyordu. Devleti Osmaniye 1815 senesinde Viyana kongresinde reddolunan şeye, yani Avrupanın âhengi düvelisi meyanına dühule, Avrupa hukuku umumiyesinden istifadeye nail oluyordu. Her ne vakit düveli muahideden biriyle bir ihtilâf zuhurunda harbe mâni olmak için diğer devletlerin tavassutu hayırhahanelerini temin ettiğinden bir mevkii mümtaz dahi ihraz ediyordu. Bundan başka tamamii mülkiyetî Osmanye ile istiklâli osmanî hukuku beynelmilel ve diplomaside makbul ve muteber iki kaide hükmüne giriyordu. İngiltere ve Fransa Rusyanın Karadenizdeki kuvvei bahriyesini mahvetmekle, Avrupa devletleri bu kuvvei bahriyenin âtiyen teşekkül etmiyeceğini temin eylemekle Devleti Aliyinn emniyetini temin ediyorlar demekti. Elhasıl muharebeden, en ziyade menfaat gören Türkiye idi.

Türkiyeden sonra en ziyade müstefit olanlar Avusturya ile İngiltere idi. Avusturya, Rusyanın memleketeynden ihraç ve Tunadan tebid edildiğini görüyordu. İngiltere, bir gün gelip Bahrisefitte kuvvetini hissettirmesi ve İngiliz politikasına mâni olması muhtemel olan bir kuvvei bahriyeyi mahvediyordu. Avusturya, küfranı nimeti ile Rusyayı, siyaseti riyakâranesiyle müttefikleri gücendirmişti. Kongrede Besarabyanın Buğdana terkini talep etti. Rusya üç sene sonra İtalya meselesinde Avus-

turyadan intikamını aldı. İngiltereye gelince; Karadenizde tersane ve donanma inşa edilmemesini talep etmekle ileri gitmişti. Filhakika bu şerait Rusyayı muvakkaten zayıf düşürdü. Fakat ilk fırsatta muahedenamenin yalnız İngiltere için haizi ehemmiyet olan bu maddesini hükümsüz bırakmağa çalışacağı şüphesiz idi.

Fransanın kazancı sırf mânevî idi. Avrupada, şarkta nüfuzu kadimini teyit etti. Napolyon Rusya, Prusya ve Avusturya hükûmatı mutlakası arasındaki ittifakı bozmağa, İtalya ittihadını temine muvaffak olmuştu. Kongrede İtalya meselesi dahi mevzuu bahis oldu; İtalyanın ecnebi askerlerin tahtı işgalinde bulunmasından mütevellit tehlikeler hakkında celbi nazarı dikkat edildi. Elhasıl İtalya meselesi Avrupa mesaili umumiyesi meyanına girdi.

Devleti Osmaniyenin siyaseti dahiliye ve hariciyesince fevkalâde haizi ehemmiyet olan cihet Paris muahedenamesinin dokuzuncu maddesidir. Bu bapta izahat vermek icap eder: Yukarıda söylediğimiz veçhile Viyanada aktedilen konferansta müzakeratı âtiyei sulhiyeye teminatı erbaa denilen şu maddelerin esas olması kabul edilmişti: Eflak, Buğdan ve Sırbistanda Rusya himayesinin ilgasile bu emaretlerin düveli muazzamanın teminatı müşterekeleri tahtına alınması; Tuna ağızlarında serbestii seyri sefain; Boğazlar mukavelenamesinin tecdidi; düveli muazzame cemaatı gayri müslime imtiyazat ve muafiyatının teminini Devleti Osmaniyeden istihsal edeceklerinden Rusyanın memaliki Osmaniyede her nevi himayei mezhebiyeden vazgeçmesi.

Dördüncü madde tebai gayri müslimenin muafiyatı mezhebiye ve hukuku siyasiyesine taallûk ettiği cihetle Bâbıâli ile süferayi ecnebiye ve düveli muazzama kabineleri arasında bu madde hakkında pek çok müzakerat ve muhaberat cereyan etmiştir.

Devleti Osmaniye (Çar) ın (Eflak) ve (Buğdan) üzerindeki himayesine nihayet verecek olan teşkilâtı cedidenin bu vilâyatı Bâbıâliye rapteden münasebat ve revabıtı kadimeyi teyide hizmet etmek suretiyle emniyeti mahsusasını temin cihetine masruf olması lâzımgeleceğini (Paris) ve (Londra) kabinelerine bildiriyordu. Bâbıâliye nazaran Romanya ve Sırbistanın tâbiiyetine delili zâhirî olan verginin mikdarı tezyit olunacak; (Rusya) nın Karadenizdeki hâkimiyetine sureti kat'iyede nihayet verilecek; elhasıl mansabı Ruslar elinde bulunan (Tuna) nehrini bitaraf bir hale koymak için ağızları Devleti Osmaniyeye iade olunacak; Devleti Osmaniye dahi sefaratı ecnebiyenin nezareti veya Dersaadette münakit beynelmilel bir komisyonun muaveneti ile nehrin seyri sefaine salih bir halde muhafazasını taahhüt edecekti.

Tebai gayri müslimenin ıslahı ahvaline taallûk eden dördüncü noktaya gelince; Vükelâyi Osmaniye Sultan Mehmet Sani devrinden beri mileli mağlûbeye verilen müsaadati kadimeyi sureti umumiyede tasdika müheyya bulunduklarını beyan ediyorlardı. Fakat, Prens (Gorçakof) teklifi veçhile, aktolunacak muahedei sulhiyeye ilâve edilecek bir maddei mahsusa ile hristiyanların (Avrupa) devletlerinin teminatı müşterekeleri altında bulundurulmalarını hiç bir suretle kabul edemiye-

ceklerini söylüyorlardı. Böyle bir maddenin hukuku düvele sarahaten mugayir ve Devleti Osmaniyenin düveli ecnebiyeye tâbi bulunduğuna alenî bir delil olacağını söyliyerek bunu berveçhi peşin red eyliyorlardı.

Diğer taraftan memaliki Osmaniyedeki hristiyanların minelkadim nail olup gerek esas, gerek netayici itibarile tebai Osmaniyeyi birbirinden tamamen ayrılmış iki kısma tefrik eden imtyazatı iki noktai nazardan tetkik ediyorlardı: İmtiyazatı mezkûreden bazıları sırf mezhebîdir. Bu nevi imtiyazat hürriyeti vicdana müteallik olmak itibarile aynen muhafaza edilmelidir; diğerleri hukuku medeniye ve bir nevi muhtariyeti adliyeye taallûk eder, bu nevi imtiyazatı hükûmetin ıslahatı umumiye programı ile ve bilhassa tatbik edilmek istenilen kanun nazarında müsavat kaidesi ile telif etmek mümkün değildi. Bilhassa bu ikinci nevi imtiyazat zamanı fethten kalan kavanin ve mevzuatı kadime cümlesinden olup milletin sunufu muhtelifesini hali tecerrütte bulundurduğu, haset ve husumeti mütekabileye sebebiyet verdiği cihetle artık meydandan kaldırılmak icap ediyordu.

Bâbıâli hristiyanlar hakkındaki âmali âlicenabanesine bir delil göstermek suretiyle müttefiklerini temin etmek istiyordu: Haracı lâğvedeceğini ve reayayı orduya ve şuabatı muhtelifei idareye kabul eyliyeceğini sefaratı ecnebiyeye tebliğ etti. Hristiyanlar askerlikte miralay rütbesine, hidematı mülkiyede birinci sınıf memuriyetler derecesine kadar çıkabileceklerdi; bundan başka müsadei mahsusa istihsaline hâcet olmaksızın kiliselerini tamir edebilecekler ve sırf hristiyanlarla

meskûn mahallâtta yeniden kilise inşa ettirebileceklerdi. Bu tedabir nizam şeklinde neşir ve ilân olundu. Bununla beraber hizmeti askeriyeyi bütün tebaya teşmil eden kaidei cedide bundan memnun olmaları lâzım gelen hristiyanlar meyanında itirazatı mucip oldu. Bilhassa Rumelideki ortodoksлar son derece telâşa düşerek müçtemian dağlara kaçacaklarını ve hattâ hemcivar hükûmetlere iltica eyliyeceklerini ilân ettiler. Bunun üzerine hükûmet kanunu cedit ahkâmını tâdile mecbur oldu; hudut üzerindeki vilâyetler ahalisini askerlikten istisna etti ve gayri müslim efradı cedide mikdarını 15,000 den yedi bine indirdi. Hattâ bilâhare bu yedi bin kişiden dahi vaz geçti.

Bu tecrübe şayanı dikkat bir ders teşkil etti; ıslahatın, nazariyat dairesinden filiyata geçtiği nisbette, bundan en ziyade müstefit olacak hristiyanlar tarafından arzu edilmiyeceği anlaşıldı. Bu müşkülât meseleyi bir sureti garibede teşviş ettiğinden bir an evvel hal ve tesviyesi bilhassa düveli ecnebiye nazarında haizi ehemmiyet idi.

Mukeddematı sulhiyenin dördüncü maddesi müzakeratı cariyenin en müşkül, en mühim noktası idi. Bunun için maddei mezkûre Bâbıâli ile sefaretler arasında daimî bir zemini mükaleme ve müzakere teşkil ediyordu. Bu baptaki muhaberat ve teatii efkâr, nihayet sureti muntazamada cereyan eden müzakeratı siyasiyeye münkalip oldu ve 1271 senesi sonbaharı zarfında Hariciye Nazırı ile (Fransa), (İngiltere) ve (Avusturya) sefirleri arasında müteaddit konferanslar aktedildi.

Evvelemirde hürriyeti vicdan hakkında müza-

kere cereyan etti; bu gayet nazik bir mesele olup mesaili sairenin kâffesi hürriyeti vicdana merbut idi; Vükelâyi Osmaniye bu bapta bir kaydi ihtirazi vazettiler, dini islâmı hariç bırakarak yalnız hristiyan tebanın ahvali mezhebiyelerini müzakere etmek lâzım geleceğini söylediler.

(İngiltere) sefirinin fikri ise bunun tamamile zıddı idi.

(İngiltere) sefiri (Lord Stratford) ahkâmı şer'iyeye itiraz ediyor ve mürtedler hakkındaki cezanın ilgasını, müslümanların tebdili mezhepte serbest oldukları esasının ilânını talep eyliyordu. Vükelâyi Osmaniye galeyanı taassubu nazarı dikkate almadan ve hattâ kavanini Osmaniyeye ithal etmek istediği kaidei esasiyenin kendi memleketinde ve hükûmatı garbiyenin ekserinde tahdit ve takyit edilmiş olduğunu düşünmeden hareket eden İngiliz sefirinin teklifatını reddettiler, yalnız mürtedlerin idam olunmıyacaklarına dair diplomasi tarikiyle teminat itasına razı oldular. Nihayet «Memaliki Osmaniyede bulunan her din ve mezhebin âyini berveçhi serbestî icra olunduğundan tebadan hiç bir kimsenin bulunduğu dinin âyinini icradan menolunmaması ve bundan dolayı cevri cefa ve eza görmemesi ve tebdili din ve mezhep etmek üzere hiç kimsenin icbar edilmemesi» karargir oldu.

Vaktiyle reayaya bahşedilmiş olan müsaadat ve muafiyatı muhtelife mevkii tetkik ve tezekküre vazedildiği zaman bu müsaadatın istiklâlini, şan ve şerefini muhafaza kaydında bulunan bir hükûmet için nâkabili tahammül bir hali gayri tabiî teşkil eylediği bilâ tereddüt tasdik olundu.

Rum patrikhanesi fetihten sonra nail olduğu hukuk sayesinde hakikaten hükûmet içinde hükûmet idi ve teşkilâtı iptidaiyesinin bir sureti garibe de tahrif ve tebdil edilmiş olduğu inkâr edilemezdi. Harciye Nazırının süferaya izah eylediği veçhile şark ortodoks mezhebindeki hristiyanların ırz ve namusu, servet ve sâmânı, hürriyeti şahsiyesi, hürriyeti vicdanı — hiç bir kontrola tâbi olmadan — Derseadet kilisesi reisinin elinde idi. Patrik, ortodoksları nefy ve hapis cezalarına mahkûm ediyor, vergi alıyor, peskoposları azlediyor, aforoz ve sansür gibi iki vasıtai mühimmeyi istimal ve suiistimal eyliyor, mektepler için tedrisat programları yapıyor, elhasıl bir çok cihetlerden hayatı medeniye ve siyasiyeye taallûk eden vezaifin hini ifasında hiç bir kayda tâbi bulunmuyordu. Fazla olarak, hükûmet patrikhanenin arzularının mevkii icraya vaz'ını temin için muavenete mecbur idi. Vezaifi ruhaniyeyi vezaifi cismaniyeden külliyen tefrik etmek olmasa bile hiç değilse müruru zamanla suiistimalâta uğrayan ve en ziyade yine hristiyanları ezip bitiren imtiyazatı tahdit etmek lâzım idi.

İşte bu fikir ve mülâhaza, Rum kilisesi imtiyazatınca bazı tebeddülât icrası lüzumunu hissettirdi; bu tebeddülât patriklerin usulü intihabını tâdile, kilise namına maktuan alınan vergilerin ilgasile bunların yerine mikdarı muayyen maaşat tahsisine, cemaat umurunun sureti idaresini teftişe ve saireye müteallik olacaktı.

Mamafih hürriyeti mezahibi ilân etmek ve hristiyanlara kendi reisi ruhanileri tarafından tahmil olunan bâri sakili hüküm ve nüfuzu tahfif eylemek kâfi değildi. Reayayı vatandaş yapmak ve mema-

liki Osmaniyenin anasırı muhtelifesinin birbirine yaklaşmasına yardım etmek iktiza ediyordu. Vükelâyi Osmaniye diyorlardı ki: «Tanzimat, hristiyanları müslümanlardan tefrik ederse, iyi bir şey olmak şöyle dursun bilâkis bâisi felâket olur. Bir hükûmetin vezaifi kâffei sunuf tebasına karşı aynidir. Vergilerin, mehakimin hüsnü idaresi ve muamelâtı keyfiyenin men'i hususunda bütün teba, ayni derecede alâkadardır.»

Fakat Vükelâyı Osmaniye umum teba için aynı usulü idarenin tatbikini tavsiye etmekle beraber anarşiye, hükûmetsizliğe yegâne mâni olan tefevvuku islâmı ihlâl edebilecek derecede müsavatı tammeyi kabul etmiyorlardı.

Bu ihtiyat, gayri kabili inkâr olan bir hakikate müsteniden ileriye sürülüyordu. Bu hakikat de şu kelimelerle hülâsa edilebilirdi: «Hükûmeti islâmiye, reayayı en az tefrikeye düşüren bir şekli hükûmettir.» Öteden beri Devleti Osmaniyenin tebası arasında mevcut en aşikâr farklara sebep olan usulü adliyeyi esaslı bir surette tebdile dahi lüzum vardır. Adliyeyi mümkün mertebe idareden ayırmak, kâfei sunuf tebanın ayni kavanine tâbi olmasını iktiza eden ahvalde muhtelit mehakim tesis etmek, umuru adliye ve idarede salâhiyeti kâmileye malik olmakla beraber hakikati halde valilerin emir ve keyfine tâbi olan mecalisi idarei vilâyatın sureti teşkil ve vezaifini tâdil eylemek, mecalisi mezkûre âzasının intihabı hususunu valilerin eline bırakmayıp muayyen mikdar vergi ile mükellef efradı ahali tarafınadn intihap edilmelerini temin etmek; diğer taraftan da hidematı umumiyei muhtelifeye lüzumu olan memurini tedarik için

ciddî mekâtibi hususiye açmak, memuriyeti devlete bilâ tefriki cins ve mezhep bütün tebayı kabul eylemek... İşte, ihtiyacatı cedidenin lüzum gösterdiği tedabiri evveliye bunlar idi.

Esnayi müzakeratta tahrir ve tanzim olunan muhtıralar ile (birbirinden farklı tedabiri havi olmak üzere yirmi bir muhtıra mevcuttu) ikmal edilen bu program, mukaddematı sulhiyenin dördüncü maddesine ciddî bir ehemmiyet vermekte idi; çünkü reayanın hukuku mezhebiyesile hukuku siyasiyesi arasında sıkı bir rabıta husule getiriyordu; bu noktai nazardan husulü itilâf için bir çok müsaadat bahşedilmiş ve bu müsaadat sureti kat'iyede tayin ve tasrih olunmuştu.

Dersaadette cereyan eden müzakeratı iptidaiye netayicini bir beyannamei umumî ile ilân etmezden evvel mühim bir meselenin müzakeresi icap ediyordu.

(Viyana) konferansında, hıristiyan tebai osmaniyenin temini menafii için (Avusturya), (İngiltere), (Fransa) ve Devleti Osmaniye arasında «akdi itilâf» edilmesi takarrür etmişti. Acaba buradaki «itilâf» kelimesi «muahedename» mânâsına mı idi? Devletler birbirlerine karşı taahhüdatı mütekabilede mi bulunacaklardı? Bâbıâli bu tarzı tefsiri, mantık ve tedbir ve ihtiyat namına, reddediyor; (İngiltere) ise taahhüdatı kat'iye ve müştereke fikrini iltizam eyliyordu.

Bu mühim ihtilâf nihayet bertaraf edildi ve pâdişahın bilihtiyar tebasına müsaadatta bulunduğunu göstermek için Devleti Osmaniye ile hükûmatı müttefika murahhasları tarafından Dersaa-

dette kararlaştırılan mevaddı hâvî bir hattıhümayunun bilâtehir tastir ve ilân edilmesi Bâbâliye tavsiye olundu.

İşte, ne suretle tanzim edildiği umumiyetle meçhul kalan ve hemen kâmilen düveli ecenbiyenin müdahale ve muavenetlerile meydana çıkan ıslahat hattıhümayunu meşhurunun menşei budur.»

***

Paris muahedesile Osmanlılar yepyeni bir duruma giriyorlardı. Bu muahedenin Türklük hesabına kazandığı en büyük muvaffakıyet VII inci maddesi idi. Bu madde mucibince Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletleri Konserine dahil oluyordu. Bunun açıkça manası, devletler arası hak prensiplerinden istifade etmek, kapitülâsyonlara kat'î surette nihayet vermekti.

İşle biraz meşgul olmak, bu neticeyi elde etmeğe yeterdi. Fakat elde edilemedi! Paris Muahedesinin VII inci maddesi, zaman zaman söylenir, söylenmekle teselli bulunur, lâfzî murat bir kazanç halinde kaldı. Yolunda bu kadar uğraşılan, bu kadar kan dökülen, bu çapta bir davanın böyle verimsiz kalışının sebeplerini (1) düşündükçe, insanın saçlarından, tırnaklarına kadar kızarmamasına imkân yoktur. Lâfın kısası, bu büyük kazanç, muahede sayfaları arasında tâ 1923 Lozan muahedesinin imzasına kadar, madde halinde kalmaktan ileri gidemedi. Demek oluyor ki davanın halli adamlarını bekliyordu. İstiklâl savaşları adamları verdi ve bunlar işin hakkından geldiler. Bunlar Atatürk ve İnönü'dürler.

(1) Bu kitap, S. 25-29.

Modern bilgiler eksikliği

Yeri gelmişken şunu kaydetmek borcundayım ki, memleketimiz modern bilgilerinin eksikliği yüzünden, çok acı hâdiseler ve günler yaşamıştır. Bu yalnız yeniçerilik ve askerlik yüzünden değil her yöndendir. Şüphe yok ki vaktile askerliğimizin geriliği, bize çok pahalıya oturmuştur. Bu diğer geriliklerin hiç birile mukayese edilemez. Fakat sivil alanlardaki bilgisizliğimiz de bundan pek aşağı değildir. Meselâ 1908 ihtilâline kadar ana haklar (hukuku esasiye) anlamından behersiz kalışımız, uzun asırlar istibdat ve keyfî idareler altında inleyişimizin büyük sebeplerinden birini teşkil eder.

Denmesin ki, «Ana haklar bilgisi bizi müstebit idarelerden kurtarmağa, müstebitlerin elinden millî hakları almağa yeter miydi?»

Şüphe yok ki bilgili bir milletle bilgisize tahakküm etmek arasında çok fark vardır. Haklarına tecavüz edilen bilgili bir millette isyan kabiliyeti, ihtilâl kudreti vardır. Hakkın, hukukun ne demek olduğunu anlamaktan âciz milletlerde ise bu haslet yoktur. Elbette ikincisine tegallüp, birincisile kıyas kabul etmez. Fransız büyük ihtilâlinin, bizimkileri en azdan yüz sene önlemesinin sebeplerinden birisi de yine şüphe yok ki Fransızların modern bilgi ile tecehhüz etmek hususunda erken davranmış olmalarıdır. 1789 Fransız millî meclisinde dinlediğimiz nutuklar, şahidi olduğumuz münakaşalar, hep bu görüşün canlı birer belgeleridir. Meselâ kıralın iradesile meclisin dağılması lâzımgeldiğini söyleyen adama, *Mirabo*'nun verdiği cevap, aradan yüz elli sene geçtiği halde, hâlâ kulaklarda çınlamakta, bugünkü nesillere bile,

milletin ne demek olduğunu, kim olduğunu ihtar etmektedir.

Mirabo, dağılma iradesini tebliğ eden zata, meclisin ortasında şöyle bağırmıştı: «Gidiniz! Efendinize deyiniz ki, biz burada, milletin iradesile toplanmış bulunuyoruz! Bizi buradan ancak süngü kuvvetile çıkarabilirler!!» (1) Bunun üzerine meclis yerinde kaldı ve müstebit XVI ıncı Lui özür diledi. Mirabo

Bunun gibi, devletler arası hak bilgileirnden nasipsiz kalışımız da, devletler arası kamununda malik olmamız lâzımgelen haklardan bizi uzun yıllar, hatta asırlar mahrum bıraktı.

«Devletler arası hakı bilmekle kapitülâsyonlardan kurtulur modern devletlerin malik oldukları haklara, sahip olur mu idik?» demeyiniz. Şüphe yok ki hakkını istemesini bilenle, bilmeyen arasında dağlar kadar fark vardır. O kadar ki 1856 da Osmanlı hükûmeti bu hakları elde ettiği halde, bunlardan faydalanmanın yolunu bir türlü bulamadı.. Bilgisizliğin acı ve korkunç yanı görülüyor mu?

İnönü'nün güzel bir vecizesini burada anmadan geçemiyeceğim. «Zayıflık hayatta esasen bir eksiklik, bir kabahattir. Buna bir de bilgisizlik inzimam ederse işin vehametini anlamak zor değildir!» Biz hem bilgisiz hem de zayıf idik!! İnönü'nün vecizesi

Vâkıâ kara günlerimizde, karanlıklar içinde tek tük yıldızlarımız vardı, fakat bunların ışığı, o, zifiri karanlıkları aydınlatacak, sabahları açacak kadar kuvvetli değildi.

---

[1] Mignet. Fransız ihtilâli tarihi. Fransızcadır.

Meselâ; Mora isyanları sırasında İngiliz konsolosu askerî hareket kumandanı *İbrahim Paşa*'dan şunu soruyordu:

«Siz Mora rumlarını Mısıra, Mısır araplarını Moraya nakledecekmişsiniz. Böyle bir karar vâki ve doğru mudur?»

İbrahim Paşa: — «Bu bana sorulamaz. Hükûmetimden malûmat almanız lâzımdır!»

Nihayet iş Bâbıâliden sorulduğu vakit şu cevap alınıyor:

Biliyoruz ki İrlanda da İngiliz hükûmetine karşı isyan vardır. Fakat biz, İrlânda işlerine karışabilirmiyiz? Bu hususta bazı sualler sorsak cevap verir misiniz? Hatta bunları protesto etmez misiniz? Sizin de bizim iç işlerimize karışmağa ne hakkınız vardır? (1)

Bu gibi bilgilerle mücehhez olanların sayısı biraz daha fazla olsaydı şüphe yok ki işler başka bir şekil alır, başka neticeler verirdi. Ne yazık!

***

Paris muahedesinin verimleri

Paris muahedesile Sırbistan ve Eflâk, Buğdan eyâletleri de Romanya adile Osmanlı İmparatorluğunun birer mahmi devleti haline geliyorlardı. Osmanlılıkla irtibatları biraz daha gevşetiliyordu. 1878 Berlin muahedesile bunların müstakil hale konduklarını göreceğiz.

Karadenizin yansız duruma girmesi, Osmanlı İmparatorluğuna bu taraftan şüphe yok ki bir nefes aldırıyordu. Bununla beraber bu halden en zi-

[1] Lûtfi tarihi

yade istifade eden devletlerden birisi de İngiltere idi.. Yirmi sene daha Akdenizde rahat edecekti. Hünkâr iskelesinin ihdas ettiği vaziyet bu suretle de imha edilmişti.

Paris muahedesinin devletler arası bakımından büyük verimlerinden birisi de Tunanın devletler arası nehir haline getirilmesidir. Artık Tunada her devlete mensup ticaret gemileri serbestçe seyrüsefer edebilecekler, tabiatın bütün insanlara bahşttiği tabiî servetler bir kaç milletin inhisarında kalmıyacaktı. Böylelikle insanlık birbirile temasta bulunacak, münasebetler girift bir hal alacak, devletler arası hakkın inkişaf ve tekâmülünde bir adım daha atılmış olacaktı. Muahedenin VIII inci maddesi de önemlidir. İhtilâf zuhurunda silâha müracaat edilmiyecek ihtilâf harici kalan devletlerin tavassutile anlaşmazlık halledilecektir ki bu, savaşları önlemek yönünden devletler arası hakkın takdir edeceği bir karardır.

***

Paris deniz beyannamesi

Paris muahedesinin akdi, devletler arası hakda o güne kadar halli mümkün olmamış, büyük önemi hâiz bir kaç meselenin daha kat'î neticeye bağlanmasına sebep oldu. Bu meselelerin hal şekli (Paris deniz beyannamesi nde tesbit edilmiştir.

Paris deniz beyannamesi (20 Nisan, 1856).

1) Korsanlık mülgadır.

2) Düşman bayrağı altında yansız devlete ait eşya müsadere edilemez. Savaş kaçağı müstesnadır.

3) Yansız bayrak altında düşman devlete ait

eşya müsadere olunamaz. Savaş kaçağı müstesnadır.

4) Ablukalar mecburiyet ifade etmek için filî olmaları lâzımdır. Yani abluka altında bulunan yere girmeği menedecek kadar bir kuvvetle yapılması icabeder.

Bu açık bir mukaveledir. İmzada hazır bulunmıyan devletler sonradan buna iştirak edebileceklerdir. Bugün hemen bütün devletler buna iştirak etmiş, mukavele arsıulusal mahiyet iktisap etmiştir denebilir. İştirak etmemiş olanlar bile tatbikatta riayet etmişlerdir.

Bu mukavelenin devletler arası hak bakımından önemli bir fârikası da II ve III üncü maddelerle savaşın imkân elverdiği kadar devletden devlete olmasını temindir. Silâhsız tebaya değil. Yine bu mukavele ile şantaj kabilinden olan ablukalara nihayet verilmekte, filî hale getirilmektedirler. Bu suertle hak ve hukuk sıyanet olunmaktadır. Yani vaktile İngilterenin ve *Napolyon*'un ilân ettikleri ablukaların, tekerrürünün önüne geçilmektedir. Tafsilâtı ileride ikinci cildimizdedir.

*
**

Yine bu tarihte İngiltere, Fransa, Avusturya devletleri aralarında imzaladıkları bir muahede ile Paris muahedesinin hükümlerini himayeleri altına almaktadırlar.

29 Nisan 1856 da akdedilen bu muahedenin ikinci maddesine göre:

«Paris muahedesinin hükümlerine karşı vâki olacak her hangi bir tecavüz bu devletlerce savaş sebebi sayılacaktır. Ve Bâbıâli ile anlaşarak göndereceklerı deniz ve kara kuvvetlerinin mikdarını tayin edeceklerdir».

Bu çağ içinde Osmanlı İmparatorluğu muhtelif devletlerle siyasal, ticarî, ekonomik 155 mukavele ve muahede imzalamıştır. Biz burada en önemlileirni kayıt ve tahlil ile iktifa etmiş bulunuyoruz.

Beşinci çağ: 1878 — 1900

1 — Doğu Avrupa Osmanlı - Rus savaşı 1877-8 Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan isyanlarile vukua gelmişti. Kırım savaşının aksine olarak Osmanlı İmparatorluğunun mağlûbiyetile neticelendi. Muzaffer Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile Ayastafanosda barış başlangıcını imzaladı. Şubat 1878 ve 3 Mart 1878 de İstanbul muahedesile imparatorluk büyük mikyasta arazi kaybetti. İngiltere ve Avusturya Osmanlı İmparatorluğunun mülkî tamamiyetinin teminatçıları sıfatile bu muahedeyi protesto ettiler, bundan dolayı 13 Hazirandan - 13 Temmuz 1878 e kadar Berlinde bir kongre toplanması lâzım geldi. *Bismark* burada (namuslu simsar) rolünü oynadı. Ve ilgililerin arasını bulmak imkânını elde etti. Burada ancak Berlin muahedesinin önemli noktalarını tebarüz ettirmek mümkündür.

Rusya Bulgaristanı Tunadan Ege denizine kadar uzanan bir büyük devlet haline koymuştu. Küçültüldü ve muhtar bir Osmanlı devleti haline

geldi. Bulgaristan Osmanlı devletine vergi verecek ve İmparatorluğun himayesinde bulunacaktı. Bulgaristan prensinin intihabı Bulgar halkı tarafından yapılacak büyük devletler tarafından tasdik olunup Bâbıâlice beratı verilecekti. Doğu Rumelisi muhtar bir eyâlet halini aldı. Bunun valisi Osmanlı hükûmeti tarafından tayin olunacak ve devletler muvafakatlerini vereceklerdi. 1885 de bu eyâlet Bulgaristanla birleşti. Devletler bu birleşmeyi (5 Nisan 1886) anlaşmasile tanıdılar. Giride 1868 nizamnamesinin tatbikata konması kararlaştı. Yunanistanın büyümesi âtiye bırakıldı. 1881 de Yunanistan Tesalyayı ve Epirden küçük bir parçayı ilhak etti.

Avusturya - Macaristan, Bosna - Herseği işgal etti. Bu yerin idare mandası, bu devlete tanınıyordu. 21 Nisan 1879 da Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşarak Yenipazar sancağını da bu suretle işgali altına aldı. *Fon List* diyor ki: Evveli bilinmez zamanlardanberi kendini muvaffakıyetle müdafaa eden Karadağ müstakil devlet olarak tanındı. Antivari ve buna mülâsık sahil arazi bu devlete verildi. Ancak Karadağ bazı kayıt ve şartlara riayet edecekti.

Meselâ: Sahillerini tahkim edemiyecek, savaş bayrağına malik olamıyacak ve sahil polisi istimal edemiyecekti bu ödev Avusturya tarafından yapılacaktı. Aynı zamanda Karadağ Avusturyaya bu yeni arazisi üzerinde geçit hakkını tanıyordu.

Bu zamana kadar Osmanlı İmparatorluğunun himayesinde bulunan Sırbistan ve Romanya yarı ergin devletleri tam müstakil hale geldiler. Buna

mukabil bu devletler Osmanlı borçlarından bir kısmını üzerlerine aldılar. Bundan başka din ve mezhep müsavatını kabul ettiler. Kapitülâsyon işleri muahhar bir anlaşmağa bırakıldı.

Besarabyanın Rusyaya iadesi

Romanya, Besarabyayı Rusyaya bırakmağa mecbur oldu. Bu suretle Rusya yeniden Tuna sahillerine çıktı. Besarabyanın terkine mukabil Romanya Rusyadan Dobrucayı aldı.

Bundan sonra Berlin muahedesi Tunada seyrüseferle, Rusyanın Osmanlı İmparatorluğundan Anadolu cihetinde aldığı arazi ile Ermeni vilâyetlerinde yapılacak reformalarla, ve buralardaki hıristiyanları çerkes ve kürtlerin tecavüzüne karşı himaye işlerile meşgul oldu. Muahedenin 62 inci maddesi Osmanlı İmparatorluğunda din hürriyetile ilgili idi.

Heyeti umumiyesile devletler tarafından yakın şark işlerine dair alınan tedbirler büyük devletler arasında savaşı önlediği gibi Balkanlarda da âsâyişi temin etti. Hatta Girit isyanında ve 1897 Türk-Yunan ihtilâfında devletler arasındaki bu anlaşma zâhiren olsun muhafaza edildi. 1897 Türk-Yunan muahedesi istatükoyu muhafaza etti. Fakat Yunan maliyesi büyük devletlerin kontrolu altına girdi. 29 Nisan 1899 da Girid ana kanununu elde etti. Ve böylelikle Osmanlı İmparatorluğunun himayesinde yarı müstakil devlet halini aldı. Bir çok isyan hareketlerine rağmen bu ana kanun değişmedi.

Giritte ana kanun

1897 Petresburg Rus - Avusturya anlaşması - ki bu anlaşma 1903 de yenilendi - ve Almanyanın Türkiyeye muaveneti Balkan milletlerinin istiklâl-

lerini elde etmeleri için kuvvetli bir engel oldu. 1906 yılında İtalya ile Avusturya-Macaristan arasındaki anlaşma Arnavutlukta da istatükonun muhafazasına yardım etti.

Almanya ve Avusturya ittifakı

2 — 7 Birinciteşrin 1879 da Almanya ile Avusturya arasında bir ittifak muahedesi imzalandı. Bu muahede mucibince iki devlet birbirini Rusyadan gelecek her hangi bir tecavüze karşı koruyacaklardı. Biraz sonra Almanya ile Rusya arasında 1884 de imzalanan muahede mucibince iki devlet birbirine tecavüz etmemek teminatı veriyorlardı. Bu muahede *Bismark*'ın halefleri tarafından yenilenmedi. İtalya, Fransızların Tunusa yerleşmesinden memnun değildi. 1883 denberi Avrupa merkezi devletlerine yanaşmağa çalışıyordu. 1886 güzünde başlayan konuşmalar 1887 de üçler ittifakı muahedesile neticelendi. Almanya, Avusturya - Macaristan, İtalya.

Gerek Almanya, Avusturya - Macaristan ve gerek İtalya da dahil olmak üzere bu üç devlet arasında imzalanan iki muahedeyi veriyoruz.

Almanya, Avusturya - Macaristan ittifak muahedesi (1879, 7 Birinciteşrin).

Bu muahede önceleri gizli tutuldu. Fakat Rusya ile bu iki devletin münasebetleri gerginleşince muahedenin metni 3 Şubat 1888 de ilân e dildi. İlân edilen kısım şudur:

Almanya ve Avusturya imparatorları; memleketlerinin emniyetini ve milletlerinin sükûnetini göz önünde tutmağı kendilerine ödev bildiklerinden;

Bu ödevlerini başarmak için ittifakı lüzumlu gördüklerinden;

Ve böyle bir ittifakın hiç kimsenin aleyhinde olmayıp bilâkis Berlin muahedesile tesis olunan Avrupa barışına hizmet edeceğini düşündüklerinden bu ittifak muahedesini imzaladılar.

Muahedenin metni

1 — İki imparatorluktan biri Rusya tarafından hücuma maruz kalırsa iki imparatorluk bütün askerî kuvvetlerile birbirine yardım edeceklerdir ve barış muahedesini beraberce yapıp ayrı ayrı imzalamıyacaklardır.

2 — İki imparatorluktan biri bir üçüncü devlet tarafından tecavüze uğrarsa tecavüze uğramıyan taraf mütecavize yardım etmek şöyle dursun fakat tecavüze uğrayan müttefikine karşı en azdan hayrıhâhâne bir yansızlık muhafaza etmeği taahhüt eder. Şu kadar ki: Mütecaviz devlet Rusyadan her hangi bir yardım gördüğü takdirde birinci madde mucibince harekete geçilecektir.

3 — Bu muahede her hangi bir anlaşmazlığa meydan vermemek için taraflarca gizli tutulacaktır. İki taraf anlaşmadıkça üçüncü bir devlete dahi bildirilmiyecektir.

İtalya, Almanya, Avusturya - Macaristan ittifakı (1887).

«Fransa, İtalyaya bir tecavüzde bulunursa Almanya için bu hal harp sebebi teşkil edecektir. Fransa yahut Rusya Almanyaya tecavüz ederse bu hal de İtalya için savaş sebebi olacaktır. Bu tecavüz ister Almanya ile Avusturyaya ister yalnız Almanyaya olsun İtalyanın durumu budur. Avusturya ile İtalya arasındaki münasebetlere gelince: Fransa ile İtalya arasında bir savaş vuku bulursa Avusturya İtalyaya karşı hayrıhâhâne bir yansız-

lık muhafaza edecektir. Rusya ile Avusturya arasında bir savaş vuku bulursa, İtalya da aynı suretle hareket edecektir.»

24 Nisan 1906 yılında İtalya başvekili *Guicciardini* Senada iradettiği bir nutukta İtalyanın muvafakati olmadıkça Makedonyada her hangi bir tahavvül yapılmıyacaktır. Bunu üçler ittifakı temin etmektedir.

Bu yıllar içinde üçler ittifakı, müttefikler arasındaki anlaşmazlıklara rağmen bütün siyasal müşküllere kafa tutmuş ve Avrupa barışını muhafaza etmiştir.

Fransa-Rusya ittifakı

Almanya İmparatorluğu Rusya ile ademi tecavüz muahedesini yenilemediğinden, Rusya Fransaya yanaşmış ve ikiler ittifakı vucut bulmuştur. İngiltere 1903 e kadar ne ikiler ve ne de üçler ittifakından olmuştur.

Afrikanın taksimi

3 — Avrupa barışından istifade ederek devletler denizlerin öbür yanındaki menfaatlerini takip ve tahakkuk ettirmeğe uğraştılar. Önce Avrupa devletleri arasında Afrikanın taksimi tahakkuk etti. Fransa, Tunusu himayesine aldı. Böylelikle Şimalî Afrikadaki hâkimiyetini kuvvetlendirdi. Aynı zamanda Madagaskarla bağlarını sıklaştırdı. Madagaskar 1886 da Fransız himayesine girdi biraz sonra, 11 Birincikânun 1895 de Fransız kolonisi halini aldı. İngiltere 1882 de Mısıra oturdu. 1 Temmuz 1890 tarihli muahede ile Almanya bu devletin Zengibar üzerindeki himayesini tanıdı. 1885 yılında İtalya, Kızıldenizde Masuu işgal etti. Habeşistanı nüfuzu altına almak istediyse de muvaffak olamadı. 1884 den itibaren Al-

manya koloni devlétleri arasında yer aldı. Belçikanın Kongo kumpanyası Afrikanın yüreğine doğru fetihlerini ilerletti. 15 İkinciteşrin 1884 ve 1885 tarihli Berlinde vaki Kongo konferansı İngiliz ve Portekiz anlaşmasının hilâfına olarak Kongoyu müstakil devlet tanıdı. Ve Kongoda ticaret serbestisini kabul etti. Aynı zamanda Afrika sahillerinde hâkimiyet tesis prensiplerini vazetti. İngiltere Şimalî ve Cenubî Afrikadaki sömürgelerinin birleştirilmesi ameliyesine devam ediyordu. Ve böylelikle bütün rakiplerini atlatmış oluyordu. 1899 Sudanın fethile bu gayeye doğru önemli bir adım daha attı.

Asyada, devletlerin yayılma faaliyetleri bundan daha az enteresan değildir. 1884 yılında Rusya, Mereve ayak bastı. İran ve Afgan sınırlarına dayandı. 1886 İngiltere Birmanyayı fethetti. 1883 de Fransa, Tonkini alarak Hindiçini kolonisini elde etti. Himayesini Annam ve Kambuça doğru yaydı. Fakat Avrupalı devletler karşısına tehlikeli rakipler çıkmakta gecikmediler. 1894 Çin, Japon savaşı ki; 17 Nisan 1895 Simonazaki barış muahedesile sona erdi. Japonyayı yalnız devletler arası kamununda bir üye yapmakla kalmadı Formoz adasını da ona verdi ve onu cihan devletleri arasında tanıdı. Rusyanın, Fransanın, Almanyanın husumeti Japonyayı Kora ile Liao-Toung yarımadasını tahliyeye mecbur kıldı. 1898 İspanya, Amerika savaşında İspanya koloni devleti olmaktan çıktı. Amerika Birleşik devletleri Filipin adalarile Porto-Rico'yu ilhak ettiler. Küba işlerine ellerini uzattılar. Bu suretle, Monroe kaidesinden çıkarak dünya işlerine karışıyorlardı.

Arsıulusal birlikler

4 — Barışın uzun müddet sürmesi bir çok işler hakkında devletlerin birbirile anlaşmasını icap ettirdi. Bu müşterek gayeli işler arasında bir çok birliklerin vücut bulduğunu görmekteyiz. Meselâ 1874 deki Posta ittihadı 1878 de dünya posta ittihadı halini aldı. Bundan sonra yavaş yavaş dünyada mevcut bütün medenî ve gayrı medenî devletleri içine aldı. Bundan sonra diğer birlikler vücut bulmağa başladı. Meselâ, edebî mülkiyetin himaye birliği, sınaî mülkiyetin himayesi birliği bu sırada anılabilirler.

Devletler arası idare hukukuna ait anlaşmalar da az görülemez. Meselâ, veba ve kolera hastalıkları hakkında alınan tedbirlerle 1890 Brüksel konferansile esaret aleyhindeki kararlar yine bu sırada anılabilirler.

Devletlerin ticaret siyaseti bu çağda tahavvüller arzetmektedir. Serbest mübadele usulü himaye usulüne yerini bıraktı. Bir aralık gevşer gibi görünen bu usul yirminci asrın başlangıcında pek çok ileri gitti.

Arsıulusal ekonomik hâdiseler

1879 da Almanya, Avusturya - Macaristan, Rusya; 1891 de Almanya, 1897 de Dingley tarifesile Birleşik Amerika; 1902 de Almanya tarifesi, İngilterede Çimberlayn tarifesi; tahavvülleri gösteren hâdiselerdir.

5 — 19 uncu asrın son on yılında vukua gelen savaşlar devletler arası hak yönünden yeni bir çağın açılmak üzere olduğu fikrini veriyordu. Birinci Lâhey barış konferansı, yalnız savaşları insanileştirmedi fakat daimî hakem divanını tesis etmekle devletler arasındaki anlaşmazlıkları barış

yoliyle ve hakka dayanarak halletme imkânını da bahşetti.

Birinci Lâhey kongresi

1898 yılında çar ikinci *Nikola*'nın teşebbüsile, barış konferansı 18 Mayıs 1899 yılında Lâheyde toplandı. 26 devlet bu konferansa iştirak etti: Almanya, Avusturya - Macaristan, Belçika, Çin, Danimarka, İspanya, Birleşik Amerika devletleri, Fransa, İngiltere, Yunanistan, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Meksika, Karadağ, Hollanda, İran, Portekiz, Romanya, Rusya, Sırbistan, Siyam, İsveç ve Norveç, İsviçre, Türkiye, Bulgaristan,

Boer cümhuiryetleri İngiltereden dolayı konferansa davet edilemediler. Orta ve Cenubî Amerika devletleri de gelemediler. Kongo da iştirak etmedi.

Papa, davet edilmedi. Aırsıulusal durumu bunu icabettiriyordu.

29 Temmuz 1989 yılında konferansa iştirak eden devletler arasında imzalanan anlaşmaların verimleri şunlardır:

Üç mukavele (a) Devletler arasındaki anlaşmazlıkların barış yoliyle halli mukavelesi. (b) Kara savaşlarile ilgili kanun ve âdetler. (c) Deniz savaşlarında 1864 Cenevre mukavelesinin kabulü.

Savaşla ilgili üç beyanname ki bunlar savaşlarda kullanılan tahripkâr maddelere aittir.

İttifakla kabul edilen bir karar. Bu karara göre savaş bütçelerinin tenkisi dilinde altı dilek: (a) Cenevre mukavelesinin bir kere daha gözden geçirilmesi. (b) Muahhar bir konferansta yansız

devletlerin hak ve ödevlerinin tetkiki. (c) Savaş gemilerinde kullanılan silâh ve toplar yerine konacak yenilerinin mütalâası. (d) Deniz ve kara savaşlarında kullanılacak kuvvetlerin ve bunlara ait bütçelerin mütalâası. (e) Sonraki bir konferansta deniz savaşlarında hususî mülkiyetin tetkiki. (f) Sonraki bir konferansta limanların, şehirlerin köylerin, filolar tarafından bombardımanına ait işlerin gözden geçirilmesi.

Batı Türkleri. (1878-1900)

Bu çağ batı Türklerinin bahsinde ikinci bir Kaynarcı muahedesile yandı.

Bu ikinci Kaynarcı, Berlin muahedesidir. Berlin muahedesini hazırlayan Osmanlı - Rus savaşı sebeplerinin başında Rumeli isyanları gelir. Bu isyanı Rusya savaş vesilesi yaptı.

Rusya büyük elçisi *İgnatyef*'in Osmanlı hükûmetine verdiği oltimatomdan asıl sebepleri anlamak mümkündür. Oltimatom muhtevası şudur:

İgnatyef'in oltimatomu

İmza sahibi, Rusya elçisi, hariciye nazırı devletlû *Saffet Paşa* Hazretlerine aşağıda yazılı tebligatı icraya memurdur.

«Bazı eyâletlerde, bir senedenberi zuhura gelip, Sırbiye ve Karadağ ile muharebeyi intaç eden vukuata, Rusya devleti kayıtsız kalamaz. Çarlık, Balkan hıristiyan ahalisine bütün bir mâzi ile ve bir çok bağlarla bağlıdır. Bu itibarla balkanlardaki vukuat, Rusya milletince büyük tesir hasıl etmiştir. İmparator hazertleri tebasının şu meyil ve muhabbetine iştirak ederek düveli muazzama ile müttefik olduğu halde sulh ve âsâyişin iadesine ça-

lışmışlardır. Çünkü barışı zâmin olan devletler, Sırbiye ve Karadağ da muharebeden evvelki halin ibkası maddesini, barışa esas ittihazında ittifak eylemiş olduklarından elyevm Osmanlı askerlerinin icra eyledikleri askerî hareketler beyhude yere kan dökmekten ibaret kalıyor. Hele bugünlerde dökülen kanlar insanlığa dokunur mertebelere gelmiş olduğu halde yine bir netice elde edilemediğinden metbuum İmparator hazretleri kısa bir zaman için mütareke akdi zımnında cereyan eden konuşmaların ağır gitmesile, bu halin sürmesine müsaade edemez.

İmdi, imza sahibi, bu notasının tebliği tarihinden itibaren yirmi dört saatte kayıtsız ve şartsız bütün savaşçılara şâmil olmak üzere hakikî bir mütareke imzalanmaz ve askerî hareketlerin derhal tatili için kat'î emir verilmezse İstanbulu terkedeceğini İmparator namına Bâbıâliye beyan eder. Bu vesile ile de hürmetlerini teyit eyler. *(İgnatyef)*» (1)

Dikkate değer ki *İgnatyef* mütareke esaslarında Osmanlı hükûmetile hemen hemen anlaşmıştır. Böyle bir oltimatom vermek istemiyor esasen buna lüzum da görmüyordu. Fakat çar *II* inci *Aleksandr*'dan oltimatomun verilmesi için tekrar emir alınca, vermeğe mecbur kaldı.

Çar, mesele bitmek üzere olduğu halde neden ısrar ediyordu?.

Sırplar, (Trobaveno) savaşını kaybetmişlerdi. Bu haber, Livadyada bulunan Rus Çarına verilince

[1] Osman Nuri. Abdülhamit Sâni ve devri saltanatı S. 142 - 143.

çok meyus oldu. Rusya hükûmeti ve milleti Sırbistana, maddî ve manevî bu kadar yardımda bulundukları ve bir çok Rus zabitlerile, gönüllüleri kılıçtan geçtikleri halde neticenin böyle çıkması Rusyanın haysiyetini bozdu. Rus umumî efkârı hükûmetin aleyhine dönüyordu. İşte bundan dolayıdır ki çar, mütareke işi hallolunmak üzere iken yine Bâbıâliye oltimatom verdirerek, onu tahkir ettirmek istedi. Ve istediğini yaptı. *İgnatyef* oltimatomu verince vapura bindi. Hatta süt ineğine kadar ne varsa aldı. Fakat vapurda çok kalmadı. *Saffet Paşa*'dan aldığı cevap, mütarekenin kayıtsız ve şartsız kabul edildiğini ve kumandanlara askerî hareketlerin tatili için emir verildiğini bildiriyordu. Tekrar İstanbula çıktı!.

Fakat meşele bitmemişti!. Rusya ne yapıp yapıp savaşı patlatmak istiyordu.

Çernayef'in sözleri

Mütaraekeyi müteakip Sırbistan ordusuna gönüllü olarak kumanda eden General *Çernayef*'in Paraçinde bulunan Rus gönüllü zabitlerine iradettiği nutuk Rusya davasına nüfuz etmek için iyi bir belgedir.

«Fâcianın daha yalnız birinci perdesi oynandı. Sırpların harbe devam edip etmiyeceklerini bilemem. Fakat Rus zabitleirnin mütareke sonunda tekrar vazifeleri başında hazır bulunmalarını isterim. Siz İslavlık davasının öncüleri olduğunuzu unutmayınız. Sırbistan, davasının hak olduğuna, Rusyanın teveccühüne ve muavenetine güvenerek İslav bayrağını açtı ilâh..

Sırplar âciz kalınca Ruslardan imdat istediler. Fakat adediniz çok değildi. 3000 kişi idiniz!

Fakat bu üçbin kişi benim iki ay daha mukavemet göstermekliğime sebep oldu. Belki içinizden bazıları, Sırp ordusunun askerlikçe lâzım olan vasıfları hâiz olmadığından şikâyet ediyor. Fakat unutmayiniz ki İslâvlığı müdafaa ödevi, yalnız başına küçücük Sırbiyenin başına bırakılmıştır..» (1).

Çarlığın güttüğü dava, insanlık davısı değil, İslâvlık davası idi. Ve bu yoldan Osmanlı İmparatorluğunu zayıflatıp, parçalamak idi., İsyanlar çarlığın tahrikile vukua geliyorlardı. Sırplılara ve Karadağlılara Ruslar yardım ediyor; bunların ordularına çar zabitleri kumandada bulunuyorlardı. Çarlığın davası

General Çernayef belli başlı İslav milliyetcilerindendi. Hatta bu hususta çarlar üzerinde bile müessirdi.

...

Turhan Tan diyor ki: «Çernayef, İslavizmi ilk düşünen Hırvat, *Kriantich*'in, ondan iki nesil sonra yaşıyan en sadık talebesidir. *Kriantich*, Çar *Aleksi*'ye İslavların Alman ve Osmanlı idarelerinden kurtarılmasını, Allah ve İsa namına tavsiye etmişti Çar II inci *Aleksandr*, bu tavsiyenin bir kısmını emir şeklinde *Çernayef*'e devretti. *Kriantich*'in talebesine Balkanlarda yangın çıkarmak ödevini yükledi.» (2)

Çarlar politikasının ne kadar geniş maksatları kavradığı anlaşılmaktadır.

---

[1] Osman Nuri. Abdülhamit Sâni ve devri saltanatı: S, 144 - 145.

[2] Turhan Tan. Tarihte Türkler için söylenen sözler. S, 58 - 59.

Osmanlı İmparatorluğuna, Rusya hesabına bu kadar müşküller çıkaran Rus Generali *Çernayef*'in Türkler hakkındaki fikirleri de kayda değer.

Çernayef ve Türkler

«Burada hiç yoktan ordular yaratmak mümkün mü. Bu orduları ölüme doğru sürmek mümkün mü. Ben bu imkânlardan bol bol istifade ediyorum. Fakat yarattığım orduları sendeleyen bir engel var; Türklerin yaşıyan hatıraları!.. Üç dört yüz yıl önce, her kudreti ve milleti yenen Türkler, şimdi silinmez hatıralarile her teşebbüsü sendeletiyorlar. Ölümden korkmıyanlar bu hatıralardan korkuyorlar.

Hemen her yürekte bu korkuyu seziyorum. Demek ki yalnız Türkleri değil, onların tarihini de yenmek lâzım. Bu vaziyette ben, Türklerin düzinelerle milleti idare edebilmelerindeki muvaffakıyetli sırrı da anlıyorum: Onlar milleti bir kere yeniyorlar. Fakat kazandıkları zaferi ruhlarda ve nesillerde yaşatmayı biliyorlar.

Bir değil, bir kaç ihtilâl bile Türklerin iliklere işleyen gizli hâkimiyetini yıkmağa kâfi gelmiyecek. Türklerde yalnız sonsuz bir cesaret değil, iradeleri serseмleştiren bir sihirbaz zekâsı da varmış. Zaten Avrupayı asırlarca boyunduruk altına almak başka türlü mümkün olamazdı.» (1)

Gorçakof ne diyor?

Gorçakof; bir aralık Sırp, Karadağ isyanları biter gibi görününce ve Sırplarla anlaşılınca «mesele bitmedi, şimdi başlıyor!» demişti. Bu da Rusyanın 1876-8 senesindeki hakikî maksatlarını ifadeye kâfidir.

[1] Turhan Tan. Tarihte Türkler için söylenen büyük sözler. S, 58 - 59.

Çar Aleksandr, Livadyadan Petresburga ve oradan Moskovaya vardığının ertesi günü, şehrin ileri gelenlerile belediye reisini kabul ettiği sırada söylediği nutukta:

Çarın Moskova nutku

«Sırbistan ile Karadağda beyhude yere kan dökülmesine nihayet vermek için derhal bir mütareke akdine dair vaki talep ve arzumun Osmanlı devleti taarfından kabul edilmiş olduğunu biliyorsunuz. Gayrı müsavi kuvvetlerle icra edilen bu muharebede, Karadağlılar her vakitki gibi yine kahramanlıklarını gösterdiler. Maatteessüf Sırplılar böyle olmadı. Bunların arasında bizden birçok gönüllüler bulunduğu ve bir çokları İslavlık namına kanlarını akıttıkları halde yine muvaffak olamadılar. Dinen ve ırkan kardeşlerimiz olan Sırplıların felâketine benimle birlikte bütün Rusya ahalisinin de iştirak etmekte olduğunu bilirim. Fakat benim en ziyade düşündüğüm cihet Rusyanın hakikî menfaatleridir. Mümkün oldukça Rus kanının akmasına meydan bırakmamak isterim. Bunun için Şarktaki hıristiyanların hallerinin iyileşmesine barış yolu bulmağa çalıştım. Bundan sonra da çalışacağım. Bir kaç güne kadar İstanbulda barış şartlarını kararlaştırmak üzere altı devlet murahhasları arasında müzakerelere başlanacaktır. Bütün emelim umumî bir anlaşma hasıl olduğunu görmektir. Fakat bu arzum husul bulmaz da, Osmanlı hükûmetinden hakkımız olarak!!? talep ettiğimiz ıslahatın icrası için teminat alamadığımızı görecek olursam, devletlerin yapacağına bakmıyarak yalnız başıma hareket etmek fikrindeyim. Bu

halde bütün Rusyanın emrime tabi ve hazır olacağına kuvvetle kaniim.» (1)

Çar, Petersburga döner dönmez, Prut ve Karadeniz sınırlarında sekiz kolordunun seferberliğini emretti. Prens *Gorçakof* bunun sebebini izah için Avrupa hükümdarları nezdindeki elçilerine gönderdiği talimatta başka bir yüz kullanarak diyor ki:

Gorçakof'un elçilere tebliğatı

«Balkan yarımadasında cereyan eden kanlı hâdiseler Avrupayı pek ziyade teessüre düşürdü. Avrupa kabineleri insanlık ve umumun rahatı namına bu hallere bir nihayet lüzumunu hep birlikte takdir ettiler. Savaşçılara iki aylık bir mütareke kabul ettirerek kan dökülmesine nihayet verdiler. Hıristiyan ahaliyi Osmanlı idaresinin ıslahı kabil olmıyan suiistimallerinden, memurlarının keyfî hareketlerinden kat'iyen korumak ve bu kanlı buhranın vakit vakit tekrarlanmasından Avrupayı sıyanet etmek barışın ne gibi esaslar üzerine iade ve tesis olunacağını aralarında müzakereye karar verdiler.

Fakat Avrupanın birlikle ileri sürdüğü arzunun filiyata mübeddel olması için, bir senedenberi süren diplomatik müzakereler esnasında Osmanlı devleti vakit kazanarak Asya ve Afirkanın içerlerinden tertip ettiği orduları birer birer, Rumeliye sevk ve İslamların dinî taassubunu tahrikle, mevcudiyetlerinin muhafazası için uğraşan hıristiyan ahaliyi bu kuvvetlere ezdirdi. Avrupada şiddetli bir nefret uyandıran bu müthiş katillere sebep

[1] Osman Nuri. Abdülhamit Sâni ve devri saltanatı. S: 154 - 156.

olanlar, hâlâ cezasız kalıyorlar!? ve şu hal, vahşet ve tecavüzlerin Osmanlı memleketinin her yanında ve Avrupanın gözü önünde cereyan etmesini teşvik ediyor.

Bunlardan dolayı, imparator hazretleri, büyük devletler tarafından ittifakla kabul olunan maksadı takip ve her bir vasıta ile elde etmek için ordusunun bir kısmını seferber hale koydular.

İmparator hazretleri harp istemiyor. Ve harpten sakınmak için her ne mümkünse yapacaktır. Fakat bütün Avrupa tarafından haklı, insanlığa muvafık ve elzem olarak tanılan ve bütün Rusya umumî efkârınca kabul olunan tekliflerin tamamen icra ve devamı için de müessir teminat verilmedikçe rahat etmiyecektir.» (1)

Gorçakof'un elçilerine yaptığı bu genel tebliğin, bir de şu fıkrası gülünç olacak kadar dikkate değer; diyor ki:

Gülünç iddialar

«Avrupada şiddetli bir nefret uyandıran bu müthiş katiflere sebep olanlar cazasız kalıyorlar!?» *Gorçakof*, çok doğru söylüyordu. Fakat müsebbiplerin kim olduğunu açıkça bildirmiyordu. Müsebbip, Rus Çarı, Gorçakof'un kendisi ve bunların takip ettikleri politika idi. Hakikaten bunlar cezasız kalmışlardı. Cezasız kalacaklardı. Bunların yerine masum, müddei osmanlı ipmapatorluğu çarmihe gerilecekti..

Bunun üzerine, vaktin hariciye nazırı *Saffet Paşa* da durmadı. Derhal Osmanlı elçilerine bir

[1] Osman Nuri. Abdülhamit Sâni ve devri saltanatı. S: 156 - 157.

genel tebliğ yaptı. Bu tebliğde bütün hakikatler ortaya konmaktadır. Deniyorki:

Saffet Paşanın elçilere tebliği

«Prens *Gorçakof*'un, Rusyanın askerî hazırlaklarını Avrupa nazarında haklı göstermek ihtiyacını duymuş olması tabiî ise de, Rusya Başvekilinin hâzırdaki hallerin bütün mesuliyetini Osmanlı devletine yüklemek hususundaki gayreti yersizdir. Haksızdır. Osmanlı hükûmeti zannolunduğu kadar salâh kabul etmez bir halde değildir. Eğer hakikaten böyle olmuş olsaydı memleket daimî bir iğtişaş halinde bulunmak lâzımgelirdi. Halbuki Paris muahedesi imzalandığı tarihtenberi yani yirmi sene içinde pek az ihtilâf hareketleri olmuştur. Bu hareketlerin sebepleri malûmdur! Prens *Gorçakof* un bahsettiği kanlı muharebenin de ne suretle tahaddüs ettiğini herkes bilir! Osmanlı hükûmeti, âsâyişi iade, barış sever tebasını himaye ve silâhla vâki tecavüzleri red için cebrî vasıtalara müracaata mecbur edilmiştir. Islahın daha bidayetinde bir ırk ve mezhep savaşı rengini verdiği hareketlerin teskini sırasında vâkıâ teessüf edilecek zâyiat vuku buldu. Fakat âsâyiş iade edilir edilmez hükûmetin ilk düşüncesi garezkârlar yüzünden sefalete düşen ahaliye yardım etmek, elim neticeleri ortadan kaldırmak oldu. Bundan başka hükûmet, umumî af ilânı ve adâletin tamamile icrası suretile de halk hakkında rahmini, şefkatini gösterdi.

Osmanlı hükûmeti vazifesini ifa etmiş olduğuna tamamen kani bulunduğundan dökülen kanların mesuliyetini kabul etmez. Hükûmet kendince de menfur olan şiddetli vasıtalara müracaat étmeden önce her zaman anlaşma çarelerine baş vurmuş ve barışın, âsâyişin iadesini cidden arzu eylediği-

ni bir çok belgelerle Avrupaya ispat etmiştir. Son zamanlarda kayıtsız ve şartsız iki aylık mütarekeyi imza etmesi, konferans teklifini kabul eylemesi, barış severliğinin yeni bir belgesidir. Vaziyet tamamile malûm olduğundan, hükûmetin kendi vazifelerini göz önünde tutmıyarak, âsilerin eline derhal muhtariyeti vermemiş olması bir cinayet sayılamaz.

Eğer Rusya hükûmetinin kendi teminatı veçhile Şarkta hıristiyanların hallerinin iyiliğinden başka bir maksadı yoksa Prens *Gorçakof*'un umumî tebliğinde mazur göstermeğe çalıştığı fevkalâde tedarikâtın lüzumsuzluğu âşikârdır.

Prens *Gorçakof*'un Rusya namına beyan eylediği arzu ve gayret her devletten ziyade, Osmanlı devletinde vardır. Devletin bütün emeli budur.

Osmanlı devletinin, terakki yolunda aldığı bütün tedbirleri işkâl eden vakalara rağmen, idaresi yavaş yavaş değişecek ve ona bir hayat bahşedecek bir noktaya gelmiştir. Osmanlı hükûmetinin Paris muahedesinin akti sırasında devletlerce matlup olan müsadelerin şumulünü genişletmekten başka bir emeli yoktur. Osmanlı devletince vâdolunan ıslahat tehirsiz bütün Osmanlı memleketine şamil olmak üzere tatbik ve icra olunacaktır.» (1)

Bu iki belgeye dikkat ediniz! Birincisi ne kadar mürai ve yalancı, ikincisi ne kadar samimî ve haklıdır.

Çar *II. inci Aleksandr*, Livadyada bulunduğu sırada İngilterenin Rusya elçisi *Ogüst Loftüs*'ü huzuruna kabul ediyor. Ve Osmanlı - Rus gerginliği hakkında vâkı uzun beyanatında şunları söyliyordu:

[1] Osman Nuri. Abdülhamidi sani ve devri saltanatı.

Çarın elçi Loftus'a beyanatı

«Maksadım beyhude yere insan kanı dökülmesinin önüne geçmektir. İstanbulu zaptetmek, Hindistanda İngilizleri tehdit etmek gülünç hikâyelerdir. Büyük *Petro* ile *II. Katerine* vasiyetnamelerinin tatbikata konacağı şayiaları hayal mahsulüdür. Fikrimce İstanbulu fethetmek Rusya için felâketi muciptir. Eğer Bulgaristanın bir kısmını işgale mecburiyet hasıl olursa barışın tesisi ve hıristiyanlığın himaye ve muhafazası içindir. Sırbistan, Romanya kırallıkları vücuda getirmek tasavvur edilmemiştir. Böyle bir şey budalalık olur. Rus zabit ve askerleri Sırbistanda gönüllü olarak bulunuyorlar. Rusya hizmetinden çıkarılmışlardır!

İstediğimiz şunlardır: 1 — Mütareke kabul edilmiştir. 2 — Üç vilâyette hıristiyanların menfaatlerini muhafaza edecek muhtariyeti bahş eyliyecek ıslahatın icrasını kararlaştırmak için hemen bir konferansın toplanması. 3 — Osmanlı hükûmeti bu ıslahatın icrası için kat'î teminat vermelidir».

Yukarıdanberi tesbit ettiğimiz belgeleri düşünelim ve muhakeme edelim. Birbirine ne kadar zıt şeylerdir. Çar Moskovada belediye reisile ileri gelenlere söylediği nutukta ne diyor? Sonra *Gorçakof* nelerden dem vuruyor?! Osmanlı hükûmetine ne diyorlar ve sonra Avrupa elçilerine nasıl tebliğatta bulunuyorlar? Hakikat şudur: İslâvlığın ve hıristiyanlığın himayesi yolile Osmanlılığı parçalamak..

Hakikat nedir?

Kaynarcı muahedesile açılan kapıyı kapamamak, bu kapıyı açık tutmak ve bunun temin ettiği menfaatleri gittikçe genişletmektir.

İstanbul konferansı. (23 Birinci kânun 1876).

İstanbul konferansı

Birinci toplantı kısa ve merasimden ibarettir. Konferansın reisliği Osmanlı Hariciye Nazırı *Saffet Paşa*'ya tevdi edildi. Konferansa iştirâk eden devletlerin muhtırası Hariciye Nazırına verildi. Muhtıra bir kaç yüz sayfalık bir şeydir. *Saffet Paşa* tetkikinden sonra cevap verileceğini bildirdi. Zamanın icaplarına göre bir de nutuk söyledi. Bu sırada dışarıdan top sesleri gelmiye başladı. *Saffet Paşa* bunun hakkında şu suretle malûmat verdi:

Kanunu esasî ilânı

«İşittiğiniz top sesleri, bütün Osmanlı memleketinde «Kanunu esasî = Ana kanun» un ilân olunduğunu haber veriyorlar. Bu dakikadan itibaren Türkiye meşrutî hükûmetler sırasına dahil olmuştur». (1)

Osmanlı hükûmeti ıslahat hakkındaki samimî emellerini bu suretle tatbikata koymuş oluyordu. Yabancı müdahaleyi bu suretle önlemiye çalışıyordu. *İğnatiyef* bu hareketi (maymunluk) diye tavsif etmişti! (2)

Osmanlı hükûmeti ana kanunu ileri sürerek muhtırayı reddedince, Avrupa devletleri murahhasları, Osmanlı hükûmetine son ve kat'î bir teklifde daha bulundular ki kısası şudur:

Devletlerin teklifi

«1) Karadağda bir komisyon vasıtasile sınırlar tayin olunacak. 2) Karadağ Boyana nehrinde serbest seyrüsefer hakkına malik olacak. 3) Sır-

---

[1] Osman Nuri. Abdülhamit Sâni ve devri saltanatı. S: 166 _ 167.

(2) Abdurrahman Şeref. Tarih musahabeleri.
Süleyman Nazif. İki dost.

bistanda statüko muhafaza olunacak. 4) Bosna sınırındaki arazi münazaası 1833 fermanına göre bir hakem mahkemesi marifetile halledilecek. 5) Karadağ ile Sırbistan sınırları tayin edildikten sonra iki taraf askeri birbirinin arazisinden çekilecek. 6) Savaş tutsakları mübadele olunacak. 7) Bosna - Hersek ve Bulgaristan valileri yalnız ilk beş sene için Avrupa devletlerinin muvafakatlerile tayin olunacak. 8) Mutasarrıfları valilerin inhasile Osmanlı hükûmeti tayin edecek. 9) Vilâyet meclisleri vilâyetin bütçesini yapacak. 10) Valiler kanunların ve nizamların dışında kalan işler için idare meclisinin reyini alacak. 11) Vilâyet meclisleri bu gibi hususlarda doğrudan doğruya Osmanlı hükûmetile muhabereye mezun olacak. 12) Gümrük resimleri ile posta ve telgraf ücretleri, tütün, içki resimleri müstesna olmak üzere vergilerin tarh ve tahsiline vilâyet ve nahiye meclisleri memur olacaktır. 13) İltizam usulü ilga edilecek. 14) Bakayaya kalmış vergiler tecil olunacak. 15) Beş senelik bütçeler yapılacak. 16) Varidatın bir kısmı, Osmanlı düyunu umumiyesine ve devletin sair ihtiyaçlarına sarfolunup mütebakisi mahallinde kalacaktır. 17) Hâkimlere daha ziyade istiklâliyet verilecek. 18) Hukuk, ceza muhakemeleri âzası, meclisi idarenin muvafakatile vali, istinaf mahkemeleri âzaları yine valinin inhasile Osmanlı hükûmeti tarafından tayin olunacak. Mahkemeler alenî olacaktır. 19) Maarif serbesttir. 20) Ruhanî mektepler cemaatler tarafından idare olunacak. 21) Zorla din değiştirilmiyecektir. 22) Ahalinin hükûmetle münasebetlerinde yerli dil Türkçe gibi muteber olacaktır. 23) Gayri muntazam asker teşkil olunmıyacaktır. 24) Müslüman-

larla hıristiyanlardan nüfus nisbetinde bir milis askerile bir millî jandarma teşkil olunacaktır. 25) Rumelide badema Çerkes muhacirleri iskân edilmiyecektir. 26) Siyasî suçlarla müttehim ve mahkûm hıristiyanlar hakkında affı umumî. 27) Bu ıslahatın yapıldığı sırada memurlara yardım etmek üzere arsıulusal mürakabe komisyonu vücuda getirilecek. ilh...» (1)

İstişare meclisi

Bu teklifler 15 ikinci kânunda, konferansta İngiltere murahhası *Lord Salisbury* tarafından Osmanlı murahhaslarına verilmişti.

Bunun üzerine hükûmet, Bâbıâlide devlet erkânından ve hıristiyan ileri gelenlerinden bir istişare meclisi topladı. Sadrıâzam *Mithat Paşa*'nın reisliğinde (250) âza ile müzakereye başlıyan bu meclis teklifi birlikle ve alkışlarla reddetti. Meclis bu teklifi devletin istiklâl haklarına tecavüz mahiyetinde görmüştü.

Mithat Paşa meseleyi reye koyduğu zaman kabul edenlerin ayağa kalkmasını söyledi. Kimse ayağa kalkmadı. Meclisi bir kaç dakika derin bir sükût kapladı. Borsa komiseri *Abidin Bey Mithat Paşa*'ya hitaben: «Paşa hazretleri bir asır bekleseniz, kimse ayağa kalkmıyacaktır!» diye bağırdı. Meclis bu sözü üç defa alkışladı. Dışarıda biriken büyük ve kalabalık bir halk kitlesi konferans teklifinin reddini haber alınca kararı sevinçle, şiddetle alkışlayarak içerideki meserrete cevap veriyordu.

---

[1] Osman Nuri. Abdülhamit Sâni ve devri saltanatı. S: 172 - 173.

Nümayişler birbirini takip ediyor. (Yaşasın harp!» sadaları ortalığı çınlatıyordu.

İstanbul konferansının sonu. (20 ikinci kânun)

20 ikinci kânunda *Saffet Paşa* tekliflere şu yolda cevap veriyordu:

Bu uzun nutkunun kısası şudur:

Teklifin reddi

«Bâbıâlî devletler tarafından teklif olunan şartların bazılarını, devletin haysiyet ve şerefile uygun bulmamaktadır. Binaenaleyh bunları kabulde mazurdur. Hele arsıulusal mürakabe komisyonu....

Bâbıâlî bu tekliflerin kabulünde ve tahsis ile Bosna - Herseğe de tatbikinde büyük mahzurlar görmektedir. Binaenaleyh bütün bunları var kuvvetile protesto eder. Bu teklifler Paris muahedesine ve yeni neşredilen Kanunu esasî hükümlerine muhaliftir. Müstakil bir devletin durumile telif edilemez...».

Konferansın müzakereleri zaman zaman pek hararetli oluyordu.

Ethem Paşanın Fransa murahhasına cevabı

Murahhaslardan bazıları Bâbıâliye tebliğ edilen kararların Osmanlıların menfaati icabından olduğunu isbat için hayli dil döktüler. Bu hususta en ileri giden Fransa murahhası *Kont Şödordi* idi. Vaktile *Gladeston*'un tahayyül ve tasavvur eylemiş olduğu Bulgar mezalimini uzun uzadıya tafsil ile bu hallerin behemehal Avrupa tarafından bir kontrola lüzum göstermekte olduğunu söyledi. Bunun üzerine *Ethem Paşa* ayağa kalktı. Ve Fransız murahhaslarına hitaben dedi ki:

«Siz daima Bulgaristan vekayiini bizim yüzümüze vurup duruyorsunuz. Fakat tarihimizi baştan başa okuyunuz. Sizin Bartelmi gecesine ve Dragonad'larınıza benzer vekayii müthişeden hiç birine tesadüf etmezsiniz!» *Ethem Paşa* Fransada 1871 komününe kadar yapılan zulümleri birer birer saydi. Diğer sefirler araya girmemiş olsalardı *Ethem Paşa* daha ileri gidecekti. Zaten Osmanlı hükûmeti, Rusya hükûmetinin tebası olan müslümanlar hakkındaki haksız muamelelerini ve zulümlerini ihtiva eden bir de muhtıra hazırlamıştı.

Bunun üzerine konferans dağıldı. En önce İstanbulu *Lord Salisbury* ile *İğnatiyef* terkettiler.

Osman Nuri diyor ki: «Devleti aliyenin muhibbi olanlar konferansın şu muvaffakiyetsizliğinden dolayı memnun oluyor. Hükûmeti seniye şimdi tamamen müstakildir. Artık memleketini istediği gibi idare etmeğe başladı. Kanunu esasî mevcut oldukça hüsnü idareye muvaffak olacağı da muhakkaktır. Balkan şibih cezirsindeki hıristiyan ahali bu idareden Avrupa düveli muazzamasının kendilerine her suretle vâkı olacak himayelerinden daha fazla faydalanacaktır, diyorlar idi.» (1)

Bu hâdiseleri müteakip Osmanlı mebusan meclisi ilk defa olarak toplandı. Meclis de harp taraftarı idi.

Hattâ meclisin müslüman olmıyan âzası bile.

İstanbul mebusu *Hasan Fehmi* efendi vaziyeti şöyle mütalâa ediyordu:

(1) Osman Nuri. Abdülhamidi sani ve devri saltanatı. S. 180

Millet meclisinde harp hakkında müzakereler

«Rusya devleti aliyeye taarruz için daima hıristiyan tebai Osmaniyenin himayesini bahane edegelmiştir. Fakat herkesçe malûm olduğu üzere hakikî maksadı Osmanlı ülkesini istilâdır. Buna karşı her bir vasıtaya müracaat ederek, iktiza eden her bir fedakârlığı yaparak müdafaada bulunmak bilcümle Osmanlılar için bir vazifei mukaddesedir. Devletin gayri müslim tebası da ayni vatanın evlâtları olmak hasebile müslümanlarla ayni hukuka ve vazifelere malik olduklarından onların da Rusyanın himayesini arzu etmediklerini isbat edeceklerine ve maksadı hakikisi hiç kimseye hafi olmıyan bu politikaya aldanmıyacaklarına hiç birimiz şüphe etmeyiz:» (1)

Halep mebusu *Manok* efendi de şu beyanatta bulundu:

«Rusya, hıristiyanları hiç bir zaman himaye etmediği gibi, hıristiyanlar da bu himayeye asla arzı ihtiyaç etmemişlerdir. Şimdi anlar, her türlü ihtiyaçlarını tesviyeye çalışan bir hükûmete maliktirler. Ben hıristiyan ve Ermeniyim. Vilâyetimin Ermeni ahalisi namına beyan ederim ki biz Rusyanın himayesine muhtaç değiliz. Şimdiki halimizden memnunuz. Ve Rusyanın taarruzunu def, memleketimizi ve padişahımızı müdafaa için mal ve canımızı fedaya hazırız.» (2) Bu sözler dinleyiciler de dahil, her taraftan şiddetle alkışlandı.

Şam mebusu *Nikolaki* beyin nutku:

«Ben Suriyeden geliyorum. Bu vilâyetin hıristiyanlarını bilirim. Bunların hepsi Rus himaye-

[1] Meclis zabıtları.

[2] Meclis zabıtları.

sinden müteneffirdirler. Fakat yalnız anlar değil, memaliki Osmaniyede mukim tekmil hıristiyanlar da ayni fikirdedirler. Bunu İstanbula gelerek hıristiyan rüfekamla görüştüğüm zaman anladım. Eğer bugün Ruslara: «Sizin himayenizi istemiyoruz!» diyecek oluyorsam bunu yalnız Suriyedeki hıristiyanlar değil, Osmanlı idaresinde bulunan bütün hıristiyanlar namına söylemiş oluyorum. Bizi himaye için ahkâmı kur'aniye kâfidir. Şimdi fazla olarak Kanunu esasî dahi bize mesut bir âti vâdediyor. Acaba hıristiyanlar bu memleketten memnun olmadıkları için mi muhaceret ettiler? Bunlar acaba vatanlarını sevmez mi? Hâşa... Rus muhacimlerine karşı umum Osmanlı kardeşlerine muavenete cümlesi hazırdır. Bu sözlerim mahzı hakikattir.» (1)

Etraf alkıştan yıkılıyordu. Reis *Ahmet Vefik Paşa* bile samiini bu hareketlerden men edememiş, kürsüden inerek mebusu tebrike koşmuştu.

Marunî katoliklerden Beyrut mebusu *Nakkaş* efendi de kürsüye gelerek dedi ki:

«Rusya katolik âlemine, Siberya menfalarında helâk olmakta bulunan peskoposları iade etsin. Kendi katolik tebasının çekmekte olduğu ıztıablara nihayet versin. Moskof boyunduruğu altında bunca milletler ah ve enin ediyor.

Ey Rusya! Biz senin himayenden vazgeçtik. Seni hiç tanımıyoruz. Bizi kendi hükûmetimizle rahat bırak! Kendi memleketinde yapacak bu kadar işin varken, hıristiyan Osmanlıların himaye-

(1) Meclis zabıtları.

sini ağzına alma! Evet, efendiler! Hıristiyanlar bu Rus himayesi saniasını kemali nefretle protesto ederler.» (1)

Londra protokolu

Nihayet 31 martta devletler arasında Londra protokolu imzalandı. Bu protokolda şöyle deniliyordu:

«Devletlerin ümidi, bu defa da boşa çıkacak ve hıristiyan tebasının hali, vakit vakit şarkta asayişi ihlâl eden ihtilâfların tekrar zuhuruna meydan bırakmıyacak bir surette ıslah edilmiyecek olursa devletler bu halin hususî surette kendilerinin ve umumî surette de Avrupanın menfaatlerile telif edilemiyeceğini şimdiden beyana lüzum görürler. Bu halde hıristiyan tebanın iyiliğini ve umumî sükûnu temin için münasip gördükleri vasıtaları hep beraber göz önünde bulunduracaklardır.» (2)

Bu protokol elçiler tarafından *Saffet Paşa*'ya ayrı ayrı tebliğ olunud. Osmanlı hükûmeti devletlere şu cevabı verdi.

Hükûmetin cevabı

«Osmanlı hükûmeti ancak büyük bir hezimetten sonra mağlûp bir millete dermeyan edilebilecek olan şartları kabul etmekten ise harp tehlikesini göze aldırmağı daha hayırlı bulur. Kendi dahilî işlerine hariçten daimî surette müdahale vukuunu kabul edemez. Hükûmet ıslahatı icra ve geçen seneki vakaların tekerrürünü men için elinden geleni yapacaktır. Fakat ıslahatın icrasına mani olan tazyikattan kurtulmak ister. Osmanlı devleti Rusya ile birlikte ve ayni zamanda silâhları terket-

(1) Meclis zabıtları.

(2) Osman Nuri. Abdülhamidi sani ve devri saltanatı. S. 212.

miye hazırdır. Rusya tarafından İstanbula bir murahhas gönderilirse O da Petresburga bir murahhas göndermiye razıdır.» (1)

İşgüderler gidiyorlar

Bunun üzerine iki taraf işgüderleri memleketlerine hareket ettiler. Rusyanın İstanbul işgüderi *Nelidof*, Osmanlıların Petresburg işgüderi de *Tevfik Bey* idi. *Nelidof Saffet Paşa*'ya veda eder iken, Paşa Rus işgüderine (Allah selâmet versin!) demişti. Rusya işgüderini hiç bir elçi teşyi etmedi. Yalnız İran elçisi *Mühsin Han* teşyiinde bulundu!

Savaş

24 nisan 1877 de Rusya işgüderimizden gelen bir telgrafnamede Rusyanın savaş ilân ettiği bildiriliyordu.

Abdülhamit savaş taraftarı değildi.

Fakat savaş başlamıştı.

1878 de Berlin muahedesile sona erdi.

Savaş sebepleri

Kanunu esasinin (ana kanun) ilânından sonra, Rusya için bir harp sebebi daha tahaddüs etmiş bulunuyordu. Rusya, Osmanlı imparatorluğunun kabul ettiği bu radikal ıslahatı bir türlü hazmedemiyordu. İstikbal için iki yönden tehlikeli buluyor idi. 1) Osmanlı imparatorluğu kuvvetlenecek. 2) Bu hususta geri olan Rusya çarlığına Kanunu esasî örnek olacaktı. Millet hâkimiyeti çarlığın işine gelmiyordu. Netekim o vakitler Rusyada çıkan (Golos) adındaki gazete, Osmanlı imparatorluğundaki ıslahatı bahse konu yaparak, Osmanlı Kanunu esasisinin Rusyaya da alınmasından bâhis bir makale yazdığından çar hükûmeti tarafından ka-

(1) Osman Nuri. Abdülhamidi sani ve devri saltanatı. S. 213.

patılmıştır. Rusya Osmanlı inkilâbı dal budak salmadan onu yerinde bastırmak istiyordu.

İki yıla yakın süren Osmanlı - Rus savaşında Osmanlılar büyük kahramanlıklar gösterdiler. Osmanlıların Plevne müdafaası, tarihlere şan ve destan oldu. Romanya imdada yetişmeseydi, Rus orduları Plevne kalemiz önünde mahv ve perişan oluyorlardı. O vakit tarih şöyle söyliyecekti.

Rusya çarlığı tek bir Türk kalesi önünde yıkıldı!.

Rus orduları Edirneye geldiler. Ayastefanosa yürüyorlardı. Bu sırada İngiliz filoları da boğazları geçerek adalar önünde demirlediler. Boğazların Rusya eline geçeceğinden telâşa düşmüşlerdi.

Ayastefanos muahedesinin ağır şartları Berlinde konuşulmak üzere, *Bismark*'ın reisliğinde bir kongre yine bu şehirde toplandı.

Lord Bikonsfild kongreye giderken Türkler hakkında şunları söyliyordu:

Bikonsfild ve Türkler

«1853 de, diplomatımız bize Petresborgdan korkunç bir proje ve gülünç bir kelime getirdi. Bu projede Osmanlı imparatorluğunun nasıl paylaşılması lâzım geldiğini gösteriyordu. O kelime ise Türkleri hasta adam olarak tarif ediyordu. Biz, Sivastopol harbinde Türklerin yanında yer alarak o projeyi suya düşürdük. Hasta adam da o harp sırasında ve sona erip ermediği henüz kestirilemiyen son savaşlar içinde diri ve gerçekten diri olduğunu gösterdi.

Ben Osmanlı imparatorluğunun sıfıra inen kudretinden bahsetmiyorum. Türkün hasta olma-

dığını söylemek istiyorum. Fena bir idare, sürekli bakımsızlık, içli dışlı ihtiraslar bu asîl milleti belki hasta gösteriyor. Lâkin o, canlı ve yaşamağa kabiliyetli olduğunu her fırsatta hayrete değer bir bahadırlıkla isbat etmekten geri kalmıyor. Benim kanaatim Türklerin Avrupa müvazenesi için gerekli bir unsur oldukları merkezindedir. Berline de bu kanaatle gidiyorum. Türklerin ezelî meziyetlerini, tarihî faziletlerini inkâr etmiyelim.» (1)

Berlin muahedesi. (13 temmuz 1878).

Muahede metnî

Madde, 1 — Bulgaristan muhtar prenslik haline konmuştur. Sultanın himayesindedir. Vergi verir. Hıristiyan bir hükûmete malik olacak ve millî milisi bulunacaktır.

Madde, 2 — Bulgaristan prensliği sınırlarını göstermektedir.

Madde, 3 — Bulgaristan prensi halk tarafından serbestçe intihap olunacak, devletlerin muvafakatile, sultan tarafından tasdik edilecektir. Avrupada iş başında bulunan hanedanlara mensup kimse prensliğe seçilmiyecektir. Prens ailesinde boşluk olunca yeni prens bu maddedeki hükme göre tayin olunacaktır.

Madde, 4 — Bulgaristanın ileri gelenlerinden bir meclis Tırnavada toplanacak, bu meclis prensin intihabı ile beraber prensliğin ana kanununu yapacaktır. Türk, Romen, bunlarla meskûn olan yerlerde bunlar da gerek intihapta, gerek ana kanununun tanziminde göz önünde tutulacaklardır.

(1) Turhan Tan. Tarihte Tükler için söylenen büyük sözler.

Madde, 5 — Aşağıdaki şartlar Bulgaristanın kamusal haklarını teşkil ederler. Din farkı, mezhep farkı, sivil ve siyasal haklara hiç bir veçhile müessir olmıyacaktır. Mezhep serbestisi ve bunların tezahüratı Bulgaristan sakinlerile, yabancılara temin edilmiştir. Bu hususta hiç bir mâni ihdâs olunmıyacaktır.

Madde, 6 — Ana kanun yapılıncaya kadar, Bulgaristanın muvakkat idaresi, Rus ve Osmanlı komiserlerile beraber devletlerin konsolosları tarafından tedvir edilecektir. Konsoloslar arasındaki anlaşmazlık ekseriyetle hallolunur. Bu ekseriyetle komiserler arasındaki ihtilâf İstanbuldaki devlet mümessillerinin konferans halinde toplanarak verecekleri kararla halledilir.

Madde, 7 — Muvakkat idare bu muahedenin tasdikinden 9 ay içinde bitecektir. Ana kanun ikmal edilince, derhal prensin intihabına geçilecektir. Prens seçildikten sonra ana kanun tatbikata girecek ve prenslik muhtariyetten istifade edecektir.

Madde, 8 — Devletler Osmanlı imparatorluğunun Berlin muahedesinden önce imzaladığı muahedelerin eskiden olduğu gibi Bulgaristanda da aynen tatbik edileceklerine dairdir. Bundan başka kapitülâsyonlar da Osmanlı imparatorluğunda tatbik edildiği gibi Bulgaristanda da carî olacaktır.

Madde, 9 — Bulgaristanın Osmanlı imparatorluğuna vereceği vergiye ve düyunu umumiyeden hissesine düşen paraya dairdir.

Madde, 10 — Bu muahedenin tasdikından itibaren Tuna işlerine; Rusçuk - Varna şömendöfer

işlerine Osmanlı imparatorluğunun Bulgaristanda yabancı devletlerle giriştiği taahhütlere dairdir.

Madde, 11 — Osmanlı ordusu Bulgaristandan çekilecektir. Eski istihkâmlar Bulgaristan hesabına yıkılacaktır. Bunların yerine yenileri yapılmıyacaktır. Osmanlı hükûmeti cephaneyi ve askerî levazımı alıp götürebilecektir.

Madde, 12 — Müslüman mülk sahipleri, meskenlerini Bulgaristan haricine naklettikleri takdirde, mülklerini kiralayabilecekleri gibi isterlerse kendi namlarına idare ettirebileceklerdir. ilh.... Bundan başka, Osmanlı devletine ait mülk ve tesisler ve bunlarla alâkadar şahsî menfaatler hakkında yukarıdaki gibi muamele edilecektir. Osmanlı topraklarında bulunan Bulgar tebası Osmanlı kanunlarına ve otoritelerine tâbi olacaklardır.

Madde, 13 — Balkanların cenubunda bir eyalet teşkil olunmuştur. Adı (Doğu Rumeli) sidir. Sultanın siyasal ve süel idaresi atındadır. Yalnız idarî muhtariyete maliktir. Umumî valisi hıristiyan olacaktır.

Madde, 14 — (Doğu Rumeli) si sınırlarına dairdir.

Madde, 15 — (Doğu Rumeli) si eyaletinin muhafazasına, inzibat ve asayişine dairdir.

Madde, 16 — (Doğu Rumeli) si eyaleti valii umumisinin Osmanlı hükûmetinden icabında asker talep edebileceğine dairdir.

Medd, 17 — (Doğu Rumeli) si eyaleti umumî valisi Osmanlı hükûmeti tarafından tayin olunur.

Devletlerin muvafakati şarttır, müddeti beş senedir.

Madde, 18 — (Doğu Rumeli) eyaletinin teşkilât kanunu üç ay içinde hazırlanacaktır. Ve bunu Osmanlı hükûmeti ile mutabık kalarak bir Avrupa komisyonu yapacaktır. Bu kanun yapılırken diğer vilâyet kanunları esas olarak göz önünde bulundurulacaktır. Ve bir fermanla ilân edilecektir.

Madde, 19 — Yeni teşkilât ikmal edilinceye kadar eyaletin maliyesini Osmanlı hükûmetile mutabık olarak Avrupa komisyonu idare edecektir.

Madde, 20 — Osmanlı devleti ile önceden yapılmış, sonradan yapılacak bütün muahedeler (Doğu Rumeli) de tatbik olunacaktır. Kapitülâsyonlar eskisi gibi devam edecektir. Eskiden olduğu gibi dinlere, mezheplere riayet olunacaktır.

Madde, 21 — Osmanlı hükûmetinin (Doğu Rumeli) şömendöferlerinde haiz olduğu hak ve ödevler bakidir.

Madde, 22 — Rus işgal kuvvetleri gerek Bulgaristanda, gerek (Doğu Rumeli) de elli bini geçmiyecektir. Bu muahedenin imzasından 9 ay sonra bu yerleri tahliye edeceklerdir. Tahliye işi başladığından üç ay içinde bitecektir. İşgal müddetince işgal için yapılacak masrafı mahalli ödeyecektir.

Madde 23, — Osmanlı devleti Giride ait 1868 tarihli teşkilât kanununa riayeti deruhte eder ve bu hususta icap eden tadilâtı yapacaktır. ilh...

Madde, 24 — Osmanlı devleti ile Yunanistan arasında hudutların tashihinde anlaşmazlık çıktığı takdirde, devletler tavassut edecekler ve meselenin halline çalışacaklardır.

Madde, 25 — Bosna - Hersek eyaletleri Avusturya - Macaristan tarafından işgal ve idare edilecektir. ilh...

Madde, 26 — Karadağın istiklâli Osmanlı imparatorluğunca ve devletlerce tanınmıştır.

Madde, 27 — Karadağda mezhep serbestisine dair olup din ve mezhep farkının sivil, siyasal haklara ve devlet memuriyetlerine mâni teşkil etmiyeceğine dairdir.

Madde, 28 — Yeni Karadağ sınırlarına dairdir.

Madde, 29 — Antivari limanının ve kıyılarının Karadağa terkine dair olup buralarda tatbik edilecek usullerden bahistir.

Madde, 30 — Müslümanların ve devletin ve tesisin burada malik oldukları haklara ait olup bu muahedenin 12 inci maddesinde Bulgaristan hakkında kabul edilen usul aynen kabul edilmiştir.

Madde, 31 — Karadağ tarafından Osmanlı imparatorluğunda tesis olunacak mümessilliklere ve Karadağ tebasının Osmanlı imparatorluğunda kapitülâsyonlara malik olmıyacaklarına dairdir.

Madde, 32 — Karadağ askerleri, yirmi günde yeni sınırlar içine çekileceklerdir. Osmanlı ordusu Karadağa verilen yerlerden keza yirmi gün içinde çekilcektir. ilh...

Madde, 33 — Karadağ ilhak ettiği araziye düşen düyunu umumiye payını kabul eder. Devletlerin İstanbul mümessilleri Osmanlı hükûmeti ile mutabık kalarak bu payı hakkaniyet üzere taksim edeceklerdir.

Madde, 34 — Aşağıdaki maddedeki şartlar mucibince bu muahedeyi imza eden devletler Sırbistanın istiklâlini tanırlar.

Madde, 35 — Sırbistanda mevcut din ve mezhepler arasında hiç bir fark gözetilmiyecektir. Muhtelif din ve mezheplere salik olanlar her türlü memuriyetlere kabul edileceklerdir.

Madde, 36 — Sırbistanın yeni hudutları hakkındadır.

Madde, 37 — Ticaret işlerine dairdir.

Madde, 38 — Osmanlı imparatorluğunun, yeni yerlerin Sırbistana ilhakından önce Avusturya ile akdettiği muahedeler, şömendöfer mukaveleleri. ilh... devam edecektir.

Madde, 39 — Müslümanların, devletin, tesisin malik olduğu haklar bu muahedenin 12 inci ve 30 uncu maddelerindeki şekilde tanınmıştır.

Medde, 40 — Osmanlı imparatorluğu ile Sırbistan arasında yeni, muahede aktedilinceye kadar Sırbistan tebası Türkiyede hukuku düvel kaidelerinden istifade edebileceklerdir.

Madde, 41 — Osmanlı ve Sırp askerlerinin 15 gün içinde birbirinin topraklarını tahliye edeceklerine dairdir. ilh...

Madde, 42 — Sırbistana verilen araziye düşen düyunu umumiye payına ait olup bunun miktarını İstanbuldaki devletler elçileri Osmanlı hükûmetile mutabık kalarak hakkaniyet üzere tayin edeceklerdir...

Madde, 43 — Aşağıdaki maddenin şartları

mucibince bu muahedeyi imza eden devletler Romanyanın istiklâlini tanırlar.

Madde, 44 — Bulgaristan, Sırbistan, Karadağda mevcut muhtelif din ve meslek salikleri hakkında tanınan imtiyazlar burada da aynen tanınmıştır.

Madde, 45 — 1856 Paris muahedesile Rusyadan ayrılan Besarabyanın tekrar Rusyaya iadesini Romanyanın kabul ettiğine dairdir. ilh...

Madde, 46 — Romanyaya terkedilen yerlere dairdir.

Madde, 47 — Suların taksimine ve deniz avcılığının tayinine dairdir. ilh...

Madde, 48 — Romanyadan transit suretile geçecek ticaret eşyasından hiç bir transit resmi alınmıyacağına dairdir.

Madde, 49 — Romanya devletlerle konsolosluk mukaveleleri yapabilecektir. Fakat devletlerin Osmanlı imparatorluğu zamanında, bu hususta edinmiş oldukları haklarına muvafakatleri olmadıkça ilişmiyecektir.

Madde, 50 — Osmanlı imparatorluğu ile Romanya arasında yeni bir muahede aktedilinciye kadar Osmanlı tebası Romanyada ve Romanya tebası Osmanlı topraklarında diğer devlet tebalarının haiz oldukları imtiyazlara malik olacaklardır.

Madde, 51 — Nafiaya ve buna mümasil işlerde, yeni terkedilen topraklarda Romanya hükûmeti, Osmanlı hükûmetinin yerine kaim olacaktır.

Madde, 52, 53, 54, 55, 56, 57 — Tunada seyrüsefer işlerine dairdir.

Madde, 58 — Osmanlı devleti Asya cihetinde; Ardahan, Kars, Batumu limanile beraber Rusyaya terkeder. ilh... Bu yeni terkedilen yerlerin sınırları da bu maddede tayin edilmektedir.

Madde, 59 — Haşmetlû Rusya çarı Batumu serbest ticaret limanı haline koymak niyetinde olduğunu beyan eder.

Madde, 60 — Eleşkerd ovasile Bayazıt şehri Ayastefanos muahedesinin 19 uncu maddesi mucibince Rusyaya terkedilmişti. Bu şehir Osmanlı imparatorluğuna iade olunacaktır. Osmanlı hükûmeti Kotor şehri ile arazisini İrana terkeder. ilh...

Madde, 61 — Osmanlı hükûmeti, tehirsiz bir surette Ermenilerle meskûn vilâyetlerde ıslahat yapacak ve Ermenileri Çerkes ve Kürt tecavüzlerine karşı himaye edecektir. Bundan başka Osmanlı hükûmeti buralarda yaptığı ıslahata ve aldığı tedbirlere dair devletleri haberdar edecektir.

Madde, 62 — Osmanlı hükûmeti din serbestisine riayet edeceğine dair teminatta bulunduğundan devletler bunu kaydederler. Din farkı Osmanlı imparatorluğunda hiç bir hakka mani olmıyacaktır.

Madde, 63 — 30 mart 1856 Paris ve 13 mart 1871 tarihli Londra muahedelerinin bu muahedeye muhalif olmıyan hükümleri bakidir.

Madde, 64 — Bu muahede 3 hafta içinde veya daha önce tasdik olunacak ve Berlinde teati edilecektir.

Berlin muahedesinin neticeleri

Berlin muahedesile, Osmanlı Avrupasında; Sırbistan, Romanya, Karadağın tam istiklâlleri tanınıyordu. Bulgaristan Osmanlıların yarı erkin, yarı müstakil bir devleti halini alıyordu. Bosna - Hersek ve Yenipazar sancağı muvakkat tabirile Avusturya - Macaristanın idaresine giriyordu. Doğu Rumeli eyaleti adile muhtar bir eyalet teşkil olunuyordu.

Osmanlı Asyasında; Kars, Ardahan, Batum Rusyaya geçiyordu. Ve Ermenilerle meskûn vilâyetlerde ıslahat esası kabul edildiğinden yabancı devletlere müdahale kapıları açılmış bulunuyordu.

Girit ıslahatı ve ana kanunu teyit olunuyor, bu ada mahmî bir devlet halini alıyordu. Bunlardan başka sonradan yapılan bir anlaşma ile cenupta Kıbrıs adası muvakkat tabirile İngiliz idaresine bırakılıyordu. İngiltere Osmanlı devletile müttefik oluyor. Her hangi bir Rus istilâsına karşı Osmanlılara yardımı vâdediyordu.

Bosna - Herseğin Avusturyalılar tarafından işgali kolay olmadı. Önce Macarlar mümaneat etti. Sonra razi oldular. Fakat ahali, vatansever *Hacı Loyo*'nun bayrağı altında toplandı. Osmanlı askerleri de bunlara iltihak etti. Hepsi (90,000) kişi idi. Avusturya (165,000) askeri silâh altına aldı. Muharebeler iki ay sürdü. Ve Bosna - Hersek böylelikle Avusturya - Macaristan idaresine geçti.

Karadağın ilhak edeceği yerler ahalisi ayaklandı. Az daha kahramanlığile meşhur Karadağı tepeliyeceklerdi! Devletler deniz nümayişleri yaptılar. Nihayet *Derviş Paşa*'nın kumandasındaki

kolordu halkın silâhlarını zorla toplıyarak yerleri Karadağa teslim etti. Yürekler acısı.

***

Osmanlı - Yunan savaşı. (1) (19 nisan 1897).

Savaşın sebebi

Bu savaşın belli başlı sebepleri dışında Girit meselesini görmek lâzımdır. Yunanlıların Giride asker çıkarmaları ve sonra hudutlara taarruzla tecavüzlerde bulunmaları Osmanlıların sabrını tüketti. Nihayet 19 nisan 1897 yılında Yunanistana resmen harp ilân edilerek büyük devletlere bildirildi. Esasen devletler tecavüzler tekerrür ettiği takdirde Osmanlı devletinin Yunanistana harp ilân etmekte serbest olduğunu kabul etmişlerdi.

Savaş bir ay sürdü. Dömeke meydan muharebesinden sonra Atina yolları Osmanlılara açılmış bulunuyordu. Rusya çarı *II. inci Nikola* ve büyük devletlerin tavassutu ile, muharebe durdu. Paris muahedesinin esasları Tophanede büyük devletlerle kararlaştıktan sonra Yunanistan murahhasları muahedeyi imzalamak üzere İstanbula geldiler.

Osmanlı - Yunan barış muahedesi. (4 birinci kânun 1897).

Osmanlı - Yunan barış muahedenamesi

1) Sınırlara aittir. Osmanlı devleti lehinde sınırlarda tadilât yapılıyor.

2) Yunan hükûmeti, Osmanlı devletine dört milyon Osmanlı lirası savaş tazminatı verecektir.

---

(1) Osmanlı - Yunan seferi. Von der Golç. Tsalya harekâtı askeriyesi. Selânikli Tevfik. Girit hailesi.

3) Tesalyanın Osmanlı ordusu tarafından boşaltılması şartlarına dairdir.

4) Tutsaklar bu muahedenin tasdikini müteakip memleketlerine iade olunacaklardır.

5) Savaştan önce ve sonra zuhur eden vukuatla alâkadar kimseler hakkında iki taraf umumî af ilân edecektir.

6) İki hükûmetten her birinin kanun nazarında hal ve mevkii muntazam olan tebası, diğerinin arazisinde eskiden olduğu gibi serbestçe ikamet ve seyahat edebilecektir. Fena hallerinden dolayı iki taraf memleketlerinden kovulmuş olanlar hakkında kabul etmemek salâhiyetine maliktirler.

7) Tesalya sekenesile asıl ahalisinden olan ve 24 mayıs 1881 tarihli mukavelenin 19 uncu maddesi mucibince, Yunan tabiiyetini almış veya almamış olan müslümanlar, Osmanlı memleketine muhacerete veya Yunanistanda ikametgâhlarını tayinde serbest olacaklardır. Yunan tabiiyetini almış olanlar bu muahede tasdiknamelerinin mübadelesi tarihinden itibaren üç sene içinde, alâkadar memura ita olunacak bir beyanname mucibince Osmanlı tabiiyetini almakta serbest olacaklardır. Muhaceret edenler Yunanistandaki emlâklerinden istifade ve bunları idarede devam edeceklerdir. Sınırın yeniden tashihi münasebetile Osmanlı devletine iade kılınan mahallerin sekenesinden ve asıl ahalisinden olanlara, yahut başka yerlerde ikamet etmekte bulunanlara ayni faydalar bahşolunmuştur. Osmanlı devletine iade kılınan mahallerin işbu sekene veya asıl ahalisinden ve mezkûr mahallerde kâin müessesat veya nevahi vekillerinden

Tesalyada emlâki bulunanlar bunları eskiden olduğu gibi zeretmek ve iltizama vermek üzere sınırları geçmekte serbest olacaklar ve bundan dolayı kendilerine hiç bir mani ika edilemiyecektir. Gerek Tesalyanın sekene veya asıl ahalisinden ve gerek mezkûr mahallerdeki müessesat veya nevahi vekillerinden Osmanlı devletine iade olunan arazide emlâki bulunanlara ayni faydalar tanınmıştır.

8) Yunan hükûmeti Yunan kuvvetleri tarafından yapılan zararlardan dolayı ahaliye tazminat olmak üzere Osmanlı devletine yüz bin Osmanlı lirası ödeyecektir. Bu para savaş tazminatile ayni zamanda tesviye edilecektir.

9) Kapitülâsyonlar ipka olunuyor. Fakat iflâs işleri ve saire gibi muamelâtta esaslı tadilât yapılmak üzere ayrıca bir komisyonun toplanması kararlaştırılmıştır.

10) 24 mayıs 1881 tarihli mukavelenin bu muahedeye muhalif olmıyan hükümleri ipka edilmiştir.

11) Taraflar bu muahedenin tasdikından üç ay içinde şu işleri tasfiyeye karar vermişlerdir: (1) Tabiiyet işleri. (2) Konsolosluk mukaveleleri. (3) Adî suçluların iadesi muahedesi. (4) Sınırlarda eşkiyaların men'i ve ref'i için mukavelename. (5) Ticaret ve seyrisefain muahedesi bu son muahede imzalanıncıya kadar serbestii ticaret ve seyri sefain işleri mütekabiliyet şartları esasına göre kabul edilmiştir.

12) Posta işlerinin tanzimine dairdir.

13) Her iki memleket arasındaki telgraf muhaberesinin muntazam işlemesine dairdir.

14) İki devlet birbirlerinin huzur ve emniyetini ihlâl edebilecek tahrikâtın vukuunu tecviz etmemekte taahhüt ediyorlar.

15) Osmanlı devleti ile Yunan devleti arasında anlaşmazlık çıktığı takdirde meseleyi İstanbulda ikamet eden büyük devletler elçilerinin hakemliğine havale edebilecekler ve bunlar kararları iki taraf hakkında mecburî olacaktır. Reylerde müsavat olursa hakemler bir üçüncü hakem intihap edeceklerdir.

16) Bu barış muahedesi taraflarca en çok on beş günde tasdik edilmiş bulunacaktır. (1)

***

Osmanlı imparatorluğu bu savaşta galip çıkmasına rağmen Giridin idaresi devletlerce yine Yunan prensi *Jorj*'a verildi.

Almanya imparatoru *II. inci Vilhem*'in, dostu *II. inci Abdülhamid*'i ziyareti bu sıralara tesadüf eder. Osmanlı politikası veçhesini değiştiriyor, birdenbire Almanyaya dönüyordu.

Bu çağ içinde, muhtelif meseleler hakkında, muhtelif devletlerle (163) muahede imza edilmiştir. Kapitülâsyonların teyidine dair ticaret mukaveleleri yapılmıştır. Bu muahedeler içinde en önemlileri tahlil ile iktifa olundu.

Altıncı çağ : 1900-1918

1899 yılında Lâheyde devletler arasında takarrür eden anlaşma, bunlar arasında barışı ya-

(1) Osman Nuri. Abdülhamidi sani ve devri saltanatı. S. 938-942.

Noradonkyan - Actes inter. Ottoman. Cilt 4

şatmak kabiliyet ve faziletini gösteremedi. Yirminci asır Amerikada ve Asyada mebzul savaşlarla başladı. Devletlerin siyasal gruplara ayrılması aralarındaki gerginliği büsbütün hâd bir hale koydu.

Pretorya muahedesi

1 — 1899 da başlıyan ve Pretoria barış muahedesile 31 mayıs 1902 de biten İngiliz - Boer savaşı, dünya hâkimesinin zaferile neticelendi. İngiltere yalnız Transuval altın madenlerinin işletme hakkını kazanmadı, ayni zamanda Avustralya Afrikasının hâkimliğini de elde etti.

Bokserler kıyamı

2 — Avrupa devletlerince uzak Doğuda tatbik edilen politika oralarda iştiale hazır maddeler yığdı. 1898 yılında Çinin muhtelif yerlerinde icar suretile arazi terketmesi (Kiao-Tchéou'yu Almanya-ya, Talien-Ounaé ve Port-Arthur'ü Rusyaya, Weï-Haï-Weï'yi İngiltereye) Bokserler kıyamını intaç etti. Bu kıyamı Çin hükûmeti tahrik etmişti. (Alman elçisinin 10 haziran 1900 da katli) : Devletler Çin işlerine silâhla müdahale ettiler. 7 eylûl 1901 de Pekin muahedesile barış iade edildi. Bir taraftan Çin, diğer taraftan; Almanya, Avusturya - Macaristan, Belçika, İspanya, Birleşik Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Holanda ve Rusya arasında.

Yangtse'de 1900 yılının 16 birinci teşrininde İngiltere ile Almanya arasında imzalanan muahede Çinde (açık kapı politikası) nı kabul ediyordu. Buna sonradan Fransa, İtalya, Japonya, Avusturya - Macaristan, Rusya, Birleşik Amerika iştirâk ettiler. Ayni zamanda Çinin mülkî tamamiyeti teminat altına alınıyordu. Mamafih bir taraftan da

Rusya devleti Mançuride hâkimiyetini tesisten geri kalmıyordu. Rusyanın Uzak Şarkta bu suretle yayılması İngiltere ile Japonya arasında 30 ikinci kânun 1902 yılında bir anlaşma vücuda getirdi. Bu anlaşmanın amacı Çinin ve Koranın mülkî tamamiyeti ve iki devletin menfaatlerinin sıyaneti idi. 19 mart 1902 de Rusya ve Fransa aralarındaki ittifakı Uzak Şark işlerine teşmil etmek suretile buna cevap verdiler. Her gün biraz daha gerginleşen Rus - Japon münasebetleri neticesinde şubat 1904 savaşı patlak verdi. 2 ikinci kânun 1905 yılında Port - Arthur'ün düşmesinden ve 27 mayıs 1905 de vukua gelen Tsouchima deniz savaşından sonra Birleşik Amerika Devletleri savaşçılar arasında barış tavassutunda bulundular. Japonya ve Rusya 5 eylûl 1905 de Port - Smouth muahedesini imzaladılar. Muahede ayni yılın 14 birinci teşrininde tasdik edildi. Japonya Port - Arthur'da Rusyanın haklarına malik oldu. Liao - Tung yarımadasını aldı. Sahalin adasının cenup kısmını ilhak etti. Kora devletini himayesi altına koydu. 12 ağustos 1905 muahedesile İngiltere ve Japonya anlaşmalarını yenilediler ve Hint işlerine teşmil ettiler. Fransa ile 10 haziran 1907, Rusya ile 20 temmuz 1907, Birleşik Amerika Devletlerile 30 ikinci teşrin 1908 de Japonya muahedeler imzaladı. Bu muahedelerle taraflar istatükoyu tanıyorlar, ayni zamanda Çinin mülkî tamamiyetini ve burada (açık kapı politikası) nı kabul ediyorlardı.

Port-Smouth muahedesi

3 — Hindistana mücavir devletlerden dolayı İngiltere ile Rusya arasındaki rekabet 1907 anlaşmasile bitti. Ve iki devleti birbirine yaklaştırdı.

İngiltere - Rusya rekabeti

Çinle Lâsa'da 7 eylûl 1904 de ve 27 nisan 1906 da Pekinde akdettiği muahedelerle İngiltere Tibetteki ekonomik menfaatlerini tanıttı. Yine Rusya ile 31 ağustos 1907 de imzaladığı muahede mucibince *Lord Curzon*'un hazırladığı geniş plânlardan İngiltere vazgeçti. İran ikiye bölündü. Şimali Rus nüfuzuna, cenubu İngiltere nüfuzuna bırakıldı. Bu suretle İngiltere Fars körfezinde faik bir durum elde etmiş oldu. Afganistan İngiltere nüfuzu altında kaldı. 23 mart 1907 Siyam muahedesi her iki büyük devlete arazi genişletme hakkını tanımaktadır. Almanya Küçük Asyada, 1902 yılında Konya - Bağdat ve Basraya kadar uzanan şimendifer hattı imtiyazını aldı. İngiltere Kaşhandan, Blucistan sınırlarına kadar telgraf hattı uzatmak müsaadesini elde etti.

Elcezire konferansı

4 — Fas. 8 nisan 1904 tarihli Fransa İngiltere anlaşması, - buna 3 birinci teşrin 1904 İngiliz, İspanyol mukavelesi de ilâve edilmelidir - büyük önemi haizdir. İngiliz, Fransız anlaşması bu iki devlet arasındaki muhtelif müşkülleri ortadan kaldırdı. Bununla İngiltere Mısırda, Fransa da Fasta serbest kaldılar (muslihane duhul = barış yolile girme politikası). Fakat Almanya imparatorluğu tarafların rahatını bozdu. Bu imparatorluğa göre Fastaki haklarına tecavüz edilmişti. Almanyanın bu hakları 3 temmuz 1880 Madrid mukavelesine ve ayni zamanda Fasla Almanya arasında münakit 1 haziran 1890 muahedesine dayanıyorlardı. Günün birinde Almanya imparatoru *Vilhelm* Fasın Tanca limanına çıktı. Ve orada irat ettiği nutukla bütün kombinezonları alt üst ediyordu.

İmparator nutkunda (müstakil Fas devleti topraklarında bulunmakla müftehirim.) diyordu. Bu protestolar, 1906 yılının 16 ikinci kânunundan 13 martına kadar süren Elcezire konferansının toplanmasını mucip oldu. Bu konferansta; Fasın, Almanyanın, Avusturya - Macaristanın, Belçikanın, İspanyanın, Fransanın, İngilterenin, İtalyanın, Holandanın, Portekizin, Rusyanın, İsveçin, Birleşik Amerika Devletlerinin murahhasları hazır bulundular. Konferansın mesaisine, Fasın istiklâli prensipi esas olarak kabul edildi. Mülkî tamamiyeti tanındı. (açık kapı politikası) nın tatbiki kararlaştırıldı. 31 birinci kânun 1906 da anlaşma imzalandı, muhtevası şudur:

Konferansın kararları

1 — Fas polis teşkilâtı beyannamesi. 2 — Silâh kaçakçılığı takibatı nizamnamesi. 3 — Fas bankası teşkili imtiyazı. 4 — Yeni vergiler alınması, mevcut vergilerin daha fazla gelir temin etmesi beyannamesi. 5 — Fas gümrüklerine ait bir nizamname ve gümrüklerde kaçakçılığın, hilenin men'i. 6 — Nafia işlerine ve âmme hizmetlerine ait bir nizamname.

Fas, 18 haziran 1906 da bütün devletlerce tasdik edilen Elcezire konferansı kararlarını kabul etti.

İngiltere ile Fransa arasındaki 13 birinci kânun 1906 anlaşması bu iki devletle İtalya arasında Habeşistanın istiklâlile, bu devletin topraklarının tecavüzden masun olması hususları hakkında bir muahedeyi imzalattı. Bu muahede ile Habeşistanda (açık kapı politikası) takip ediliyordu. 16 mayıs 1907 de Fransa, İngiltere, İspanya arasın-

da aktedilen muahede, gerek Akdenizde, gerek Atlas denizi sahillerinde istatükonun muhafazasını temin ediyordu.

İsveç ve Norveç'in ayrılması

5 — Avrupada 13 ağustos 1905 de bir plebisit neticesinde İsveç, Norveç birbirinden ayrıldı, iki müstakil devlet haline geldiler. Ayni yılın 18 ikinci teşrininde Danimarka prensi *Charles* Norveç tahtına çıktı. Ve *VII. inci Haakon* adını aldı. Norveçin istiklâli ve mülkî tamamiyeti başta Almanya olmak üzere Fransa, İngiltere, Rusya tarafından tanındı.

Şimal ve Baltık denizlerinde istatükonun muhafazası 23 nisan 1908 de iki muahedenin konusu oldu. Birincisi Berlinde Almanya, Danimarka, Fransa, İngiltere, Holanda, İsveç. İkincisi Petresburgda Almanya, Danimarka, Rusya, İsveç taraflarından imzalandı.

1908 in sonunda ve 1909 un başlangıcında Avrupanın cenup doğusunda toplanan, patlak vermiye hazır meselelerin bir dünya ihtilâfı doğurmasından hayli korkuldu. Bu sırada Türk ana kanununun tatbikata konması, Avusturyaya Bosna - Herseğin ilhakı fırsatını verdi. Bosna - Hersek 1878 denberi bu devlet tarafından Berlin muahedesi mucibince idare ediliyordu. Bosna - Hersek'i ilhakına mukabil Avusturya - Macaristan Yenipazar sancağını Osmanlı imparatorluğuna iade etti. (5 birinci teşrin 1908). Bulgaristan prensi Ferdinand, Bulgaristanın istiklâlini ilân etti. Bu suretle Bulgaristan Osmanlı imparatorluğunun himayesinden çıkıyordu. Rusya ve İngilterenin arzusuna rağmen Berlin muahedesinin bir kere gözden

Bulgaristanın istiklâli

geçirilmesi talebi bir netice vermedi. Halbuki Osmanlı hükûmeti buna hazırdı. Avusturya ile Sırbistan arasındaki savaşın önüne geçildi.

Bu sıralarda, Giritte millî hareketler devam ediyor ve ada Yunanistana ilhakını musırran istiyordu.

Kongo müstakil devleti ki; 1885 de doğmuştu. Bu sıralarda hayatı sona erdi. 1908 ağustosunda Belçikaya ilhak olundu.

6 — İkinci Lâhey barış konferansı (15 haziran 1907).

II inci Lâhey kararları

Birinci Lâhey konferansının başladığı eser, o zamandanberi hayli ileri merhaleler yaptı. 14 birinci teşrin 1903 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan daimî hakem mukavelesi, diğer devletlere de örnek oldu. Aralarında hemen hemen ayni bir seri mukaveleler imzalandı. 6 temmuz 1906 yeni Cenevre mukavelesi; 1864, 1899 anlaşmalarının alanını genişletti.

15 haziran 1907 yılında, Lâheyde ikinci barış konferansı toplandı. Bu defa teşebbüs Birleşik Amerika devletlerinden geliyordu. Birinci Lâhey barış konferansında 27 devlet hazır bulunuyordu. Bu defa 44 devlet iştirâk etti. Yalnız Lihtenştayn, Monako, Sen Maren, Hondoras, Kosktarika, Kora, Afganistan, Kongo, Habeşistan, Liberya, Fas hariç kaldılar.

Rusya hükûmetinin proğramı 1899 a ait üç mukavelenin yeniden gözden geçirilmesini ve deniz savaşlarına ait meselelerin mütalâasını ihtiva ediyordu. Konferansın çalışmaları 18 birinci teşrin

1907 ye kadar sürdü. Bu konferansın kararları 13 mukavele ve bir beyannamede toplanır:

Kararların neticesi

1 — Devletler arası anlaşmazlıkların halli için bir mukavele. 2 — Mukaveleye müstenit borçların istihsali hakkında bir mukavele. 3 — Hasmane hareketlerin başlamasile alâkadar bir mukavele. 4 — Kara savaşlarında kanun ve âdetler hakkında bir mukavele. 5 — Kara savaşlarında yansız devletlerle, yansız şahısların hak ve ödevleri hakkında bir mukavele. 6 — Hasmane hareketlerin başlangıcında düşman ticaret gemilerinin tâbi olacakları rejim hakkında bir mukavele. 7 — Ticaret gemilerinin savaş gemisi haline konması hakkında bir mukavele. 8 — Otomatik deniz altı torpiller hakkında bir mukavele. 9 — Savaş zamanlarında deniz kuvvetlerinin bombardımanı hakkında bir mukavele. 10 — Cenevre mukavelesinin deniz savaşlarında tatbiki hakkında bir mukavele. 11 — Deniz savaşlarında müsadere hakkında bir mukavele. 12 — Devletler arasi bir deniz ganimetleri mahkemesi tesisi hakkında bir mukavele. 13 — Deniz savaşlarında yansız devletlerin hak ve âdevleri hakkında mukavele. 14 — Balonlardan atılan iştial edici maddeler hakkında bir beyannamedir.

Bunlardan başka şu kararlar da ilâve olundu:

1 — Mecburî hakem hakkında beyanname. 2 — Askerî tahdidat hakkında 1899 da alınan kararın teyidi. 3 — Dört dilek : a) Adalet hakem divanı tesisi. b) Savaş hengâmlarında yansız devlet tebasile mümkün olduğu kadar barış münasebetlerinin muhafazası. Bilcümle ticarî, sınaî işlerde. c) Devletlerin arazilerinde bulunan yabancı tebanın

askerlik mükellefiyetleri hakkında devletler arasında mukaveleler yapılması. d) Deniz savaşlarında carî kanun ve âdetler hakkında bir nizamname yapılması. 4 — Devletlere, üçüncü bir barış konferansı toplamaları hakkında tavsiyedir.

1899 un üç mukavelesi; ayni meselelere taallûk eden 1907 mukavelelerini imzalayan devletler hakkında mecburidirler. Bunlar 1907 nin I, IV, X uncu mukaveleleridir.

1907 konferansı, 7 inci maddesinde kurulacak deniz ganimetleri mahkemesinin devletler arası hak prensiplerini tatbik edeceğini kabul etmiştir. Fakat bir çok noktalarda bu esas pek şüpheli idi. 1906 da Lâheyde bu noktaların bir çoğu halledilmekle beraber...

İngiltere hükûmeti, bu meselelerin halli için denizci devletleri Londrada hususî bir konferansa davet etti. (1908-1909).

Deniz savaşlarında tatbik edilecek kaideler de vazedilmek isteniyordu. Londrada toplanan konferans İngiltereden başka yedi büyük deniz devleti ile İspanya ve Holanda hazır bulunuyordu. Konferansın müzakereleri 16 birinci kânun 1908 den 16 şubat 1909 a kadar sürdü. Ve bunlardan (deniz savaşları hakları beyannamesi) çıktı. (Declaration sur le droit de la guerre maritime).

Dokuz fasli ihtiva eden bu beyanname şunları ihtiva etmektedir :

1 — Savaşta abloka. 2 — Savaş kaçağı. 3 — Hasmane yardım. 4 — Yansızlardan müsadere edilen şeyin tahribi. 5 — Bayrak değiştirme. 6 —

Düşman farikası. 7 — Deniz kafilesi. 8 — Yoklamaya mukavemet. 9 — Zarar ve ziyan.

Londra beyannamesi, düşman hususî mülkiyetinin denizler üzerinde müsaderesine müsaade etmektedir. 1899 da kara savaşlarında olduğu gibi, Londra beyannamesile de deniz savaşları kaideleri vazolundu.

Türk-İtalyan Tarablusgarp savaşı

Batı Türkleri.

1910-13 yılları Osmanlı imparatorluğunun bahsinde kat'iyet ifade eden tasfiye yıllarıdır. İtalyanın bütün ahitlere rağmen Tarablusgarba baskın halinde saldırışı, Osmanlı imparatorluğu ile bu devlet arasında iki yıl süren savaşın patlak vermesine sebep oldu. Türk ordusu büyük yoksulluklar içinde İtalyan filolarına, ordularına iki yıl karşı koydu. Tarablusta bir avuç muntazam Türk askeri vardı: Nihayet bir iki alay! Savaş başladıktan sonra gizli gizli, Mısır ve Fransa yolu ile Tarablusgarba geçen Türk subayları orada yerlilerden kuvvetli bir teşkilât vücuda getirmeğe muvaffak oldular. İşte, bir avuç Türk askeri bu kuvvetlerle İtalyan ordularının yakasına yapışarak dünya savaşı sonuna kadar onları yerden yere vurdular. Bu savaşlar esnasında *Atatürk*, *Enver Paşa* ve amcası *Halil Paşa* Tarablusgarba geçmişler, askeri tensik etmişlerdir. Düşman bir çok defalar deniz kıyılarına kadar sürülmüş, denizlere dökülmüştü. Tarablusgarp savaşları İtalyan hükûmeti için muahedelere riayetsizlik hâdisesi olduğu kadar, Türk milleti için başlı başına bir kahramanlık, dürüstlük destanı bir şehnâme olmuştur.

Bir aralık İtalya, düştüğü müşkülâttan yaka-

sını sıyırmak için Osmanlı İmparatorluğile anlaşmağa yeltenmiş ve müzakerelere Lozanda, Uşide başlanmıştı. İtalya daha bir çok şartlarla Bingazi kıtasının Türklerde kalmasına muvafakat ediyordu. Fakat bu sıralarda patlak veren Balkan Savaşı işi akamete uğrattı. Osmanlı devletile İtalya arasında imzalanan muahede mucibince Tarablusgarp ve Bingazi kıtalarını Osmanlılar tamamile kaybettiler. Bu suretle Osmanlının Afrika kıtasındaki ilişiği tamamile kesilmiş oluyordu. Vaktile Osmanlı filolarının büyük amirallerine, Barbaroslara tecrübe mektebi olmuş Afrika topraklarile münasebetimiz kesiliyordu.

18 Birinciteşrin 1912 yılında Lozanda imzalanan Osmanlı - İtalya muahedesinin metnini aynen veriyoruz:

Osmanlı - İtalya barış muahedesi. (18 birinci teşrin 1912).

Osmanlı-İtalya muahedesi metni

1) Hükûmeteyn işbu muahedeye vaz'ı imza edilmesini müteakip derhal ve ayni zamanda kat'ı muhasemat için tedâbiri lâzimeye tevessül etmeği taahhüt ederler. Tedâbiri mezkûrenin temini icrası için mahallerine sureti mahsusada komiserler izam olunacaktır.

2) İşbu muahedenin imzası akabinde hükûmeteynden her biri yani Hükûmeti Osmaniye Tarablusgarp ile Bingaziden ve İtalya Hükûmeti Adalardenizinde tahtı işgalinde bulunan Adalardan kendi zabit ve asskerleri ile memurini mülkiyelerinin celpleri zımnında emir vermeği taahhüt eder.

İtalya zabitan ve asâkiri ile memurini mülki-

yesi taraflarından Cezâiri mezkûrenin filen tahliyesi Osmanlı zabitan ve asâkiri ile memurini mülkiyesi taraflarından Tarablusgarp ile Bingazinin tahliyesini müteakip vuku bulacaktır.

3) Üserayi harbiye ile rehineler müddeti kalilei mümkine zarfında mübadele edilecektir.

4) Muhasemata iştirak etmiş veya muhasemat dolayısile daii mesuliyet harekâta tasaddî etmekle maznun bulunmuş olan Tarablusgarp ve Bingazi ahalisi haklarında hükûmeti kıraliye ve aynı halde bulunan Adalardenizinde kâin ve hâkimiyeti Osmaniyeye tabi Cezair ahalisi haklarında hükûmeti Osmaniye tam manasile bir affı umumî ilânını taahhüt ederler. Cerâimi âdiye işbu affı umumiye dahil değildir. Binaenaleyh, hangi sınıf veya mevkide bulunursa bulunsun hiç bir şahıs esnayi muhasematta icra ettiği ef'ali siyasiye ve askeriyeden yahut izhar eylediği efkârdan dolayı şahsı veya emvali ve yahut hukukundan istifadesi itibarile takip veya tazip edilemiyecektir.

Bundan dolayı mevkuf veya menfi bulunan eşhasın derhal sebilleri tahliye kılınacaktır.

5) İlânı harpten evvel taraefyni âkideyn beyninde mün'akit veya mer'î bulunan bilcümle muahedat ve mukavelât ile her türlü taahhüdat derhal tekrar kesbi mer'iyet eyliyecek ve iki hükûmet ile tebaları beyninde muhasemattan evvel mevcut olan aynı vaziyet tekrar tesis ve iade kılınacaktır.

6) İtalya hükûmeti düveli saire ile mün'akit ticaret muahedatını tecdit ettiği sırada Devleti aliye ile Avrupa hukuku düveli esası üzeirne bir ticaret muahedenamesi akdetmeği taahhüt eder. Ya-

ni Devleti aliye kapitülâsyonlar ve bugüne kadar olan ukud ve saire ile mukayyet olmıyarak bütün serbestii iktisadisini ve bilcümle Avrupa devletleri misillû ticarete ve gümrüğe müteallik mevad ve hususatta icaryi hareket hakkını itaya muvafakat eyler. Şurası mukarrerdir ki sâlifüzzikir ticaret muahedenamesi cânibi Bâbıâliden düveli saire ile aynı esas üzerine akdolunan muahedatı ticariye mevkii tatbike vazolundukta mer'iyülicra olacaktır.

Bundan maada, İtalya hükûmeti memaliki şâhânede rayiç üzere alınan resmi gümrüğün yüzde on birden on beşe iblâğına ve âtiyüzzikr beş maddeye (petrol, sigara kâğıdı, kibrit, küul, oyun kâğıdı) yeniden inhisarlar vaz'ına ve yahut bunlardan istihlâk rüsumu munzaması istifasına muvafakat eder.

Şu kadar ki aynı muamelenin aynı zamanda ve bilâfark memaliki saire ithalâtı hakkında tatbik olunması meşruttur.

İnhisara tabi mevaddın ithali hususunda işbu inhisarlar idaresi aynı mevaddın ithalâtı seneviyesi esası üzerine müesses yüzdesi nisbetinde İtalya müvaredatından olan eşya tedarikine mecburdur. Şu kadar ki inhisara tabi mevaddın teslimi için teklif olunacak fiyatların hini iştirada piyasanın hal ve mevkiine tevafuk etmesi ve ita olunacak eşyanın cins ve nevilerinin ve işbu cins ve nevilerden eşya için ilânı harpten evvelki üç sene zarfında kayıt ve işaret edilmiş olan fiyatların haddi vasatisinin dahi nazarı itibara alınması lâzım gelir.

Şurası da mukarrerdir ki şayet Devleti aliye sâlifüzzikr beş madde üzerine yeni inhisarlar vaz

edecek yerde bunlara istihlâk rüsum munzamması tarhına karar verecek olursa işbu rüsumu munzamma memaliki Osmaniye ile diğer bilcümle memalikin mahsulâtı mümasilesine dahi aynı derecede tarh kılınacaktır.

7) İtalya hükûmeti memaliki şâhânede postahaneleri mevcut olan düveli saire bunları lâğvettikleri zaman kendisi dahi memaliki Osmaniyedeki İtalya postahanelerini lâğvetmeği taahhüt eyler.

8) Bâbıâli, memaliki Osmaniyede uhudu atika usulüne hitam vermek ve yerine hukuku düvel usulünü vazeylemek maksadile alâkadar olan düveli muazzama ile bir Avrupa konferansında ve yahut sureti aharla müzakerat icrası fikir ve niyetinde bulunduğundan, İtalya hükûmeti Bâbıâlinin işbu niyatının hak ve savabe mukarenetini bittasdik bu hususta kendisine muaveneti kâmile ve samimiyede bulunacağını şimdiden beyan eyler.

9) Hükûmeti Osmaniye kendi devair ve idarelerinde müstahdem olup muhasematın hini ilânında terhise mecbur olmuş olduğu İtalya tabası tarafından kendisine ifa edilmiş olan hidematı hasene ve sadıkaneden mütehassıl koşnudisini izhar etmek istediği cihetle anları terketmiş oldukları mevkileri iadeye hazır bulunduğunu beyan eyler. Bunlara hizmetten hariç kalmış oldukları aylar için mazuliyet maaşı ita olunacak ve hizmetin şu suretle inkıtaa düçar olması keyfiyeti bu memurlar meyanında tekaüt maaşına kesbi istihkak etmiş olanlarca bir gûna zararı mucip olmıyacaktır.

Bundan maada hükûmeti Osmaniye kendisile münasebatta bulunan (düyunuumumiye, şimendifer kumpanyaları, bankalar ve saire gibi) mües-

sesatın dahi kendi hizmetlerinde bulunmuş olan ve aynı halde bulunan İtalya tebasına karşı bu suretle hareket etmeleri zımnında müessesatı mezkûre-nezdinde icrayi vesatet etmeği taahhüt eyler.

10) İtalya hükûmeti, ilânı harpten evvelki üç seneden her biri zarfında Tarablusgarp ile Bingazi varidatından düyunuumumiyeye tahsis edilmiş olan mebaliğin mikdarı vasatisine muadil bir meblâğı hükûmeti Osmaniye hesabına olarak her sene Düyunu Umumiyei Osmaniye veznesine tediye etmeği taahhüt eyler. Sâlifüzzikr taksiti senevinin mikdarı biri İtalya hükûmeti tarafından ve diğeri hükûmeti Osmaniye cânibinden tayin olunacak olan iki komiser tarafından bilittifak tayin kılınacaktır. İhtilâf zuhuru takdirinde karar vaki sâlifülbeyan komiserlerden ve tarafeyn arasında bilittifak tayin olunacak olan bir hâkem alelhâkemden mürekkep bir heyeti hâkemiyeye havale edilecektir.

Şayet bu hususta bir itilâf hasıl olmazsa tarafeynden her biri devletlerden birini irae edecek ve hâkem alelhâkemin emri intihabı bu suretle irae olunan devletler cânibinden müttefikan icra kılınacaktır.

Gerek hükûmeti kıraliye ve gerek hükûmeti Osmaniye vesatetile Düyunu Umumiyei Osmaniye idaresi marezzikir taksiti senevî yerine yüzde dört faizle resülmale tahvil olunacak bir meblâğı muadil itasını talep etmek salâhiyetini hâiz olacaklardır.

Fıkrai salife hakkında hükûmeti kıraliye taksiti senevinin iki milyon İtalyan frangından dûn

olamıyacağını ve resülmale tahvil olunacak mebaliğ muadili talep vukubulur bulmaz Düyunu umumiye idaresine itaya âmade bulunduğunu şimdiden tasdik ettiğini beyan eyler.

11) İşbu muahedename imza olunduğu gün mevkii icraya vazedilecektir.

Tasdikan lilmekal murahhaslar işbu muahedenameyi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muahedename 18 teşrinievvel 1912 tarihinde iki nüsha olarak (Lozan) da tanzim kılınmıştır.

*
**

Balkan savaşı. (1912-1913).

Balkanlıların Osmanlılara karşı ittifakı

Balkan savaşının sebeplerini, Türk olmıyan Balkan milletlerinin, milliyet dâvalarında aramak lâzımdır. Balkan milletleri arasında, Osmanlı imparatorluğundan ayrılarak müstakil devletler kurmak fikri bir çok asırdanberi Rus çarları politikasının ektiği bir tohumdu. Bu tohum semerelerini vermiş; Romanya, Sırbiya, Karadağ, Bulgar, Elen müstakil devletlerini yaratmıştı. Böylelikle Rus politikası Osmanlı imparatorluğunu parçalamak hususunda büyük muvaffakiyetler elde etmişti. Fakat bu kurulan devletlerin Osmanlı idaresinde kalan ırkdaşlarını kurtarmak ve bu suretle büyüyerek kuvvet bulmak istedikleri bitmemişti. Dört devlet; Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ aralarında akdettikleri bir ittifak muahedesi ile, bu dâvalarını başarmak için Osmanlılara karşı cephe aldılar. Bu defa imkân elverirse Osmanlılar Avrupa kıtasından tamamen atılacaklardı.

8 birinci teşrin yılında Arnavutluk sınırı üzerindeki bir hâdiseden istifade ederek Karadağ, Osmanlı devletine savaş ilân etti. Yine bu ayın 13 ünde, Bulgar, Yunan, Sırp müttefikler, Berlin muahedesile tesbit edilen Balkan reformasının başarılmasını ve Balkanlarda silâh altında bulunan Osmanlı ordusunun terhisini istediler. 17-18 birinci teşrinde elçileri İstanbulu terkettiler. Savaş da başladı.

Ordu ve politika

Yanya, Edirne, İşkodra kalelerimiz kahramanca müdafaadan sonra birer birer düşman eline düştü. Ordularımız çarçabuk büyük hezimetlere uğradılar. Bu hezimetlerin sebebi, Türk askerinin kabiliyetsizliği, yahut düşman askerlerinin üstün kahramanlıkları değildi. Ordumuzun ve onu idare eden subayların politika işlerine karışması, subayların, Halâskâr, Ahrar, İttihatçı politikalarına mensup birer partici olmaları, onlara esas ödevlerini unutturmuştu. Onlar birbirine kin besliyordu. Hangi memlekette ordu politika işlerine karışmış ise felâket olmuştur. Bu kaide hükmünü Balkan savaşında memleket ve milletimiz aleyhine icra etti. Orduyu politika işlerine karışması veya karıştırılması millî tarih önünde, millet ve memleket hesabına bir hiyanettir.

Osmanlı ordularının mağlûp olacağı, hele bu kadar kısa, yirmi günlük bir zaman içinde darma dağın olarak, çil yavrusu gibi dağılıp gideceği kimsenin hatırına gelmemişti. Dört Balkan devletini birden ezip imha etmesi ihtimali ise çok kuvvetli idi. Bu ihtimali göz önünde tutan Avrupa devlet-

leri, Türklerin Avrupada yeni bir tevessüünden ciddî surette korkuyorlardı.

Poinkare ve Balkan savaşı

Poincare savaşın başlangıcındaki beyanatında «Savaş ne suretle biterse bitsin, ilhak yoktur!» demişti. Fakat savaş umulmıyan bir tarzda Osmanlılık aleyhine bitince, bu defa da «Mağlûp mukadderatının icaplarını çekmelidir!» demekte tereddüt göstermedi.

Ordularımız Edirnede, bilhassa Çatalca önünde tutundular. Ve Bulgarlara İstanbul yolunu kapadılar. İstanbul bile tehlikeye düşmüştü!..

Edirnenin irtirdâdı

Türk ordusu ikinci bir, taarruza geçince Edirneyi, Kırkkiliseyi Bulgarlardan kurtardı. Bulgar sınırlarını aştı, yürüdü. Fakat Avrupanın müdahalesile durmağa mecbur oldu. Müttefikler birbirine düşmüştü. Zararları telâfi için tam fırsattı. Fakat büyük devletlerin müdahalesi buna imkân bırakmadı. Balkan savaşı sona erdi.

Jacques Ancel'in ifadesine göre (1) imparatorluk 10,000,000 nüfus kaybediyordu. Meriç önlerine kadar bütün Osmanlı Avrupası, Arnavutluk da dahil elden çıkmıştı.

Osmanlı devleti Avrupada, Edirne, Kırklareli, Tekirdağı, Gelibolu ve bunların gerisinde olan İstanbulda kalıyordu. (2)

---

(1) Jacqus Ancel. Şark meselesi; S. 253. Fransızcadır.

(2) Poincare. Balkanlar ateş içinde. (Fransızca) Abdullah Paşanın hâtıraları. Mareşal Fevzi Çakmak. Balkan muharebesi. Çobanoğlu Zeki. Balkan muharebeleri. Bu hususta mütalâaya değer eserlerdir.

Müttefiklerle ayrı ayrı imzaladığımız muahedeleri oldukları gibi buraya kaydediyoruz:

*
**

Osmanlı - Bulgar barış muahedesi. (29 eylûl 1913).

Osmanlı Bulgar muahedesi metni

1) Sınırlarla ilgilidir. Kırkkilise ve Edirne Osmanlılara iade ediliyor.

2) Tarafeynin şu sırada diğer tarafa rücu edecek olan araziyi işgal etmekte bulunan asakiri muahedei hazıraya salifüzzikir murahhaslarca imza vazedildikten on gün sonra arazii mezkûreyi tahliye ve ondan sonraki on beş gün müddet zarfında dahiusul ve kavaidi cariyeye tevfikan diğer taraf memurinine teslime müsaraat eyliyeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki her iki hükûmet muahedei hazıra tarihinden itibaren üç hafta müddet zarfında ordularını terhis edeceklerdir.

3) Muahedei hazıranın imzasını müteakip tarafeyni akideyn beyninde münasebatı diplomasiye ile posta, telgraf ve şimendifer münakalâtı derhal tekrar başlıyacaktır.

Muahedei hazıranın (2) numaralı melfufunu teşkil eden müftülere müteallik itilâfname bütün Bulgar memalikinde tatbik olunacaktır.

4) Memleketeyn beyninde münasebatı iktisadiyenin teshili maksadile tarafeyni akideyn 6/19 şubat 1911 tarihinde ticaret ve seyrisefaine müteallik olarak akdolunan mukavelenameyi muahedei hazıranın imzası akabinde ve bugünden itibaren bir sene müddetle tekrar mevkii icraya vazetmeyi ve düveli saireye karşı mevcut olan taahhüdat vak-

alarile kabili telif olmak üzere gümrüklerce bilcümle teshilâtı kendi mahsulâtı sınaiye, ziraiye veya sairelerine bahşeylemeği taahhüt ederler.

18 teşrinisani 1909 tarihli konsolosluk beyannamesi dahi ayni müddet zarfında tekrar mevkii icraya vazolunacaktır.

Mamafih tarafeyni akideynden her biri kendi memleketlerinin düveli saire konsolos memurları kabul olunan bilcümle mevakiinde Jeneral konsolosluklar (baş şehbenderlikler), Konsolosluklar (şehbenderlikler) ve Vis konsolosluklar (şehbender vekâletleri) ihdas eyliyebilecektir.

Bundan maada tarafeyni akideyn bir ticaret muahedesi ile, bir konsolosluk mukavelesi akdini tezekkür etmek üzere müddeti kalilei mümküne zarfında muhtelit komisyonlar tayinine iptidar eylemeği taahhüt ederler.

5) Üserayi harbiye ile rehineler muahedei hazıranın imzasından itibaren bir ay müddet zarfında veya mümkün ise daha evvel mübadele kılınacaktır.

İşbu mübadele, tarafeynce sureti mahsusada tayin olunan komiserler marifetile icra olunacaktır.

Salifüzzikir üserayi harbiye ile rehinelerin iaşesi masarifi yeddinde bulundukları hükûmete ait olacaktır.

Mamafih işbu hükûmet canibinden tesviye olunan zabitan maaşatı zabitanı mezkûrenin mensup bulundukları hükûmet tarafından tediye edilecektir.

6) Muhasamata iştirâk etmiş olan ve yahut muahedei hazıradan evvelki vakayii siyasiyede methaldar bulunan bilcümle eşhas hakkında tarafeyni akideynce tam manasile bir affı umumî bahş olunmuştur.

Terk olunan arazi ahalisi havalii mezkûrede serezdei zuhur olan vakayii siyasiyeden dolayı ayni affı umumiye mazhar olacaklardır.

Bulgaristana rücu eden arazinin tekrar işgali sırasında kanunen teşekkül edecek heyeti hükûmet tarafından tayin olunacak ve usulü veçhile ahaliye ilân edilecek olan iki haftalık müddetin inkizasında işbu affı umumiden istifade hakkı sakıt olacaktır.

7) Canibi hükûmeti Osmaniyeden Bulgaristana terkedilen arazinin ahalii asliyesinden olup orada ihtiyarı ikamet etmiş bulunan eşhas Bulgar tebası olacaklardır.

Ahalii merkumeden bu suretle Bulgar tabiiyetine geçmiş olanlar Bulgar memurini mahalliyesine sadece bir beyanname itası ve Osmanlı şehbenderhanelerinde bir muamelei kaydiye icrası suretile dört sene zarfında bulundukları yerlerde tabiiyeti Osmaniyeyi ihtiyar eylemek salâhiyetini haiz olacaklardır.

İşbu beyanname memaliki ecnebiyede Bulgar konsoloshaneleri kançilaryalarına tevdi edilecek ve Osmanlı şehbenderhaneleri tarafından kayıt ve tescil olunacaktır.

İhtiyarı tabiiyet keyfiyeti şahsî olup hükûmeti Osmaniye için mecburî değildir.

Elyevm sağir bulunanlar sinni rüşde vüsullerinden itibaren dört sene zarfında hakkı hiyarlarını istimal edeceklerdir.

Terk olunan arazide sakin islâmlardan Bulgar tabiiyetine geçenler bu müddet zarfında hizmeti askeriye ifasına ve bir gûna bedeli askerî tediyesine tabi tutulmıyacaklardır.

Bu müslümanlar hakkı hiyarlarını istimal eyledikten sonra terkedilmiş olan araziden balâda musarrah dört sene müddetin inkizasına kadar müfarekat edecekler ve emvali menkulelerini ihracat resminden muaf olarak imrar salâhiyetini haiz olacaklardır. Mamafih ahalii merkume şehir ve kasabat ile kariyelerde bulunan her gûna emvali gayri menkulelerini muhafaza edebilirler ve bunları eşhası salise marifetile idare ettirebilirler.

8) Bulgaristanın bilcümle memalikinde Bulgar tebasından bulunan müslümanlar an asıl Bulgar olan tebanın haiz oldukları ayni hukuku mülkiye ve siyasiyeyi haiz ve serbestii vicdana, hürriyeti diniyeye ve ayini dininin alenen icrası hususunda serbestiye malik olacaklardır. Müslümanların âdatına riayet olunacaktır.

Zatı hazreti padişahinin namı namii hilâfetpenahilerinin hutbelerde zikrine devam olunacaktır.

Elyevm teessüs etmiş olan veya atiyen teessüs edecek bulunan cemaatı islâmiye ile anların silsilei meratip itibarile teşkilâtı ve emvali tanınacak ve mazharı riayet olacaktır. Cemaatı mezkûre bilâ mevani kendi rüesayi diniyelerine tabi bulunacaktır.

9) Memaliki Osmaniyedeki Bulgar cemaati memaliki mezkûredeki cemaatı sairei hıristiyaniyenin elyevm haiz oldukları ayni hukuku haiz olacaklardır.

Tebai Osmaniyeden bulunan Bulgarlar emvali menkule ve gayri menkulelerini muhafaza edecekler ve hukuku şahsiye ve tasarrufiyelerinin istimal ve intifaı hususunda zerrece iz'aç edilemiyeceklerdir.

Vakayii ahire esnasında mesken ve mevalarını terketmiş olanlar nihayet iki sene zarfında avdet edebileceklerdir.

10) Arazinin ilhakından mukaddem iktisap olunan hukuka ve bir de memurini müteallikai Osmaniye tarafından mu'tî evrak ve vesaiki adliye ile senedatı resmiyeye riayet olunacak ve aksi kaziye sabit oluncıya değin nakız ve ihlâl edilmiyecektir.

11) Terkolunan arazide şehir ve kasabat ve kurâdaki emvali gayri menkuleye tasarruf hakkı Osmanlı kanunu ile bahş ve tayin olunduğu suretle ve bir gûna tahdidata tabi olmıyarak tanınacaktır.

Arazii mezkûredeki emvali gayri menkule veya menkule ashabı velev sureti muvakkate veya katiyede olarak Bulgaristan haricinde ihtiyarı ikamet etseler bile bilcümle hukuku tasarrufiyelerinden istifadede devam edecekler ve bunları iltizama verebilecekler veya eşhası salise marifetile idare ettirebileceklerdir.

12) Terkedilen arazide kâin müstesna, mülhak, icareteynli, mukataalı, icarei vahideli evkafa

ve bir de âşarı vakfiyeye tıpkı kavanini Osmaniye ile muayyen oldukları üzere riayet olunacak ve bunlar icap edenler tarafından idare edilecek ve anlara müteferri usulü idare evvel beevvel muhik bir taviz verilmedikçe tadil ve tağyir olunamıyacaktır.

Memaliki Osmaniyede kâin müessesatı diniye ve hayriyenin arazii metrukede icarei vahide, mukataa unvanile mevcut varidat vakfiyesi ile hukuku sairesine ve âşarı mevkufe ve sairesine ve evkafı müsakkafa ve gayri müsakkafa üzerindeki hukukuna riayet olunacaktır.

13) Zatı hazreti padişahinin emvali hususiyei hümayunları ile hanedanı saltanatı seniye azasının emvali hususiyesi mahfuz ve baki kalacaktır. Zatı hazreti padişahi ile hanedanı saltanatı seniyeleri azası bunları vekilleri marifetile füruht veya icar edebileceklerdir.

Hükûmete ait olan emlâki hususiye hakkında dahi ayni suretle muamele olunacaktır.

Emlâki mezkûrenin ahara devir ve ferağı takdirinde şeraiti mütesaviye mevcut ise Bulgar tebası tercih olunacaktır.

14) Tarafeyni akideyn mezarlıklara ve alelhusus meydanı harpte terki hayat eden asakirin metfenlerine riayet ettirmek üzere vilâyattaki memurlarına evamir ita etmeği taahhüt ederler.

Memurlar ecnebi toprağında metfun emvatın ızamını almaktan ve bunların taallukat ve ahibbasını menetmiyeceklerdir.

15) Hükûmeteyni akideynden her birinin tebası, diğer hükûmeti akide memalikinde kemafis-

sabık serbestçe ikamet ve geştügüzar edebilecektir.

16) Bulgaristan hükûmeti imtiyazı şark şimendiferleri kumpanyasına bahş ve ita olunmuş olan hattın terkolunan arazi dahilinde kâin kısmı için mezkûr kumpanyaya karşı mevcut hukuk ve tekâlüf ve taahhüdatınca hükûmeti Osmaniye makamına kaim olacaktır.

Bulgaristan hükûmeti, mezkûr kumpanyaya ait olup kendi tarafından zaptedilmiş bulunan alât ve edevatı müteharrike ile mevaddı saireyi bilâ tehir iade etmeği taahhüt eyler.

17) Muahedei hazıranın 11 inci, 12 inci, 13 üncü ve 16 ıncı maddelerinin tefsir veya tatbikınca zuhur edecek olan bilcümle ihtilâfat ve münazaat muahedei hazıranın (3) numaralı melfufunu teşkil eden tahkimnameye tevfikan Lâheyde hakem usulile faslolunacaktır.

18) Hududa müteallik protokol (1 numaralı melfuf) ile müftülere müteallik itilâfname (2 numaralı melfuf), tahkimname (3 numaralı melfuf), şimendiferler ile Meriçe müteallik protokol (4 numaralı melfuf) ve onuncu maddeye müteallik beyanname (5 numaralı melfuf) muahedei hazıraya raptolunmuş ve bunun cüz'ü mütemmimini teşkil eylemekte bulunmuştur.

19) Londra muahedenamesinin mevaddı anife ile fesih ve ilga veya tadil edilmiş olmıyan ahkâmı hükûmeti Osmaniye ile Bulgaristan kırallığı hakkında ipka olunmuştur.

20) Muahedei hazıra imza edilince derakap mevkii icraya vazolunacak ve buna müteallik tas-

diknameler bugünden itibaren on beş gün zarfında teati kılınacaktır.

Tasdikanlilmekal tarafeyn murahhasları bunu imza ve mühürlerile tahtim etmişlerdir.

16/29 eylûl 1913 tarihinde iki nüsha olarak Dersaadette tanzim olunmuştur.

***

Osmanlı - Yunan barış muahedesi. (14 ikinci teşrin, 1914).

Muahedenin metni

1) İşbu mukavelenamenin imzasını müteakip, devleti aliye ile Yunanistan beyninde münasebatı diplomasiye tekrar başlıyacak ve tarafeyn konsoloslukları tekrar teessüs ve her iki memlekette ifayi vazife edebilecektir.

(Bend) Hükûmeti Osmaniyeye terk olunan arazinin halen düveli ecnebiye konsolos memurları bulunan mevakii ile Yunan hükûmetinin konsolos memurlarını kabulde mahzur görmiyeceği bilcümle mevakide şehbenderlikler ihdas eyliyebilecektir.

2) Münasebatı diplomasiyenin hini inkitaında beyenddevleteyn mün'akit veya mer'î bulunan muahedat, mukavelât ve muakedat mukavelei hazıranın imzasından itibaren tekrar tamamile kesbi meriyet edecek ve her iki hükûmet ile tebalarının muhasamattan evvel mevcut vaziyetleri tekrar ayni suretle tesis kılınacaktır.

İşbu mukavelenameye merbut üç numaralı protokol Yunanistanın bilcümle memalikinde tatbik olunacaktır.

3) Muahedei hazıradan evvelki vekayii siyasiyede methaldar bulunan bilcümle eşhas hakkında

tarafeyni akideynce tam manasile affı umumî bahş olunmuştur.

Binaenaleyh muharebe ile her ne suretle olursa olsun taallûk ve münasebeti olan ef'alden dolayı hiç bir kimse şahsı veya emvali ve yahut hukukundan istifadesi itibarile takip veya tazip edilemiyecek ve bu gibi ef'ale müpteni olarak ciheti adliyeden sadır olan bütün mahkûmiyet kararları ve ciheti idarece ittihaz olunan tedabir bilfiil hükümden sakıt olacaktır.

4) Yunanistanın ziri idaresine intikal eden arazii Osmaniyede mütemekkin kesan Yunan tebası olacaklardır.

Ve Yunan memurini aidesine bir beyanname itası ve Osmanlı şehbenderhanelerinde bir muamelei kaydiye icrası suretile bugünden itibaren üç sene zarfında tabiiyeti Osmaniyeyi ihtiyar eylemek salâhiyetini haiz olacaklardır. İşbu beyanname memaliki ecnebiyede Yunan konsoloshaneleri kançılaryalarına tevdi edilecek ve Osmanlı şehbenderhaneleri tarafından kayıt ve tescil olunacaktır. Mamafih bu hakkı hiyarın istimali alâkadaranın nakli mekân etmelerine ve Yunanistan haricinde ihtiyarı ikamet eylemelerine tabi bulunacaktır.

Bu müddet zarfından memaliki Osmaniyeye veya memaliki ecnebiyeye hicret edecek ve yahut oralarda ihtiyarı ikamet eyliyecek olan eşhas Osmanlı kalacaklar ve emvali menkuleleri için ihracat rüsumundan muafiyeti haiz olacaklardır.

İhtiyarı tabiiyet keyfiyeti şahsî olacaktır.

Mezkûr üç sene zarfında islâmlar hizmeti askeriye ifasına tabi tutulmıyacakları gibi bir gûna bedeli askeri de tediye etmiyeceklerdir.

(Bend) Sagir bulunanlar sinni rüşde vusullerinden itibaren hakkı hiyarlarını istimale başlıyacaklardır.

5) Terkolunan arazinin işgaline kadar iktisap olunan hukuka ve bir de memurini müteallikai Osmaniye tarafından mu'tî evrak ve vesaiki adliye ile senedatı resmiyeye riayet olunacak ve aksi kaziye kanunen sabit oluncıya değin bunlar nakız ve ihlâl edilmiyecektir.

(Bend) İşbu madde Paristeki Balkan mesaili maliye komisyonunca ittihaz edilecek olan mukarrerat üzerinde hiç bir veçhile icrayı tesir etmiyecektir.

6) Terkolunan arazi ahalisinden mukavelei hazıranın dördüncü maddesi ahkâmına tevfiki hareket ve tabiiyeti Osmaniyeyi muhafaza edip de memaliki Osmaniye veya memaliki ecnebiyeye hicret edecek ve yahut oralarda ihtiyarı ikamet eyliyecek olanlar arazii mezkûrede kâin emvali gayri menkulelerini muhafazaya ve iltizama vermeğe ve yahut eşhası salise marifetile idare ettirmeğe devam edeceklerdir.

Yunanistana terkolunan mahallerde canibi hükûmeti Osmaniyeden mu'tî senedat ve yahut Osmanlı kanunu mucibince efrat tarafından şehir ve kasabat ve kurada tasarruf olunan emlâk üzerinde mevcut olan ve işgalden mukaddem bulunan hukuku tasarrufiye hükûmeti Yunaniyece tanınacaktır.

Salifüzzikir işgalden mukaddemki kavanini Osmaniye mucibince eşhası maneviye namına mu-

kayyet olan veya eşhası mezkûre tarafından tasarruf olunan marülbeyan emval üzerindeki hukuku tasarrufiye hakkında da bu yolda muamele olunacaktır.

Hiç kimse usul ve nizamı veçhile mütehakkik menfaati umumiyeye müstenit olmadıkça ve mukabilinde evvel beevvel muhik bir taviz verilmedikçe hukuku tasarrufiyesinden kısmen veya kâmilen, doğraudn doğruya veya dolayısile mahrum edilemiyecektir.

7) Zatı hazreti padişahinin emvali hususiyei hümayunlarile hanedanı saltanatı seniye azasının emvali hususiyesi mahfuz ve baki kalacaktır. Zatı hazreti padişahi ile saltanatı seniyeleri azası bunları vekilleri marifetile füruht veya icar edebileceklerdir.

İşbu maddenin tefsir veya tatbiki hususunda zuhur edecek olan bilcümle ihtilâfat veya münazaat akdolunacak bir tahkimnameye tevfikan Lâheyde hakem usulile faslolunacaktır.

8) Üserayı harbiye ile askerliğe veya huzur ve asayişi umumiye ait tedabir icabatile tevkif olunmuş olan diğer bilcümle eşhas muahedei hazıranın imzasından itibaren bir ay müddet zarfında veya mümkün ise daha evvel mübadele kılınacaktır.

İşbu mübadele tarafeynce sureti mahsusada tayin olunan komiserler marifetile icra olunacaktır.

Üserayi harbiyeye müteallik olarak tarafeyni akideynce mütekabilen vâkı olacak metalip, akdo-

lunacak bir tahkimnameye tevfikan Lâheyde hakeme havale kılınacaktır.

Mamafih hükûmeti Yunaniyece tediye olunan zabitan maaşı zabitanı mumaileyhimin mensup oldukları hükûmet canibinden tesviye edilecektir.

9) Mukavelei hazıranın imzasını müteakip hükûmeti Osmaniye ilâni harpten evvel zaptolunup halen tevkif edilmekte bulunan Yunan bayrağını hamil bilcümle sefain ile merakibi bahriyeyi salıverecektir.

Yunan sefaini ile hamulelerinin zapt ve musaderesi yüzünden alâkadaranın dûçar oldukları zarar ve ziyanların tazminine ait metalip bil'ittifak kararlaştırılacak olan bir tahkimnameye tevfikan her iki tarafça tayin olunacak dört hakemden ve bir de tarafeyni akideynce ve yahut beyinlerinde mübayeneti efkâr zuhuru takdirinde İsviçre Hükûmatı Müttehidesi meclisince düveli bahriye tebası meyanından intihap edilecek diğer üç hakemden mürekkeben teşekkül edecek bir mahkemei hükmiyeye havale kılınacaktır.

10) Selânikteki asakiri Osmaniye nezdinde mevcut olup hükûmeti Osmaniyece iadeleri talep edilmekte bulunan eslihaya dair beldei mezkûrenin teslimi hakkında 26 teşrinievveli rumî 1912 tarihinde münakit protokol ile buna merbut olarak ferdası günü imza edilen protokolun tefsir münderecatından münbais ihtilâfın halli için her iki hükûmet bu bapta aktedilecek bir tahkimnameye tevfikan Lâheyde bir mahkemei hükmiyeye müracaat edeceklerini taahhüt ederler.

11) Yunanistana terkolunan mahaller ahalisinden ziri idarei Yunaniyede kalacak olanların can ve mallarile namus ve din ve mezhep ve âdatına kemâli ihtimam ile riayet olunacak ve bu kısım ahali an asıl tebai Yunaniyeden olanların haiz oldukları ayni hukuku medeniye ve siyasiyeyi tamamile haiz bulunacaktır. Müslümanlar hürriyeti diniyeye ve âyini dininin alenen icrası hususunda serbestiye malik olacaklardır.

Zatı hazreti padişahinin namı namii hilâfetpenahilerinin hutbelerde zikrine devam olunacaktır.

Elyevm teessüs etmiş ve atiyen teessüs edecek olan cemaatı islâmiyenin muhtariyetine ve silsilei meratip itibarile teşkilâtına ve anlara ait nukut ve emvalin idaresine asla irası nakise edilemiyeceği gibi ahali ve cemaatı islâmiyenin Dersaadette makamı Meşihatı ulyaya tâbi bulunacak olan rüesayi diniyeleri ile münasebatına dahi asla irası nakise olunamıyacak ve baş müftünün menşuru makamı âlii meşihattan ita kılınacaktır.

Müftülerden her biri kendi dairesi dahilinde müslümanlar tarafından intihap olunacaktır.

Baş müftü Yunanistandaki bilcümle müftülerden mürekkep bir meclis intihap ve irae olunan üç namzet meyanından bittefrik haşmetlû Yunan kıralı hazretlerince tayin olunur.

Hükûmeti Osmaniye baş müftünün intihabını Dersaadetteki Yunan sefareti vasıtasile makamı âlii Meşihatpenahiye tebliğ edecek ve tarafı âlii Meşihatpenahiden müftii mumaileyhe bir menşur ve umuru memuresini ifa ve bu bapta kendisi dahi

Yunanistandaki diğer müftülere hüküm ve ifta salâhiyetini bahşedebilmesi için bir mürasele gönderecektir.

Müftüler, sırf dinî umur ve hususat hakkındaki salâhiyetlerini ve emvali vakfiyenin idaresi üzerindeki teftiş ve nezaretlerinden maada nikâh, talak, vesayet, velâyet, isbati rüşd, müslümanlara ait vasiyetler, tevarüs ve tevliyet gibi mevatta beynelmüslimin icrayi ahkâm edeceklerdir.

Müftüler tarafından, ısdar olunan ilâmlar Yunan memurini aidesi tarafından icra edilecektir.

Umuru irsiyeye gelince; müslümanlardan işte alâkadar olan taraflar evvel bevvel beyinlerinde itilâf hasıl ettikten sonra hakem sıfatile müftüye müracaat edebilirler. Bu veçhile sadır olacak hüküm kararına karşı mahakimi mahalliyeye vuku bulacak her türlü müracaatlar kabul olunacaktır. Meğer ki aksi kaziyeyi mübeyyin olarak sarahaten bir kayıt ve şart mevcut olmuş ola.

12) Terkedilen arazide kâin icarei vahideli, icareteynli, mukataalı evkafa işgali askerî zamanında kavanini Osmaniye ile muayyen oldukları üzere ister mazbuta ve mülhaka, ister müstesna olsun riayet olunacak ve bunlar terk olunan arazideki cemaatı islâmiye tarafından idare edilecek ve cemaatı mezkûre mütevellilerle galledarların hukukuna riayet edilecektir.

(Bend) Yunanistana terkedilen arazi dahilindeki bilâd ve kasabat ve kurada mevcut varidatı memaliki Osmaniyede kâin müessesatı diniye ve hayriyeye muhtas olan bilcümle emlâki vakfiyei

mazbuta veya mülhaka dahi Evkaf nezareti tarafından füruht edilinciye değin salifüzzikir cemaatı islâmiye marifetile idare olunacaktır. Şurası mukarrerdir ki galledarların evkafı mezkûre üzerindeki hukukuna Nezareti müşarünileyhaca riayet edilecektir.

Evkafın usulü idaresi evvel beevel muhik bir taviz verilmedikçe tadil ve tağyir olunamıyacaktır.

Aşârı vakfiye fesih ve ilga edildiği cihetle şayet işbu fesih ve ilga üzerine Yunanistana terk olunan arazide tekkelerle, cami, medrese, mektep ve hastahanelerden ve sair müessesatı diniye ve hayriyeden bazıları atiyen idarelerine kâfi varidattan mahrum kalacak olurlarsa hükûmeti Yunaniye bunun için iktiza eden tahsisatı ita edecektir.

İşbu madde ahkâmının tefsir veya tatbiki hususunda zuhur edecek bilcümle ihtilâfat Lâehyde mahkemei hükmiyeye müracaatla fasledilecektir.

13) Tarafeyni akideyn mezarlıklara ve alelhusus meydanı harpte terki hayat eden asakirin medfenlerine riayet ettirmek üzere vilâyattaki memurlarına emir vermeği taahhüt ederler.

(Bend) Memurlar ecnebi toprağında medfun emvatın ızamını almaktan bunların taallûkat ve ehibbasını menetmiyeceklerdir.

14) Hükûmeti Yunaniye Selânik - Manastır şimendiferlerile şark şimendiferlerinin ve Selânik - Dedeağaç iltisak şimendiferinin Yunanistana terk olunan arazi dahilindeki aksamı için mezkûr şimendifer kumpanyalarına karşı mevcut hukuk ve tekâlif ve taahhüdatça hükûmeti Osmaniye maka-

mına kaim olmuş olduğundan bunlara müteferri mesailin kâffesi Paristeki Balkan mesaili maliye komisyonuna havale olunacaktır.

15) Tarafeyni akideyn 30 mayıs 1913 tarihli Londra muahedenamesi ahkâmını muahedei mezkûrenin beşinci maddesi ahkâmı da dahil olduğu halde kendilerine taallûk eden hususatta ifa etmeği taahhüt eylerler.

16) Muahedei hazıra imza edilince derakap mer'î olacak ve buna müteallik tasdiknameler bu günden itibaren on beş gün zarfında teati kılınacaktır.

Tasdikanlilmekal tarafeyn murahhasları bunu imza ve mühürlerile tahtim etmişlerdir.

1/14 teşrinisani 1913 tarihinde iki nüsha olarak Atinada tanzim olunmuştur.

***

Osmanlı - Sırp barış muahedesi. (14 mart, 1914).

Muahede metni

1) Tarafeyni akideyn 30 mayıs 1913 tarihli Londra muahedenamesini kendilerine taallûk eden hususatta tasdik olunmuş ad ve itibar ederler.

Muahedei hazıranın tarihi imzasından itibaren Sırbistan ile Devleti aliye beyninde sulh ve müvalât teessüs eyliyecektir.

Münasebatı diplomasiyenin hini inkitaında beyneddevleteyn münakit veya mer'î bulunan muahedat, mukavelât ve muakedat muahedei hazıranın imzasından itibaren tekrar tamamile kesbi meriyet edecek ve her iki hükûmet ile tebaları bey-

ninde muhasamattan evvel mevcut olan vaziyet tekrar tesis ve iade kılınacaktır.

İşbu muahedenin imzasını müteakip Sırbistan ile Devleti aliye beyninde münasebatı diplomasiye ve şehbenderiye tekrar başlıyacaktır.

2) Üserayi harbiye ile rehineler muahedei hazıranın imzasından itibaren müddeti kalilei mümküne zarfında mübadele kılınacak ve salifüzzikir üsera ile rehinelerin iaşesi için iki hükûmetçe ihtiyar olunan masarif yekdiğerile takas ve mahsup edilmiş addolunacaktır.

Mamafih esaretleri esnasında tesviye olunan zabitan maaşı zabitanı mumaileyhimin mensup oldukları hükûmet canibinden tediye edilecektir.

3) İlâni harpten evvelki veya sonraki vekayii siyasiyede methaldar bulunan bilcümle eşhas hakkında tarafeynce affı umumî bahşolunmuştur.

Binaenaleyh hiç bir şahıs her ne suretle olrusa olsun muharebe ile alâkadar bulunan ef'alden dolayı şahsı veya emvali veya hukukundan istifadesi itibarile takip veya tazip edilemiyecek ve bu nevi ef'ale binaen ciheti adliyeden sadır olan bilcümle mahkûmiyet kararları veya ciheti idarece ittihaz olunan tedabir bu cihetle hükümedn sakıt olacaktır.

4) Sırbistana terkedilen arazide sakin bulunan eşhas Sırp tebası olacaklar ve muahedei hazıranın imzasından itibaren üç sene zarfında Sırp memurini müteallikasına bir beyanname itası suretile tabiiyeti Osmaniyeyi ihtiyar eylemek salâhiyetini haiz bulunacaklardır. Bu beyanname Osmanlı şeh-

benderhanelerinde kayıt ve tescil olunacaktır. Beyannamei mezkûr memaliki ecnebiyede Sırp konsoloshaneleri kançılaryalarına tevdi edilecek ve Osmanlı şehbenderhanleri tarafından kayıt ve tescil olunacaktır. Mamafih işbu ihtiyarı tabiiyet hakkının istimali alâkadaranın Sırbistan haricine nakli ikamet etmelerine muallaktır.

Terkedilen arazi ahalii asliyesinden olup memaliki ecnebiyede sakin bulunan eşhasa Sırp tabiiyetini ihtiyar için ayni mühlet verilmiştir. Eşhası merkume tarafından bunun için Osmanlı şehbenderhaneleri kançılaryalarına bir beyanname ita edilecek ve bu beyanname sırp konsoloshanelerinde kayıt ve tescil olunacaktır.

Şurası mukarrerdir ki eşhası merkume bir kere Sırp tabiiyetini ihraz ettikten sonra artık memaliki Osmaniyeye avdet edemiyeceklerdir.

İhtiyarı tabiiyet şahsidir.

Sagir bulunanlar için müddeti hiyar sinni rüşde vusulleri tarihinden itibaren işlemeğe başlıyacaktır.

Hakkı hiyarlarının istimalinden naşi nakli mekân etmek mecburiyetinde bulunacak olan eşhas emvali menkulelerini ihracat resminden muaf olarak imrara salâhiyettar olacakları gibi her nevi emvali gayri menkulelerini dahi muhafaza etmek ve eşhası salise marifetile idare ettirmek hakkını haiz bulunacaklardır.

Terkedilen arazide sakin islâmlar marüzzikir müddeti hiyar zarfında hizmeti askeriye ifasına tabi tutulmıyacaklar ve bir gûna bedeli askerî tediye etmiyeceklerdir.

5) Efradı ahali ile eşhası hükmiyenin terkedilen arazide bu arazinin sırbistan tarafından işgalinden mukaddem Osmanlı kanunu ahkâmına tevfikan iktisap etmiş oldukları tasarrufu emlâk hukukuna riayet olunacak ve hiç kimse usul ve nizamı veçhile mütehakkik menfaati umumiyeye müstenit olmadıkça ve mukabilinde evvel beevel muhik bir taviz verilmedikçe hukuku tasarrufiyesinden mahrum edilemiyecektir.

Bir de terkedilen arazinin işgaline değin umumiyet üzere iktisap olunan bilcümle hukuka ve memurini müteallikai Osmaniye tarafından muti evrak ve vesaiki adliye ile senedatı resmiyeye riayet olunacak ve bunlar aksi kaziye kanunen sabit olunciyadeğin nakız ve ihlâl edilmiyecektir.

İşbu madde Paristeki Balkan mesaili maliye komisyonunca ittihaz edilecek olan mukarrerat üzerinde hiç bir veçhile icrayi tesir etmiyecektir.

6) Zatı hazreti padişahinin emvali hususiyei hümayunları ile saltanatı seniye azasının emvali hususiyesi mahfuz ve baki kalacaktır. Zat hazreti padişahi ile hanedanı saltanatı seniye azası bunları vekilleri marifetile füruht veya icar edebileceklerdir.

Ahkâmı salifenin tefsir veya tatbikince zuhur edecek olan bilcümle ihtilâfat veya münazaat akd olunacak bir tahkimnameye tevfikan Lâheyde hakem usulile faslolunacaktır.

Hükûmeti Osmaniyeye ait ve terkolunan arazide kâin emlâki hususiyeye gelince her iki hükûmetçe bu emlâk üzerinde iddiayı tasarruf olundu-

gundan tarafeyni akideyn bu meseleyi dahi akdolunacak bir tahkimnameye tevfikan Laheyde bir mahkemei hükmiyeye tevdi ve havale etmeğe karar vermişlerdir. Mebhusuanh emlâkin miktarı ile derecei ittisaı muahedei hazıraya merbut listede münderiçtir.

7) Terkedilen arazide kâin icarei vahideli, icareteynli, mukataalı evkafa Sırp işgalinden mukaddem kavanini Osmaniye ile muayyen oldukları üzere ister mazbuta ve mülhaka, ister müstesna olsun riayet olunacaktır. Her bir daire dahilindeki evkaf kavanin ve ahkâmı şer'iye veçhile o dairede cemaatı islâmiye tarafından idare edilecek ve cemaati mezkûrenin şahsiyeti hükmiye ve maneviyesi evkafı mezkûrenin sahibi ad ve itibar olunacak ve cemaati mezkûre mütevellilerle galledarların hukukuna riayet eyliyecektir.

Sırbistana terkedilen arazi dahilindeki bilâd ve kasabat ve kurada mevcut ve varidatı memaliki Osmaniyede kâin müessesatı diniye veya hayriyeye muhtas olan bilcümle emlâki vekfiyei mazbuta veya mülhaka dahi Evkaf nezareti tarafından füruht edilinciye değin salifüzzikir cemaatı islâmiye marifetile idare olunacaktır. Müteaddit müşteriler zuhur eder ve bunlar ayni halde bulunur ise Sırp tebasından bulunanlar hakkı rüchanı haiz olacaklardır. Şurası mukarrerdir ki galledarların evkafı mezkûre üzerindeki hukukuna nezareti müşarünileyhaca riayet edilecektir.

Evkafın usulü idaresi evvel beevel muhik bir taviz verilmedikçe tadil ve tağyir olunamıyacaktır.

Aşârı vakfiye fesih ve ilga edildiği cihetle şayet işbu fesih ve ilga üzerine Sırbistana terkolunan arazideki tekkelerle, cami, medrese, mektep ve hastahanelerden ve sair müessesatı diniye ve hayriyeden bazıları atiyen idarelerine kâfi varidattan mahrum kalacak olurlarsa Sırp hükûmeti bunun için iktiza eden tahsisatı ita edecektir.

İşbu madde ahkâmının tefsir veya tatbiki hususunda zuhur edecek bilcümle ihtilâfat Lâheyde mahkemei hükmiyeye müracaatla fasledilecektir.

8) Sırp hükûmeti terkedilen arazide sakin olup Sırp tebasından bulunan müslümanlara arazii mezkûrede sakin ve diğer mezheplere mensup diğer Sırp tebasına bahşolunan ayni hukuku medeniye ve siyasiyeyi bahşeder. Bunlar ayini dinlerinin icrası hususunda serbestii tamme malik olacak ve âdetlerine riayet olunacaktır.

Zatı hazreti padişahinin namı namii hilâfetpenahilerinin hutbelerde zikrine devam olunacaktır.

Terkedilen arazide mevcut bulunan veya oralarda teessüs edebilecek olan cemaatı islâmiye ile anların şahsiyeti maneviyeleri, silsilei meratip itibarile teşkilâtı ve emvali tanınacak ve mazharı riayet olacağı gibi cemaat ve ahalii islâmiyenin muahedei hazırada muayyen bilcümle hususatta Dersaadette makamı meşihati ulyaya tabi bulunacak olan rüesayi diniyeleri ile olan münasebatına asla irası nakise olunamıyacaktır. Müftülerden her biri kendi dairesi dahilinde Sırp tebası meyanındaki müslüman müntehipler tarafından intihap olunacaktır.

Baş müftü sureti mahsusada akti içitma eden Sırbistandaki müftüler tarafından ve anlar meyanından intihap olunan üç namzet meyanından bittefrik haşmetlû Sırp kıralı hazretlerince tayin olunur.

Sırp hükûmeti baş müftünün intihabını Derseadetteki sefareti vasıtasile makamı âlii meşihatpenahiye tebliğ edecek ve makamı müşariileyhadan baş müftüye bir menşur ve umuru memuresini ifa ve kendisi dahi Sırbistandaki diğer müftülere hüküm ve ifta salâhiyeti bahşedebilmesi için bir mürasele gönderilecektir.

Baş müftü ile müftüler ve bir de anların aklâmındaki memurin ve müstahdemin diğer Sırp memurini hükûmetinin haiz oldukları ayni hukuku haiz olacaklar ve memurini mumaileyhimin mükellef oldukları ayni vezaifle mükellef bulunacaklardır.

Baş müftü intihap olunan müftünün şer'an matlup olan kâffei evsafı cami olup olmadığını tahkik eder.

Cemaati islâmiye idare ve nezareti evkaf ile dahi mükellef olduklarından baş müftünün başlıca vezaifinden biri de anlardan hesap talep etmek ve buna müteallik hesap defterleri hazırlatmaktır.

Müftüler sırf dinî umur ve hususattaki salâhiyetlerinden ve emvali vakfiyenin idaresi üzerindeki teftiş ve nezaretlerden maada nikâh, talak, nafaka, vesayet, velâyet, isbatı rüşd, müslümanlara ait vasiyetler, ve tevliyet gibi mevadda beynelmüslimin icrayı ahkâm edeceklerdir.

Umuru irsiyeye gelince, müslümanlardan işte alâkadar olan taraflar evvel beevvel beyinlerinde itilâf hasıl ettikten sonra hakem sıfatile müftüye müracaat edebilirler. Bu veçhile sadır olacak hüküm kararına karşı mahakimi mahalliyeye vuku bulacak her türlü müracaatlar kabul olunacaktır. Meğer ki aksi kaziyeyi mübeyyin olarak sarahaten bir kayıt ve şart mevcut olmuş ola.

Müftüler tarafından ısdar olunan hüccet ve ilâmlar baş müftü tarafından tetkik olunacak ve baş müftü bunları ahkâmı şer'iyeye muvafık bulduğu takdirde tasdik edecektir.

Müftüler tarafından sadır olan ilâmlar Sırp memurini aidesi canibinden mevkii icraya vazolunacaktır.

9) Üsküp ile Manastır mektebi sanayileri dahi dahil olduğu halde zaten mevcut bulunan veya efrat ve yahut muteberanı islâmiyeden mürekkep olarak mahallerince teşekkül edecek komisyonlar taraflarından tesis edilecek olan bilcümle mekâtibi hususiyei islâmiye tanınacak ve mekâtibi mezkûrenin zamanı tesislerindenberi kendi masraflarına karşılık olmak üzere malik oldukları akarlar mahfuz kalacaktır.

İşbu mekâtibi hususiyei islâmiyeye Sırp lisanının tahsili mecburî olmak üzere tedrisatı resmî proğrama tevfikan Türkçe icra etmek hakkı bahş olunacaktır.

Müftü yetiştirmek üzere Sırp hükûmeti canibinden bir müessesei mahsusa tesis edilecektir.

Sırp maarifi umumiye müfettişlerinden maada baş müftü ile müftüler mekâtibi mezkûreyi teftiş edebileceklerdir.

10) Sultan Murat Hudavendigâr hazretlerinin Kosovadaki türbesi bilcümle müştemilâtile beraber ipka ve muhafaza edilecek ve masarifi canibi hükûmeti Osmaniyeden tesviye olunmak üzere baş müftü tarafından tayin olunacak adamlar türbenin hizmet ve muhafazasında bulunacaktır.

Mebhusuanh türbe ile müştemilâtının mebna bulunduğu arsa ne menfaati umumiye sebebile, ne de esbabı saireden dolayı istimlâk olunmıyacaktır.

Tarafeyni akideyn mezarlıkları ve hususile meydanı harpte terki hayat eden asakirin kabirlerini muhafaza ettirmek maksadile taşradaki memurlarına evamiri lâzime ita etmeği taahhüt ederler.

Memurlar diyarı ecnebiyede defnolunan emvatın akraba ve ahibbası taraflarından emvatı mezkûre ızamının nakledilmesine mani olmiyacaklardır.

Menfaati umumiye sebebile umumî islâm kabristanlarının istimlâki halinde Sırp hükûmeti bu kabristanların sahipleri bulunan cemaatı islâmiyeye istimlâk edilen arazinin bedellerini tesviye etmek suretile itayı tavizata mecbur olacaktır.

11) Sırp hükûmeti şark şimendiferlerile Selânik - Manastır şimendiferinin Sırbistana terkolunan arazi dahilindeki aksamı için mezkûr şimendifer kumpanyalarına karşı mevcut hukuk ve tekâlif ve taahhüdatça hükûmeti Osmaniye makamına kaim olmuş olduğundan bunlara müteferri mesailin kâffesi Paristeki Balkan mesaili maliye komisyonuna havale olunacaktır.

12) Muahedei hazıra tasdik olunacak ve tasdiknameler muahedenin imzasından itibaren bir ay müddet zarfında ve mümkün olursa daha evvel Dersaadette teati kılınacaktır.

Tasdikanlilmekal murahhaslar bunu ımza ve mühürlerile tahtim etmişlerdir.

1/14 mart 1914 tarihinde iki nüsha olarak İstanbulda tanzim olunmuştur.

***

Osmanlı devletile; İtalya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan arasında imzalanmış olan muahedelerin kısaca muhtevası şunlardır:

Osmanlı - İtalya muahedesinin kısası.

Osmanlı-İtalya muahedesinin kısası

Tarabulus ve Bingazi kıtası İtalyaya terkolunuyor. İtalyanlar Akdenizde işgal ettikleri 12 adayı Osmanlı devletine iadeyi taahhüt ediyorlar.

2) Tutsakların mübadelesi.

3) Siyasal suçlular hakkında affı umumî ilân edilecek. Adî suçlular bundan istifade edemiyeceklerdir. Sürgünde bulunan veya tevkif edilmiş olan siyasal suçlular derhal serbest bırakılacaklardır.

4) Savaştan önce, iki devlet arasında mevcut muahedeler, mukaveleler, her türlü taahhütler oldukları gibi tekrar meriyet mevkiine konacaklar, tebalar arasında savaştan önce mevcut münasebetler olduğu gibi devam edecektir.

5) Osmanlı devleti, kapitülâsyonları diğer devletlerle ilga edince İtalya da buna muvafakat edecektir. İtalya, gümrüklerin on birden on beşe çıkarılmasını ve bazı eşya hakkında inhisar vaz'ını

kabul ediyor. İtalya, bir de Osmanlı devleti diğer devletlerin posta imtiyazlarını lâğvedince İtalya hakkında da ayni usulü tatbik edecektir. Esasen kapitülâsyonların ve bu gibi imtiyazların ilgasında Osmanlı hükûmetini haklı gören İtalya, teşebbüs vukuunda yardımda bulunacaktır.

6) Tarabulusugarba düşen düyunu umumiye payını İtalya ödeyecektir.

Bu muahedede dikkate değen noktalar şunlardır:

Hakikatlar

Kapitülâsyonların ve imtiyazların haksızlığını bizzat İtalya dahi tanıyor. Fakat diğer devletler vazgeçmedikçe, o da bu haksızlıktan vazgeçmiyor. Haksızlığı kendisine hak sayıyor. Diğer devletler de bu fikirde oldukları halde icabında kapitülâsyonları hak bakımından, müdafaadan geri durmıyorlar!..

Hak nelere vasıta ediliyor?!

Hak haksızlığın müdafaasına âlet ediliyor.

Bu telâkkiyi şu suretle daha açık ortaya koymak mümkündür:

İtalya, bu muahede ile demek istiyor ki: «size haksızlık yapıyorlar. Fakat mademki böyle bir şeye maruz bulunuyorsunuz; ben de haksızlık yapmakta devam edeceğim!.»

Nasıl arzetmeli?

Daha kısası şudur: «Mademki sizi öldürüyorlar. Ben de katiller safında yer almaktan geçemem!».

Bir kere daha anlıyor ve görüyoruz ki kapitülâsyonlar bir hak meselesi değil, bir politika meselesi idi.

Bunu yalnız İtalya mı söyledi?
Hayır!

Bütün devletler.. Bütün devletler, işin hallini birbirine yükletiyor ve iş de bir türlü halledilemiyordu.

Fakat haksızlığın hal saati çok gecikmiyecektir.

Türk milleti, bu haksızlığı Sakarya boylarında, boğacak.. Lozanda hakkını tanıtacaktır. Biraz daha sabredelim.

Bu muahedede acı bir kayıt da, gümrüklerimizi yükseltebilmek için (% 15) e çıkarabilmek için İtalyanın müsaadesini almak mecburiyetinde kalmışızdır.

Ne günler yaşamışız!..

Millî ekonomimize sahip değiliz. Tıpkı koloniler gibi!. Fakat bunun da hal saatinin çalması uzak değildir. Lozan bunu da bitirecek, Türkiye tam ve kâmil anlamile müstakil bir devlet olacaktır.

*
**

Osmanlı-Bulgar muahedesinin kısası

Osmanlı - Bulgar muahedesinin kısası.

1) Yeni sınırlar.

2) Tutsaklar mübadele. Siyasal suçlular hakkında affı umumî. Savaştan önceki ticaret muahedeleri bir sene müddetle oldukları gıbi meriyet mevkiine girecek.

3) Tabiiyet ve tabiiyet değiştirme meselelerine, menkul ve gayri menkul mallara aittir. (7, 8, 9, 10, 11 maddeler).

4) Evkaf işlerile ilgilidir. (Tesis) Evkaf hakları mahfuzdur. Ve Osmanlı hükûmetine tabidir. (12,13 maddeler) Hiç bir veçhile ihlâl edilemezler.

5) Diyanet serbestisine, cemaat teşkilâtına dairdir. Bulgar tabiiyetinde kalan Türkler, Bulgarlar gibi sivil ve siyasal haklara mazhar olacaklardır.

6) Bulgaristana ilhak olunan araziye düşen düyunu umumiye payını Bulgaristan üzerine almaktadır. Barışın iadesini müteakip iki taraf tebaası, birbirinin memleketlerinde savaştan önceki haklara malik olacaklardır.

*
**

Osmanlı - Yunan muahedesinin kısası:

Osmanlı-Yunan muahedesinin kısası

1) Konsolosluklara dair olup eskiden mevcut yerlerde konsoloslar vazifelerini ifaya tekrar başlıyacaklar ve başka devletlerin konsolosları mevcut mahallerde yeniden konsolosluklar ihdas olunabilecektir. Bu muahedenin imzasını müteakip münasebetlerin inkitaından önce iki taraf arasında mer'î mukavelât, muahedat ve akitler tekrar meriyete gireceklerdir.

2) Affı umumî. Yunanistana intikal eden yerlerdeki ahali, Yunan tabiiyetine geçecek. Osmanlı tabiiyetini muhafaza etmek istiyenlerin üç sene içinde Yunanı terkedeceklerdir. (hiyar hakkı = option). Küçükler, reşid olunca hiyar haklarını kullanacaklardır.

3) Emlâke ve vakıflara (tesis) ve padişaha ait mülklere aittir. Satmağa mecbur değildir. İşgalden önce Osmanlı memurları tarafından verilen adlî senedat ve vesaik muteber olacaktır. 7 inci madde hakkında ihtilâf zuhurunda Lâhey hâkemine gidilecektir.

4) Tutsakların mübadelesi ve siyasal suçluların serbest bırakılmasına dairdir. Yunan gemileri serbest bırakılacaklardır.

5) Diyanet serbestisine; can, ırz, mal emniyetine ve siyasî sivil hukuk tanınmasına dairdir.

6) Yunanistana ilhak olunacak arazide kalacak şimendiferlerin hak ve borçları Yunanistana ait olacaktır.

Osmanlı - Sırp muahedesi de aşağı yukarı bu esasat dahilindedir.

***

Bu çağ bu suretle kapanırken, 1914 yılında yeni bir çağ açılıyordu. Bu yeni çağ, bütün bir insanlık için ateşten bir çember oldu. Dış ve iç boğuşmalarla 1939 yılına kadar sürdü. Bununla beraber, bu yirmi beş yıl, insanlığın bahtında radikal değişikliklerin tahakkukunu gördü.

Yedinci çağ. 1918-1939

Histoire du monde adlı eserde; *Leon Kahon, Reymon Ronze, Emil Fulinas* 1914-18 savaşının sebepleri hakkında aşağı yukarı şunları söyliyorlar:

1914 yılının başlangıcında, dünya ziyadesile karışık idi. Bir yandan bir çok memleketlerde hususî bir takım hâdiseler ihtirasları artırdı. Sinirleri gerdi. İngilterede *Ulster* hâdisesi, Fransada *Madam Kayyö — Caillaux* dâvası, Birleşik Amerika Devletlerinde *Taft-Roosvelt* kavgaları.. Diğer yandan, arsıulusal sanayi rekabeti, fiatları ve gündelikleri allakpullak ediyordu. Ticarette istikrarı bozuyordu. Genel sarfiyat, savaş hazırlıkları maliyeyi hercümerç ediyordu. Hiç bir hükûmet savaşı

istemiyordu. Hepsi bundan ürküyordu. 1912 de son haddine varan hazırlıklar barışı muhafaza etmek, emniyeti tesis etmekle ifade olunuyorlardı. Fakat küçük, küçücük bir hâdise savaşın patlak vermesine kifayet ediyordu.

Bosna - Hersek suikasti.

Bosna - Herseğin 1908 de Avusturya - Macaristana ilhakını Sırplar hazmedemedi. Çünkü büyük Sırp dâvası suya düşüyordu.

Bazı Sırp vatanseverleri, Bosnayı kurtarmak için her şeye baş vurmağa hazırlanıyorlardı. Avusturya - Macaristan hükûmeti bu halden kuşkulanıyordu. Bahusus tebasından olan Slavlar muhtariyetlerini istedikçe, bu devletin, Sırbistana karşı olan emniyetsizliği büsbütün artıyordu. İmdi, Sırbistanı yola getirmek ihtiyacı Avusturya - Macaristan için bir zaruret halini almıştı. Almanya kuvvetli bir müttefike muhtaç olduğundan Avusturyanın arzusuna muvafakat ediyordu. Avusturya - Macaristan Sırbistana karşı askerî bir nümayiş yapmağı kararlaştırdı. Veliaht, *Fransuva - Ferdinand* bu maksatla Saray - Bosnaya geldi. Nümayişe kumanda edecekti. Ziyaret için belediye dairesine gidiyordu. Kalabalık pek büyüktü. Halk birbirini çiğniyordu. Bir bomba patladı. Veliahtin yaverlerinden birisi ağır surette yaralandı. Ve bu hal ile belediyeye varıldı. Veliaht reise takazada bulundu. (Siz misafirlerinizi bombalarla karşılayorsunuz!) dedi.

Yaverinin hatırını sormak için bizzat hastahaneye gitmek istedi. Yolunun plânını değiştirdi. Halk yine üsnomal bir kalabalık halinde idi. Önden

giden otomobil nasılsa plânı takip etmedi. Veliaht otomobili de, birinciyi takip etti. Kalabalık içinden iki el silâh patladı. Veliaht ve karısı ölmüştü!..

Katil 18 yaşlarında *Princip* adında Sırplı bir lise talebesi idi. Hiç bir sır vermedi. Biraz sonra hapishanede öldü. (1)

Avusturya - Macar polisinin bu hüdise hakkında verdiği resmî rapor şudur:

«Arşidük *Fransuva - Ferdinand* ve karısı Düşes *Hohenberg*, mahallîî ileri gelenleri kabul için belediyeye gidiyordu. Bir bomba atıldı ve Arşidükün kolu üzerine düştü; Arşidük sade bir hareketle bombayı itti. Arabanın geçmesile bomba patladı. İkinci otomobilde bulunan Kont *Buz - Valdek* ile yaveri yarbay *Mirizzi* hafif ve ahaliden bir kaç kişi ağır surette yaralandılar. Bu suikastin faili *Kaprinoviç* adında birisidir. Mürettiplikle meşguldür. Tirebineklidir. Derhal tevkif olundu.

Belediye dairesinde ileri gelenleri kabulden sonra Arşidük konağa dönerken Brovnig tabancasile ikinci bir suikasta uğradıdı. Arşidük yüzünden, Düşes karnından yaralandılar. Her ikisi derhal konağa götürüldüler ve orada vefat ettiler. İkinci suikastın faili *Princip* adında lisenin sekizinci sınıfından Grahovalı bir talebedir. Hemen yakalandı. Her iki katil halkın lincinden zorla kurtarıldı.

Gavrilo Princip on dokuz yaşındadır. Grahovada doğmuştur. Polise verdiği ifadede: bir kaç seneler Belgradda okuduğunu, uzun zamandanberi

(1) Mehmet Cemil Bilsel. Lozan, C. 1.

millî dâva uğrunda büyük bir şahsiyeti öldürmek arzusunda bulunduğunu beyan etti. *Princip* suikastı yapmak için prensin *General-Apel* köprüsünden geçmesini beklediğini, Arşidükün belediyeden gelen arabasını; *Fransuva Josef* sokağının dönemecinde ağırlaştığını ve Düşesin Arşidükün yanında bulunmasından dolayı bir aralık tereddüde düştüğünü, fakat anî olarak iki el ateş ettiğini anlattı. Şerikleri bulunduğunu inkâr ediyor.

Mürettip *Kaprinoviç* yirmi yaşındadır. Birinci suikastin faili olan bu adam, Bombayı Belgradda bir anarşistten aldığını, fakat adını bilmediğini söyledi. Bu da şeriki olmadığını beyan ediyor. Polisteki isticvabında takındığı tavır küstahane idi.

Suikast haberi yayılır yayılmaz şehir siyah bayraklarla mateme büründü. Cemiyetin bütün sınıflarında ıztırap umumidir. Bütün memlekette nizam ve sükûnet hâkimdir.

28 haziran 1914».

Avusturya - Macaristan derhal faaliyete geçti. Sırbistana bir oltimatom verdi. (1)

Avusturya - Macaristan tarafından Sırbistana verilen 23 temmuz 1914 tarihli oltimatomun metni.

«Sırp hükûmeti, Avusturya - Macaristan aleyhindeki propagandayı, yani, Avusturya - Macaristan imparatorluğundan bazı toprakların ayrılmasına müncer olan müsamahanın heyeti umumiyesini red ve mahkûm eder ve bu cinaî tahriklerin meş'um neticelerini samimî olarak takbih eyler.

(1) Hanstan, 1914 savaşının resimli tarihi, cilt2, S. 71-72. Senyobüs, dünya savaşı tarihi.

Sırp hükûmeti teessüf eder ki, Sırp zabita ve memurları bu propagandaya iştirâk etmişler ve Sırp hükûmetinin 31 mart 1909 tarihli beyanatile resmen bağlandığı iyi komşuluk münasebetini bu suretle ihlâl eylemişlerdir.

Avusturya - Macaristanın herhangi bir parçası ahalisinin mukadderatına müdahale fikrini ve teşebbüsünü red ve takbih eden Sırp hükûmeti, bundan böyle bu kabil tahriklere nihayet vermek için bütün kudretini sarfedeceğinden bu tahriklere cür'et edecek kimseler hakkında son derece şiddetle hareket edeceğini zabitlere, memurlara ve bütün kırallık ahalisine haber vermeyi vazife sayar».

Oltimatomla dikte edilen bu cümleleri Sırp hükûmeti benimseyecek ve kendi namına neşredecekti.

Nota bundan sonra Sırp hükûmetinin aşağıdaki noktayı taahhüt etmesini istiyordu.

1) Avusturyaya aleyhtar bütün neşriyat men olunacak.

2) Narodna Uvdbrana cemiyeti ile mümasil gaye takip eden bütün cemiyetler kapatılacak.

3) Muallimlerden ve talim ve terbiye vasıtalarından, Avusturya aleyhinde propagandaya hizmet edebilecek olanlar vazifelerinden çıkarılacaklar.

4) Avusturya tarafından ismi haber verilecek her zabit ve memur ordudan ve idareden uzaklaştırılacak.

5) Avusturya - Macaristan topraklarının tamamlığı aleyhindeki kötü tahriklerin ilgasını temin edecek tedbirlerde, imparatorluk memurlarının Sırbiyede iştirâki kabul olunacak.

6) 28 haziran suikastının, Sırp topraklarında bulunan taraftarları aleyhine adlî tahkikata başlanacak; Macaristan hükûmeti tarafından tayin olunacak memurlar bu baptaki taharriyata iştirâk edeceklerdir.

7) Saraybosna tahkikatile alâkası sabit olan bir Sırp zabit ve memuru acele tevkif edilecek.

8) Silâh ve patlar maddelerin her türlü ticareti hudut taraflarında menedilecek ve katillerin Avusturya ve Macaristana girişini kolaylaştırmış olanlar cezalandırılacaktır.

9) Saraybosna cinayetinden sonra, Sırp yüksek memurlarının Avusturya - Macaristan aleyhine söyledikleri haksız şeylerden dolayı izahat verilecek.

10) Alınan tedbirlerin icra edildiğinden Avusturya hükûmeti hemen haberdar edilecek.

Bu notaya cevap verilmek için Sırbistana 48 saat mühlet verildi.» (1)

Sırbistanın cevabı. 15 temmuz 1914.

«Sırbistan, kendi topraklarında Avusturya memurlarının iştirakini kabul etmeği tazammun eden teklifin şümulünü ve manasını tam kavrıyamadığını itraf ile beraber hukuku düvel prensiplerile, ceza muhakemeleri usullerine ve iyi komşuluk

(1) Mehmet Cemil Bilsel. Lozan. Cilt 1. S. 16-17.

münasebetlerine uyabilecek her iştiraki kabul edecektir.

Hükûmet 28 haziran suikastına karışmış veya karışması muhtemel bulunmuş olup da kırallık toprakları üzerinde bulunan kimseler hakkında tahkikata başlamağı şüphesiz vazife sayar. Bu tahkikata Avusturya - Macar memurlarının iştiraki meselesine gelince, kırallık hükûmeti bunu kabul edemez. Çünkü bu kanunu esasiyi ve ceza muhakemeleri usulünü ihlâl eder. Bununla beraber müsbet, muayyen hallerde cereyan eden tahkikat Avusturya - Macaristan memurlarına tebliğat yapabilecektir.

Notaya verilen cevap Avusturya - Macaristanı tatmin etmediği halde, Sırbistanın bunu gerek büyük devletlerin takdirine, gerek beynelmilel Lâhey mahkemesine arzetmeğe hazır olduğunu beyan etmekle bitiyordu. (1)

Devletler arası hak bakımından şüphe yok ki Sırbistan haklı idi. Fakat Avusturya - Macaristan notanın kayıtsız ve şartsız kabulünü istediğinden iki devlet arasında münasebat kesildi. Avusturya - Macaristanın Sırbistan elçisi *Baron Giesolo* derhal Sırbistan topraklarını terketti.

28 temmuz 1914 de Avusturya - Macaristan Sırbistana harp ilân etti.

29 temmuz 1914 de Avusturya - Macar Tuna filosu Belgradı topa tuttu.

---

(1) Mehmet Cemil Bilsel. Lozan. Cilt 1; S' 21-22.

Yangın başlamıştı. Süratle etrafı saracaktı. 1914-1918 e kadar dört yıl, bütün dünya kana, ateşe boğulacaktı.

Bu hâdise üzerine Rusya, Karadeniz kuvvetlerinin umumî seferberliğini ilân etti.

Almanya bu seferberliğin geri alınmasını Avusturya ile Rus ihtilâfının barış yolu ile hallini Rusyaya teklif etti. Rusya seferberliği geri alamıyacağını bildirdi. Bunun üzerine Almanya, Rusyaya; bir taraftan da Fransaya savaş ilân etti.

Belçika daimî yansız devlet olmasına ve bu yansızlık durumu, 1831 de Almanya tarafından da tasdik edilmiş bulunmasına rağmen yine bizzat Almanya tarafından ihlâl olunarak Belçikaya da harp açıldı. (1)

Belçikaya savaş ilânı notası. 2 ağustos 1914.

«İmparatorluk hükûmeti Fransız kuvvetlerinin Jiv ve Namur yolundan Meuse üzerine yürümek niyetinde olduklarına dair emin haberler almıştır. Bu haberler, Fransanın Belçika topraklarından Almanya üzerine yürümek niyeti hakkında hiç bir şüphe bırakmamaktadır. İmparatorluk hükûmeti, Belçikanın en iyi arzusuna rağmen, bu kadar büyük inkişafta bir Fransız yürüyüşünü yardımsız menedemiyeceğinden endişe etmektedir. Bu vâkıada, Almanyaya karşı tertip edilmiş bir tehdidin elverebilecek kat'iliği görülüyor.

Bu düşman taarruzunun önünü almak Almanya için mecburî bir korunma vazifesidir.

---

(1) Bu hususta verilmiş notalar ve hâdiselerin tafsilâtı hakkında malûmat: Cemil Bilsel, Lozan.

Almanya hükûmeti, Almanya düşmanlarının hareketleri sebebile, Belçika arazisine Almanyanın da girmek mecburiyetinde kalışını, Belçikanın kendisine karşı düşmanca bir hareket saymasından çok şiddetle müteessif olacaktır.

Her türlü kötü anlaşmaları gidermek için imparatorluk hükûmeti şunları beyan eder:

1) Almanya, Belçika aleyhinde hiç bir düşmanlık hareketi yapmak niyetinde değildir. Eğer Belçika, pek yakin olan harpte Almanyaya karşı hayırhah bir bitaraf vaziyeti almağa razi olursa, Almanya hükûmeti de, sulhün aktinde kırallığa, tasarruf ettiği bütün yerleri, bütün vüsatlerile kendisine temin etmeği taahhüt eder.

2) Almanya zikredilen şartlar dahilinde, sulh akdolunur olunmaz Belçika topraklarını tahliye etmeği taahhüt eder.

3) Belçika dostça bir tavır alırsa, Almanya, ordusuna lâzım olan bütün şeyleri, Belçika kırallığı memurlarile görüşerek peşin para ile almağa ve Alman ordularının sebep olabilecekleri bütün zararları tamir etmiye hazırdır. Eğer Belçika Alman ordularına karşı düşmanca hareket eder ve hele onların ileri yürüyüşüne Meuse istihkâmlarına karşı koyarak veya demiryollarını, yolları, tonelleri ve diğer sanat eserlerini bozmak ve yıkmak sure tile güçlükler yaparsa, Almanya, kırallığı müessif olarak düşman saymağa mecbur olacaktır. Bu halde Almanya, kırallığa karşı hiç bir taahüt almıyacak ve iki devletin birbirine karşı ileriki münasebetlerinin düzenini silâhın hükmüne bırakacaktır.

İmparatorluk hükûmeti bu ihtimalin baş göstermiyeceğini ve Belçika hükûmetinin ima edilen yolda vakalar meydana gelmesini menetmek için muvafık olan tedbirleri alacağını kuvvetle ümit eder. Bu takdirde iki devleti bağlıyan dostça münasebetler sıklaşacak ve daha devamlı olacaktır.» (1)

Belçika bu notayı reddetti. Almanya, haksız ve bu küçük devlet haklı idi. Lâfın kısası şudur. Almanya haksızdı. Çünkü Belçikanın daimî yansızlığının teminatçılarından birisi idi. Ortada bir muahede vardı. Almanya imzasını ve taahhüdünü hiçe sayıyordu. Halbuki Belçika daimî yansız devlet olmasa bile, dünya savaşında yansızlığı ilân etmesile yine taarruzdan masun kalması icap ederdi. Belçika notayı reddetmekte diğer bir yönden daha haklı idi. Eğer Almanyanın arzusuna muvafakat etseydi daimî yansızlık taahhüdünü bizzat ihlâl etmiş olurdu. Devletler arası hak yönünden, Belçika, böyle bir şeyi yapmamakla mükellef idi. Mükellefiyette ısrar etti. Almanya, (zaruret hali) ni ileri sürmek istiyordu!..

Alman orduları Belçika üzerine yürüdüler ve bunu müteakiptir ki İngiltere de Almanyaya savaş açtı.

4 ağustos 1914 günü; bir yandan Almanya, Avusturya - Macaristan; diğer yandan İngiltere, Rusya, Fransa, Sırbistan, Belçika savaş halinde bulunuyorlardı.

Osmanlı imparatorluğu Almanya, Avusturya - Macaristan yanında savaşa giriyordu. 28 birinci teşrin 1914.

(1) Cemil Bilsel. Lozan. Cilt 1. S. 66-76.

Göben ve Breslav adındaki Alman savaş gemileri İngiliz filolarının takibatına rağmen Cezayiri topa tuttuktan sonra amiral *Şoson* kumandasında Çanakkaleye ilticaya muvaffak oldular. Göben'in adı Yavuz, Breslav'ın adı da Midilli'ye çevrildi. Ve Türk filosuna ithal edildiler. İngilizlerin protestolarına ehemmiyet verilmedi. **Göben ve Breslav**

Asırlardır haksız olarak Osmanlı imparatorluğunda tatbik edilen kapitülâsyonları hükûmet devletlere yaptığı bir tebliğat ile ilga etti. Yapılan protestolara rağmen bunda çok halkı idi. (1) muahede faslında bu konuya tekrar döneceğiz.

1914 yılının 29 birinci teşrininde Karadeniz boğazı açıklarında Türk filosu yeni gemilerile manevra yaparken vukua gelen bir hâdise, Osmanlı imparatorluğunun savaşa girmesine sebep oldu. Harp halini ilân eden Osmanlı resmî tebliğinde şunları okuyoruz.

«Şehri halin 29 uncu günü, donanmayi hümayunun bir kısmı tarafından Karadenizde manevra icra edilmekte olduğu sırada Karadeniz boğazına torpil dökmek vazifesile hareket ettiği bilâhare anlaşılan Rusya donanmasından bir takımı, mezkûr manevraları ihlâl ve müteakiben izharı muhasama ile boğaza doğru hareket etmelerile donanmayi hümayunumuz tarafından mukabele olunmakla beraber şayanı teessüf olan şu hâdise hakkında hükûmeti seniyece Rusya devletine müracaat ile tahkikat ve vakanın esbabının zahire ihracı **Karadeniz hâdisesi**

(1) Mahmut Esat Bozkurt. Du regime des capitutions Ottomane. Fransızcadır.

teklif ve bu suretle bitaraflığı muhafazaya ihtimam edilmiş olduğu halde, Rusya devleti müracaati vâkıaya cevap vermeksizin sefirini geri celp eylediği gibi, kuvayi askeriyesi de Erzurum hudutlarını muhtelif noktalardan tecavüz etmesine....» (1)

Yine resmî malûmata göre Osmanlı filosu 27 ve 28 birinci teşrin günleri Rus donanmasının tecavüzüne uğramış, 29 perşembe günü taarruza geçmeğe mecbur olmuş, bu suretle bir gemiyi zapt etmiş, bir topçekerle bir gambotu torpillemiş, bir torpitoyu da tahrip etmiş ve 72 neferle üç zabit de tutsak yapılmış.

İşte bu hâdiseden sonradır ki, Osmanlı devleti biraz önce kaydettiğimiz resmî beyannameden de anlaşılıyor ki 1914 yılının 29 birinci teşrininden itibaren Almanya, Avusturya - Macaristanla beraber müttefiklere karşı savaşçı durumuna girdi.

Sonraları Bulgaristan da bizim saflarda yer aldı.

İtalyanın durumu

İtalya; Almanya ve Avusturya - Macaristanın müttefiki olduğu halde müttefikleri aleyhine itilâf devletleri saflarında savaşa girdi.

Dört yıl süren savaş biterken savaşçılar iki cepheye ayrılmışlardı:

1) Almanya, Avusturya - Macaristan, Osmanlı imparatorluğu, Bulgaristan.

2) İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Japonya, şimalî ve cenubî Amerika Devletleri, Asya Devlet-

(1) Cemil Bilsel, Lozan cilt 1, S. 177.

leri, Çin de dahil... Afrika kolonileri hattâ Liberya cumhuriyeti bile karşımıza dikilmiş bulunuyorlar idi.

Dünya tam anlamile dört yıl bir hercümerç içinde kaldı.

Avrupada yalnız İspanya, Holanda ve İskandinavya Devletleri yansız kalmışlardı.

Savaşın suçlusu kimdir?

Savaşın kabahati kimde?
Savaş önlenebilir miydi?
Osmanlı devleti savaşa karışmalı mıydı?

Bunlara benzer daha bir alay sorularla, 1914 - 18 Dünya savaşı gibi muazzam bir hâdise hakkında karar vermek mümkün değildir. Bugünkü hukukun ölçülerile bu mümkün olsa bile, pek basit ve düpedüz bir hüküm olur.

Dünya savaşının asıl suçlusunu ve sebeplerini, tarihte ve rejimlerin icabında aramalıdır.

*
**

1914-18 Dünya savaşı bir çok safhalardan sonra Almanya ile müttefiklerinin aleyhine neticelendi. Bu savaşta en büyük ve ağır rol Almanlarla Türklerin omuzuna yüklendi.

Almanlar bir hamlede Lüksemburgu, Belçikayı istilâ ediverdiler. Umulmıyacak kadar kısa, kısacık bir zaman içinde şimalî Fransayı çiğniyerek Paris önünde göründüler. Milyonlar ve milyonlar sayan çar ordularını Mazuri bataklıklarında imha ettiler. (1)

(1) Rudolf van Wert. Tannenberg.

Çanakkale müdafaası

Türklerin Çanakkale savaşları yalnız Türk tarihi için değil, dünya tarihi için de bir şeref destanıdır. O günkü dünyanın en kudretli orduları Türk gücüne karşı koyamadılar ve yenildiler.

1914-18 Dünya savaşında batı Türkleri yine büyük tarihî rollerinden birini oynadılar. Tannenberg ile beraber, asıl Çanakkale zaferleridir ki Rus çarlığının bahtında merhem tutmıyan yarayı açtı. Ve onu kan kusturarak yerlere serdi. Rusya çarlığı itilâf devletlerile bir safta savaşırken, gerek tarih bakımından ve gerek belli olan realitler görümünden (1) Osmanlı imparatorluğu kollarını bağlıyarak Rus çarlığı zaferlerinin duacısı durumunda kalamazdı. Nerede kaldı ki Dünya savaşının arifesinde Rusya Türkiyeden Ermeni vilâyetlerinde ıslahat tezini tutturmuştu. Maksat Osmanlı devletinin parçalanmasına devam di. Osmanlı imparatorluğunun yeri merkezî imparatorlukların yanı başında saf almak olacaktı; netekim, öyle oldu. Tarihin mukadderatı bu idi.

Türklerin boğazlarda başardığı büyük rol, bence şöyle ifade olunabilir: İki yüz yıldanberi, anavatanımız aleyhinde suikastlar tertibile meşgul çar siyasetinin boğazından sıkarak çarlık rejiminin çarlarla beraber yere vurulması oldu.

Bununla yalnız Türkler çarlıktan tarihî öçlerini alarak, yarınlarını kurtarmış olmadılar; fakat Rusyada da çarlık rejimi çarlarla beraber yıkılarak yerine yepyeni bir sosyalist cumhuriyet kurul-

(1) Anadolunun taksimi. Rus siyasal belgelerine göre.

du. Türkler iki yönden hizmet ettiler: kendileri hesabına, Rusyanın mazlum halkı hesabına..

Fakat savaş, umumî surette, merkezî imparatorlukların aleyhine bitince, bir safta yer alan mağlûplar ayrı ayrı muhadeler imzalamaya mecbur oldular.

Versay muahedesi (28 haziran 1919) (1)

Versay'ın muhtevası

Bu muahede Almanlarla, galip devletler arasında imzalandı. Muahede 443 maddedir. Muahedeyi aynen bu sayfalar arasına kayda imkân olmadığından, yalnız bölümlerini ve bu bölümlerin anlamını kayıt ile iktifa ediyoruz.

I inci bölüm: Uluslar kurumu paktı. 1-26 ya kadar.

II inci bölüm: Alman sınırları. 27-30 a kadar.

III üncü bölüm: Avrupa politikası şartı. 31-117 ye kadar.

IV üncü bölüm: Alman hak ve menfaatleri. 118-159 a kadar.

V inci bölüm: Kara, deniz, hava şartları. 160 - 213 e kadar.

VI ıncı bölüm: Savaş tutsakları ve mezarları. 214-227 ye kadar.

VII inci bölüm: Cezaî şart. 228-231 e kadar.

VIII inci bölüm: Tamirat. 232-247 ye kadar.

IX uncu bölüm: Malî şartlar. 248-263 e kadar.

X uncu bölüm: Ekonomi şartları. 264-312 ye kadar.

(1) Karl Strupp. Decuments pour servir à l'histoire des gens. Cilt 1, S. 150-579.

XI inci bölüm: Hava seyrüseferleri. 313-320 ye kadar.

XII inci bölüm: Liman, kanal, demiryolları 321-386 ya kadar.

XIII üncü bölüm: İşin tanzimi. 387-433 e kadar.

XIV üncü bölüm: Teminat. 428-433 e kadar.

XV inci bölüm: Muhtelif şartlar 434-440 a kadar.

Versay muahedesinin muhtevası, bu bölümler içinde kısaltılır ve mütalâa olunabilir.

Biraz izahat:

Versay'ın anlamı

Bu muahede ile Almanyanın beli kırılmak ve bir daha kalkınmasına imkân bırakılmamak isteniyordu. Bir çok yerleri kaybeden Almanya yeni sınırlarile Alsas - Loren'den eski Alman Polonyasından atılmış bulunuyordu. Memel gittiği gibi, Danzig muhtar bir devlet halinde ana vatandan bir koridorla ayrılıyordu. Milyonlarca Alman yabancı boyunduruğu altında kalıyordu.

Avrupa yeni bir nizama kavuşuyordu. Belçika daimî yansızlıktan çıkıyor, Çekoslovakya, Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya, Finlândiya yeni devletler halinde kuruluyorlardı. ilâh...

Almanlar diğer memleketlerdeki hak ve menfaatlerinden vazgeçiyorlardı. Kara, deniz, havalarda kıskıvrak bağlanıyorlardı.

Muahedenin VII inci bölümünü teşkil eden cezaî şart 4 maddedir. Dikkate değer. Galip devletler savaşı müteakip Holandaya iltica etmiş olan

II inci Giyyom ile, savaşın devamınca devletler arası hak kaidelerine riayet etmemiş olan Alman zabit ve memurlarını istiyorlardı. İmparator *Giyyom*'u beş kişilik bir mahkeme heyeti muhakeme edecek ve cezasını tayin edecekti.

Muahedenin tamirat faslında savaşlar esnasında Almanyanın bütün yaptığı tahribat Almanyaya ödetiliyordu.

Muahedenin teminatı olarak da bir kısım Alman arazisi galip devletlerin işgalinde kalacaktı.

Lâfın kısası:

Versay muahedesinin her bölümü Almanyanın aleyhinde olup âdeta Alman varlığı galipler tarafından ortadan kaldırılmak isteniyordu. Almanya muahedeyi ister istemez kabul etti.

İkinci ciltde sırası geldikçe Versay muahedesinin muhtevası tahlil edilecektir.

St. Germain muahedesi. (10 eylûl, 1919) (1)

Bu muahede Avusturya ile galip devletler arasında imzalandı. 407 maddedir.

Bu muahede ile Avusturya - Macaristan imparatorluğu dağılıyordu. Osmanlı imparatorluğunun dağılması için her taksim projesinde imzası bulunan Avusturya, dileklerinin tahakkukunu görmeden, kendisi dağılıp gidiyordu!. Bir çok yerlerini kaybettikten, Macaristan ayrı müstakil bir devlet halini aldıktan sonra da, koskocaman Avusturya - Macaristan imparatorluğundan, on milyonluk bir

(1) Karl Strupp. Decuments pour servir à l'histoire des gens. Cilt 1, S. 1006-1085.

Avusturya cumhuriyeti kaldı. Habsburglar imparatorluğu parça parça olmuş, çil yavrusu gibi dağılmıştı.

407 maddelik muahedenin diğer kısımlarının ekserisi Versayda tesbit edilen esaslar gibidir.

Neuilly muahedesi. (27 ikinci teşrin 1919) (1)

Bu muahede 316 maddedir.

Bu muahede dahi ilk ikisi gibi esasları ihtiva etmektedir. Bulgaristan Romanyaya, Yunanistana arazi terketmek mecburiyetinde kalıyor. Yüz binlerce Bulgar yabancı tabiiyetine geçiyordu. Bulgaristan da savaş dolayısile ika ettiği zararlar için de 2,250,000,000 altın frank tamirat parası verecekti.

Trianon muahedesi. (4 haziran 1920) (2)

Macaristanla hasım devletler arasında imzalandı. Barış masasında Macaristan Avusturyadan ayrı sayıldığı için Macaristanla ayrı muahede yapılmıştır. Bu muahede ile vâkıa Macaristan müstakil bir devlet halini almış ise de, milyonlarca Macar; Çekoslovakya, Sırbistan, Romanya tabiiyetine geçmiş, Macar toprakları ana vatandan ayrılmıştır. Bundan başka Macaristan tazminat, tamirat gibi bir çok taahhütlerle baskı altında kalmıştır.

---

(1) Karl Strupp. Decuments pour servir à l'histoire des gens. Cilt 5. S. 23-44.

(2) Karl Strupp. Aynı kitap, Cilt 5, S. 444-62.

Sèvr muahedesi. (10 ağustos 1920) (1)

Osmanlı imparatorluğu ile müttefik devletler arasında imzalandı. 433 maddedir.

Bu bir muahede değil, asırlardanberi imhası düşünülen Osmanlı imparatorluğunun idam ilâmı idi. Mahiyetini batı Türkleri faslında tebarüz ettireceğiz.

Jean Devaux'nun fikri

Toulouse Üniversitesi devletler arası hak profesörü Jean Devaux **Dünya savaşı sonunda galipler tarafından dikte ettirilen bu muahedeler hakkında şu mütalâada bulunmaktadır.**

«Bu barış muahedeleridir ki, pek mütekâmil ve karışıktırlar; bunlarda esaslı olarak iki fikir hâkimdir. Birinci fikir, müttefiklerin bir çok defalar, tekrarladıkları beyanlarından çıkar. Yani, «barış ilhaksız ve tazminatsız» tahakkuk edecektir. Bununla beraber, sayısız sınır değişiklikleri, arazi terkleri vukua geldi. Bunların sebebi, ideal ve kat'î bir barış tahakkuk ettirmiye matuf idi. (2)

Rober Howard'ın fikri

Robert Howard, barış konferansında Birleşik Amerika Devletleri murahhası olan bu zat, bu fikri izah sadedinde, şu mütalâada bulunuyordu.

«Bu fikirden mülhem olan barış konferansı, bugünkü Avrupada en ziyade tutunma kabiliyetini gösterecek olan sınırlar, ırkî sınırlar olacaktır. Son yüz yıl içinde Avrupa haritasının mükerreren

(1) Karl Strupp. Documents pour servir à l'histoire des gens. Cilt 5, S. 62-148.

(2) Jean Devaux. D. int. Public S. 31.

bozulup yeni baştan düzeltilmesine belli başlı sebep millî hareketler oldu.» (1)

Wilson ise meseleyi şöyle anlatıyordu:

Wilson ne diyor?

«Milletlerin mukadderatını bizzat tayin etmeleri hakkı bir cümleden ibaret değildir. Bu, bir prensiptir. Bundan sonra, devlet adamları bunu ancak kendi zararlarına ihmal edebilirler.» (2)

Savaş sonunda yapılacak her türlü arazi tahavvülleri alâkadar halkın menfaatlerine göre yapılmalıdır. Yoksa rakip milletler arasında bir anlaşma konusu olmamalıdır.»

Mançini'nin XIX uncu asırda (Milliyet prensipleri) adile ortaya atıp müdafaa ettiği bu fikir bu suretle sözde tatbikat alanına konmak isteniyordu.

Jean Devaux devam ile diyor ki:

«Bu barış muahedelerine hâkim olan iki fikir; devamlı bir devletler arası nizamın tesisi idi. Bir surette ki, bu nizam ile zaman ve mesafe içinde milliyet prensipinin tatbiki mümkün olsun. (Uluslar Kurumu) bu fikrin verimidir.» (3)

Bize göre muahedelerin anlamı

Fakat biz, doğruyu görelim ve düşünelim. Hakikaten *Jean Devaux, Wilson, Howard*'ın dedikleri gibi mi oldu?

---

(1) Robert Hovard'ord. 1918_19 da Pariste olan şeyler. S. 66. Fransızca.

(2) Max Son Engêstrôm 1919-20 muahedelerine göre milliyetlerin değişmesi. S. 8, Farnsızca.

(3) Jean Devaux. S. 32

Hayır ve asla!

Kısaca tahlil ettiğimiz muahedelerin anlamı bizi teyit eder. Hakikati daha fazla görmek istiyenlerin metinlere müracaat etmeleri lâzımdır.

Hele Sevr ile Türklere reva görülmek istenilen muameleler milliyet prensipleri bakımından yürekler acısıdır. Yüz kızartıcı şeylerdir.

*
**

Bu çağın önemli müesseseleri ve hâdiseleri sırasında şunları kaydetmek bir lâzimedir. **Bu çağın önemli müesseseleri**

Uluslar kurumu. Versay muahedesile vücuda getirilen bu müessese bir aralık bütün devletleri bir arada, kurum halinde içinde toplamağa muvaffak oldu. Statüko 26 maddedir. Belli başlı ödevi, devletler arasında çıkacak ihtilâfları barış yolile önlemek ve savaşın önüne geçmektir. Bundan başka dünya işçilerinin durumunu ıslah için tedbirler almaktır. İkinci ciltte tafsilât verilecektir. (1)

Daimî adalet divanı. Merkezi Lâheydedir. Üç surette karar verir. 1) Mahkeme. 2) Hakem. 3) İstişarî mahiyette. Devletler arasında çıkacak bütün anlaşmazlıkları halleder. Kararlarının ilk ikisine riyaet mecburidir. Üçüncüsüne ihtiyaridir. (2) **Adalet divanı**

Lokarno muahedeleri. (16 birinci teşrin 1925)

Bu muahedeler; barışın sıyanetine, sınırların muhafazasına ve imzalıyan devletlerin birbirine **Lokarno**

(1) Karl Strupp. Droit interna. public. C. 3, S. 633-645.

(2) Karl Strupp. Droit. interna. public. C. 3, S. 646-692.

tecavüz etmemesine ve anlaşmazlıkların hâkeme verilmesine dairdir ki, Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, İtalya, Polonya, Çekoslovakya arasında imzalanmışlardır. Tafsilât ikinci ciltte verilecektir.

Paris misakı

Paris misakı yahut *Kellog - Briand misakı.* (27 ağustos 1928) (1)

Bu misakı; Almanya, Birleşik Amerika, Belçika, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya imzaladılar. Misak açık muahede mahiyetinde olup bütün devletler iştirake dâvet edilmektedir. (3 madde). Yine bu muahedenin birinci maddesil imzacı devletler, aralarında zuhur edecek anlaşmazlıkların savaşa müracaat suretile hallini bir suç saymaktadırlar. İkinci maddesile de her türlü ihtilâfların barış yolile tesviye edileceğini kabul ediyorlar.

Cenevre mukavelesi

Cenevre mukavelesi. (26 eylûl 1928) (2)

Bu da devletler arasındaki anlaşmazlıkları hal için bir takım usulleri muhtevidir. Uzlaştırma, mahkeme ve hakeme müracaat. ilâh..

Devletler arası hakkı Kodlaştırma

Devletler arası hakkın kanun haline konması için konferans. (12 nisan 1930 Lâhey) (3)

Bu konferansa 40 tan fazla devlet iştirâk etti. Konferansın müteşebbisi Uluslar kurumu konseyi idi. Tabiiyet, kara suları, kara sularının tabi olacağı hukukî durum, geçit hakkı, savaş gemileri, iç

(1) Karl Sturpp. Droit interna. publuc. C. 3, S. 724-727.

(2) Karl Strupp. Droit. interna. publuc. C. 3, S. 728-804.

(3) Karl Strupp. Droit. interna. public C. 3, S. 805-814.

sular, balık avcılığının korunması, devletlerin mesuliyeti, devletler arası hakkın müterakki bir surette kanunlaştırılması hakkında kararlar aldı. Bu konferansa Türkiyemiz de dahildir.

Deniz silâhları meselesi

Deniz silâhlanması hakkında Londra muahedesi. (22 nisan 1930) (1)

Birleşik Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya arasında imzalandı. Kısaca diyebiliriz ki bu muahede büyük denizci devletler arasında silâhlarının tahdidine dairdir.

***

Dünya savaşından mağlûp çıkan Almanya, Versay muahedesile ihdas olunan ağır durum içinde kalamazdı. Üstelik bütün kolonileri, ekonomsal mahreçleri elinden alınmış bulunuyor; yetmiş seksen milyondan fazla Almana, yaşamak için parçalanmış Alman toprakları bırakılıyordu.

Sar Plebisit yolile Almanyaya avdet etti. *Hitler* Versayı tanımadığını ilân etti. İtalya - Habeş savaşı sonunda Habeşistan İtalyaya ilhak olundu. Arnavutluk yine İtalya tarafından istilâ edildi. 1937 tarihinde Avusturya Almanyaya ilhak olundu. Südet Almanları Çekoslovakyadan ayrıldılar. Almanyaya iltihak ettiler. Bir sene sonra Çekoslovakya da Almanya tarafından ilhak edildi. Almanya dünya savaşındaki zayiatını kat kat telâfi etmiş oluyordu. İtalyaya gelince, dünya savaşındaki kazançlarından başka Habeş imparatorluğuna sahip oluyor; İtalya kıralı *Viktor Emanüel* Habeşistan imparatoru namını alıyordu.

***

(1) Karl Strupp. Droit. interna. public. C. 3, S. 815-851.

Batı Türkleri.

Bu çağ içinde batı Türklerinin durumu ehemmiyetle tetkike değer. Asırlardanberi Osmanlı imparatorluğunu parçalamak için ortaya atılan yüzlerce taksim projesinin artık tatbiki saatı çalmış bulunuyordu. (1) Osmanlı imparatorluğu ise buna vakıf bulunuyordu. Alanı bir güzelce yokladılar. Rusya ve müttefiklerile anlaşmak kabil olmadığı bir kere daha anlaşıldıktan sonra Almanya ile bir ittifak muahedesi imzalandı.

Türk - Alman ittifak muahedesi. (2 ağustos 1914).

Türk - Alman ittifakının metni

«1 — İki âkit taraf, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında mevcut ihtilâfatta sıkı bir bitaraflığa riayeti taahhüt ederler.

2 — Rusya faal, askerî tedbirlerle müdahale ve bununla Almanya için Avusturyaya karşı kazüs federis ihdas eylediği takdirde bu kazüs federis Osmanlı devleti için de meriyete girecektir.

3 — Harp halinde Almanya askerî heyetini Türkiyenin emrinde bırakacaktır. Türkiye de bu askerî heyete, Harbiye nazırı ile bu askerî heyet reisi arasında re'sen takarrür ettiği veçhile, ordunun umumî sevk ve idaresi üzerinde fazla bir nüfuz temin eyliyecektir.

4 — Almanya, Osmanlı topraklarını, tehdit altında bulunduğu takdirde indeliktiza silâhla müdahale etmeyi taahhüt eder.

---

(1) Osmanlı imparatorluğunun yüz taksim projesi. Cuvara. Fransızcadır.

5 — İki imparatorluğu, hali hazırdaki ihtilâfattan tevellüt edecek ihtilâtlara karşı temin için aktedilmiş olan bu uyuşma, yukarıda zikredilen murahhaslar tarafından imzayı müteakip meriyete girecek ve karşılıklı mümasil borçlarla 1918 senesi birinci kânununun 31 ine kadar muteber olacaktır.

6 — Bâlâda tayin edilen müddetin hitamından altı ay evvel âkit taraflardan biri tarafından denonse edilmedikçe bu muahede beş senelik bir zaman için meriyette devam edecektir.

7 — Bu muahede Osmanlı imparatorluğu ile Almanya imparatoru ve Prusya kıralı tarafından tasdik olunacak ve tasdiknameler imza tarihinden itibaren bir hafta zarfında mübadele edilecektir.

8 — Bu itifak hafi kalacak ve iki yüksek âkit taraf arasında bir anlaşma olmadan ilân edilmiyecektir.» (1)

İşte bu ittifak muahedesi mucibince ve yukarıda bahsettiğimiz siyasal sebeplere binaen Osmanlı imparatorluğu dünya savaşına girdi. Yine bu çağın umumî tahlilinde kaydettiğimiz gibi mağlûp oldu. Süngü kuvvetile değil, siyaseten mağlûp oldu!..

Mondros mütarekesi. (30 birinci teşrin 1918) (2)

Mondros mütarekesinin muhtevası

1 — Çanakkalenin ve Karadeniz boğazının açılması ve Karadenize serbestce geçilen Çanakka-

(1) Cemil Bilsel. Lozan. C. 1, S. 154.

(2) 3 teşrini sani 1334 sabah.

lenin ve İstanbul boğazının müttefikler tarafından işgali.

2 — Osmanlı sularındaki tekmil torpil tarlalarının, torpito tüplerinin ve sair her nevi manilerin yerleri gösterilecek ve bunları toplamak ve kaldırmak için her türlü yardımda bulunulacak.

3 — Karadenizdeki torpiller hakkında malûmat verilecek.

4 — Müttefiklerin tekmil esirleri, tekmil esir Ermeniler İstanbulda toplanacak, kayıt ve şartsız müttefiklere teslim olunacak.

5 — Hudut muhafazasına ve dahilî asayişe lüzumlu kıtalar hariç olarak, tekmil Türk ordusu hemen terhis olunacak. (bu kıtaların mevcut ve bulunuşu bilâhare Türk hükûmetinin fikri alınarak müttefikler tarafından tesbit olunacak).

6 — Türk sularında veya Türkler tarafından işgal edilmiş sularda bulunan tekmil harp gemileri teslim edilecek ve bunlar gösterilecek sular ve limanlarda tevkif olunacak, yalnız Türk kıyı sularında inzibata muktazi küçük gemiler bundan istisna edilecek.

7 — Müttefikler kendi emniyetlerini tehditte görünce sevkulceyşî her bir yeri işgale hakları olacaktır.

8 — Türklerin işgalinde bulunan tekmil demir yollarından müttefikler serbestçe istifade edecek ve düşmanın bunlardan istifadesi menolunacak, Türk sularında ticaret için ve yahut ordunun terhisi için işliyecek Türk ticaret gemileri de ayni suretle istifade edecektir.

9 — Türk liman ve fabrikalarındaki tekmil tamir vasıtalarından istifade olunacaktır.

10 — Toros tonelleri müttefikler tarafından işgal olunacaktır.

11 — İran şimali garbisindeki Türk kıtalarının hemen harpten evvelki hudut gerisine çekilmesi hakkında verilmiş olan emrin tatbikına devam olunacak; Kafkas ötesindeki Türk kıtalarının bir kısmı geriye çekilmek emrini almış olup müttefikler mahallî vaziyeti tetkikten sonra diğer kısım yerlerin de tahliyesini talep ederlerse buralardaki kuvvetler de çekilecektir.

12 — Telsiz telgraflarla kablolar, Türk hükûmetinin muhaberatı müstesna olarak müttefiklerin kotroluna geçecektir.

13 — Bahrî, askerî ve ticarî hiç bir malzeme tahrip edilmiyecektir.

14 — Müttefiklerin, kömür, mazot, yağ, deniz malzemesi gibi, Türk menabiinden elde edecekleri mevaddın mahallî ihtiyaçlar tatmin edildikten sonra satın alınması teshil olunacaktır. Bu mevaddan hiç birisi harice çıkarılamaz.

15 — Hâlâ Türkiye kontrolunda bulunan ve mahallî ihtiyaçlar itibarile derhal müttefik makamlara tevdii lâzımgelen Kafkas ötesindeki demiryolları müttefik zabitan tarafından kontrol edilecektir. Yani müttefikler (Batum) u işgalde haklı olacak ve Türkiye (Bakü) nün işgaline itiraz edemiyecek.

16 — Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Iraktaki tekmil kuvvetlerin en yakın müttefik kumandan-

lığına teslim olması, (5) inci maddede tesbit edildiği üzere asayişi muhafazaya lâzım gelen fazla kuvvetin Kilikyadan geriye alınması.

17 — Tarablusgarp ve Bingazideki tekmil Türk zabitanının İtalyan garnizonlarına teslim olması, Türkiyenin buraya her nevi malzeme irsalâtını tatil ve teslim emrine riayet etmiyecek zabitanla kat'ı münasebeti taahhüt etmesi.

18 — Tarablus ve Bingazide işgal altında bulunan tekmil limanların, Mısrata dahil olarak en yakın müttefik garnizonuna teslim ve iadesi.

19 — Asker veya sivil tekmil Alman ve Avusturya tebası bir ay zarfında, tekmil Türk toprağından ve uzaktakiler bu müddetten sonra sürati mümküne ile çıkarılacaktır.

20 — Techizat, silâh, cephane ile (5) inci madde mucibince terhis edilecek Türk ordusunun nakil vasıtalarından her hangi bir maddenin müttefiklere teslimi hakkında verilecek emirler icra olunacaktır.

21 — Bir, müttefik devletler murahhası, Türk işe nezaretine raptedilecek ve müttefiklerin menafiini muhafazaya memur olacaktır. Bu murahhasa, bu bapta muhtaç olacağı her nevi malûmat verilecektir.

22 — Türk esirleri müttefiklerin emrinde kalacak, Türk sivil esirler ile askerî hizmet yaşı haricindeki ihtiyar esirlerin terhisi nazarı dikkate alınacaktır.

23 — Türkiyenin düveli merkeziye ile münasebetini kesmek mecburiyeti.

24 — Bir Ermenistan vilâyetinde karışıklık olduğunda müttefikler bu vilâyeti işgal salâhiyetindedirler.

25 — Müttefikler ile Türkiye arasındaki muhasamat 31 birinci teşrin 1918 perşembe günü zevalden itibaren tatil edilecektir.

30 birinci teşrin, Ağamemnun zırhlısı.

Mondros mütarekesinin mahiyeti.

Bu muahede, Limni adasının Mondros limanında İngilizlerin Ağamemnun zırhlısında imzalandı. Amiral *Galtrop* müttefikleri; Bay *Rauf*, *Reşat Hikmet*, *Sadullah* Osmanlı hükûmetini temsil ediyorlardı.

Mondros mütarekesine hukuk bakımından, ben, bir mütareke diyemiyeceğim. Türklük aleyhinde yıllarca tasarlanmış bir suikastın açığa vurulmuş bir belgesidir.

Nasıl arzetmeli?!

Bence, Mondros mütarekesile, ölümüne hükmedilmiş bir milletin, Türk milletinin boynuna zincir, ellerine kelepçe, ayaklarına bukağı vuruluyor ve bu halile sürüklene sürüklene kanaranın kenarına getiriliyordu. Ve getirildi.

Mondros mütarekesi o kadar zalimane idi ki, Türk milleti gözleri açık bir kurban gibi boğazlanmak isteniyordu. Halbuki bildiğimiz kurbanlar, bundan daha mesut idi. Onlara daha insanî muamele yapılıyordu. Hiç olmazsa gözleri bağlanıyordu.

Fakat merak etmeyiniz, kanaranın başında boynuna satır vurulacağı bir anda, bu kurban

deprenecek, çırpınacak, zincirleri, kelepçeleri, bukağıları kırarak ayağa kalkacak, satırı kasapların elinden kapacak, ve bu satırla, kendisine vurulan zincirlerle onları başlarına vura vura koşturacaktır. O zaman kızıl renkli şafaklar içinde, bembeyaz sabahlar açacak ve buradan, Ergenekondon çıkar gibi, Türk milleti yeni baştan doğacak, bugünleri yaşayacak ve yaşatacaktır.

Bu oldu. Ve bugünleri yaşıyoruz, ve yaşatıyoruz.

Türk milleti bu hareketile yalnız kendisini kurtarmadı. Hürriyetlerine susamış mazlum milletlere de örnek oldu.

Bu örnek, bütün bir tarih içinde bir ayna gibi yükselecek ve başları dara gelen milletler, bu aynaya bakarak kurtuluş yollarını bulacaklardır.

***

Mondros Mütarekesinin kritikleri

Mondros mütarekesi hakkındaki görüşlerimizin şahsî kalmaması için, bunu teknik bakımdan kısaca kritik etmeliyiz.

Bu mütareke mucibince, 1 — Türk milletinin elinden silâhı alınıyordu, icabında düşmana batıracak bir iğnesi bile kalmıyordu! 2 — Stratejik noktalar icabında müttefikler tarafından işgal olunabilecekti, bu gibi yerlerin tayin ve takdiri münhasıran kendilerine aitti. Osmanlı hükûmetinin itiraz değil, muvafakati hakkı ible yoktu! 3 — Müttefikler memlekette iğtişaş zuhurunda veya iğtişaş emmareleri beliren yerleri işgal hakkına malik oluyorlardı. Bunu kim takdir edecekti? Münhasıran müttefikler!

Mondros mütarekesi, madde madde ve baştan aşağı kritik edilebilir. Biz burada umumî bakımdan en önemli gördüğümüz noktaları tebarüz ettirmiş bulunuyoruz.

Netekim, mütarekenin imzasından bir gün sonra, İngilizler Musulu işgal ediyorlardı. Eedebilirler mi idi? Şüphe yok ki mütareke ile bunu kendilerine tanımış bulunuyorduk.

Nasıl? Demeyiniz.

Çünkü stratejik noktaları, iğtişaş çıkması melhuz olan yerleri işgal hakları vardır.

Musul, stratejik bir nokta mıdır? Burada iğtişaş emmareleri var mı idi? Bunları sormayınız!

Çünkü bütün bunları takdir hakkı müttefiklere tanınmıştı!!.

Mondros mütarekesi devletler arası hak tarihinde eşine tesadüf edilemiyen bir faciadır.

Daha iyisi yapılabilir mi idi?

Bunu bilmem, fakat daha fenası yapılamazdı. Şu halde kaybedecek ne vardı?

Yapılmasaydı, müttefikler yine istediklerini yapmıyacaklar mı idi?

Belki, fakat hiç olmazsa ellerindeki mütarekeyi ileri sürerek hakka dayanamıyacaklardı. Halbuki şimdi, mütareke ile haklı olarak yapıyorlardı!

Bizim tarafın ağız açmağa hak ve salâhiyeti yoktu. Mütareke ile bağlı idi. Ağız açarsa haksızlık yapmış, mütarekeyi tanımamış olurdu.

İsmet İnönü der ki: «Zayıf olmak esasen ha-

yatta bir kabahattir. Buna bir de haksızlık eklenirse felâketin derecesini anlamak müşkül değildir.» Biz zaten zayıf düşmüştük, mütareke ile bir de haksız oluyorduk! Mondros mütarekesi böyle bir felâket idi.

Müttefikler, mütareke olmasaydı belki de istediklerini yapamıyacaklardı. Çünkü Türk milletini elinde silâhıyle bulacaklardı. Nerede kaldı ki silâhsız buldukları halde netice meydandadır.

Broktorf Ransav

Yeri gelmişken kaydedelim ki, Versay muahedesini imzaya memur edilen Alman murahhası *Broktorf Ransav*, Versayda uzun münakaşalardan sonra müttefiklere muahededen bir çok tadilât yaptırmağa muvaffak olduğu halde, onu yine imzalamadı.

«Ben böyle bir vesikayı Alman milleti hesabına imza edemem!» dedi. Hakarete uğradı, taşlandı. Başı yarıldı. Yine imza etmedi.

Bizim murahhaslarımız *Ransav* kadar olsun metanet göstermeli idiler!

Hele Osmanlı hükûmeti!.

Fakat işin asıl hazin ciheti şu ki ve murahhaslarımız hakikattan o kadar gafil idiler ki İstanbula döner dönmez rahmetli Hariciye müsteşarı *Reşat Hikmet* Mondros mütarekesini bir muvaffakiyet eseri imiş gibi, Ermeni *Mihran* efendinin (Sabah) gazetesinde öğüne öğüne anlatmaktan kendini alamamıştı.

Kont Sforça

Ben bu mütarekenin medhini, medhini değil, bundan daha iyi olması lâzımgeleceğini yalnız bir eserde gördüm. O da eski İtalyan Hariciye vekili

Kont *Sforça*'nın (Avrupanın yapıcıları) adında Fransızca çıkardığı kitabıdır!! Bununla öğünmek *Reşat Hikmet* için ne kadar hazin bir şey olur. Sağ olsa, *Sforça*'nın satırlarını okusaydı her halde içi kan ağlardı.

Bu satırları, Türk hukukçularına uyandırıcı bir kırbaç rolünü görsün diye yazmış bulunuyorum.

General Riza

Sevr projesi (Osmanlı kanunu esasisi) ne muhalif olarak sultan *Vahdettin*'in reisliğinde toplanan ve (Şûrâyı saltanat) adı verilen ve manası olmıyan bir heyet tarafından kabul olundu. Kabule bir kişi muhalif kaldı. Topçu feriki rahmetli General *Riza*.. Heyet içinde ayağa kalkarak *Vahdettin*'e dedi ki: «Biz, bu projeyi kanunu esasiye muhalif olarak hangi salâhiyetle kabul ediyoruz? Memleketin asıl sahibi olan millet bu hususta sözünü söylemedikten sonra, bizim kararımızın ne ehemmiyeti olur?!»

Koca general haklı idi. Ne yazık ki Türk milleti sözünü söyleyip de Sevr projesini bir paçavra gibi parçalayıp bütün bir düşman âleminin yüzüne attiği zaman, o, gözlerini hakkın rahmetine kapamış bulunuyordu.

Türk İstaklâl savaşları üç yıl sürdü. Müttefiklerle imzalanan Mudanya mütarekesile sona erdi. Murahhaslarımız ve bütün müttefikler murahhasları Lozanda toplandılar. Bizim murahhaslar heyetine *İsmet İnönü* Türk Hariciye vekili sıfatile reislik ediyordu. Uzun süren ve bir aralık akamete uğarayan müzakerelerden sonra muahede imzalandı.

Lozan muahedesi. (24 temmuz 1923).

Atatürk'ün izahatı

Sevr projesinin ve bundan sonra millî hükûmete yapılan tekliflerle Lozan muahedesinin ne olduğunu ve bunların mukayesesini Türk ihtilâlinin Şefi *Atatürk*'ün ağzından dinliyelim. Kurultayda (1927) parti murahhaslarına hitaben yaptığı söylevde *Atatürk* şunları anlatıyor. (1)

«Efendiler; Mondros mütarekesinden sonra Türkiyeye muhasım devletler tarafından dört defa sulh şeraiti teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevr projesidir. Bu proje, hiç bir müzakerenin mahsulü olmayıp düveli itilâfiye tarafından Yunan Başvekili *Venizelos*'un da iştirakile tanzim ve *Vahdettin*'in hükûmeti tarafından 10 ağustos 920 de imza edilmiştir.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisince bir zemini münakaşa bile addedilmemiştir.

İkinci sulh teklifatı, birinci İnönü muharebesini müteakip inikad eden Londra konferansının hitamında 12 mart 921 tarihinde vâkı olmuştur. Bu teklifat, Sevr muahedesinde bazı tadilâtı muhtevi ise de meskût bırakılan meselelerde Sevr projesindeki mevaddın kâmilen ipka edildiğini kabul etmek lâzımdır.

Bu teklifat, bizce münakaşayı mucip olmadan İnönü muharebesinin başlamasile neticesiz kalmıştır.

Üçüncü sulh teklifatı, 22 mart 922 de, yani Sakarya muzafferiyetinden ve Fransızlarla akdo-

(1) Atatürk, Nutuk S. 453-465.

lunan Ankara itilâfından sonra ve yakın bir taarruzumuza intizar olunduğu sıralarda, Pariste içtima eden düveli itilâfiye Hariciye nazırları tarafından yapılmıştır. Bu teklifatta, işe Sevr esasından başlamak esası terkedilmiş ise de, esasatı itibarile âmali milliyemizi tatminden uzak idi.

Dördüncü teklif, Lozan muahedesinin akdile neticelenen müzakerattır.

Düveli itilâfiyece Türkiyeye tatbiki tasavvur edilen esasatla, harekâtı milliye sayesinde vasıl olunan neticeyi bariz bir surette mütalâa etmek için bu dört nevi teklif arasında en mühim hususata münhasır olmak üzere kısa bir mukayese yapmağı faydalı addederim.

1) Hudutlar

A — Trakya hududu.

Sevr'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima - Kalikratya hattı.

Mart 921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise ve Edirne Yunana kalmak üzere bir hat.

Lozanda: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

B — İzmir mıntakası.

Sevr projesinde: Bu mıntakanın hudutları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok karip mahallerden geçmektedir.

Bu mıntaka, Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye, bu hâkimiyetini istimal hakkını Yu-

nanistana devredecek, Türk hâkimiyetinin bakasına alâmet olarak İzmir şehrinin haricî istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Mahallî bir meclis toplanacak ve beş sene sonra bu meclis, bu mıntakanın sureti daimede Yunanistana ilhakına karar verebilecek idi.

Mart 921 teklifinde: İzmir mıntakası, Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir mıntakasının aksamı mütebakiyesinde muhtelif anasırın adedi nisbetine göre terekküp edecek bir jandarma kıtası bulunacak ve buna düveli itilâfiye kumanda edecek.

İdare işlerinde dahi ayni nisbeti adediye nazarı itibara alınacak ve mıntakanın Cemiyeti akvamca tayin edilecek hıristiyan bir valisi olacak ve bunun yanında müntehap bir meclis ve bir heyeti müşavere bulunacak. Vilâyetçe Türkiyeye varidatla mütezayit bir vergi verilecek ve bu anlaşma beş sene devam edip tarafeynden birinin talebi üzerine Cemiyeti akvamca tadil edilebilecek.

Mart 922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısile İzmir de bize iade olunacak tarzında aldatıcı bir vait, İzmir Rumlarının idareye âdilâne bir surette iştirâk ettirilmesi için ve ayni hak Yunanistanda kalacak Edirne Türklerine verilmek şartile bir usul tayini zımnında düveli itilâfiye Türkiye ve Yunanistanla anlaşacaklardır.

Lozanda: Tabiatile bu gibi mesail mavzubahs dahi olmamıştır.

C — Suriye hududu.

Sevr'de : Sahilinde takriben Karataş burnundan başlıyarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Bire-

cik, Urfa, Mardin ve Nusaybini epey cenupta ve Suriye arazisinde bırakan bir hudut.

Mart 921 de: Takriben şimdiki hudut olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir itilâfname imzalanmıştır.

Lozanda: 20 teşrinievvel 921 tarihli Ankara itilâfnamesi hududu ipka edilmiştir.

D — Irak hududu.

Sevr'de : İmadiye, bizde kalmak şartile, Musul vilâyetinin şimal hududu.

Mart 921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 922 teklifinde: Bahis yok.

Lozanda: Halli tehir edilmiştir.

S — Kafkas hududu.

Sevr'de : Türk - Ermeni hududunun tayini Amerika reisicumhuru *Wilson*'a havale edilmiştir. Ve müşarünileyh hudut olarak Karadeniz sahilinde Giresunun şarkından başlıyan, Erzincanın garp ve cenubundan, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün cenubundan geçen ve bir çok nokatta Harbi umumideki Türk - Rus cephesini takip eden bir hattı göstermiştir.

Mart 921 teklifinde: Cemiyeti akvam bir Ermeni yurdu tesisi için vilâyatı şarkiyeden Ermenistana devrolunacak arazinin tesbiti zımnında bir komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 922 teklifinde: Bir Ermeni yurdu teşkili zımnında Cemiyeti akvama müracaat olunacağından bahsedilmektedir.

Lozanda: Bu mesele bertaraf edilmiştir.

Ş — Boğazlar mıntakası.

Sevr'de : Rumelinin Türkiyede kalan bütün aksamı.

Anadolunun Adalar denizi üzerinde takriben İzmir mıntakasının başladığı yerden başlıyarak Manyas gölünün cenubuna ve Bursanın ve İznikin biraz şimalinden ve Sapanca gölünün müntehayi garbisinden Ah'abadr deresinin mansabına giden hatla tahdit edilmiş bir mıntaka. Bu menatıkta asker bulundurmak ve harekâtı askeriyede bulunmak hakkı sırf düveli itilâfiyeye aittir. Keza mezkûr menatıkta Türk jandarması düveli itilâfiye kumandasına tâbi olacaktır.

Düveli itilâfiye, bu mıntaka dahilinde askerî makasıd için kullanılabilecek yol ve şimendifer inşasını menedebileceği gibi elyevm mevcut olanlar meyanında bu yolda kullanılabilecek olanları tahrip ettirebilecektir.

Mart 921 teklifinde: Çanakkale cenubunda Tenedos adasının (Bozcaada) karşısından Karabigaya giden hattın şimalile Boğaziçinin tarafeyninde 20 ilâ 25 kilometrelik bir mıntaka.

Çanakkale boğazına hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

Düveli itilâfiye, yalnız Yunanistana kalacak olan Gelibolu ve bizde kalacak olan Çanakkalede asker bulunduracak, bu suretle İstanbul ve İzmit şibih cezıresini tahliye edecek ve Türkiyenin İstanbulda asker bulundurmasına ve Anadoludan Rumeliye veya Rumeliden Anadoluya asker geçirmesine müsaade edecektir.

Mart 922 teklifinde: Çanakkalenin cenubunda Erdek şibih cezîresi müstesna olmak üzere Çanakkale sancağı, Boğaziçinin cenubunda o zaman bitaraf addolunan, yani takriben İzmit şibih cezîresi gayri askerî mıntaka olacaktır.

Bizde, itilâf işgal kuvveti kalmıyacaktır.

Lozanda: Gelibolu şibih cezîresile Kumbağı, Baklaburnu hattının cenubu şarkisi, Çanakkale mıntakasında sahilden yirmi kilometrelik bir mıntaka ve Boğaziçinin iki tarafında sahilden 15 kilometrelik birer mıntaka ve Marmarada da İmralı adasından maada adalar ve İmroz ve Tenedos adaları, gayri askerî bir hale konacaktır.

Hiç bir tarafta düveli itilâfiye kuvveti kalmıyacaktır.

2) Kürdistan

Sevr'de : Fıratın şarkında ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan mıntaka için düveli itilâfiye murahhaslarından mürekkep bir komisyon mahallî muhtariyeti ihzar edecektir.

Muahedenin aktinden bir sene sonra işbu havalinin Kürt ahalisi Cemiyeti akvam meclisine müracaatla Kürtlerin ekseriyetinin Türkiyeden müstakil olmayı istediğini isbat ederse ve meclis bunu kabul ederse, Türkiye bu havalideki her türlü hukukundan sarfınazar edecektir.

Mart 921 teklifinde: Düveli itilâfiye, vaziyeti hazırayı nazarı itibara alarak bu bapta Sevr projesinde tadilât icrasını nazarı itibara lamağa mütemayildir. Şu şartla ki mahallî muhtariyetler ve

Kürt ve Asurî - Gildanî menafiinin kâfi derecede himayesi için tarafımızdan teshilât ibraz edilsin.

Mart 922 teklifinde: bahis yok.

Lozanda: Bittabi mevzubahs ettirilmemiştir.

Sevr muahedesini müteakip düveli itilâfiyenin aralarında imza eyledikleri akor tripatit'de:

3) iktisadî menatıkı nüfuz

A) Fransız mıntakai nüfuzu:

Suriye hududile takriben Adana vilâyetinin garp ve şimal hududu ve Kayseri ile Sivasın şimalinden geçen ve Muş hariç işbu kasabaya takarrüpten sonra İbniömere giden bir hattın dahilinde kalan mıntaka.

B) İtalyan mıntakai nüfuzu:

İzmit şibih cezıresinden çıktıktan sonra Afyonkarahisarına kadar Anadolu şimendifer hattı ve oradan (Kayseri civarında) Erciyeş dağı civarına kadar giden hatla İzmir mıntakası, Adalar denizi, Bahrisefit ve Fransız mıntakası arasında kalan mıntaka.

Mart 921 de: *Bekir Sami Bey* ile Fransız ve İtalyan Hariciye Nazırları arasında imza olunup hükûmetçe reddolunan itilâflara göre,

A) Fransız mıntakai nüfuzu:

O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sivas, Mamuretülaziz ve Diyarbekir vilâyetleri.

İtalyan mıntakai nüfuzu:

Antalya, Burdur, Muğla, İsparta sancaklarile Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının bilâhare tayin olunacak aksamı.

Mart 922 teklifinde: Mevzubahs değildir.

Lozanda: Mevzubahs olmamıştır.

4) İstanbul

Sevr'de : Muahede samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstabul da bizden alınacaktır.

Mart 921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı ve Türkiyenin İstanbulda asker bulundurabileceği ve Boğaziçinin etrafındaki gayri askerî mıntakada asker müruruna müsaade edilebileceği mezkûrdur.

Mart 922 teklifinde: İstanbuldan ihracımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbulda bulundurulabilecek Türk kuvvetinin tezyidi vâdolunmaktadır.

5) Tabiiyet

Lozanda: Mevzubahs olmamıştır.

Sevr'de : Gerek düveli müttefika (Yunanistan dahil), gerek teşekkül eden devletlerden birinin (Ermenistan ve saire) tabiiyetine girmek istiyen Türk tebasından hiç kimseye Türk hükûmetince mümanaat edilmiyecek ve bunların yeni tabiiyetleri kabul edilecektir.

Mart 921 teklifinde: Bundan bahis yok.

Mart 922 teklifinde: Bundan bahis yok.

Lozan muahedesinde: Bundan bahis yok.

Ancak müzakerat esnasında düveli itilâfiye bir adamın tabiiyetini tayin hususunda Türkiyedeki ecnebi sefaret ve şehbenderhanelerin verecekleri vesaikin kâfi addedilmesini istemişlerdir. Bu teklif, Sevr projesinin bâlâda mevzubahs olan 128 inci maddesinin bir şekli cedidi idi. Tabiatile tarafımızdan reddedilmiştir.

6) Adlî kapitülasyonlar

Sevr'de : İngiltere, Frnsa, İtalya ve Japonyanın temsil edildikleri dört azadan mürekkep bir komisyon kapitülâsyonlardan müstefit olan sair devletlerin mütehassıslarile birlikte yeni bir usul tanzim edecek ve Osmanlı hükûmetile istişare ettikten sonra bu usulü tavsiye edebilecektir.

Hükûmeti Osmaniye bu usulü kabul etmeyi şimdiden taahhüt edecek.

Mart 921 teklifinde: İşbu komisyonda Türkiyenin dahi temsiline düveli itilâfiyece razı olunmaktadır.

Mart 922 teklifinde: Ayni teklif.

Lozanda: Kapitüler hiç bir kayıt yoktur!

İstişarî mahiyette olmak üzere bir kaç ecnebi mütehassısını beş sene için hizmetimize almayı kabul ettik.

7) Ekalliyetlerin himayesi

Sevr'de : 1918 mütarekelerinden sonra akdolunan bilcümle muahedatta mevcut olan ahkâmdan

maada Türkiyeye zirdeki taahhüdat kabul ettirilmek istenilmiştir:

A) Yerlerini terketmiş olan bilcümle gayri Türklerin yerlerine iadesi.

Reisleri Cemiyeti akvamca tayin edilecek olan hakem komisyonları vasıtasile bunların hukukunun iadesi ve ezcümle bu komisyonların talebi takdirinde gayri Türklerin tahrip edilmiş emlâkinin tamiri zımnında ücretleri hükûmetçe tesviye edilecek işçilerin tedariki, tehcir ve buna mümasil işlerde zimethal oldukları mezkûr komisyonlar tarafından iddia olunan bilcümle eşhasın teb'idi. ilâh...

B) Türk hükûmeti, ekalliyetlerin parlâmentoda temsili nisbisini temin eden bir intihap kanun projesini iki sene zarfında düveli müttefikaya arz edecektir.

C) Patrikhanelere ve bunlara mümasil müessesata ait bilcümle imtiyazat takviye ve tezyit edilmekte ve bunların idare eyledikleri mektep, eytamhane ve saire hususunda o âna kadar hükûmetin muhafaza etmiş olduğu nisbî bir mürakabe hakkı dahi refedilmektedir.

D) Düveli itilâfiye, Cemiyeti akvam meclisile bilistişare işbu mukarreratın temini icrası için ittihazı lâzım gelen tedabiri tesbit edeceklerdir. Türkiye bu hususta bilâhara ittihaz olunacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 921 teklifinde: Akalliyetlerden bahis yoktur. Bu teklif Sevr'de yapılacak tadilâttan bahis olduğu için bundan mezkûr muahedenin ekalliyetlere ait kısmının tadil edilemiyeceği istihraç olunabilir.

Mart 922 teklifinde: Türkiye ve Yunanistandaki ekalliyetler hakkında bir silsilei tedabirin teklif edileceği ve bunların hüsnü tatbikine nezaret etmek için Cemiyeti akvamca komiserlerin tayin olunacağı mezkûrdur.

Silsilei tedabirin ne olacağı tasrih edilmemiştir.

Lozanda: Misakı millimizde kabul etmiş olduğumuz veçhile ve yalnız gayri müslimlere mahsus olmak üzere Harbi umumiden sonra akdolunan bilcümle muahedatta mevcut olan ahkâm.

8) Ahkâmı askeriye

Sevrde:

A) Türkiyenin kuvayi müsellehası şu erkamı tecavüz etmiyecektir.

Maiyeti seniye kıtası	700	kişi
Jandarma	35,000	»
Jandarmayı takviye için kıtaatı mahsusa	15,000	»
	50,700	

Bu miktara erkâniharbiye, mekâtibi askeriye telebesi, depo kıtaatına ve hidematı muhtelifeye mensup efrat ve zabitan dahildir.

Kıtaatı mahsusanın (15) batarya cebel topu bulunabilecek, sahra veya ağır topu olmıyacaktır.

Memleket, muhtelif menatıka ayrılacak ve her mıntakada bir jandarma (Lagion — kıtası) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve âleti fenniyesi bulunmıyacaktır.

Mahsus kıtaat kendi mıntakasının haricinde istihdam edilemiyecektir.

Jandarma zabitanı meyanında (1,500) ü geçmemek üzere ecnebi zabitan bulunacaktır. Her mıntakadaki ecnebi zabitanı ayni millete mensup olacaktır.

Bilâhara tesbit edilecek olan işbu manatıkın adedi zikredilmemekle beraber bunu düveli itilâfiyenin fikrince lâakal dört olacağı muahedenin bazı ahkâmından ve ezcümle bir legion'un kuvvetinin umum legion'lar kuvvetinin rubunu tecavüz etmiyeceği hakkındaki hükümden istihraç olunabilir. Bu suretle İngiltere, Fransa ve İtalyan zabitanının bulunacağı birer mıntaka olacağı gibi ihtimal Yunanistan ve belki de ileride Ermenistana birer mıntaka verilmesi düşünülmüştür.

Kıtaatı mahsusa efradile jandarmalar hep ücretli olup bunlar lâakal on iki sene hizmet edecek ve hizmeti mecburei askeriye kalkacaktır.

Her mıntakadaki legion'a alınacak efrat ve zabitan o mıntaka ahalisinden olacak ve muhtelif anasırın legion'da temsil edilmesine imkân dairesinde itina olunacaktır.

Kuvayi bahriyemiz yedi sloop ve altı torpitoyu tecavüz etmiyecek ve hiç bir tayyare ve kabili sevk balonumuz olmıyacaktır.

Düveli itilâfiyeye mensup askerî, bahrî ve havaî kontrol komisyonları memleketimiz dahilinde her türlü mürakabede bulunmağa hakları vardır. Bilhassa askerî komisyon;

Türkiyenin istihdam edebileceği, polis, gümrükçü, orman muhafızı ve saire gibi memurinin miktarını tayine,

Fazla kalacak cephanemizi tesellüme,

Memleketimizin menatıka taksimine, her mıntakada bulunacak jandarma ve kıtaatı mahsusa miktarının tayinine, bunların tarzı istihdam ve istimalini mürakabeye, ecnebi zabitanın miktar ve nisbetini tayine ve hükûmetle müştereken yeni kuvayi müsellehamızın tanzimine, ilâh... memurdur.

Mart 921 teklifinde:

Jandarma miktarı 45,000
Kıtaatı mahsusa 30,000 e iblâğ olunmuştur.

Jandarmanın tarzı tevzii, düveli itilâfiyeye mensup salifüzzikir kontrol komisyonile hükûmet arasında anlaşarak vâkı olacaktır.

Jandarmada zabitan ve küçük zabitan nisbeti tezyit edilecektir. Ecnebi zabitan miktarı azaltılacak ve bunların kıtaata tevzii, kontrol komisyonu ve hükûmet arasında bilitilâf kararlaştırılacaktır.

(Bunda ihtimal her mıntakada ayni millete mensup ecnebi zabitan bulunmıyacağ kastedilmiştir).

Mart 922 teklifinde:

Ücretle müstahdem asker usulünün ipkası,
Jandarmanın 45,000
Kıtaatı mahsusanın 40,000 e iblâğı.

Jandarmada ecnebi zabitanının istihdamı Türkiyeye tavsiye edilmekle beraber bu cihet şart olarak dermeyan edilmemektedir.

Lozanda: Trakya ve boğazlarda gayri askerî haline ifrağ olunan manatıka ait tahdidattan maada hiç bir kayıt yoktur. Hattâ Boğaziçinin iki taraftaki gayri askerî mıntakada 12,000 asker bulundurabilmek hakkını muhafaza etmişizdir.

Bu manatık için bile hiç bir kontrol kabul edilmemiştir.

9) Ceza

Sevr projesinde : Türkiye harp esnasında kavaidi harbiyeye muhalif surette hareket etmiş veya Türkiye dahilinde mezalim icra eylemiş ve tehcir ve saire gibi hususata karışmış olan eşhas, talepleri üzerine düveli müttefikaya (Yunanistan dahil) ve Türkiyeden arazi almış olan devletlere (Ermenistan ve saire) teslim edecektir. Eşhası mezkûre kendilerini talep eden devletin divanıharbi tarafından muhakeme ve tecziye edileceklerdir.

Mart 921 teklifinde: Düveli itilâfiye teklifatında bundan bahis yoktur.

Ancak *Bekir Sami* Beyin İngilizlerle imza etmiş olduğu mübadele mukavelenamesinde elimizdeki bütün İngilizleri tahliye ederek bir kısım Türkleri mücrim addile İngiltere elinde bırakmıya muvafakat emtiş olması Sevr projesinde mevcut olan ahkâmı salifenin daha muhaffef bir şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 922 teklifinde: Bu meseleden bahis yoktur.

Lozanda: Bahis yoktur.

10) Ahkâmı maliye

Sevr'de: Düveli itilâfiye Türkiyeye muavenet zımnında İngiliz, Fransız ve İtalyan murahhaslarından mürekkep bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda istişarî mahiyette bir Türk komiser bulunacaktır.

İşbu komisyonun vezaif ve salâhiyeti berveçhi atî olacaktır:

a) Türkiyenin varidatını idame ve tezyit için her türlü tedabir ittihaz edebilecektir.

b) Türk meclisi mebusanına takdim edilecek bütçe evvelen maliye komisyonuna arz ve onun kabul ettiği şekilde meclise sevkolunacaktır. Meclisin yapacağı tadilât ancak komisyonca tasvip edilirse kabili icradır.

c) Komisyon doğrudan doğruya kendisine tabi olacak ve azaları kendi muvafakatile tayin edilecek olan Türk maliye heyeti teftişiyesi vasıtasile bütçenin ve malî kavanin ve nizamatın tatbikatını mürakabe edecektir.

d) Düyünu umumiye ve Osmanlı bankasile anlaşarak Türkiyenin usulü meskûkâtını tanzim ve ıslah edecektir.

e) Düyunu umumiyeye tahsis olunan varidat müstesna olmak üzere Türkiyenin bilcümle varidatı işbu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla:

Evvelen:

Kendisine ve Türkiyede kalacak olan düvelî

itilâfiye işgal kuvvetlerine ait masarifi tediye ettikten sonra 30 teşrinievvel 1918 tarihindenberi düveli itilâfiye ordularının gerek bugünkü Türkiyede, gerek Osmanlı imparatorluğunun muhtelif aksamındaki masarifini tediye eyliyecektir.

Saniyen:

Türkiye, dolayısile zarardide olan bilcümle düveli müttefika tebasının zarar ve ziyanını tazmin edecektir.

Türkiyenin ihtiyacatı bundan sonra derpiş edilecektir.

f) Hükûmetçe verilecek her bir imtiyaz için maliye komisyonunun muvafakati şarttır.

g) Komisyonun tasvibile elyevm carî olan düyunu umumiye tarafından bazı varidatın doğrudan doğruya cibayeti usulü mümkün olduğu kadar geniş bir surette tevsi edilecek ve bütün Türkiyeye teşmil olunacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından azil ve nasp olunan ve kendisine karşı mesul bulunacak olan bir müdiri umuminin idaresinde bulunacaktır. ilâh.....

Mart 921 teklifinde: Salifüzzikir maliye komisyonu Türk Maliye nazırının riyaseti fahriyesi tahtında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk murahhası bulunacak ve bunun Türk maliyesine ait mesailde reyi olacaktır. Müttefiklerin menafii maliyesine müteallik mesailde ise Türk murahhasının salâhiyeti ancak istişarî mahiyette olacaktır.

Türk parlâmentosu, Türk Maliye nazırile maliye komisyonu tarafından müştereken ihzar edi-

lecek olan bütçede tadilât yapmak salâhiyetini haiz bulunacaktır. Fakat bu tadilât bütçenin tevazününü bozacak şekilde ise bütçe berayi tasdik tekrar maliye komisyonuna gönderilecektir.

Türk hükûmeti imtiyazat vermek hakkını tekrar ihraz edecektir. Ancak, Türk Maliye nazırı bu baptaki konturatların Türk hazinesi menfaatine muvafık olup olmadığını maliye komisyonile birlikte tetkik edecek ve bu bapta müştereken bir karar ittihaz edilecektir.

Mart 922 teklifinde: Maliye komisyonu teşkilinden sarfınazar edilmektedir. Fakat düveli müttefikaya olan harpten evvelki düyunun ve makul bir tazminatın tediyesi zımnında lâzım olan kontrolun Türk hâkimiyeti prensipile telifine çalışılacaktır.

Harpten evvelki düyunu umumiye komisyonu ipka olunacak ve balâda mezkûr iş için düveli itilâfiyece bir tasfiye komisyonu tesis olunacaktır.

Lozanda: Bu gibi kuyudatın kâffesi bertaraf edilmiştir.

11) Ahkâmı iktisadiye

Sevr'de : Kapitülâsyonlardan istifade hakkı harpten evvel bunlardan istifade eden düveli müttefika tebasına iade edilecek ve bunlardan evvelce istifade etmiyen düveli müttefika (Yunanistan, Ermenistan ve saire) tebasına da yeniden verilecektir.

(Bu hukuk meyanında bir çok vergiden muafiyetin bulunduğu ve tabiiyet bahsinde görüldüğü

veçhile her Türk tebasının düveli müttefikadan birinin tabiiyetine girmesine mümanaat etmek hakkının bizden nezedildiği nazarı dikkate alınırsa bu hükmün şümulü daha ziyade tezahür eder).

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) iadeten tesis edilmektedir.

Türkiye düveli müttefikaya mensup sefaine lâakal Türk sefainine verdiği hukuku tanıyacaktır.

Ecnebi postaları iadeten tesis olunacaktır.

Mart 921 teklifinde: Yalnız ecnebi postalarının bazı şerait tahtında ilgasının derpiş edileceği söylenilmekte, binaenaleyh ahkâmı saire ipka edilmektedir.

Mart 922 teklifinde: İngiltere, Fransa, Japonya ve Türkiyenin murahhaslarından ve kapitülâsyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarından mürekkep bir komisyon sulhün meriyete duhulünü müteakip geçecek üç ay zarfında İstanbulda içtima edip kapitüler usulün tadili zımnında teklifat hazırlıyacaktır.

Malî hususatta bu teklifat tebai ecnebiyenin Türklerle müsavi vergi vermesini temin edecektir. Keza bu teklifat gümrük resminde lüzum görülecek tadilâtı icraya matuf olacaktır.

Lozanda: Kapitülâsyonların her nev'i tamamile ve ebediyen lâğvolunmuştur.

12) Boğaz komisyonu

Sevr'de : Kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve zabitası bulunacak olan işbu komisyon gemilerin boğazlardan müruru, fenerler, kılavuzluk.... ilâh..

ile iştigal edecek ve evvelce meclisi âlii sıhhinin ifa eylediği vezaif ile tahlisiye hidematı badema komisyonun nezareti altında ve onun talimatı dahilinde ifa olunacak ve komisyon boğazların serbestisini tehlikede addedince düveli itilâfiyeye müracaat edebilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusyanın murahhasları iki reye malik bulunacaklardır.

Amerika arzu eylediği andan ve Rusya Cemiyeti akvama dahil olduğu takdirde ve o andan itibaren komisyona iştirâk edebileceklerdir.

Komisyon azaları muafiyeti diplomatikiyeden istifade edeceklerdir. Komisyona münavebe ile ve ikişer sene müddetle iki reye malik devletlerin murahhasları riyaset edecektir.

Mart 921 teklifinde: Türk murahhası dahi iki reye malik olacak ve boğazlar komisyonuna riyaset edecektir.

Mart 922 teklifinde: Keza Türk murahhası komisyona riyaset edecektir. Boğazlarla alâkadar bilcümle devletler komisyonda temsil edilecektir.

Lozanda: Komisyonun riyaseti bize verilmiştir.

Komisyonun vazifesi sefainin boğazlardan müruru keyfiyetinin boğazlar mukavelesi ahkâmına muvafık olmasına itinadan ibarettir. Komisyon her sene Cemiyeti akvama rapor verecektir.

Keza mezkûr muahede ile İstanbuldaki beynelmilel sıhhiye ümuru Türkiye hükûmetine terk edilmiştir.

§ **Muhterem efendiler; Lozan sulh muahedenamesinin ihtiva ettiği esasatı, diğer sulh tekliflerile daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu muahedename, Türk milleti aleyhine, asırlardanberi hazırlanmış ve Sevr muahedenamesile ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikasdın inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali namesbuk bir siyasî zafer eseridir!.**

İnönü ne diyor

Türk hukukçularına burada bir noktayı hatırlatmak isterim. *İsmet İnönü* bana bir gün dedi ki: «Lozan konferansında en çok zahmeti adliyemiz için çektim. En çok kritikler adliyemize tevcih olunuyordu.»

İnönü ve Gürzon arasında

Lozan konferansında, kapitülâsyonların ilgası müzakere ve münakaşalarında, *Lord Gürzon* bir aralık Türk hâkimlerinin cehlinden, hükümlerindeki isabetsizliklerinden, tarafgirliklerinden bahs etimş!.. O sırada konferansta hazır bulunan *Bay Nusret*'in anlattığına göre, *İnönü* şu mukabelede bulunmuş:

«İstanbulun işgali senelerinde, hâkimlerinizin verdikleri hükümleri, Türk hukukçuları okurken, meslekdaşlık namına saçlarından tırnaklarına kadar kızarıyorlardı!».

Neticede kapitülâsyonların filen ve hukukan ilgasına imkân elverdi. Lozanın en büyük kazançlarından birisi de şüphe yok ki budur. Kapitülâsyonlarla Osmanlı imparatorluğu hakikatta bir devlet değil, her yönden bir sömürge idi.

Türkiye ve kapitülâsyonlar

Lâfın kısası, Türkiye kapitülâsyonlarla yaşıyamazdı. (1)

Lozanda elde edilen bu muazzam zaferi, Türk hukukçuluğu bekliyecektir. Uyanık olarak, büyük bir kıskançlıkla bekliyecektir. Kapitülâlsyonların ilgasından sonra Türkiyemizin medenî devletler karşısındaki durumu müsavattır. İngiltere, Almanya, Fransa, Birleşik Amerika devletler arası hak karşısında ne ise Türkiyemiz de odur. Ayni haklara malik, ayni ödevleri ifa ile mükelleftir. Ne fazla, ne de eksik.

Adli Müşavirler

Lozan muahedesine mülhak adlî beyanname mucibince beş senelik bir istihale devresi kabul ediliyordu. Bu müddet içinde Dünya savaşına karışmamış yansız devletlerden dört adlî müşavir Türkiye adliyesi hizmetinde çalışacaklardı. Geldiler ve çalıştılar. Ayrılırken verdikleri raporlar Türk adliyesi hakkında sevinçle kayda değerler.

İspanyalı müşavir diyor ki:

«Bay Vekil ! Güzel memleketinizden ayrılırken şunu söylemek isterim ki Türk hâkimi, dünyanın en namuslu, en çalışkan hâkimlerindendir. Bu hakikati, sesimin bütün kuvvetile her yerde haykıracağım.»

Lord Gürzon sağ olup da bu yabancı şehadetini duyabilseydi!

Lotus davasının içyüzü

Türk hukukçuları, yeni durumu büyük bir titizlikle, kıskançlıkla beklemelidirler. En küçük müsamaha teamül halini alır. Bundan yeni yeni

(1) A. Mandelstans. Osmanlı adliyesi. (Fransızca).

kapitülâsyonlar türer. Netekim eski kapitülâsyonların % 50 si fermanlarla değil, teamüllerle vücut bulmuştur denebilir. 1927 yılında Lâhey adalet divanı önünde kazandığımız (Lotüs dâvası) teamül haline getirilmek istenilen bir hâdise idi. Kapitülâsyonların ilga kararının mürekkebi kurumadan yeni bir kapitülâsyon ihdas edilmek isteniyordu. Bu teşebbüs, bu suikast imha edildi.

Cenevreye Lotüs tahkimnamesini imzalamak için gelen Fransız murahhası Mösyö *Fromajo* şöyle diyordu:

Fromajo ne dedi?

«Haklısınız. Bu hâdise, İngiltere ile Fransa arasında zuhur etseydi, mesele olmazdı. Fakat sizi Avrupa henüz tanımıyor. Tanıması için zaman ister. Zamanı gelecek bu gibi hâdiseler mesele olmayacaktır.

Fromajo'ya şu cevap verildi.

«Bizi mahkeme huzurunda tanıyacaksınız. Bunun için çok zamana hacet kalmıyacaktır!»

Bunları kayıttan maksadım, genç Türk hukukçuluğunu uyanıklığa davettir. Şunu da ilâveye lüzum göryorum ki, Türkiyemizin haklarını kıskançlıkla, titizlikle beklerken, devletler arası hakkın yabancılara, yabancı memleketlerde tanıdığı haklara hürmeti harfi harfine hürmet etmek ödevi hiç bir vakit ihmal edilmemelidir. Böyle bir ihmal, devletler arası hakka riayetsizlik ifade eder. Devletler arası hakka riayet etmiyen milletlerin ondan istifade hakkı olmaz. Bu bir prensiptir.

Lozan muahedesinin anlamı

Tek cümle ile, Lozan muahedesi, Türkiyeyi medenî devletlerle bir yapan eserdir.

***

Lozan'a ön gelen muahedeler

Lozan muahedesinin aktinden önce, İstiklâl savaşlarımızın devamı sırasında dört muahede daha vardır ki bunların sonuncusu Lozanla teyit edilmiştir. Bu muahedeler;

1) Sovyetlerle dostluk,

2) Afganla dostluk,

3) Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistanla sınır ve dostluk,

4) Fransızlarla Ankara itilâfnamesidir.

Kars muahedesi. (13 birinci teşrin 1920) (1)

Muahedenin muhtevası

Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan arasında aktedilmiştir. 20 maddedir. İki de merbutu vardır. Bu muahede Ermenistanla İstiklâl savaşlarında vukua gelen muharebeyi takiben imzalanmıştır. 1878 denberi Türkiyeden ayrılmış olan Kars, Artvin, Ardahan ana vatana iltihak ettiler. Muahedenin umumî hükümleri imzacı devletler arasında dostluk münasebetlerinin tanzimine ve sınır meselelerine dairdir.

Ankara itilâfnamesi. (20 birinci teşrin 1920) (2)

Bu muahede, millî misakta dahil olup da Fransızların işgalinde bulunan ana vatanın tahliyesine ve Türkiye - Suriye sınırlarının tahdidine dairdir. Yalnız Antakya, İskenderun havalisi istisna ediliyordu. 13 madde ve 12 ektir.

*
**

(1) Karakoç. Sicilli kavanin. cilt 1, S. 110-116.

(2) de Gontaut-Biron. Ankaradan Lozana. (Fransızcadır). Sayfa 205-215.

Balkan misakı (9 şubat 1934) (1)

Misakın muhtevası

1) Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya bütün kendi Balkan sınırlarının emniyetini mütekabilen tekeffül ederler.

2) Yüksek âkitler bu itilâfnamede tayin edilmiş olan menfaatlerini ihlâl edebilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbirlerile görüşmeği taahhüt ederler. Onlar bu misakı imzalamış olan diğer her hangi bir Balkan memleketine karşı birbirine evvelden haber vermeksizin siyasî hiç bir harekette bulunmamağı ve diğer âkitlerin muvafakati olmaksızın diğer her hangi bir Balkan memleketine karşı hiç bir vecibe altına girmemeği taahhüt eylerler.

3) Bu itilâfname bütün âkit devletlerce imzalanır imzalanmaz meriyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilâfname, iltihakı âkitler tarafından müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti, diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlerini bildirmelerile beraber, hüküm ifade decektir.

Misakta Türkiyenin rolü

Türkiyenin teşebbüsü ve teşvikile vücuda gelen bu birlik, dış siyasî tarihimiz hesabına yüksek bir muvaffakiyettir. Bulgaristan ve Arnavutluk bu misaka dahil olmadılar. Arnavutluk bugün filen mevcut değildir. İtalya tarafından istilâ edilmiştir. Şurası önemle kayda değer ki bu misakın imzasından sonra Balkanlar bir asırdanberi görmedikleri sükûnu elde etmişler ve bu birlik içinde

(1) Karakoç. Sicilli kavanin. Cilt 10, S. 48-49.

her vakitten fazla mevcudiyetlerini muhafaza kudretini ihraz eylemişlerdir.

Türkiyenin milli meseleleri

Lozan muahedesinin imzasından sonra iki millî meselemiz muallakta kalmıştı. Daha doğrusu bunların o zaman halline imkân bulunamamıştı. Bunlardan birincisi Ak ve Karadeniz boğazları, ikincisi de Hatay işleri idi. Baştan başa Türklerle meskûn olan Hatayın ana vatandan ayrı kaldığı yıllar, birer ulusal hicran yılı oldular. Boğazların gayri askerî ve açık bir halde kalması Türkiye için daimî bir emniyetsizlik teşkil ediyordu. Bu haksızlıklara son vermek lâzım idı. Bu maksatla Montreux ve Ankarada imzalanan ve iki büyük meselemizi halleden muahedelerin muhtevasını naklediyoruz.

Montreux mukavelesi. (20 temmuz 1936) (1)

Montrö muahedesinin anlamı

Devletlerle Türkiye arasında imzalanan bu muahede Ak ve Karadeniz boğazlarile ilgilidir. Bu mukavele mucibince Türkiye boğazları silâhlandırmak hakkını yeniden ihraz etmekte ve boğazlar savaş gemilerine kapatılmaktadır. Bu mukavele, 29 madde ve 4 lâhikadan ibarettir.

Muahedenin 1 inci bölümü, ticaret gemileri. 2 inci bölümü, harp gemileri. 3 üncü bölümü, hava sefineleri. 4 üncü bölümü, umumî hükümleri. 5 inci bölümü, son hükümleri ihtiva etmektedir.

Hatay mukavelesi. (30 haziran 1939) (2)

Türkiye ile Fransa arasında imzalanan bu muahede mucibince Hatay Türkiyeye, hasretini yıl-

(1) Karakoç. Sicilli kavanin. Cilt 17, S. 795-809.

(2) Karakoç. Sicilli kavanin. Cilt 20, S. 701-709.

larca çektiği ana vatana kavuşmaktadır. 11 madde, iki lâhika ve bir de protokolu ihtiva eder.

Sadabad muahedesi. (8 temmuz 1937) (1)

Sadabat paktının muhtevası

Bu muahede, Türkiye, İran, Afgan, İrak devletleri arasında imzalanmış bir ademi tecavüz paktıdır. On maddedir.

Muahedenin 4 üncü maddesinde aşağıdaki haller tecavüz hareketi sayılmaktadır:

1) Savaş ilânı.

2) Harp ilân edilmeksizin bir devlet arazisinin diğer devletin silâhlı kuvvetler tarafından istilâsı.

3) Bir devletin kara, deniz, hava kuvvetleri tarafından diğer devletin arazisine, gemilerine veya tayyarelerine taarruzu.

4) Tecavüz edene doğrudan doğruya ve dolayısile yardım.

Tecavüz hareketi sayılmıyan haller:

1) Meşru müdafaa hakkını kullanmak. Yani yukarıda tarif edilen tecavüz hareketine mukavemet.

2) Uluslar kurumu paktının 16 ıncı maddesinin tatbikinden mütevellit filiyat.

3) Uluslar kurumu asamblesi veya konseyi tarafından ittihaz edilen bir karar mucibince ve yahut Milletler cemiyeti paktının 15 inci maddesinin 7 inci fıkrasının tatbiki suretile yapılan hareket; şu kadar ki ikinci haldeki hareket ilk mutaarrız devlete karşı tevcih edilmiş bulunsun.

(1) Karakoç. Sicilli kavanin. Cilt 19, S. 30-32,

4) Yüksek âkit taraflardan birinin taarruza, istilâya uğrıyan bir devlete yardım hareketi ve yahut Pariste 27 ağustos 1923 de imza edilen harpten feragat muahedesine muhalif olarak harbe müracaat etmesi.»

Yine bu muahedenin 5 inci maddesinde:

«Yüksek âkit taraflar, kendi aralarında çıkabilecek bütün niza ve ihtilâfların, mahiyet ve menşeleri her ne olrusa olsun, hal ve tesviyesi ancak muslihane vasıtalara müracaatla mümkün olabileceğini 27 ağustos 1928 tarihli harpten feragat muahedesile tanımış olduklarından bu hükmü teyit ile bu hususta kendi aralarında ittihaz olunmuş veya edilecek olan usullere müracaat edeceklerini beyan ederler.»

Ankara ittifakı. (19 birinci teşrin 1939) (1)

İttifak muhtevası

Türkiye, İngiltere, Fransa arasında imzalandılar. Akdenizde statükonun muhafazası için taraflar arasında birer ittifak muahedesidir. Hulâsası şudur:

Türkiyeye bir Avrupa devleti tarafından tecavüz vukubulursa ve Türkiye bundan dolayı savaşa girerse İngiltere - Fransa Türkiyeye yardım edeceklerdir. Yani onlar da Türkiyenin yanında savaşa gireceklerdir.

2) a) Akdenizde bir Avrupa devleti statükoyu bozar ve bundan dolayı Fransa ve İngiltere savaşa girerlerse Türkiye bu devletlerin yanında savaşa karışacaktır. b) Bir Avrupa devletile Türkiye Ak-

(1) Karakoç. Sicilli kavanin. Cilt 20, S. 1150-1152.

denizde savaşa girerse, Fransa ve İngiltere Türkiye ile beraber olacaklardır.

3) İngiltere ve Fransa tarafından Yunanistana ve Romanyaya verilen garantiler yüzünden İngiltere ve Fransa savaşa girerlerse Türkiye yardımda bulunacaktır.

4) 2 inci ve 3 üncü maddeler tatbik mahalli bulmaksızın İngiltere ve Fransa Avrupa devletlerinden biri ile savaşa giriştikleri takdirde, Türkiye hiç değilse hayrıhahane bir yansızlık güdecektir.

Muahede 9 maddedir. Bu muahede ile güdülen gaye açıktır. Barışı tutmak ve bununla medeniyeti beklemektir.

Bu çağın Türk yönünden önemi

Bu çağın batı Türkleri yönünden en büyük hâdisesi, sultanlıkla hilâfeti ilgası ve lâik Türk cumhuriyetinin kuruluşudur.

Türk cumhuriyeti, Osmanlı imparatorluğunun bütün hesaplarını tasfiye etmiş ve batı Türklerini yepyeni ve dipdiri modern bir devlet haline getirmiştir. 1919 danberi birbirini güden iç ve dış muvaffakiyetler, Türk cumhuriyetinin eserleridir. Yeni bir kalkınma içindeyiz. Türk ulusunun dünya bahtında söyliyecekleri bitmemiştir, ve bitmiyecektir.

Türk medeniyet için bir lâzimedir.

Sekizinci çağ, 1939 yılında Avrupa savaşile başlamış bulunuyor. Bahtını kan ve ateşle yazmaktadır. Her halde yarınlar, yeni bir hak anlamı, yep yeni bir dünya rejimi hazırlamaktadır.

Bu yeni hak anlamı ve bu yeni rejim; siyasal bakımdan milliyet, ekonomik görümden daha haklı bir üleştirme müjdelemektedir.

Not:

Bu kitabı yazıp bitirdikten sonra, görüşlerimizi teyit eden iki kitap elimize geçti. Birincisi Buda Peşte üniversitesi Türk tarihi doçenti *Ludwig - Fekete*'nin (Türkische Schriften ilh.) adlı eseridir. Türkçe metinlerile beraber (501) sayfadır. Bu eseri Türk Cumhurreisi hazretlerinin eski yaverleri Sayın Saylav *Atıf* lûtfetti.

Müellif, kitabında Budin beylerbeyileri tarafından *Palatin Nikola Esterhazi*'ye yazılmış bir çok Türkçe mektuplar kaydetmektedir ki bunlar gözden geçirilince o devirlerde, Türklerde devletler arası hak anlamında hayret verici bir halde inkişaf ve tekâmülünü görmemek imkânı yoktur. Hattâ hasım tarafa bu hususta bizimkiler ders vermektedir.

İkinci kitap *Orhan Münir Babaoğlu*'nun (Türk hukukunda devlet fikri) adlı tezidir. Bu kitaptan edindiğimiz malûmata göre *Mete kaan* Çin imparatoriçasına şu nameyi göndermektedir. (S. 95).

«Göğün seçtiği büyük Hun tanrısı Çin imparatorunu selâmlar. Gecenlerde imparatoriça aramızdaki sulh ve akrabalığın bozulmaması için yazmak lûtfunda bulunmuştu. Bu mesele iki tarafın istediği gibi hallolundu. Aramızdaki ihtilâfın sebebi şu idi: **Çin zabitleri Bay Tugi** (umumî vali) **sine hakaret etmişler ve Tugi benim iznim olmadan**

Ilurga ve Manzi'nin teşvikile sınırlarda savaşa başlamış ve bu suretle aramızdaki sulh muahedesini bozmuş. Bu hâdiseden sonra Çin kaanından iki mektup aldım. Benim cevabımı götüren elçi daha dönmedi. Bu vaziyet iki komşu devlet arasında istenilmiyen bir anlaşmazlığa sebep oldu. Muahedeyi ihlâl eden Tugiyi cezalandırmak için onu Yu-e-çi'lerin üzerine yolladık. Göğün dileği ile ve bizim atlarımız kuvvetli, askerlerimiz sıhhatte olduklarından Yu-e-çiler üzerine zafer kazandık. Kılıçlarımızın sayesinde bu ulusa baş eğdirdik. 27 ulus bu gün bize tâbi oldular. Bu uluslar bizim ordumuzda asker oldular. Ve onların yurdu bizim evimiz oldu. Şimalde barış ve nizamı kurduktan sonra askerlerimi dinlendirmek ve atlarımı otlatmak istiyorum. **Bunun için aramızda geçen hâdiseleri unutmak ve sizinle sulh muahedesini yenilemek istiyorum. Ta ki sınırlarımız üzerinde yaşayan uluslar bedbaht olmasınlar. Çocuklar büyüsün ve ihtiyarlar ömürlerini rahat geçirsinler.. Halk nesilden nesle asayiş ve barışın nimetlerinden faydalansın..»**

İnsan *Mete*'nin bu namesini okurken üslûpta gösterilen nezakete hayran oluyor. Ahde vefasızlıktan *Mete* müteessirdir. Barışın iyiliklerini sade cümleler içinde ne kadar veciz bir surette anlatıyor. Bugün dahi böyle bir hâdise zuhurunda bundan başka ne söylenebilir?

Löfür'ün fikri

Löfür gibi - Paris Hukuk Fakültesi profesörü - profesörler bile eski fikirlerinden dönmekte ve neşrettikleri eserlerde devletler arası hakkın eski İranda bile mevcut olduğunu gösteren belgeler neşretmektedirler.

Tarih ilminin bu rütbe inkişafından, hakikatlar bu derece ortaya çıktıktan sonra, devletler arası hakkı, hıristiyanlığa mal etmenin ne kadar düpedüz bir görüş olduğunu anlamak zor olmasa gerektir.

Devletler arası hak, bir kere daha tekrarlıyalım, - şu veya bu milletin, şu veya bu dinin değil - bütün insanlığın malıdır. Bunda bütün insanlığın emeği vardır. Ve bütün insanlığın malı olarak kalacaktır.

Kitabı bitirdiğim şu anda, bana Devletler arası hak heves ve zevkini veren İstanbul Üniversitesi Rektörü Sayın ve Bilgin Hocam Cemil Bilsel'e şükranlarımı sunmağı bir borç sayıyorum.

Ankara. 27/5/940